

ઘાટકોપર અને મુંગમના ચાત્રર્માંસ (સંવત ૧૯૯૧-૯૨ની સાલમાં)નાં વ્યાખ્યાનોની એક પ્રસિદ્ધ દૈનિક છાપાના રિપોર્ટર અક્ષરથ: નોંધ લીધેલી. તેનું આ તૃતીય સંસ્કરણ ગણી શકાય. તૃતીય સંસ્કરણ એટલા માટે કે આ વ્યાખ્યાનોને દુઃ એક વાર જોઈ ગયો ત્યારે ભાષા-શુદ્ધિ કરેલ, બીજી વાર શુદ્ધલેખન કરતી વખતે ઘણે ઠેકાણે લખાણને યોગ્ય વાક્યરચના કરવી પડેલી, અને છેલ્લે છેલ્લે સંતખાલજીની વિદ્વાપૂર્ણ ભાષાશૈલીનો યોગ્ય ચડયો છે. એટલું જ નહિ પરંતુ વિષયોનું વર્ગીકરણ તેમજ મથાજાઓમાં પણ સંપાદક તરીકે તેમનોજ મોટો ફાળો છે.

ટૂંકમાં, બીજાઓની માગણી પ્રાપ્તે દુઃ ઉદારસીન રહી શક્યો, પરંતુ સંતખાલજીના મંડળ તરફથી વ્યાખ્યાનો પ્રગટ કરવાની અને જોડતો સહકાર આપવાની હઠનાપૂર્વક વિનંતિ થઈ ત્યારે મેં મૌન સમતિ આપી. મેં એ દૃષ્ટિએ સમાધાન મેળવ્યું કે, આખરે એક વિદ્વાન વ્યક્તિ તરફથી મારા ભાવો લિપિબદ્ધ થાય અને એ રીતે પણ આમજનનાના હૃદય સુધી મારું વક્તવ્ય કોઈ પણ સ્વરૂપે પહોંચે તો તેથી એકાંત લાભ જ છે. વળી જે જે વ્યક્તિઓએ આ પ્રવચનોનું સાક્ષાત્ રસપાન કરેલ હશે તેઓમાં પણ એની સ્મૃતિ જરૂર તાજી થશે.

ઉવરે, આ વ્યાખ્યાનો આટલી ઝડપથી પ્રગટ થવામાં ‘વિશ્વ-વાસસ્વ’ના સંપાદક નવલભાઈની સતત મહેનત અને કાગળ પણ ન બૂલી શકાય તેવી છે.

અ શાન્તિ

સંવત ૨૦૦૪

માગસર શુક્ર ૬ શુક્રવાર

યાનમદ

મુનિ નાનથદસ

સંપાદકનું આદિવચન

હું સમજ્યો છું ત્યાંથી પરમ પૂ. ગુરુદેવે પોતાનાં વ્યાખ્યાનોમાં એમની દૃષ્ટિ સમક્ષ તથા પુરુષો રાખ્યા છે: (૧) શ્રી રામ, (૨) ભગવાન મહાવીર અને (૩) મહાત્મા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર. તેઓ રામાયણના ગમચરિતની પાછળ આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમની ક્રમો જરાગર બળવવાનું માનવતાબધુ મીઠું જગત ખડુ કરે છે ત્યારે ભગવાન મહાવીર અને શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની પાછળ આંતરજીવનની આખ્યાત્મિક દૃષ્ટિ ખડી કરે છે. શ્રી આચાર્યગના ભગવાન મહાવીર અને શ્રી ભગવદ્ગીતાના મહાત્મા કૃષ્ણચંદ્રના તત્ત્વનિરૂપણમાં કોઈ તાત્ત્વિક ભેદ નથી, પણ શૈલીભેદ જરૂર છે. એટલે કે એક પ્રણાલિકા નિવૃત્તિપ્રધાન ત્યાગ તરફ અર્પક વહી જાય છે, ત્યારે બીજી પ્રવૃત્તિપ્રધાન નિષ્કામ કર્મયોગ તરફ વહી જાય છે, પરંતુ બન્ને હોદ્દા વીતગતતાના અખાતમાં જરાગર મળી રહે છે. તેમ આ વ્યાખ્યાનોમા પણ એ જ પ્રવાહ વહે છે. આ વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ એ કે ત્રય ભાગમાં પ્રગટ થશે.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ પોતાની એ નિચારસરણી પત્રમા દર્શાવતા ને લખે છે તે થોડા શાબ્દિક ફેરફાર સાથે અહીં ટાંકું છું:

“...આશય એ કે ખરો શ્રાવક એટલે કે સત્યાર્થી સાધક અનતાં પહેલાં એણે આશ્રદૃષ્ટિ પછીની યાગ દૃષ્ટિ (એટલે કે મિત્રા, તારા, બહા અને દીક્ષા) પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

શ્રાવક થયા પછી કે સત્યાર્થી બનવા પછી, પણ ભૂમિકાઓ તો આજીવનની છે જ. અત્યંત પુરુષાર્થ પણ કરવાનો તો છે જ. પરંતુ રાજમાર્ગ દ્વામ લાગી ગયા પછી મથાવસ્થાને પહોંચવાનો નિશ્ચય દહ ચાય છે એટલે અનિમ ક્યેયે વહેલુંમોઢું બને પહોંચાય. ખામોટકગમ પડવું, આચાર્ય પડે, પણ પાકે પાયે એટલે કે અંતઃકરણની શુદ્ધિપૂર્વક ને પુરુષ તે ભૂમિકાએ પહોંચ્યો છે તે જરૂર પાર પામશે જ. આ રીતે જોતા ખરું કામ તો એકડો

પૂંદીને પાકા કેમ કરવો તે જ છે. એકડો એટલે માનવતા-માનવહૃદય આથી એમનાં વ્યાખ્યાનોના ઉદ્દેશ ત્રોટે ભાગે માનવતાનો એકડો સ્વીકૃત્વના અને પાકા કરવાનું વલણ લે છે.

દરે પરમપુણ્ય યુક્તેને જે નકશો મોકલ્યો છે તે, તે જ રૂપે સાથે જ આપીગ જેથી વ્યાખ્યાનોના વિધિયતી સાંકળ સમજવામાં સરળતા થશે.

—આત્મવિકાસની વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓ

જૈન દૃષ્ટિએ				જૈનતર દૃષ્ટિએ					
અભ્યાસીની સ્થિતિ	શિષ્ય સંખ્યા	ધ્યાન	વિકાસ કાળ	ગાન-પ્રકાર	યોગદૃષ્ટિ	અષ્ટાંગ યોગ	અવરથા	સાંખ્ય મત	ત્રિવાર્થ પ્રેવાર્ય
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૦	૦	રોદ-આર્ત	અવિકાસ કાળ	૦	ઓપદદૃષ્ટિ	૦	મુદ્રાવરથા	તત્ત્વોગ્રથ	પ્રેવાર્ય
૦	૦	" "	"	૦	" "	૦	"	"	"
૦	૦	" "	"	૦	" "	૦	"	"	"
૧	૧	આર્ત-રોદ	"	વૃક્ષામિતૃલ્ય	મિત્રા	યમ	શિષ્ટા-વરથા	તત્ત્વઃ રત્ત્વઃ	"
૧	૧	" "	"	ગોમયમિ	તારા	નિયમ	"	"	"
૨	૨	" "	"	કાષ્ઠામિ કણ્ઠવૃલ્ય	બધા	આસન	વિક્ષિપ્ત	"	"
૩	૩	આર્ત-રોદ	"	"	દીપ-પ્રેમા	દીપ્તા	પ્રાણાયામ	"	"

૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦

૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦

૪	આત્મ-રોગ ધર્મ	વિકાસ કાળ	રત્નપ્રભા	સ્થિતિ	પ્રત્યાહાર	એકાગ્ર	રજઃસત્ત્વ	અધ્યાત્મ
૫	" "	" "	" "	" "	" "	" "	" "	" "
૬	આત્મ-ધર્મ	" "	" "	" "	" "	" "	સત્ત્વ	" "
૭	ધર્મ	" "	તારાની પ્રભા	ક્રાન્તા	ધારણા	" "	" "	" "
૮ થી ૧૨	ધર્મ-શુદ્ધ	" "	સૂર્યની પ્રભા	પ્રભા	ધ્યાન	નિરુદ્ધ	પરમ સત્ત્વ	" "
૧૩	શુદ્ધ	પૂર્ણ વિ. કાળ	અદ્રિકા તુલ્ય	પરા	સમાધિ	" "	અલ્પાતીત	એકરૂપ
૧૪	પરમ શુદ્ધ	" "	" "	" "	" "	" "	" "	" "

દાહરગોસ્થ

દાહરગોસ્થ

જેન આગ્રમેની પરિભાષામાં કહીએ તો માનવતાનો પાયો બરાબર ન હોય તો તે આધ્યાત્મના માર્ગમાં પગ નથી ભરી શકેતા અર્થાત્ આત્મદર્શનને લાયક નથી બનેલો, એટલું જ નહિ પણ સપાટી ઉપર ભવાન્તરના ચક્કર માર્યા કરે છે. એટલા માટે જે વ્યાખ્યાનો માનવતાની પ્રાપ્તિ પહેલાં લાગતું ખાતું જમતું અને એની પ્રાપ્તિ પછી બનતું મીઠું જમતું રજૂ કરે છે, તે પ્રથમ વિભાગમાં રાખ્યાં છે. અને જે વ્યાખ્યાનો આંતરવિશુદ્ધિ એટલે કે મિના, તારા, બલા ને દીપ્તા એ આર દહિ પછીની ભૂમિકા દર્શાવે છે તે બીજા વિભાગમાં રાખ્યાં છે.

“સંતપ્યાસ”

અ તુ ક મ :

વિષય	પાત્રું
૧ નિર્દોષ મુખને માટે	૧
૨ જીવનનું ગદ્ય	૬
૩ માનવતા	૧૪
૪ નરનન ચિન્તામણિ	૨૩
૫ માનવતા ક્યાં પહેલાં અને પછી	૩૨
૬ સંસ્કારોની અસર...લાગ પહેલો	૪૩
૭ સંસ્કારોની અસર...જાગ બીજો	૫૩
૮ મરુભૂતિ અને કમઠ	૬૬
૯ મરદાનગી	૧૧૦
૧૦ સ્ત્રીઓમા મરદાનગી	૧૨૬
૧૧ મદવિની દૃષ્ટિએ માનવતાના મૂલ્ય	૧૪૯
૧૨ આર્થગુરુકુળને સરેશ	૧૭૦
૧૩ ઇક્ષિતનું મૂળ અને પ્રયોગ	૧૭૫
૧૪ ચિત્ત અને પ્રેક્ષી...લાગ પહેલો	૧૮૭
૧૫ ચિત્ત અને પ્રેક્ષી...જાગ બીજો	૨૦૭
૧૬ જોનો ને અહિંસા	૨૩૧

નિર્દોષ સુખને માટે

[પ્રવચન 'પહેલું']

વહાલા શ્રોતાજનો !

सर्वत्र सर्वस्य सदा प्रवृत्तिर्दुःखस्य नाशाय सुखस्य हेतोः ।
तथाऽपि दुःखं न विनाशयेति सुखं न कस्यापि भजेत् स्थिरस्थम् ॥

ઉપરના શ્લોકમાં એક યોગી પુરુષે કહ્યું છે કે નાનામાં નાના કાઠાથી માંડી દેવદેવેદ્ર સુધીના સવળા જીવોની એકધારી પ્રવૃત્તિ દુઃખ કેમ ટળે અને સુખ થી રીતે ટકી રહે એ માટે જ હોય છે પણ, ખતે છે એથી ઊંડુ જ અહીં આપણે માનવજાતિનો જ વિચાર કરીએ શારીરિક, માનસિક, આર્થિક અને કૌટુંબિક વગેરે સેક્ટો પ્રકારના ઉપદ્રવોથી મનુષ્ય ઘેરાયેલો નજરે પડે છે મનુષ્ય માને છે કે, જો એની પાસે પુષ્કળ ધન હોય તો તે મનમાન્યા સુખો ભોગવી શકે તે માને છે, જગતમાં જે કાંઈ દુઃખ છે તે લક્ષ્મીને અભાવે જ છે હવે તમે કાંઈ લક્ષ્મીનંદનના હૃદયને તપાસો તેની પાસે સુખના વિપુલ સાધનો હશે પણ સુખ નહિ હોય, લક્ષ્મીનો સમ્રાટ હશે પણ તે પુત્રના અભાવે પુત્રની અભિલાષામાં ઝૂંતે હશે કદાચ પુત્રપ્રાપ્તિ થાય તો કર્મવશાત્ એમ પણ મને કે, પોતાની ટૂંકી જિંદગી માફગી ભોગવી ભોગવીને જ પૂરી કરી તે ચાલ્યો જાય ને મદાદુઃખ જિજ્ઞાસી થાય કેમકે વળી પુત્રો હોય તો તેમના પેટ ભરવાની ચિંતામાં તે વ્યાકુળ

હોય. આમ શારીરિક, માનસિક, આર્થિક, આધારિક, આવકાગિક અને રાજકીય એમ ચારે બાજુએથી માણસ દુઃખથી ઘેરાયેલો હોય છે. 'સાંધીએ સાત ત્યાં વૂટે તેર' જેવી દયા એ ભોમવી રહ્યો છે. છતાં, માની લઈએ કે, મનુષ્ય જે જે ઈચ્છે તે ને સાધે તો તેને મળતાં મહેલો પણ મું તે સુખી થઈ શકે ખરો! પૂછો એવા કોઈ મનુષ્યને.

મદારાગળ હોય, બન્ધ મહેલમાં રહેતો હોય, વૈભવો અને રંગ-બેરંગી દુનિયા તેની ચારે બાજુએ પથરાયેલો હોય; છતાં બહારની દુનિયાના ખ્યાલમાં પણ ન-હોય એવો દુઃખનો કીડો એ મદારાગળના દિલને ડેરી રહ્યો હોય છે. દર દુગ્ગરની મોટરમાં બેસી પસાર થતા એકાદ શ્રીમંતને જોઈ જોનારના દિલમાં ધ્રુવ, અદા! આ કેવું સુખ માણી રહ્યો છે! કેવો ભાગ્યવાન છે! પણ તે તો મોટરથી રાજતો દેવાઈ ગયો છે, તેનું તો તેના વચ્ચે લગ્ન સુદાં હોતું નથી. બિના મનમાં તો લાખો વિકલ્પોની જાળ ભરેલી હોય છે. દર લાખનું ટુક-સાન થયું ત્યાં ને નેને ખાવાનું સુદાં ભાવનું નથી; પછી ભોગળ ગમે તેટલું સુંદર કર્મ ન હોય!

આમ થવાનું કારણ શું? જાનું કારણ એ છે કે, સુખ બહારના પદાર્થોમાં નથી, જ્યાં ભાંતિને કારણે પદાર્થોથી સુખ મળે છે એમ તેને લાગે છે. પણ સુખ આપતું એ એમનો સ્વભાવ જ નથી. કારણ કે, જે પદાર્થથી એક પ્રાણી સુખ અનુભવે છે તે જ પદાર્થથી બીજું પ્રાણી દુઃખનો અનુભવ કરે છે, એ અનુભવની બીજા છે. શરીર કે અધિકારને યોગે તે સુખ વેદે છે એ વાત ખરી પણ જેમ ઝંઝવાનાં જળ દૂધી પાણીરૂપે દેખાય છે જ્યાં તે અસલ પાણી નથી. તે જ પ્રમાણે, થોડી વાત છે, દમનનાં જ ઈંદ્ર વસ્ત્ર પ્રાપ્ત કરી લઈશ એમ માની આશામાં અને આશામાં જીવ પદાર્થ પાછળ દોડી રહ્યો હોય છે; પણ છેવટ સુધી દુઃખ મળતું નથી, સુખ ટાળતું નથી અને જીવ જ ભમણા ભાંગી નથી.

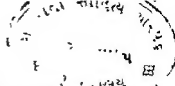
આ ભમણા જ જીવને જીવાવે છે. દુઃખ અને દુઃખનાં કારણોમાં જ જીવ સુખ માની ગત્યા કરે છે. આવી સ્થિતિમાં મનુષ્ય સાદી સમજનો પણ હિપયોગ કરી શકતો નથી. તે દાથે કરીને દુઃખ વહેરે છે. એક દાખલો લઈએ. કાનનાં ધરણાંના બેઝાંથી બાઈને દુઃખ થતું હોય, તે વાળમાં બરાતાં હોય, હંમેશાંના બારથી કાન તૂટી જવાની અણી પર હોય, છતાં તે એમ માની લે છે કે, મેં કાને તો હીરાજડેલ સુવર્ણનાં ધરણાં પહેર્યાં છે ને ! એને તેથી કષ્ટ થતું હોવા છતાં એણે સહ્યુગારમાં તે સુખ માને છે. માગ્વાડ તરફની ઓઝો પેતાના ખને હાથને ખભા સુધી હાથીદાંતના ચૂંચાથી ભરી દે છે. દાથ સાફ ચતા નથી, ખડખડાટ થાય છે, દાથમાં દુઃખે છે પણ પહેરનાર માને છે કે હાથીદાંત છે ને ! પાંચ વરસે આખો ચૂંડો ફરીથી નવો કરાવવો પડે છે. બે હાથીદાંત જેટલો માલ કાઢી નાખવો પડે છે પણ પહેરનારના દિલમાં થતું નથી કે એક હાથીને બોગે મારા આ અલંકાર જન્યા છે; મારા નિમિત્તે હાથી મરે છે. આતું કારણ એ છે કે, ‘હું મુંદર દેખાઉં છું’ એવી ભમણા એને વળગી છે. આ ભમણા કે વળગાડને લીધે જ તે તેમાં સુખ માને છે. મારવાડણ બહેનને ઓછા ધેરવાળો ધાધરો હોય તો દુઃખ થાય છે પણ ભલે કદાચ આખા મોટા તાકા જેટલું કાપડ વળગાડી દીધું હોય અને કદાચ તે પણ જાડું હોય છતાં એને સરસ અને સુખદ લાગે છે. આતું કારણ છે કે. આ પરથી હું કહેવા તો એ છવું છું કે, અજ્ઞાનને કારણે જીવ દુઃખદ વસ્તુને પણ સુખદ માની લે છે.

આ અજ્ઞાનને એપ ધર્મને પણ લાગે છે. ધર્મિષ્ઠ ગણાતો કે ભગત કહેવાતો માણસ એટલું તો બરાબર સમજે છે કે, અયોગ્ય વર્તન, ઉત્તરપિંડી, રંગો વા જીવ-કપટ ધર્મમાં ન હોય. છતાં એ ન આચરવાનું આચરે છે અને કહે છે, “શું કરીએ ? સંસારમાં છીએ એટલે આતું ક્યાં વિના કાંઈ ચોડું ચાલે ? ધર્મસ્થાનમાં હોઈએ ત્યાં સુધી તો ધર્મ સાથે સંબંધ રખાય, પણ ખદાર તો બધું જ કરવું પડે.

હોકરા-હોકરી પરણાવવાનાં છે. તમે ન સમજો. અવધારમાં તો એમ જ ચાલે." આમ માની તે અધર્મ આચરે છે. એનું કારણ એ છે કે એને એના જીવનનું લક્ષ્ય હોતું નથી. યા અર્થે જીવન છે? શાની શોધમાં હું જીવું છું? યા હેતુથી હું ધર્મ-ક્રિયાઓ કરું છું? એ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ કે નહિ? ન પ્રાપ્ત થઈ તો એનું કારણ શું? આટલાંટલાં વખતથી ક્રિયાઓ કરવા છતાં મનની મલિનતા કેમ દટતી નથી? શાંતિ, સુખ, સ્થિરતા, નિરાકુળતા મને કેમ પ્રાપ્ત થતાં નથી? આવો વિચાર કરવા કેાષ થોભતું નથી. અધરપરપરાએ જેમ ચાલ્યું આપ્યું હોય તેમ હો'ધું ધાલી દોડ્યે જ જાય છે. લોક-પ્રવાદ જેમ આચરતો હોય તેમ જીવ આચરે છે. મારી ભૂમિકા, મારી યોગ્યતા, મારી દરજ કે મારો માર્ગ કયો એ વિચાર એ જાગ્યે જ કરે છે અને જો કરે છે તો તે પણ સ્વતંત્ર રીતે નહિ. આને લીધે જ તે કત'બ્ય ભૂલ્યો; મારગ પણ ભૂલ્યો. સુખનાં સાધનો જ બધનરૂપ થયાં. જે શક્તિ અંતરના દુશ્મનોને હણવા માટે હતી તેનાથી તે પોતે જ હણાયો. જે ઉદ્વિગ્ધો વિગ્ધ માટે મેળવી હતી તેનાથી તે પોતે જ પરાજય પામ્યો. સુખ મેળવવા જતાં મવાનજી દુઃખ પ્રગટાવ્યું.

હું એ કહેવા માશું છું કે, અજ્ઞાન એ જ દુઃખનું મૂળ છે. એ મૂળમાંથી સુખની આશા રાખવી જ બ્યથા છે, માત્ર વલણાં છે પણ જીવને એનું જ્ઞાન નથી. પતંગિયું દીવાના તેજમાં અંતઃકર્તે હોમાઈ જાય છે. હું જળી જઈશ એમ જો એને જ્ઞાન હોત તો તે આમ ન જ કરત. દૂધપાનમાં એરી પડાય પડી ગયો છે એવી સહેજ પણ શંકા જતા મનુષ્ય તરત જ એને ફેંકી દે છે; પણ જો ખખર ન હોય તો મનુષ્ય હોંસે હોંસે પીએ છે અને મોતને બેઠે છે. આ રીતે જીવ જ્ઞાનને અભાવે સુખ મેળવવા જતાં દુઃખને નોતરે છે.

ત્યારે તમે સુખ કેમ મળે અને દુઃખ શાથી ટળે? અથવા તો જ્ઞાન સાચી પ્રાપ્ત થાય?

નિદોષ સુખને માટે

સુખ સાચી સમજણથી જ પ્રગટે છે. દુઃખ એવાં નો નાશ થવાથી મટે છે. અને જ્ઞાન સત્પુરુષની સેવા કરતાં કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે ને અજ્ઞાન પણ ત્યારે જ હટે છે. સત્પુરુષો પ્રથમ યોગ્યતા કરાવે છે. યોગ્યતા પ્રાપ્ત થયે મિષ્ટાત્વને ટાળવા આત્મજ્ઞાન કરાવે છે. આત્મજ્ઞાન થયે પરમાત્માનો મહિમા, શક્તિ, તેનું સામર્થ્ય વગેરે સમજાય છે. અને ત્યારે જ તેના પ્રત્યે અતન્ય પ્રેમ જાગે છે. સાચી શ્રદ્ધા પ્રગટે છે. ત્યારે તેની સ્તુતિમાં, ભજનમાં, સ્મરણમાં, આનંદ પ્રગટે છે. પછી તે તૂંકી તૂંકી પોકારી જોડે છે ને પછી વહે છે:

‘જગતના નાથને જોયા વિના સૌ ધૂળધાણી છે.’

અને સ્તવે છે :

મુષ્ણંસ પથ મનુજાઃ સહસ્રા જિનેન્દ્ર !
 રૌદ્રીરુપદ્રવશતસ્ત્વયિ ધીક્ષિતેઽપિ ।
 ગોસ્વામિનિ સ્ફુરિતતેજસિ કૃષ્ણમૌઞ્ઞે
 ચૌરૈરિવાશુ પશઘઃ પ્રપલાયમાનૈઃ ॥

હે પ્રભુ ! તારા પર જીવની દ્રષ્ટિ પડે, એની મૂરતા તારી માથે લાગે તે જ ક્ષણે હજારો ઉપદ્રવો આપોઆપ ટળી જાય છે. પશુઓને ચોરીને ભાગ્યનાર ચોરો દેદીપ્યમાન તેજસ્વી માલિકને જોતાં જ જેમ પશુઓને પકડતાં મૂકીને ભાગી જાય છે તેમ તારો પ્રકાશ હૃદયમાં પડે અને વેદાર્ય કે તરત જ અધકાર આપોઆપ નાશ પામે છે, સુખોનો સાગર ભિભરાઈ જાય છે. ’ પણ તેને માટે ‘તારી માળી પિછાન થવી જોઈએ.’

‘શુદ્ધ શુદ્ધ ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ;
 ધીક્રાન્તું ક્ષીએ દેહકું, કર વિચાર તો પામ

(શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર)

જીવનનું રહસ્ય

[પ્રવચન બીજું]

ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવ, ત્વમેવ યદ્યુક્ત સત્તા ત્વમેવ ।
ત્વમેવ હ્યમી શરણાગતાનામ્ ત્વમેવ સંસારનિવારકોઽસિ ॥

હે પ્રભુ ! આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રિવિધ તાપથી
અમારું આ જીવન સંતપ્ત બન્યું છે; વાસના અને વિલાસિતાની
વિટંબણાઓમાં અમારું જીવન વટોળે ચડ્યું છે; કામક્રોધાદિ પદ્ધિ-
પુઓની આદીધૂટીઓમાં અમારું જીવન અટવાઈ રહ્યું છે; સંસારનો
સળભતો દાવાનળ અમારા જીવનને બાળી ગયો છે. આવી દુઃખદ
અવસ્થામાં અમે માતા, પિતા, ભાઈ, મિત્ર, સર્ગસંબંધીઓનું શરણ
વાલીએ છીએ; પરંતુ તેઓ પણ અમારી જેમ ત્રિવિધ તાપથી મંડળ
છે; પીડિત છે; સંત્રસ્ત છે. પછી તે અમેને શાંતિ ક્યાંથી આપી
શે ! હે પ્રભો !

માત તાત કે ગુરુ કંદુ, સખા કંદુ શિરતાન્;
ને કંદુ તે જોષ્ઠં બધું, મેં માન્યું મહારાન્.

અમારા દુઃખી જીવનથી બાળે અમે નિગદ્ય થયા છીએ.
અને નિગદ્યાઓમાં હે પ્રભુ ! તારું એક શરણ જ આશરિણ
પ્રમટાવનાર છે; અમારામાંથી પ્રકાશ તરફ અને શ્રુત્યમાંથી અમરતાને

‘પવિત્ર માર્ગે લઇ જનાર છે. દુઃખી અવસ્થામાં માતાની જેમ સમતા બતાવી તું જ અમારા જીવનને શાંત કરે છે; પિતાની જેમ પ્રેમળતા બતાવી પ્રશુદ્ધ કરે છે; ભાઈની જેમ શ્રાતૃતા વર્ષાવી ધૈર્ય આપે છે. વાસ્તવમાં હે પ્રભુ ! અમારે માટે તું જ માતા, પિતા, ભાઈ, મિત્ર જે કહો તે હો. અસહ્યને સહ્ય; અશાંતને શાંતિ અને સંસારનાં બંધનોમાં જકડાયેલાંને મુક્ત કરનાર પશુ તું જ હો.

હે પ્રભુ ! તું કોણ ? તારું સ્વરૂપ શું ? શું તું બુદ્ધેવ છે ? મહાવીર છે ? જિનદેવ છે ? કૃષ્ણ છે ? ચંકર છે ? બ્રહ્મા છે ? બુદ્ધ છે ? ક્રાઈસ્ટ છે ? અદુરમજદ છે ? આમાંથી તું કોણ છે ? પ્રભો ! અમે તારું પથાર્ય સ્વરૂપ સમજતા નથી અને તેથી જ અમે તારે માટે લડીએ છીએ; કલેશકંઠશ કરીએ છીએ; વૈરવિષ વધારીએ છીએ; અશાંતિ ફેલાવીએ છીએ. હે સર્વશક્તિસંપન્ન ! સર્વબ્યાપક ! કૃપાનિધાન ! તું જે હો તે જામોતે કહી દે, અથવા તારું સ્વરૂપ સમજાવ એવી કૃપા કર—જેથી અમે તારું સ્વરૂપ જાણી શકીએ; તારે ચરણે સર્વસ્વ સમર્પણ કરી તારા પવિત્ર પંથે ચાલી શકીએ; સુખશાંતિ મેળવી શકીએ. આપણે દિનપ્રતિદિન પ્રભુને નામે આવી જ પ્રાર્થના કરીએ છીએ, એના સ્વરૂપને સમજવા મથીએ છીએ, પણ એને સમજી શકતા નથી. પ્રભુનું નામ ભજીએ છીએ; પ્રાર્થના કરીએ છીએ; તેને નામે મર્મક્રિયાઓ પણ કરીએ છીએ; છતાં એલું કરું બાંધક કારણ છે કે, આટઆટલું કરવા છતાં તેનું સ્વરૂપ સમજી શકતા નથી. આ જ જીવનનું ગૂઢમાં ગૂઢ રહસ્ય છે. જે દિવસે એ સમજાશે તે દિવસે જીવન સાર્યકે જનશે. પણ જ્યાં સુધી જીવનનું રહસ્ય સમજાયું નથી, ત્યાં સુધી માનવજીવનની સાર્યકતા પણ સમજાશે નહિ.

વહાલાં માતાજનો ! તમે પૂછો, મહારાજશ્રી ! જીવનનું રહસ્ય શું ? માનવજીવનનું રહસ્ય જાણવું હોય તો એકાગ્રચિત્તે બ્યાનપૂર્વક સાંભળો. અવશ્યનું ફળ તેને જ મળે છે કે જે અવશ્ય-પિપાસુ હોય,

અદાળુ હોય. અને તે પણ ત્યારે જ ફોલ છે કે ત્યારે અવશ્ય પછી. ચિંતન, મનન અને નિદિધ્યામન થાય તમાગમાં એવી આશા રાખીને જ હું મારું આ પ્રવચન કરું છું.

અવશ્યમાં અદા રાખી, જીવનગદસ્યને ગોધી કાઢી, જીવનને ઉચ્ચ ભૂમિકાએ લઈ જાઓ; માનવતાની માટીમાથી દિવ્યતા પ્રગટાવજો. આ રહસ્યને સમજ્યા પછી ‘હું’ રાખી રહસ્યને રહસ્યમય બતાવશો નહિ. જોતે જીવનનું રહસ્ય જાણવાની ધ્રુવ ધર્મ છે તેને હું પૂછીશ કે જીવનનું ગદસ્ય તમે શું સમજ્યા હો ?

કદાચ કોઈ કહેશે કે, ખાવું, પીવું, મોજ કરવી એ અમાગ જીવનનું રહસ્ય છે. વળી કોઈ કહેશે કે મનુષ્યમાત્ર ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી તેમના પર આધિપત્ય જમાવવું એ અમાગ જીવનનું ગદસ્ય છે. તમાગમાથી કોઈ કહેશે કે, વૈભવ, વિલાસ માટે ધન-ધાન્ય એકઠાં કરવાં એ અમાગ જીવનનું રહસ્ય છે. તો બીજા કહેશે કે, લક્ષ્મી મેળવી પુણ્યનાં કાર્યો કરી નામના મેળવવી એ અમાગ જીવનનું રહસ્ય છે. તો કોઈ ભોલી બાળો, વિદ્યાકળા અને દુન્નયો દમ્ભમત્ત કરી ક્ષાકાર નરીકે પ્રમિદ્ધ થવું એ જીવનનું રહસ્ય છે ત્યાં વળી કોઈ કહેશે કે, ભાણુ પેદાશું આપણે કોઈ ન સમજીએ વડીતો કરતા આબ્યા છે એમ ક્યેં જવું એ છે જીવનનું રહસ્ય પણ આ બધા રમૂજ દહિના રમૂજ વિચારો છે. અનુભવી જનો કહે છે, ‘જીવનરહસ્યને જોણે જાણવું હોય, તેણે હું શરીર નથી પણ શરીરમાં બાપેન આત્મતત્ત્વ હું એ જાતની સંપૂર્ણ અદા પ્રગટાવવી જોઈએ ત્યારે પોતે પોતાને પિછાને છે ત્યારે જ તે બીજાને િજાની શકે છે અને તે મનુષ્યને જ પ્રજાની એજામ થાય છે. ત્યાગ્યાદ કયા પ્રજાને રાજ્યે જવું તે તો આપો-આપ સમજાઈ જાય.’ જીવનની સાચી સરજાન આ પછી જ થાય છે. વિશ્વમંત્રી ત્યારે જ કરી તકાય છે. આ છે જીવનગદસ્યની આડી. ત્યારે હવે, પોતાને પિછાનવા શું કરવું એ પ્રશ્ન તમારા દિલમાં

જિહ્વો, સતપુરુષો કહે છે, 'પ્રથમ હૃદય વિશુદ્ધિ અથવા જોને ક્ષિતિ' વિશુદ્ધિ પશુ કહે છે તે કરી હર્ષ જીવનને પ્રમાણિક, ન્યાયશીલ અને વિચારશીલ બનાવવું. આ બધાંયની યાત્રી સત્યમાં રહેલ છે. એ શાશ્વત, સર્વશક્તિમાન, સર્વબાપક, જગતના કલ્યાણકર પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાને માટે સૌથી પ્રથમ જીવનને સત્યને માર્ગે વાળવું ધટે. સત્ય-સ્વરૂપ એ જ ભગવાન છે. સચ્ચં મર્ગ્યં। અર્થાત્ સત્ય એ જ ભગવાન છે. આ શરણે જવાનું સત્ય છે. જે સત્યભગવાનના પગસે પગસે યાત્રી પોતે ભગવાન બન્યા તે મહાવીર પ્રભુનું આ વચન છે. વાસ્તવમાં પ્રભુ એક છે અને તે સત્ય છે. સત્ય-ભગવાનને પગસે યાત્રી જેઓ સત્યમય બન્યા છે તે બધા જ ભગવાન છે.

આજે તો આપણે ભગવાનને બૂઠી જઈ ભગવાનને નામે અનેક અનર્થો જિહ્વા કરીએ છીએ; વાકાને નામે ટૂંકી દૃષ્ટિથી ભેદ પારી કંઈકા મચાવી પોતાને બૂઠ્યા, વાસ્તવિક ધર્મને બૂઠ્યા, કારણ કે, સત્ય બૂઠ્યા એટલે બધું જ બૂઠ્યા.

વાસ્તવિક ભૂમિકાએ પ્રભુના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ તો સત્ય એ જ સાચા ભગવાન છે. ભુદ્ધ, મહાવીર, જિન, દગિ, બ્રહ્મા, ખ્રીષ્ટ, ક્રાઈસ્ટ, અહુરમઝદ એ બધાં સત્ય ભગવાનનાં જ ભુદ્ધાનુદા દેશ, કાળ અને જુદીજુદી માનવપ્રજામાં પોતપોતાની રક્ષા પ્રમાણે યથેક્ષા ઉદ્ધારકરૂપે જુદાજુદા આભિષેકારો છે. વિષમ દૃષ્ટિને કારણે અથવા આત્મજ્ઞાનના અભાવે સત્યભગવાનનાં સંતાનોને આપણે પરસ્પર વહેંચી લીધા અને ભગવાનને નામે કલેશકંકાસ કરવા લાગ્યા. જે દિવસે આપણે વિષમ દૃષ્ટિનાં ચરમા ઉતારી, સમદૃષ્ટિના ચરમા આપણી આંખે ચક્રાવીશું, અર્થાત્ આપણે સમ્યક દૃષ્ટિથી જોતાં શીખીશું તે જ દિવસે આપણને સત્ય-ધર્મની, સત્ય-માર્ગની, સત્ય-ભગવાનની સમગ્ર આવરો. અને તે જ દિવસે જીવનનું રહસ્ય અને સત્યભગવાનનું સ્વરૂપ સમજી શકીશું. સત્ય-ભગવાનના સ્વરૂપ એ ન હોઈ શકે.

ધર્મ અનેક છે રે, શાસ્ત્ર અનેક છે રે,

સૌનો હૃદય છે એ એક,

સ્થાન અનેક છે રે, ધબ્બ અનેક છે રે,

ચહુમાં વહેતો વાયુ એક. (ધર્મ)

જૈન-જૈનેતના ભગવાન એ નથી. ખુદ અને ઈશ્વર એ માત્ર બાધા-ભેદ છે, સ્વરૂપભેદ નથી. એ સત્ય-ભગવાન નો સર્વવ્યાપક અને સર્વત્ર છે. આખું વિશ્વ એનું પોતાનું જ છે. જે સત્ય છે, જે વાસ્તવિક છે, જે સ્વાભાવિક છે, તે બધું સત્ય જ છે. સત્યને કોઈ બનાવવું નથી. સત્ય એ સત્ય જ છે. એ અસત્ય ન હોઈ શકે. અને અસત્ય એ અસત્ય છે એ કદી સત્ય હોઈ ન શકે. આકાશની અનંતતા, પૃથ્વીની પૃથુતા, મધુદ્રની મહીમતા એ વાસ્તવિક છે અને તેથી જ મત્થના આધારે તેની વાસ્તવિકતા સિદ્ધ થાય છે.

આકાશની અનંતતા એ કૃત્રિમ નથી, એટલે જે મત્થ વસ્તુ છે, સ્વાભાવિક છે. એ વસ્તુ કદી કૃત્રિમ બની શકે નહિ અને આકાશનું કૂલ એ અસ્વાભાવિક હોઈ અસત્ય છે તો તે સત્ય ન બની શકે. મૃદેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, આપણે મત્થને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય માનતા શીખીએ તો સમદષ્ટિના બળે સત્ય-ભગવાનની સમીપ જઈ પહોંચી શકીએ અને જીવનશુદ્ધિ સાધી જીવનનું રહસ્ય જાણી સમજી શકીએ.

એક વાત અત્રે ખાસ યાદ ગણવાની છે કે, સત્ય-ભગવાનની સમીપ જાણી જવા સારું સમદષ્ટિ કેળવવી એ મુખ્ય સાધન છે. સમદષ્ટિ કેળવવા માટે વિશ્વમૈત્રી અને જીવનશુદ્ધિને પણ જીવનમાં ઉનાવવાં જાઈએ. પ્રભુની ઓળખાણ કરવી તે સરળ કામ નથી એ તો ખાદાની ધાર પર ચાલવા જેવું મુશ્કેલ અને કપરું કાર્ય છે. ગદિઝ અમર ઉપાશ્રમે જામને સમજણ વિના અધરપરપગથી કિયામાં ક્યે જવાથી આપણે પ્રભુને કે પ્રભુના માર્ગને ન પામી શકીએ. આ

ક્રિયાઓ આપણે માટે પર્વાત છે એ માન્યતા સૂક્ષ્મરેત્રી છે. પ્રથમ તો જોને પૂછ્યો ને બહુએ છીએ તેને જોળખવો જોઈએ. તેની જોળખાણ ત્યારે થાય કે જ્યારે આપણે આપણને જોળખીએ. આપણી જોળખાણના માર્ગે જનનાર માર્ગોનુસારીએ પોતાના જીવનને મંકુચિત રાખવું ન ધટે. મન મોહું રાખવું ધટે, વિચારો ઉદાર રાખવા ધટે, એનું હૃદય વિશાળ હોય, એને મન જમતના બધા જીવો મિત્ર સમાન હોય; વસ્તુધરા કુટુંબ સુખ હોય. ત્યાં મારાતારાની મારામારી ન હોય, જાતિપાંતિની ભાવના ન હોય. તે સત્યમર્મનું પાલન કરનાર જીવનશુદ્ધિની સાક્ષાત મૂર્તિ હોય. અત્યારે આપણે પરમેશ્વરના પૂજારી કહેવડાવવાનું મોરવ બંધે લેતા હોઈએ પણ જ્યાં સુધી પ્રભુ-પૂજનનું રહસ્ય ન જાણીએ અને તેને જીવનમાં ન ઉતારીએ ત્યાં સુધી પ્રભુ-પૂજનને ટોમ જ કરીએ છીએ. આવી પ્રભુપૂજા એમ ન થઈ શકે. સત્ય ભગવાનના પૂજારી બનવા માટે સર્વત્ર સમદષ્ટિ, વિશ્વમૈત્રી અને જીવનશુદ્ધિના પ્રાયમિક પાઠો. સમજપૂર્વક જીવનમાં ઉતારવા પડે છે અને જીવનમાં ઉતારતાં ઉતારતાં બધું સદન પણ કરવું પડે છે. દંભ અને માલામય જીવનને તજવું પડે છે. કમારી ભાવના, કમારો અવહાર, કમારી વાણી વગેરે કોઈનાં બધું કદ વેઠવું પડે છે. બધા કાળની આદત કોઈવાની ધ્રુજા છતાં છૂટતી નથી. બધી વખત તો હવે હું સંમળ્યો છું, સુધર્યો છું, મર્મને માર્ગે છું એમ લાગે, પણ જીવનમાં તેમાંનું દર્શન નથી હોતું. કમારી પ્રતિષ્ઠા કમાણેસ માન્યા કરે કે, હું બધો આગળ વધ્યો; અને નકામી લપ ન મે; અને સત્ય જ મે; હું સંસાર-અવહારથી કંટાળ્યો છું; એવી એવી માન્યતા તે ધરાવતો હોય છે પણ ખૂબ લોડાણથી ભુજો તો એમાં જમણા સિવાય બીજું કશું જ હોતું નથી. એ માટે તો માનવને કેટલો આત્મ-ભોગ આપવો પડે છે અને જીવનની શુદ્ધિ માટે કેટલીય વદાલામાં વદાલી ચીજને જતી કરવી પડે છે. આપણે અત્યારે એમ માની બેઠા છીએ કે ભગવાનના માર્ગમાં તો ઉચ્ચ વસ્તુનો હોય; ઉચ્ચ કુળનો

એવી દૃષ્ટિ પ્રગટશે કે જેથી પ્રશ્નની પ્રશુતા જરૂર સમજાશે અને સાથે સાથે જીવનનું રહસ્ય જે છુપું રહ્યું છે તે પણ સમજી શકાશે. અત્યારે માનવતા મોંઘી થઈ પડી છે. આપણા દેશમાં દર વર્ષે હજારો વિદ્યાર્થીઓ ઇ. ઓ., એમ. એ.ની પરીક્ષામાં પસાર થઈ બહાર પડે છે પણ માનવતાની પરિક્ષામાં પાસ થનાર નવલે જ મળશે. અને કદાચ મળે તો તે પણ વિરલ. આ બધું શું સૂચવે છે ? આપણે 'જીવનરહસ્ય' શોધવાને બદલે વધારે રહસ્યમય જીવન બનાવી રહ્યા છીએ. પણ ત્યારે માનવતાના મૂલ્ય આંકતાં શીખીશું ત્યારે જીવનનું રહસ્ય સહેજે સમજી શકાશે. માનવતા એ જીવન-રહસ્ય સમજવાની અણુમોલ આવી છે.

માનવતા

[અવચન ત્રીજું]

ચત્તારિ પરમંગાણિ હુલ્લદાણોહ જન્તુણો ।
માણુસસં સુરે સદ્દા સંજમમ્મિ ચ વીરિયં ॥
ચાર આ શ્રેષ્ઠ અંગોની, દેહીને પ્રાપ્તિ દુર્લભ,
મનુષ્યત્વ શ્રુતિ શ્રદ્ધા ને વીર્યોદ્ધાસ સંયમે.

ભગવાનને જ્યારે પરમગ્ધાન પ્રાપ્ત થયું ત્યારે પોતાના આ અનુભવોનો જમતને લાભ આપવાને તેઓશ્રીએ, નિષ્કામભાવે એકાંત ક્ષિત્યુદ્ધિએ અનેક ગૂઢ તત્ત્વોની પ્રકૃષ્ટતા કરી. આ ગાથામાં તેઓશ્રીએ ફરમાવ્યું છે કે, આ લોકમાં જીવને ચાર અંગ મળવાં દુર્લભ છે. જમતની સર્વ સંપત્તિ એને દણુ થી મળી શકે. પુત્ર, મિત્ર, સ્ત્રી અને વૈભવવિલાસ વગેરે સહેલાઈથી મળી શકે, પણ મનુષ્યત્વ, શ્રુતિ, શ્રદ્ધા અને સંયમ એ ચારને વિશે પરાક્રમ ફેરવવું એ જ અતિ દુર્લભ વસ્તુ છે. પરંતુ તમારો અનુભવ ભગવાનના અનુભવથી જુદો પડે છે. ભગવાનને જે અતિદુર્લભ લાગ્યું છે તે અંગે જો તમોને પૂછવામાં આવે તો તમે જરૂર કહેશો કે આ વાત તો અમારા અનુભવથી જુદી છે. અમોને તો જીનરતી નથી. અમે માણસ તો છીએ જ. શ્રુતિ એટલે અમારા મહારાજની વાણી પણ અમારા માટે એ સહજ છે; શ્રદ્ધા પણ અમારા હૃદયમાં ભરી પડી છે અને સંયમ પણ શક્તિ.

પ્રમાણે આદરીએ છીએ. આમાવી કયો વસ્તુ અમારે માટે ફલ્લેષ છે ? કિલકું જેને અથે' અમે ગતદિત પ્રયત્ન કરીએ છીએ તે ધન, વૈભવ, અમલ, ઈજ્જત અને સન્માનને ફલ્લેષ કહો તો તે મળે પણ કિતરે પણ આ વાત અમારે મળે કિતરતી નથી. ત્યારે સાચું કાણુ ? તમે કે ભગવાન ? .

આ જ વસ્તુ હું આપે તમેને મળે ઉતરાવવા માગુ છું. જન મનુષ્યત્વના સ્વરૂપનો જ ખ્યાલ ન હોય ત્યાં શાસ્ત્રસિદ્ધાંતની વાત જ શી કરવી ? મનુષ્યત્વને બરાબર જાણવા માટે આપણે સૌથી પહેલાં જીવના સ્વરૂપને ખૂબ જાંડાણથી વિચારવું જોઈએ.

જીવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

શાસ્ત્રમાં નવ તત્ત્વના સ્વરૂપ જતાવી આત્મા અનાત્માની સમસ્યા ખૂબ વિસ્તારથી સમજાવી છે. જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંસાર, નિર્જગ, બધ અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વ છે. વેદાંત એક આદિતીય બ્રહ્મને માને છે, જ્યારે જૈનદર્શન મુખ્યતઃ બે તત્ત્વોને માને છે (૧) ચેતન (૨) જડ. એ બેના સંબંધને લઈને કુલ નવ તત્ત્વો બન્યાં છે. જીવના મુક્ત અને બદ્ધ એમ બે મુખ્ય ભેદ છે. બદ્ધ અથવા સંસારી જીવની વિવિધ ભૂમિકાઓને કારણે તેમના બનેક વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે, અને તેનાં લક્ષણો, સ્થિતિ, શક્તિ, સ્વરૂપ, સંખ્યા વગેરે બનેક પ્રકારે વિવેચન કરી ખૂબ વિસ્તારથી સમજાવવામાં આવ્યું છે. આ અંશે તેની સામાન્ય રૂપરેખા જતાવવા પ્રયત્ન કરું છું.

તત્ત્વની સામાન્ય વ્યાખ્યા

મૂળે આત્મા સ્વતંત્ર હોવા છતાં અજ્ઞાન-દશાને લઈને બંધાય છે. દા. ત. સ્ફટિક પાસે ગુનામનું કૂલ મૂકીએ તો સ્ફટિકમાં ગુનામની છાયા પડે છે અને તેથી સ્ફટિક સમજે કે હું મુલામ છું એ જેમ એની બમણા છે, તેમ આ જીવ જડના સંસ્પર્શમાં રહી પોતાને જડ માની બેઠો છે. જો કે એ જડ નથી, ચેતનસ્વરૂપ છે, અખડ છે,

અરૂપી છે, છતાં એ માની બેઠો છે કે હું જડ છું, હું આવા રૂપવાળો છું, આ આકૃતિવાળો છું. એજ વિભાવિક ભ્રમણાથી જીવ જડતત્ત્વના સાનિધ્યમાં રહી તેમજ આત્મપ્રેત બન્યો અને એને કારણે રાગદ્વેષની પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યો. રાગ અને દ્વેષ એ બે ભાવકર્મ છે. એ જ દ્વ્ય-કર્મનાં કારણો છે. આ પ્રમાણે જીવ જડ સાથે બ્યવહારદષ્ટિએ બંધાયો અને જેટલે અંશે રાગ ઉત્પન્ન થાય એટલા પ્રમાણમાં એ બંધાય. શુભ ક્રિયા વડે બંધાય તે પુણ્ય અને અશુભ ક્રિયા વડે બંધાય તે પાપ. આત્મા પ્રતિ કર્મનું આમનન થાય એનું નામ આસવ. આવના કર્મોનું શેકાણું એ સંવર. પુણ્ય-પાપનું નીકળી જવું એ નિર્જરા. પુણ્ય-પાપથી આત્મા બેડાય—બંધાય—એ બંધ અને કર્મ—બંધથી છેક જ મુક્તિ થાય એ મોક્ષ. મોક્ષ એટલે બધાં કર્મોથી મુક્ત થવું તે. આમ મૂળ નવ તત્ત્વો છે. તેમાં પશ્ચ પહેલાં બે તત્ત્વો (૧) એતન (૨) જડ એ બેના સંબંધને લીધે 'મીઠું' પુણ્ય, પાપ, આસવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ સાતની નિબંધિતિ થાય છે અને કુલ નવ તત્ત્વો બને છે.

કેટલાક જ્ઞાનાચાર્યો પુણ્ય અને પાપને આસવમાં સમાવી સાત જ પદાર્થો માને છે. ઉપયોગ, સુખદુઃખનું લાન, લાગણી થવી એ જીવનાં લક્ષણ છે. જીવે છે તે જીવ અને પ્રાણ ■ માટે પ્રાણી. ત્રણે કાળ રહેવાનો છે માટે મત્ પ્રાણુ, જીવ, સત્, અને જુત એ બધા કર્મસંગી જીવના નામાતરો છે. પ્રાણુ વસ્તુત્વે એક જ છે, પશ્ચ કાર્ય પરત્વે એના દશ બેદ ગણાય છે. સંસારમાં રચીપચી ગયેલો જીવ બહિર્ગતમા કહેવાય છે. સત્સમાગથી જીવ ન્યારે પોતાની સ્વરૂપ દશા સમજે છે, પોતે પોતાને પિછાને છે, ત્યારે અંતરગતમા કહેવાય છે. જો કે, પૂર્વના સંસ્કારો ધણા બળવાન હોવા છતાં નિરંતર કર્મક્રમ આદરીને અથવા પુરુષાર્થ સેવીને અંતરાત્મા વધુ બળવાન બની, ન્યારે કર્મ માત્રથી મુક્ત થાય છે, એના આવરણમાત્ર છૂટી જાય છે ત્યારે તે પરમાત્મદશાને પામે છે.

બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા એ ત્રણ દશામાં જીવ એકનો એક હોય છે; પણ વિવિધ પ્રકારનાં આવરણોને લીધે ભિન્ન ભિન્ન લાગે છે. આવરણવાળો આત્મા મન, પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયો દ્વારા વ્યવહાર કરે છે. શાઓમાં આત્માને અગમ્ય, અજોયર, ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાય નહિ, મોઢેથી ખોલી શકાય નહિ એવો અને અનંત બતાવવામાં આવ્યો છે. અનંત એટલે જેનું સ્વરૂપ અંતરહિન છે એવો. જેનું મૂળ જ્ઞાનસ્વરૂપ ખુદ જ્ઞાનીઓ પણ કહી શક્યા નથી. અવાચ્ય વસ્તુને વાણીમાં લાવવાનો યત્ન થાય, તોયે વાણીમાં તે ન આવી શકે, માત્ર એનો અનુભવ જ થાય. ૬૦ તં આપણે જે કાંઈને પૂછીએ કે સાકર કેવી ? તો જવાબ દેનાર કહેશે કે મીઠી. પણ મીઠી એટલે કેવી ? તો તે જોઈ કરતાં વધારે ગળી એમ જ કહેશે. પણ એને વાણીથી વર્ણવી નહિ શકે. એ તો અનુભવથી જ કહી શકાય. આ હર્ષાંત તદ્દન બ્યાવહારિક છે. એ જ પ્રમાણે આત્માના સંબંધમાં પણ જાણવું. આત્માના લક્ષણમાં આપણે જે જ્ઞાન વિષે કહી ગયા તે જ્ઞાનનો પૂર્ણ સખ્દ વેદ છે. વેદ એટલે જાણવું. જેણે અનુભવ કર્યો હોય તે જ જાણે. જીવ જ જીવને જાણી શકે. જડ કદી જીવને ન જાણી શકે. કારણ કે, લાગણી થવી, વેદવું એ આત્માનો ગુણ છે. આત્માનું સ્વરૂપ:—

સાંખ્ય અને વેદાંત દર્શન આત્માને કૃતસ્થ નિત્ય માને છે. એમાં કોઈ જાતનું પરિણામ સ્વીકારતા નથી. સુખદુઃખાદિ પરિણામો તેઓ પ્રકૃતિનાં માને છે. વૈશેષિક અને નૈયાયિકો જ્ઞાનાદિને આત્માનો ગુણ માને છે ખરા પણ તેઓ આત્માને એકાંત-નિત્ય અને અપરિણામી માને છે. નવીન મીમાંસકોનો મત વૈશેષિક અને નૈયાયિક જેવો જ છે. બૌદ્ધ દર્શનીઓ આત્માને એકાંત-ક્ષણિક અર્થાત્ નિરન્દય પરિણામોનો પ્રવાહ માત્ર માને છે. ત્યારે જૈન દર્શનનું માનવું એવું છે કે, કૃતસ્થ નિત્યતા એ નથી તેમજ એકાંત ક્ષણિકતા પણ નથી, પરિણામી નિત્યતા છે. એટલે કે મૂળ વસ્તુ ત્રણ કાળમાં સ્થિર રહ્યા

છતાં દેશ-પ્રલાદિ નિમિત્તે તેમાં ફારફર થાય છે. એ પ્રમાણે આત્મા પણ પરિણામીનિત્ય છે. એથી જ જ્ઞાન, સુખદુઃખ, એ આત્માનાં જ પર્યાયો બનવા બોધ્યે.

આત્માના પર્યાયો ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થામાં ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. તેમને બાવ કહે છે. તેના પાંચ બેદ છે. (૧) ઔપશમિક બાવ (૨) ઉદયબાવ (૩) ક્ષાપિકબાવ (૪) ક્ષયોપશમિકબાવ (૫) પારિણામિકબાવ. આ પાંચે બાવો પણ આત્માનું સ્વરૂપ ગણાય, કારણ કે, સંસારી કે સિદ્ધ કોઈ પણ આત્માના પર્યાયો આ પાંચ બાવોના કોઈ ને કોઈ બાવમાં હોય છે. મુક્ત-આત્મામાં ક્ષાપિક ને પારિણામિક એ બે બાવો હોય છે અને સંસારીમાં, કોઈમાં તથા બાવ, કોઈમાં ચાર બાવ અને કોઈમાં પાંચે બાવ હોય છે.

જે બાવો ઉદયિક પર્યાયવાન છે તે વૈભાવિક ■ ને બાકીના ચારે બાવ સ્વાભાવિક છે. ઉપર્યુક્ત બાવો જડમાં હોવાનો સંભવ નથી જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે. જીવ કે જેને આત્મા અથવા ચૈતન્ય કહે છે તે અનાદિ સિદ્ધ દ્રવ્ય છે. એ અરૂપી હોવાથી એનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો દ્વારા થતું નથી. સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષ તથા અનુમાન આદિથી થાય છે. જગત અનેક જડ અને ચેતન પદાર્થનું મિશ્રણ છે. એમાંથી જડ અને ચેતનની પિછાણ કરવી હોય તો તે ઉપયોગ દ્વારા જ થાય છે.

ચેતન અને જડનો લક્ષણ બેદ:—

ક્રંતિયર મેલ ધણો વેગવાન છે પણ તે તેના નિયત કરેલ માર્ગે જ જઈ શકે. કેમકે તે જડચંત્ર છે. જ્યારે કુંચવા જેવા નાના જીવનો વેગ બલે મને તેટલો ધીમો હોય પણ તે રેલવેના પાટા પરથી જીતરીને તેની મરજીમાં આવે અને હાવે ત્યાં જઈ શકે છે. ક્રંતિયર મેલ મહાન ગતિમાન હોવા છતાં કુંચવા પ્રમાણે આડોઅવળો જઈ શકતો નથી. કેમકે, કુંચવામાં સ્વરૂપ પણ જ્ઞાન છે, લાગણી છે, સંજ્ઞા છે. ગાડીના ધમધમાટથી પોતાની જાતને બચાવવા પાટા પરથી જીતરી

જાય છે, પણ રેલવે-પુલ રસ્તાયા તૂટ્યો હોય ને ફાઈવરને લાન ન હોય તો આ જગ્યામાંથી ગતિ ચાલુ રહે છે ને પટેલા પુલમાં ગૂંચી પડે છે. આનું કારણ એ જગ્યામાં યાન નથી, ભારે આત્મામાં યાન છે.

જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ કહ્યું છે. ઉપયોગ એટલે બોધરૂપ આપાર. જેમ જેમ જીવનું આવરણ હટતું જાય અને વિકાસ યેના જાય તેમ તેમ જ્ઞાનની માત્રા વધતી જાય. એકદ્રિષમાં અનેક આવરણો થઈ ભારે તે જીવ એ ઇદ્રિયોની ઝાંઝિને પામે છે. ત્યાં અનેક જગતનાં કષ્ટો અનુભવતા ધણો કાળ રહે છે. એ એ-ઇદ્રિય-જીવ અનેક પ્રકારનાં દુઃખો વેડીને આવરણો ખસેડે છે. ઉત્પન્ન થાય છે ને મરે છે વળી પાછો ઉત્પન્ન થાય છે અને મરે છે. આમ ધણે કાળે ત્રણ ઇદ્રિયવાળો થાય છે. ત્રણ ઇદ્રિયવાળાને સરીર, જીવ ઉપરાંત નાક મળે છે. દા. ત. કીડીને જોશો તો જણાશે કે તેની નાસિકાંદ્રિય ધણી જ તીવ્ર હોય છે. આપણને જેની ગંધ માલુમ ન પડે તેની ગંધ કીડીને આવી શકે છે; એમ ક્રમે ક્રમે રખડતાં આખડતા ચાર ઇદ્રિયોની સામગ્રી મળે છે; એટલે કે સરીર, મોઢું, નાક અને આંખો મળે છે. ચાર ઇદ્રિયો સુધીના જીવો બધા મર્જાજ નહિ પણ સમૂર્જિમ હોય છે; તેથી અસંસી ગણાય છે. એના પછી પણ ધણો વિકાસ સાધવાથી જ્ઞાન-ભાને કાન મળે છે અને તે પચેન્દ્રિય જીવ થાય છે. એમાં કંટલાક મર્જાજ અને કંટલાક સમૂર્જિમ હોય છે. આ વિવિધ પ્રકારના નાના પચેન્દ્રિય જીવો, પક્ષીઓ અને પશુઓના પણ અસંખ્ય પ્રકાર છે. એમાં જન્મમગ્ન કરતાં, અનુભવ લેતા, એમ ઉત્તરોત્તર વિકાસ પામના તે ઉપયોગી જનાવર થાય છે. ત્યાંથી જંગલી માણસ થઈ અનેક અનુભવને અતે અનાર્થમાંથી આર્થશૂનિકાવાળો માનવ બને છે. માનવની પણ અનેક કક્ષાઓ છે. જેમ જેમ આવરણો ખસી જાય છે તેમ તેમ તે આગળ વધે છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં જેના આવરણો ખસી ગયાં હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેનો વિકાસ યેવો ગણાય છે. એકેન્દ્રિયથી ત્રીકણને અહીં સુધી આવતાં જીવને અનંતકાળ જાય છે અને તેટલા

કાળમા અનેક મુખદુખના, પગધીનતાના, અસહાયતાના અનુભવો થાય છે. તે તે યોનિઓમાંના સરકારો, સ્વભાવગત આદતો પણ સાથે ગદી ગથેલ હોય છે કે જેનો આજે ખ્યાન નથી, છતાં પ્રસન્ન પડે કે તે જૂના મંસ્કારો પ્રમાણે વર્તન કરે છે હવે હું માનવ છું, આ વ્યવહાર મારાથી ન થાય, મને ન જાણે એ વિચાર પૂર્વના પાશવી સરકારોને લીધે એને નથી આવતા માનવ યનાં પહેલા પશુયોનિનું જીવન કુદગત ઉપર આધાર ગાખનાર હતું એના જીવનનો મોટો ભાગ કુદગત નિભાવી લેતું પણ માનવ યના પછી એને શુદ્ધિ-તત્ત્વ સાપડે છે અને તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે છે. એ તત્ત્વ એને ઝડપથી નવા નવા અનુભવો કરાવે છે, પણ પાશવી સરકારો સહવિચારમાં વધારા નામે છે અને તેને નીચેની ભૂમિકામાં જકડી રાખે છે, તેથી જે સાધનો તરવા માટે મળેલા છે તેનો એ સદુપયોગ કરી શકતો નથી.

લોકો ધાર્મિક ક્રિયા કે તા નેપ' છે છતાં તેમાં સફળતા નથી મળતી તેનું કારણ આ પાશવી સમ્મરોનું ગાઢ અસ્તિત્વ છે એ કેમે કયાં નીકળતા નથી કારણ કે, માણસોનું તે તર્ક લક્ષ્ય નથી હોતું મનુષ્ય ચારીગિરિ દર્દને નાબૂદ કરવા જેટલો ચિંતા સેવે છે અને ઉપાય કરે છે તેમાંની થોડી પણ ચિંતા પ્રકૃતિની જડતા અને તેના દોષો કાઢવા કગતી નથી. એટલે સર્વથી પ્રથમ પાશવતાના સરકારો દૂર કરી ક્ષેત્રવિશુદ્ધિ કરવાની જરૂર છે

ત્યારે જ વિચાર પ્રગટે કે —

કોઽહ કથં કેન ક્રુત સમુદ્ગતો
યાદયામિ ચેત કથ ચરોરસક્ષયે ।
કિમસ્મિન્ન ચેદાગમને પ્રવોજન
વાસોઽન્ન મે સ્યાત્ કતિ વાસરાણિ ॥

અર્થ — હું કોણ ? કેમ ઉત્પન્ન થયો ? શાથી થયો ?
આવ્યાનું પ્રયોજન શું ? ચરીરનાંથી નીકળીને કથ જવાનો ? કે
અહીં પ્રેતલોક રહેવાનો ? જર્ણવ ત્યારે આ જવાનું શું ? એવા વિચારો

આવે છે ને તેનો ઉપયોગ શોધે છે. ઉપાય ન મળે ત્યારે સત્પુરુષોની શોધ કરે છે અને ઘણા પ્રયત્નને અંતે તે સત્પુરુષને શોધે છે ત્યારે જ એને શાંતિ વળે છે સત્સંગથી સમજવા લાગે છે કે, અનંત-શક્તિમાન મારો આત્મા આજે જડના પરિચયથી જડ જેવો બન્યો છે, સિદ્ધ છતાં બકરા જેવો બની રહ્યો છે. આ વાત સમજવા માટે શાઓમા એક દૃષ્ટાંત છે.

એક ભરવાડ જ ગલ્લમા બકરા ચારવા જતો હતો રસ્તામા એક નાનું સુંદર સિંહનું બચ્ચુ ગુફામાં પડેલું જોયું તેને લેવાના વિચાર તેને થયો. સિંહણ ફરવા ગયેલી ત્યાં કાંઈ શિકારીનો ભોગ બની જવાથી પાછી આવે તેમ ન હતું. ભરવાડ આ બચ્ચાને પોતાની સાથે લઈ ગયો ત્યાં તે બકરા બેચુ ફરતું રહેતું અને ચરતું. સમયના વહન સાથે એ મોડું થયું અને બકરાંઓ સાથે જ બિછરેલું હોવાથી એ પણ એમ માનતું કે આ પણ મારા જાતલાઈ છે અને હું પણ બકરુ જ છું. એને ખમર ન હતી કે હું સિંહ છું અને આ બકરા ■ એટલે બકરાં સાથે ખામ પીએ અને વગડામા પણ જાય. એક દિવસ જગતમા એણે સિંહ હોયે પ્રથમ સિંહે બકરાને જોઈ ત્રાડ પાડી. બકરા ખીંકથી નાહ્યા, સાથે એ સિંહનું બચ્ચુ પણ નાહું એટલે એ સિંહખાળને નાસતો જોઈને સિંહ વિચારમાં પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો, 'તું કયા જાત છે? તું તો મારા જેવો સિંહ છે. હું તને નહિ મારું' પણ તે ખીંકો માર્યો પાછો આવે નહિ આ મિથિતી જીવની છે છેવટે પેલા સિંહે બકરાના ટાળામાં બિછરેલા સિંહને પોતાની બાવામાં કહ્યું "અરે ભાઈ! હું જેવો છું તેવો જ તું છે તને ખાતરી ન થતી હોય તો જળાશયમા ગર્જના કર અને તારું પ્રતિબિંબ ને" પ્રસારે કરીને વળી કહ્યું, "મારે જેની કેસવાળી છે તેની જ તારે પણ છે." આ પંચી શૂંસેનાને જ્ઞાન થયું. અને જ્ઞાન થયું કે તરત ખીંક ટળા ગઈ આત્માનું પણ એમ જ છે જડ સાથે રહીને એ જડ થઈ ગયો છે. એથી જ એ વિષય, દયામના કીચડમાં જાટકે છે. તને જ વિચારોને,

મનુષ્યઅવતાર — આ લોકનો રત્નચિંતામણિ

[પ્રવચન ચોથું]

આ ભવ રત્નચિંતામણિ સરખો, વારેવાર ન મળશે રે,
'ચેતરું હોય તો ચેતી લે પ્રાણી, અવસર એવો ન, કુળશે રે.

વહાલા શ્રોતાજનો !

મત વ્યાખ્યાનમાં હું કહી ગયો છું કે દુર્લભમાં દુર્લભ ચાર
વસ્તુ છે: (૧) મનુષ્યત્વ, (૨) મવણ, (૩) શ્રદ્ધા, અને (૪)
સંયમશક્તિ.

ધીમાન્ શંકરાચાર્ય પોતાના વિવેક-ચૂકામણિ નામના ગ્રંથમાં
લખે છે કે,

દુર્લભં ક્વચમેવૈતદ્ દેવાનુપદદેતુકં

મનુષ્યત્વં મુમુક્ષુત્વં મહાપુરુષસંઘયઃ ।

ભાવાર્થ:—દેવના અનુમદ વિના આ ત્રણ વસ્તુ મળતી નથી.
તેમાં પ્રથમ મનુષ્યપણ છે. મનુષ્ય અવતારમાં જ મનુષ્યત્વ આવે માટે
એ પણ દુર્લભ છે. પરંતુ આટલું રહસ્ય બધા યોગી સમજે છે.
તેથી જ તેઓ ગોંધું જીવન વેડી રહ્યા છે. પૌદ્ગલિક પદાર્થો જોવા કે
માનપાન, કુકમહોદા, જગતની વાહવાહ, ધન-વૈભવ, કુટુંબકમીલા,

અરે! રાગની સમૃદ્ધિ પણ સુલભ છે; પણ આ ચાર વસ્તુ જ દુર્લભ છે. અનેક યુગોના પ્રમાણ પછી જ મનુષ્યાવતાર મળી શકે. ભગવાન મહાવીર 'ગૌતમને' ઉદ્દેશીને કહે છે, "હે ગૌતમ! આ પાંચ હૃદયોથી સુક્ત એવો મનુષ્યદેહ તને સહેજે નથી મળી ગયો. અસંખ્ય પ્રકારના ભોગ આપીને, પાશ્વરી જીવનની પગધીનતાનાં દુઃખ વેડીને પણા પુરુષાર્થથી તે મળ્યો છે.

હવે ઝટ તજવીજ કર તું ત્યાંની રૂઠા જિનવર પંથે જવાની.
હવે ઝટ.

આ લવસાગરમાં તનનોકા, મેળવી છે તેં મજાની,
તૂટે નહીં ત્યાં સુધી તરી લે, સુલક જનીને સુકાની.
હવે ઝટ.

મનુષ્યસ્થિતિમાં પણ માનવતા પ્રાપ્ત કરવાની જોતે સગવડો મળી હોય તે મદાપુરુષશાળી પ્રદુષ છે. મનુષ્ય અવતાર પામ્યા પછી વાણી, બુદ્ધિ, અને શક્તિનાં સાધનો પ્રાપ્ત થવા કંઠ્ય છે. પણા મનુષ્યાવતાર પામ્યા પછી હિન્દ્રિય-વિકલ, અપંગ અને અશક્ત હોઈ કશું કરી શકતા નથી; પણ ઉપગ્રનાં સાધનો મળવા છતાં જોતે માણસાર્થ ન પ્રગટાવી અને સાધનોનો વ્યય પૈસા એકઠા કરવામાં કે સત્તા અસાધવામાં કર્યો તેને મદાનિર્ભાગી જીવ જાણવો.

પશુમાં અને મનુષ્યમાં ફેર શો?

આદારનિષ્ઠાદિ મમં શરીરિપુ યેષોપ્યમેવં દિ મરે વિચારંજે ॥

પશુ અને મનુષ્યના સ્વભાવમાં ધજો ફેર હોય છે. પશુને પોતાની પછી હોઈ, તેને જીગ્મના દુઃખનો ખ્યાલ ન હોય. એક જોઈને શિંગડું ભગવે કે કુતરો કાછને કરડે તો તેને એ ધરાપેલા ભૂક્ષનો વિચાર ન આવે. જેમ કે તે પશુ છે. ચાર જાનવરમાં ત્રણને ખાવા નાખો તે એકને ન નાખો તો ખાનારને એક જખુ છે તેનો

ખ્યાલ ન આવે. પોતાના જાતભાઈની પણ એ ચિંતા નહિ કરે કેમકે એનામાં વિચારનું તત્ત્વ નથી. એ પ્રમાણે માણસ જો બીજાને પીડા આપવા છતાં તેના દુઃખનો વિચાર ન કરે તો તે નરપશુ બાણવો. માણસ હોય પણ તેનામાંથી પશુનો સ્વભાવ છૂટી ગયો ન હોય, જેને પારકાનાં દુઃખનો ખ્યાલ ન આવે, તે યરીરે ભલે માણસ હોય છતાં પણ માણસાધિવાળો માણસ નહિ કહેવાય. તે નરપશુ કહેવાય. "નર હે પશુ સમાન વિચાર બિન નર હે પશુ સમાન." માણસ હોય તે પારકાનાં દુઃખ ભાગવાનો વિચાર કરે અને પશુ એ વિચાર ન કરે એટલો માણસ અને પશુ વચ્ચે તફાવત ગ્રહેલો છે. ધણા માણસો-માંથી હલકી ડોટીના પાશવીય સંસ્કારો ગયેલા હોતા નથી. અને વાધદીપકા જેવી તેમની પ્રકૃતિ હોય છે. ખગ વાધ અને દીપકા કરતાં માણસ રૂપનો વાધ કે દીપકા વધુ ભયંકર હોય છે. સામાન્ય રીતે જોતાં જનવરો ઉપયોગી હોય છે ઘોડા, ગધેડા, બળદ પાસે તમે ખેંચાવો તેટલો ભાર ખેંચે છે. વળા ગાય, બેંસ, બકરી જેવાં પ્રાણીઓમાંથી દૂધ, ઇંડી, માખણ વગેરે મળે છે. તેનું સર્વોગ ઉપયોગી છે. માણસમાં જો પરાપક્ષગ્નો, સેવાનો, ઉપયોગિતાનો ગુણ ન હોય તો તે પશુ કરતા પણ ખગન ગણાય. માણસમાં જ્ઞાન, વિવેક અને વિચાર હોય તો તે સારો નહિ તો દાળા નામ કરતાં પણ ભયંકર છે. કાળો નાગ એક કે બે માણસને મારે, પણ ખૂરો માણસ તો હજારોનું સત્યાનાશ વાળો. એટલે કે મહાન પ્રપક્ષ, મહાન સુદો કરાવી દાવાનળ સળગાવે, નિર્દોષ ઉપર આળ ઓઢાડે અને ન કગવાનું કરી મૂકે. મનુષ્યરેલ મળ્યા પછી જેનામાં માણસાઈ ન આવી હોય તેના વ્યવહારો તેના આચરણો નર્મ સ્વાર્થા હોય છે; તેની રીતભાત ભયંકર હોય છે.

પશુપક્ષીઓમાં જેમ મોટા જીવો નાનાંનો ભક્ષ કરી જાય, મોટાં પ્રાણીઓ નાનાંને મારી નાખે, તેમ રાક્ષસી વૃત્તિવાળો માણસ પણ પોતાના સ્વાર્થ માટે નબળાને ચૂસીચૂસીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવે.

કેટલાક પુત્રમાં સ્વાર્થ માની તેના અભ્યાસ માટે ખર્ચ કરે, કાળજી રાખે પણ તેવી કાળજી પુત્રીની ન રાખે. કેટલાક તો દીકરીને વેચીને તેમાંથી જ જીવન ગાળે. વિચારસીધા માણસ એમ નથી કરી શકે. આ સર્વનું કારણ સદ્વિચારનો અભાવ છે. અર્થાત્ માણસાઈ નથી હોતી, એનામાં દુષ્ટદિનું જોર હોય છે. એને જો સત્સંગનો લાભ મળે, વિચારની ભૂમિ પર આવે તો ખીજનું અહિંસા તો નહિ કરે પણ પોતાનું સુખ જનું કરીને અન્યનું બહુ જ કરશે.

માણસાઈ આવે છે ત્યારે ખીજનું પચાવી પાકવાની નીતિને બદલે બલમનસાઈ સહેજે આવે છે. એ હમેશાં બક્ષણ કરવામાં નહિ પણ રક્ષણ કરવામાં મોટાઈ સમજે છે. એના દિલમાં રક્ષણ કરવાની ભાવના સ્વયં પ્રગટે છે. એ માને છે કે, મારું બળ અને સાધનો નબળાં કે સાધનહીનની સેવા માટે છે. અન્યને હેરાન કરવા કે પગલવા માટે નહિ. માણસાઈ હોય ત્યારે જ ધર્મગદસ્યની વાત સાંભળી શકે અને સમજીને પચાવી શકે. તે સમજે કે મારું જ્ઞાન કબિયા-કંઠાસ મટાડવા માટે છે; વધારવા માટે નહિ. માણસનો ગ્રોજીએ સ્વભાવ ફેગવાયો હોય ત્યારે તેના મનમાં ધાય કે, આ કામ ધાય અને આ તો ન જ યાય. મારા ધરાકે મારામાં વિશ્વાસ મૂક્યો એને હું ખરાબ કે જોષા માલ કેમ આપી શકું? એવું એના દિલમાં ઊંઝે તે ધર્મસ્થાનમાં હોય કે ઘેર હોય પણ પોતાની ફરજ, પોતાનું કર્તવ્ય સર્વત્ર સરખું સમજે છે. માણસાઈ આવ્યા પછી દુષ્ટતાંબ કરતાં પહેલાં વિચાર જ આવે કે, મને કોઈ ગાળ આપે, અપમાન કરે કે છેનરે તો કેવું લાગે એ વિચાર આવતાં જ એવું વર્તન નહીં કરી શકે. વળી કોઈ મુદ્દરી એની દૃષ્ટિએ પક્ષતાં દુષ્ટ વિચાર આવે તો તે એમ વિચારશે કે આ સ્થળે મારી ચા, દીકરી કે બહેન પર મોઈ આવી ખરાબ દૃષ્ટિ નાખે, તો એ માણસ મને કેટલો નીચ અને અધમ લાગે? આ વિચાર એને પિતૃગાત્રી નાખે. એને એમ જ ધાય કે હું કેટલો નાલાયક છું! જરેરે! મારી દૃષ્ટિમાં અમૃત જરવાને

બદલે વિકાર આવી ગયો. આજે મારાથી કેમ ખવાય ? આના આવા વિચાર થાય એ માણસાઈનો મુખ્ય ગુણ છે માણસાઈ આવે તો જ આવા અમર ખ્યાલો આવી શકે

માણસાઈની દૃષ્ટિથી જ ગોસાઈજી બોલે છે—

નર તન સમ મહીં કવન હી દેહો જીવ ચરાચર વાચત જોહી ।
ક્ષર્ગ મર્ક અપર્ગ નિસેજી, જ્ઞાન વિરાગ મક્તિ સુખ દેજી ॥

આ મનુષ્યનો દેહ ચિતામણિરત્ન સમાન છે એના વડે સ્વર્ગ કે મોક્ષ, નરક પશુ, જે ચિતવીએ તે મળે મનુષ્યલોકમાં રહેલો માણસ જ્યાં જવું હોય ત્યાં જઈ શકે છે. જેને પૂછો તેને સ્વર્ગમાં જ જવું છે એમ કહે છે, છતાં એની કિમત બની નથી મફત જવું છે એને સોનું, ચાંદી, પિત્તળ કે કોઈ ધાતુ ખરીદવી હોય તો પૈસા આપે, પણ સ્વર્ગની સહેલાણી એને મફત ભેટીએ છે કેવો મૂઠાં મુઠાંમાં માંદીના પશુ પૈસા દેવા પડે છે તો જેને સ્વર્ગમાં જવું હોય તો સુ મફત જઈ શકાય ? એને માટે તો મહામૂલ્યા દેહનો ઉપયોગ કરવો પડે અને જો એનો દુરુપયોગ કરી જો રત્નને ફેંકી દઈએ તો આપણે કેવા મૂખ મણાઈએ ?

એક પટેલની વાત છે. એક માગના પટેલે પોતાના સેનમાં ભુવાર વાવેલી ખેતરની ફરતો જોડો પાતાળ સુધી પહોંચેલો ધરો હતો. વચ્ચે ફક્ત ચાર ગાંઠા જમ્યે એટલે જ માગ દત્તો. ખેતરમાં જગ પાડી, પક્ષીઓ ત્યાં આવતાં હોવાથી તેણે પક્ષીઓ ઉડાડવા માટે એક માંડવો બાંધ્યો. છીં તે ઉપર ચઢી ગોફળમાં પર્યટના નાખી દૂર ફેંકે અને પક્ષીઓ ઉડાડે. પર્યટના મેળવવાની મુશ્કેલી ટાળવા તેણે એક ખાડો ખોદવા માંડ્યો અને તેમાંથી પર્યટના નીકળે તે બેગા કગવા લાગ્યો. ખોદતા ખોદતા માંથી એક ધણા કળનો પડી રહેલો ધડો નીકળ્યો. તેમાં ધૂળથી ઢાંધેલા કિમતી હીંગ હતા પણ એને જ્ઞાન ન હતું એથી એ તો ત્યાંમાં પર્યટના બરેલા સમજીને આપ્યો ધડો માગા ઉપર લઈ ગયો

અને ગોફલુમાં તે પથરા મૂકી પાછો પક્ષીઓ ઉડાડવા લાગ્યો. એ બધા હીરાઓ પેલા જિંડા ધરામાં પડતા હતા. એમ કરતાં કરતાં અપોર થયું. પટલાણી જાત લઈ નાના દીકરાને તેડીને એતરે આવ્યાં. પટેલ જાત લઈને ખાવા બેઠા. અને ઊંડો રમવા લાગ્યો. રમતાં રમતાં ગોફલુમાં ભરાવેલો પથરો ઊંડો લઈ લીધો. પટેલ ખાઈને માંડવા ઉપર ચડ્યા. પટલાણી તેના દીકરાને લઈને ધર તરફ વળી પણ ઊંડો રમવા હાથમાં એક પાણી રહી ગયો હતો. પટલાણી જે રસ્તે યઈને જતી હતી તે રસ્તામાં એક ઝવેરીની દુકાનમાં બેઠેલા ઝવેરીની નજર પેલા ઊંડો રમવા હાથમાં રહેલા હીરા પર પડી અને તે ઝાળખી ગયો. તેણે પટલાણીને બોલાવીને પૂછ્યું, પટલાણી ! આ શું ? એ તો મારા ખરનો છે પણ મારે મફત નથી જોઈતો. તમને પાંચ રૂપિયા શેઠડા આપું લાવો. પટલાણી સમજી મઈ કે વાણિયો આમ રૂપિયા પાંચ આપે નહિ. એની કાંઈ પણ વધુ કિંમત હોવી જોઈએ. પટલાણીએ કહ્યું, “જે ખરી કિંમત હોય તે કહો.” વાણિયો રૂપિયા દસ આપવા માંડ્યા. પટલાણીના મનમાં થયું કે પાંચના છ નહિ તે સીધા દસ થયા. માટે જરૂર કિંમતી પથરો હોવો જોઈએ. રકમક કરતાં વાણિયો મો રૂપિયા આપવા તૈયાર થયો અને કહ્યું, બોલ હવે શા ? પટલાણી વિચિત્ર થઈ મઠ. હા-ના કરતાં વાણિયાએ રૂ. ૨૦૦, ૩૦૦ એમ વધતા ૧૦૦૦, દસ હજાર કીધા. પટલાણી કહે, શેઠ તમારા દીકરાના સોગંદ ખાઈને કહે કટલા રૂપિયા આપશો ? છેવટે પંદર હજાર કહ્યા અને તેમાંથી વધતાં વીસ હજાર થયા. પટલાણીએ છેવટે ધર્મના સોગાન આપ્યા કે, માથે ભગવાન રાખીને કહો. ત્યારે વાણિયો ચંબી ગયો અને સીધા ત્રીસ કહ્યા. પટલાણી કહે કાંઈ ઝવેરીને ખનાવીને વેચીશ. છેવટે વાણિયાએ વિચાર કર્યો કે મને આ હીરાના સવા લાખ તો સહેજે જીપજરો એટલે વળી ચાલીસ કહ્યા. પટલાણીએ હીરા પાછો માગ્યો કે લાવો નથી વેચવો. આખરે તેણે રૂ. એંસી હજારમાં રાખી લીધો. પટલાણીને થયું કે હું પાછી મટ

જેતરે જાહે, નહિતર પટેલ બધાય હીંગ ફેંકી દેશે. એમ ધારી હીરાને વેચીને છાકરાને લઈ જેતરે આવી. પટેલને દૂરથી લાંબા દાંત કરી મોટા અવાજે કહ્યું કે, ‘ધા ન કચો’ એમ ગડો પાડવા માંડી, પણ પટેલે તો ઉઘટે એક હીરા ગ્લો હતો તે પણ ફગાવી દીધા.

પટલાણીએ કહ્યું, “હેઠા જિતરા”. પટેલ કહે, “પણ છે શું?” પટલાણી અટકીને બોલી, “તમે ધા કરો છો ને પથ્થર નથી પણ હીરા છે હીરા! અને તે પણ લાખ લાખની કિંમતના! તમે શું કયું?” પટેલ વિચારમાં પડ્યો. માળું, મેં આ શું કયું? હવે તો એકેય નથી રહ્યો! બધા ધગમાં જઈ પડ્યા. પટેલે અનાજ બચાવવાના હેતુથી પક્ષીઓ ઉડાડવા માટે લાખ લાખના કિંમતી સંખ્યાબંધ હીરા અજાણ્યે ગોફાળમાં ઘાલી ફગાવી દીધા. બધા જ ધરામાં પડ્યા. એકેય માછી રહ્યો નહિ. પોતાને જ હાથે આવી રીતે વગર-સમતથે કરોડોનો ગેરફાયદો થયા બદલ પટેલને ખૂબ જ ખેદ થયો અને રડ્યો. “મેં લાખ લાખના હીરાઓ ફેંકી દીધા” એમ મનમાં કહી પસ્તાયો. બસ આ જ રીતે નરતન-ચિંતામણિનું છે. મનુષ્યજીવનની ધડીઓ તે ધડીઓ નથી પણ કિંમતી હીરાઓ છે. એને વણસમજે મનુષ્યો આજસ, પ્રમાદ, કૃથલી, ક્ષેષ, વિષય અને વિહાર એ અર્થે એમ જ ફગાવી દઈ પાછળથી પસ્તાય છે. જીવનની એક જ મિનિટમાં સદ્ગુણોથી સ્વર્ગમાં, અને કુણોદિથી એક જ મિનિટમાં નરકમાં જઈ પડાય છે. માનવનો જેને દેહ મળ્યો અને આ અમૂલ્ય સાધનો મળ્યા છતાં જેણે જીવ, આજસ, વેપારરોજગાર અને ધનક્રિયાજન કરવામાં બધી ધડીઓ બતીત કરી નાખી અને કંઈ મેળગ્યું નહિ એના પશ્ચાત્તાપનો શો પાર? પણ ખબર નથી લાં લગી તો એ ચિંતામણિ પેટ ભરવામાં, વિષયમાં, કાન્યાકંકાસમાં, કાઈએ પોતાની જિંદગીના ૩૫, તો કાઈએ ૪૦, ૫૦, ૬૦ વરસો કાઢી નાખ્યા છે. આ બધાં વરસો દરમ્યાન, તેમણે ધર્મની વાતો નથી સાંભળી એમ નહિ પણ ધર્મનું ખડું રહસ્ય સમજ્યા નથી. બ્યારે એ રહસ્ય સમજશે

ત્યારે જીવ રહ્યો; પણ એ તો જામશે ત્યારે. દુઃખની વાત એ છે કે, અત્યારે ગળ્યો નથી. જ્યાં સુધી ચાર તસુ પણ હાથમાં દોરકું હોય ત્યાં સુધી કૃતાર્થથી જળ બચ્યો ધડો નીકળે. દોરકું 'તૂટ્યું' કે ખલાસ થયું. ધડો ગયો અને જળ પણ ગયું. આપણી જીવનદોરીનું પણ તેમ જ. ૨૫ હાથ ગઈ છે કે ૩૫ હાથ, ૫૦ હાથ ગઈ છે ૭૫, પણ ૬૭ હાથમાં થોડી ખાડી છે. મહાપુરુષોએ કહ્યું છે કે—

“હજી છે હાથમાં ખાજી—કરી દે રામને રાજી,
કહું છું વાતને ઝાઝી—હજી સમજાય તો સાડું”

ભક્તિ, સેવા અને જ્ઞાન વગેરે મનુષ્યત્વ દ્વારા જ થઈ શકે. દેવ-લોકના દેવેન્દ્રો એ ન સાધી શકે. બહાર નીકળવાની આ યોનિ છે. એ જ દરવાજો છે. પણ વિલાસ-વિકારરૂપી ખજવાળ આવવાથી માણસ દ્વાર ચૂકી જાય છે ને પાછો લક્ષ્યચોર્યાસી યોનિના ચક્કરે ચડે છે. માંડમાંડ મનુષ્યદેહનો આરો આવે પણ જેનામાં મનુષ્યત્વ ન હોય, તે મૂઢમતિને એ વિચાર સૂઝતો નથી ને વધારે પાપનાં પોટલાં બાધીને આબોધે તેમ પાછો જાય છે. ખરી વાત તો એ છે કે, મનુષ્યત્વ વિનાનું ધન, વૈભવ, શક્તિ, સાધનસામગ્રી એ વધારે પાપ કરાવે છે અને સાધક થવાને બદલે બાધકરૂપ બને છે. મોટે ભાગે એ બધું અદ્વિતકર બને છે તેમ જ જીવ વિષયાદિ ખજવાળમાં વારંવાર દ્વાર બૂટે ■ અને ભટકે છે.

એક મોઢું નમર હજી. ચોર્યાસી ગઈતો તેનો વિસ્તાર, બહાર નીકળવાને ફક્ત એક જ દરવાજો હતો. એક આધળો માણસ દરવાજો શોધવા ધણું રખડ્યો. પણ દરવાજો જડે નહિ. તે કાળે રેલવેનો બ્યવહાર ન હતો અને રસ્તા વાંકાચૂકા હતા. લોકો પોતાના બ્યવસાયમાં, કાર્પને કુરસદ નહીં. કાણ એ ગિયારા સામું જીએ ? પણ એના નસીબે એક વિરલ મનુષ્યે દયા લાવી તેને સલાહ આપી કે, થોડે ઊંઠે જામને ફરતો મદ છે. તે પર હાથ મૂકતો મૂકતો જળે એટલે દરવાજો આવશે

ને તેમાંથી નીકળી જશે. આંધળાને સલાહ પસંદ પડી અને તેનો અમલ પણ કર્યો. રાત પડે ત્યાં બેસી જાય. બીજા ભાગે ને બીજે દિવસે વળી પાછું પ્રયાણ ચાલુ રાખે. એમ કરતાં કરતાં કેટલાક દિવસે તે દરવાજા પાસે આવ્યો. પણ એના દુર્ભાગ્યે ત્યારે જ ખજવાળા આવી અને ખજવાળવા જેવો દાઢ્ય બિંચકો કે દરવાજા નીકળી ગયો. અને ફરી ચોર્યાસી ગાઉના ચક્રમાં પડ્યો. ક્યારે આરો આવે એમ એના મનમાં યાય. પણ ખજવાળામાં એણે સંવમ ન રાખ્યો. પછી આરો આવે જ ક્યાંથી ? પાછો ચોર્યાસી ગાઉની મજલ કાપે ત્યારે ને !

તેમ જ આ જીવને સામકારો કહે છે, “ચોર્યાસી લાખ જીવ યોનિમાં ઉત્તમ એવો માનવનો દેહ ક્ષયિત જ મળે છે.” જે મેળવવા સ્વર અને અસ્વર સહુ ધ્રુવ્થી રહ્યાં છે. માનવદેહ એક ઉચ્ચકોટિની કમંભૂમિ છે. અને મનુષ્યજન્મ એવો સુંદર દરવાજો છે કે જે જડે તો આર મતિરૂપ ચક્રમાંથી નીકળવા પારે તો નીકળીને મોક્ષ મેળવે અથવા સ્વર્ગ મળે અને નહીંતર પશુતા કે નરક મળે.

“ નર દેહ એટલે સર્વ શક્તિઓનો ભંડાર.”

ૐ શાંતિ

માનવતા ક્યાં પહેલાં અને પછી

[પ્રવચન 'પાંચમું']

વહાલા શ્રોતાજનો !

તમે જોઈ ગયા કે શુક્ર પાંદડું પવનથી રખડે તેમ કર્મબદ્ધ આત્મા ગેડીદડાની પેઠે રખડે છે. દરાષ મધ છે સ્વાધીનતા જેની એવો પરાધીન જીવ પોતાના જ અગાનથી રખડે છે. અને તેને ગમ્યાવનાર કર્મ છે. કર્મના કારણને લઈને આખા બ્રહ્માંડમાં આ સ્થળેથી તે સ્થળે અને આ ગોત્રથી તે ગોત્રમાં, આ જાતમાંથી તે જાતમાં અને તે જાતમાંથી બીજી જાતમાં; એમ મતિ, જાતિ, ગોત્ર, રૂપ, રંગ અને આકૃતિના પરિવર્તન કરતો કરતો આખા વિશ્વમાં પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થઈને વિવિધ પાક બને છે. અનેક યોનિમાં રખડે છે. જેવા પ્રકારનાં કર્મો કર્યા હોય તેવી રીતે અને ત્યાં જીવે છે.

દેવલોકમાં, નરકયોનિમાં અને કદાચિત્ આસુરી યોનિમાં ગમન કરે છે. એ જીવ કુચલો, કીડી અને મોડા જેવા કુદ જીવોનો અવતાર લઈ કાળ ગુમાવે છે. વળી પશુ ચર્મ અનેક પ્રકારના નરકના નારકીરૂપે અવતરે છે. અને એ જ આત્મા રાજા, રંક, મરીન, તવંમર પણ થાય છે. અને તેવી જ રીતે ચક્રાવ પણ થાય અને ગેડીદડા માફક એ બમતો ફરે છે. હવે પ્રશ્ન થાય છે કે, શું આ બધું કર્મ જ કરે છે ? કર્મો બાધનાર અને છોડનાર આપણે. એકલા કર્મ કાંઈ નહીં કરી શકે. સિવાય કે આપણે મદલું કરીએ. આમ કરવાથી

કર્મ બંધાય છે એમ બરોબર જ્ઞાન હોય તો કર્મ બંધાય તેવું કામ કાણુ કરે ? પણ જીવને એવું અજ્ઞાન છે કે હું કાણુ છું, આ હું શું કરી રહ્યો છું, કયે માર્ગે જઈ રહ્યો છું ? એનું લેશ પણ જ્ઞાન નથી હોતું. એ અધપર પરાએ પૂર્વના સંસ્કાર પ્રમાણે કાર્ય કર્યે જાય છે એનું માફ પગિણામ આવે ત્યારે ખેડ કરે, રડે, પશ્ચાત્તાપ કરે અને પાછો કરતો હોય તેમ કર્યે જાય છે. આ જ અજ્ઞાનદશા એટલે દુઃકમાં આપણે પોતે જ કર્મને બાંધીએ છીએ આપણી કૃત્તિ સિવાય કર્મ કાંઈ ટ્રિવિસ બંધાય જ નહીં. જેમ દારૂનો શીશી પડ્યો હોય પણ જો એનો ઉપયોગ ન કરીએ તો નશો ન ચડી શકે તેમ સાંગ કે નરસા કર્મો બાંધનાર આપણે પોતે જ છીએ

આત્મા કર્તા તથા ભોક્તા, કર્મથી સુખ દુઃખનો,
ચતુઃ જ્ઞેયો કુર્મથી, સુકર્મથી સખા સમે

આત્મા પોતાના સુખ અને દુઃખનો કરનાર છે આત્મા જ પોતાનો મિત્ર અને દુશ્મન પણ છે. આપણુ જૂરુ કરનાર આપણે જ છીએ. આપણા કર્મોનો ઉદ્ધ ધાય ત્યારે આપણને સવળી મતિ સૂઝતી નથી. અને અવળુ જ કર્યે જઈએ છીએ આ રીતે દુઃખનું મૂળદારણુ વિભાવ (અજ્ઞાન)માં પડેલો આત્મા જ છે એની ઉપરનાં આવરણુ મટે અર્થાત્ આત્મા ભગૃત થાય, પોતાની વિભાવિક દશાને જાણે ત્યારે જ તે આ રહસ્યને સમજે છે નહીં તો ત્યાં સુધી દયાની માફક રખડ્યા કરે છે આ ગ્બડપટ્ટી મનુષ્ય ન થયે હોય ત્યાં સુધી તો અવશ્ય હોય છે પણ માણુમ થયા પછી એને જે શુદ્ધિ મળે છે તેનો સદ્ઉપયોગ કરતાં દુરુપયોગ વધુ કરે છે કાર્ષ વખતે સત્તાધીશ થાય તો પણ દહાડો ન વળે કાળજી કે સત્તા મળ્યા પછી તે સત્તાના દુઃકમાં અનેક કુકર્મો બાંધે છે ચોક્કસ સુખને ભોગવવા અર્થે અનેક દુઃખના કારણરૂપ કર્મોને જોડ્યા કરે અને પછી મરીને દલખા મતિને પામે.

આ પ્રમાણે અનેક ચોનિમા પર્વટન ક્યાં પછી જીવને ફરીને

મનુષ્યોનિનું સદ્ભાવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ છતાં આગળની યોગ્યતાના દુષ્ટ સંસ્કારો ગળવત્તર હોય છે. એ તેને બહુ પજવે છે. જરા જાણે કે પાછો પ્રમાદમાં ઝુકાવી દે છે. ભારે ધનવાળો માણસ જેમ આખા બિચી નથી કરી શકતો, તેમ તેની દયા તેને સૂઝતી નથી. તેથી અંધપરંપરાએ જ જીવન વિતાવે છે. જેનામાં મનુષ્યત્વ ન હોય તેનામાં સારાસારનો વિચાર પણ ન હોય. તમે કદાચ માનતા હો કે મોટા રાજા, મહારાજા કે શ્રીમંતમા માણસાઈ હોય જ, તો તે બૂલ છે. માણસાઈનો આધાર સંસ્કાર પર છે, નહીં કે ધન, બળ કે પશુબળ પર.

માનવતા મળ્યા પછી પણ ઓપદદિ સમૂળગી ન જાય એવું મળ્યા જીવોના સંબંધમાં બને છે. પણ માનવતા પહેલાં અને પછીની જૂમિકામાં ફેર બહો પડે છે. વસ્તુસ્વરૂપ ઝોળખવાની રુચિ જાગે, જહ તરફનું જેવાણુ ધરિધીરે મંદ થાય, થવણુની લાયકાત આવે, જૂમિકા શુદ્ધ કરવા પ્રેરાય અને જેની જેવી દદિ તેવું તેને દેખાય એવી સમજ પ્રગટે છે. જેણે કાળાં ચશમાં પહેર્યાં હોય તેને માખણુ અને એતરફીણુ પણ કાળાં દેખાય. ચશમાં હિતારે સારે વાસ્તવિકતાની સાચી ખબર પડે. આ સમજથી તે એતીને ચાલે. પણ આવી માનવતાની જૂમિકા પહેલાં એટલે કે મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થયા છતાં માનવતા ન આવે ત્યાં સુધી દેહરૂપી યુક્તમાં બિલામના, સાંઠના, વાધના, નાગના વગેરે અનેક પશુના સંસ્કારો ગ્હી મયા હોય છે. કોઈ વખત રાક્ષસની ભાવના પણ હોય. જે જીવને ઝોળખતાં શીખે છે તેને આવી જાણ જરૂર થાય છે કે પોતે કાણુ અને કાના જેવો ■ !

મિત્રાદદિ

લક્ષ્યપૂર્વક જેણે ચાચાખચન કયું હોય તેના દિલમાં જે વિચારરૂપી દીવો પ્રગટે તો જ જીવનમાં જાગૃતિ આવે. એ વિચારદીપક માટે સવશાસ્ત્રી તેજ, વૈરાગ્યરૂપી વાટ, મનરૂપી પાત્ર અને યુગના બોધરૂપ

અગ્નિનો યોગ જરૂરી છે. ત્યારે જ વિવેકરૂપી દીવો પ્રગટે છે. એને માયાનો વાયુ ન અડે એવું નિવૃત્તિસ્થાન જોઈએ. નહીં તો માયા, મોહ, છળકપટરૂપી વાયુથી તે હોલવાઈ જાય. જીવન ક્રોધ, માન, માયા, વિષય, વિચાર, તૃષ્ણા, ઇર્ષ્યા, અહંકાર, ભ્રમણા જેવા અનેક દોષોથી ભરેલું છે. મિત્રાદૃષ્ટિવાળો સાધક શાસ્ત્રઅવળી કરતાં કરતાં પોતાના અંતરને જોતાં શીખે છે. પોતાની જાતને આ રીતે જુએ છે કે હું ક્યાં ? મારું સ્થાન ક્યાં ? કેટલાં બંધનોથી હું બંધાયો છું ? મારી શક્તિ કેટલી ? મારે શું કરવું જોઈએ ? અને શું કરી રહ્યો છું ? વગેરે.

જીવન-નિરીક્ષણની આવશ્યકતા

જેનું જીવનને તપાસતાં શીખો. જીવનનિરીક્ષણ કરતાં શીખો. અને જીવો.

प्रत्यहं प्रत्ययेक्षेत नरः चारिष्यमात्मनः

કિંતુ મેં પશુમિસ્તુલ્યં કિંતુ સત્પુરુષૈરિતિ ।

હું કોના જેવો છું ? મારું જીવન કોના જેવું છે ? સિંહ જેવું ? દીપક જેવું ? સાંઠ જેવું ? ગિલાક જેવું ? નાગ જેવું ? રાક્ષસ જેવું ? કે સત્પુરુષના જેવું છે કે સામાન્ય માણસના જેવું છે ?

વેપારીનો દીકરો બાપના શિક્ષણથી દુકાનમાં દગો કરતાં શીખે, ઓછું આપતાં શીખે, તો પણ તેનો બાપ કહેશે હોશિયાર તો બહુ થશે. એ માણ જેવી બધી રમત શીખી ગયો. તેથી છેતરશે ખરો પણ છેતરાશે તો નહીં જ. બાપ હરખાય છે પણ વિચાર નથી કરતો કે, સાચે તો પાપ આવશે. પૈસા વગેરે મેળવેલ તો પડ્યું રહેશે. તો આવો ધંધો છોડાવને શા મટે શીખવું છું ? આપણા રથૂળ સરીરમાં આપણું સૂક્ષ્મ ચરીર રહ્યું છે. જેની જેવી ટેવ, આદત, રુચિ, બાવના, તેવું તેનું ચરીરનું ઘાતર થાય અને તે ઘાતરને બનુ-રૂપ રથેલે તે મરીને છિયળ થાય.

સહવિચારથી, સહવાચનથી, સત્સંગથી સંસ્કારિતા પ્રાપ્ત કરી હોય તો મરણાતે સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરે અને કુસંગ, સ્વાર્થજતિ, દુષ્ટભાવોથી જીવન નષ્ટ કરે છે તે દુર્યોધન નામક જીવો યાચ છે.

જૈન સૂત્રોમાં દુર્યોધન નામક દંડનાયકનો અધિકાર વિષાકસૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં આવે છે. ત્યાં શ્રમણ ગૌતમના પ્રશ્નોના જગવાન મહાવીરે જવાબો આપ્યા છે. દુર્યોધન, સિંહપુર નગરનો એક મહાદુષ્ટ અને અન્યાયી ફોજદાર હતો. સૌજન્યની સેવા અને દુષ્ટતાનો દંડ એવી એની ફરજ છતાં દુષ્ટ સંસ્કારોને લીધે તે સમજતો નહીં. પૈસા મેળવવા, પોતાનું માની લીધેલું સ્થાન જમાવવા માટે બસ મારતું, ફટવું અને ત્રાસ આપવો એમાં એને આનંદ આવતો. અદા ! જીવનની દશા તો જુઓ. બળહીન થઇને મરવા પડેલા અધેડનો પાંસો ફાલતા કાગડાને ખમર નથી હોતી કે અધેડના જીવને ફેટલું દુઃખ થતું હશે ! કામ લાયક અને ખાનદાન કુટુંબનો દોકરે કમળમાં ફૂળ્યો હોય તો શાહુકાર એમ નથી સમજતો કે ચારી પાસે પુષ્કળ દોલત છે, તે નહીં આપે તો શું થયું ? તેવી વૃત્તિવાળાને એમ ન યાચ કે હું પાપી છું. મારામાં કાગવૃત્તિ છે, એ તો એક જ વાત સમજે કે મારું લેણું છે ને ? ગમે તેમ કરીને ‘ચેન કેન પ્રકારેણ’ તે વસૂલ કરવાનો મારો જન્મ-સિદ્ધ હક્ક છે. કરજદારની ઓના અને બચ્ચાંના દાગીના વેચાઇ જતા હોય છતાં મદદનો હાથ આપવાની વાત તો દારે રહી, પણ થોડી ધીરજ પણ ખમી શકે નહીં. કોણ કહેશે કે આમાં માણસાઇ છે ?

આ દુર્યોધને લોકોને લૂંટવા, તેમની લાજ લેવી, ખોટા કેમો બિલા કરી લાંચ-સ્વપન લઇ ઊડી દેવા, એવું ફર જીવન ગાળતાં ધણે કાળ કાઢ્યો. જેમ જેમ અધર્મ આચરતો ગયો તેમ તેમ લક્ષ્મી અને બળ વધતું ગયું. પણ એ જૂલી ગયો હતો કે દુઃખ દેવાનું, આખરી પરિણામ દુઃખ જ હોય છે, સુખ કદી નથી હોતું. એ તો વર્તમાનના ધમધમાટમાં ભવિષ્ય દેખતો નહીં. પોતાની સુખસગવા આડે પીગનની

મુસીબતો તરફ દુર્લ્લક્ષ કરતો. જેમ બંદીમાંથી બાજરો કે ધઉં નથી જીગતા, તેમ દુઃખ ને તિરસ્કારના વાવેતરથી તિરસ્કાર સિવાય શું જીગે ? અનંત વડોના કારણજૂત વડનું ખીજ એક જ હોય છે, તેમ અનંત દુઃખના કારણરૂપ પણ અન્ય ગ્રાણીઓ સાથે દુઃખદ વ્યવહાર જ હોય છે. માણસના પાપમાં અનેક પાપ સમાયેલાં છે. અનેક ભવની પરંપરા મુઘી તેનાં ફળ ભોગવવાનાં હોય છે. પણ જીવ એવું વિચારે તો ને !

કથિર છે જ કયાં ?

દુર્યોધન તો એમ જ સમજતો કે મારું નામ લેનાર આ જગતમાં છે જ કોણ ? કોણ રમેવાળ બેઠો છે ? ભગવાન જેવી વસ્તુ જ શું છે ? અને તે કરતો પણ ધારેલું જ. ધારે તેની આખરે ભૂટે, હાથ, કાન, નાક કાપી નાખે. આખા સિંહપુર નગરમાં દુર્યોધનના નામમાત્રથી જ લોકો કંપી શકે. રાક્ષસ જેવી એની પ્રકૃતિ હતી. ત્રાસ પમાડે એનાં ચિહ્નો એના ચહેરા પર ચોખ્ખાં દેખાઈ આવતાં. દુષ્ટ પ્રકૃતિની કળિયાળી સાસુને ભોઈ વધુ ત્રામે, કાળા નાગને ભોઈ માણસ ત્રાસે. કારણ ? તમે જાણો છો, એનામાં કંઈ ભયું છે. એમાં ઝેર ભયું છે. તે છતાં આવો કાલો નામ તો બે, ચાર, પાંચ માણસોની જ નિંદગી ખુવાર કરે. પણ માણસની હૃદય-ગુફામાં તો એવા અનેક વિકરાળ સિંહો, હીપચીઓ અને કાળા નાગો ભર્યા છે જે હાજરોના જીવ લે. એક સમજપૂર્વકની સાચી ધર્મ-કરણી જ એ રાક્ષસી ભાવોને દહાવે છે, પાપવૃત્તિઓ દૂર કરે છે. જેમ લાભ-ખોટનો હિસાબ વેપારી મેળવે તેમ આપણે પણ અહીં તાળો મેળવી સફળિયે કે કેટલી પાપવૃત્તિઓ દહી. પણ જીવે જ કોણ ? વિચારે જ કોણ ?

હસાઈના દીકરાને વિચાર ન આવે કે બકરો આટલો કેમ તરફડે છે ! જો તો દમચની ટેવથી ટેનાઈ જ અચેલો હોય છે. દુકાનમાં બેઠેલો વેપારી-જીવડાવાળો એણું આપે, માથમાં દમો કરે, પણ પોતાની

આ ખાગીઓ તે કળી પણ ન શકે. પણ લેનાર તો જરૂર કળી જાય. કાચળામાં પાંચશેરી ભરીને ફૂતરાને મારી હોય તો બીજા ભલે તરત ન કળી શકે; પણ ફૂતરાને ખજર પડે જ કે કાચળાની અંદર સખત કંઈક છે. બીજો ન સમજી શકે એટલે અચાનક પામે કે ખાલી કાચળાના માર્ચી ફૂતરા સડો કેમ પાડતો હશે? જેવી રીતે બાંગીને જરા દુર્મંથ હોય તો તે જણાતી નથી, પણ દંમેશ કરતાં વધુ હોય તો જ જણાય છે, તેવી જ રીતે જે પ્રકારનાં પાપોથી મન ટેવાઈ ગયું હોય છે તે પાપ તેને તરત નજરે નથી આવતું.

દુર્યોધન પણ તેની પ્રવૃત્તિમાં ટેવાઈ ગયેલો હતો. પણ જેમ જેમ મોટર મજલ કાપે તેમ તેમ તેના મીટરનો આંકડો ચઢતો જાય છે. તે જ પ્રમાણે માણસ જેમ અધર્મ આવરે છે, તેમ તેમ તેનાં કર્મોના મીટર પણ ચઢે છે. વળી જેમ પેટ્રોલ પૂરું થતાં માડી બટકે છે તેવીજ રીતે પુણ્ય હોય ત્યાં સુધી માણસ લામડધિન્ના કરવાનો. સિંહપુર નગરનો જમાદાર ગમે તે કરે તે ચાલતું હતું, કારણ કે તેનું પુણ્ય પહોંચતું હતું. પુણ્યના અને પાપના પ્રકાર સમજવા જેવા છે.

દુર્યોધનનું પુણ્ય એટલે કે સાધનસંપત્તિ; પણ દૃષ્ટિ નિર્મળ નહીં એટલે તે ઘણાં પાપને કરાવે. તેનાં પાપાનુગ્રંથી પુણ્ય હતાં કણ સુખ મળતું હોય, પણ તેમાં ઘણા કાળનાં દુઃખો સિંચાયેલાં હોય છે, એની એને ખજર નહોતી. એટલે આવાં પાપકર્મો કરતાં કરતાં એક દિવસ પાપનું પરિણામ ઉદયમાં આવશે અને આજો કેમ ઉલટાઈ જશે. પણ “જેમ નાખે તેમ પાસરા” ને બદલે ગાફી આમ બોલું જ ચાલશે એમ એને ખજર હોત તો ? તો તો કેંકનાં જીવન ખાટાં ઠરી નાખ્યાં, દેહલાવના બોધવાળી બરમીશૂત ક્યાં તે કદાચ તે ન કરત.

ખરેખર પાપનો ઉદય જ્યારે થાય છે ત્યારે પાપી માણસ પણ પામર બની જાય છે. જેની દૃષ્ટિ નિર્મળ થઈ જાય છે, જેને સાચો

ગ્રાહ સમગ્રાય છે, આ પરિપાક' મારા જ વાવેલનો છે, તે શૌર્ય વડે પોતાનાં પૂર્વકર્મજન્ય દુઃખને સમજાવે સહન કરે છે અને ચેતીને ચાહે છે. નવાં કર્મ નથી બાધતો. અહો ! પાપનો ઉદય થાય ને વ્યાધિ ઊપડી આવે ત્યાર પછી વૈદ, ડોક્ટરો, દુકાનો કુવા નકામા કર્મ જાય છે? એવો માણસ રાહો પાડ્યા કરે. એને એક મિનિટ પણ ચેતન ન પડે. તો જિવસ મુખેથી ક્યાંથી જાય?

દયાય પાપીને આ ભવે કશું ન થાય, તો ભોલો કહેશે કે ભગવાન ઊધો છે, કુદ્દતમાં ન્યાય નથી; નહિ તો આટલો અધર્મી મોજ કેમ કરે? પણ એમ નથી. મોટેભાગે તો છેવટ સુધીમાં પાપો તેને શોડો પરચો ખતાવે છે. દયાય આ ભવે ઉદયગા ન આવે છતાં પાપનાં ફળ તો સેંકડો વર્ષ પછી પણ ચક્રવર્તિ બાજુ સાથે મમે ત્યાં અને મમે ત્યારે ભોગવવા જ પડે છે. કહ્યું છે કે:—

“જળલગ તેરા પુણ્યકા, પહોંચ્યા નહીં કરાર,
તબલગ પાપો દબ રહે, ઇન્હી કરો હુલાર.”

x

x

x

આ સાથે દરેક માણસ સાંભળે, સમજે, અને સમજીને બીજાને દુઃખ ન આપે અને પોતે અધર્મી ન બને.

દુર્યોધનનો છેવટનો અંતમ

પાપ કરવામાં પામલ થયેલ. પોતાના તોરમાં બેશમ અનેક દુર્યોધન મરતાં પહેલાં અસલ બાધિથી ઘેરાઈ મરે. વૈદ અને દુકાનોના સર્વ ઉપાયો નિષ્ફળ ગયા. ન દેખી સકાય, ન વર્ણવી સકાય એવી વેદના દીર્ઘકાળ બોગવી ધીમે ધીમે આયુષ્ય પૂરું થયું અને દુર્યોધન મરણ પામ્યો. સાસ્ત્રકારો કહે છે, “એનો આત્મા બાવીસ સાગર જેટલા ઘાંઘા કાગ સુધી નરકની વેદના બોગવવા ગયો. ત્યાં અપાર વેદના નિષ્વતકાગ સુધી બોગવીને ત્યાંથી નીકળી મયુરા નમરીમાં થીંધમ રાખને ત્યાં એણે જન્મ લીધો.

પણ મૂળ સંરક્ષણ ગયા નહિ નંદીવર્ધન એનું નામ તેનામાં એવી ભાવના રહી ગઈ કે, રાજ્યની લગભગ મારા દાસમાં આવે તો હું મારી સત્તાનો દોર ચલાવું. બાપ હશે ત્યાં મળ નહીં આવે અને બાપ કોણ જાણે ક્યાં સુધી જીવશે? પૂર્વ કાળની રાક્ષસી ભાવના એવી પ્રબળ હતી કે, એ ઓષદહિના હેલ્થ પગથિયા પર હતો. એના મનમાં એવો વિચાર ઘૂંટાયા કરતો હતો કે, મારા પિતાને મારી નાખવા સારું હું શું કરું? એર આપું? હશે ચલાવું? હશે કરું? કે ખીજ કાઢી પાસે મારી નખાવું? વિચાર કરી કરીને તેણે આ કુષ્ટ કામ એક ચિત્તનામના હજમને હાથે કરાવી લેવાનો નિર્ણય કર્યો. હજમને ધનની, વજીરપદની લાલચ આપીને લલચાવ્યો. હજમે લાલચથી લલચાર્ષ હા કહી. પણ એ કામ કરવું કેવી રીતે? હજમત કરતી વખતે રાજાનો પ્રાણ લેવાનો વિચાર તો તેણે જાકળ્યો. એ પણ બચ્ચાનો ખેલ ન હતો. તેનામાં એટલી દિગ્ભ્રમ પણ ન હતી અને કંઈક પ્રજાનો કર પણ હતો. એટલે માંડમાડ અગ્રો તો તૈયાર કર્યો અને હજમત કરતાં કરતાં જોવો જીડો ધા કરવાનો વિકલ્પ કરે છે, ત્યાં દાસ હેખતાઈ ગયો! રાજા પણ એક પામી ગયો. હજમના ભાવોની તેને ખબર પડી ગઈ. રાજાએ કહ્યું, 'હું સાચું ખોલી નાખીશ તો તારો મૃત્યુ મારી કરીશ.' હજમે મૃત્યુનો એકગર કીધો. કોઈ દિવસ એવું કામ કરેલું નહિ એટલે હજમ ઢીસે પડી ગયો અને રડી પડ્યો. તેણે તમામ ખરી વાત કહી દીધી. કારણ? રાજાનું પુણ્ય અને આયુષ્ય બળવાન હતાં.

રાક્ષસી ભાવનાના જૂરો અંતમ

રાજાના મનમાં એમ થયું કે, નંદીવર્ધન મારો પુત્ર છે, મુવરાજ છે. છતાં તેણે તરત જ તેને કેદ કરાવ્યો. અને હાંડી પિટાવી નગરમાં ડેર કરાવ્યું કે, મુવરાજનો રાજ્યાભિષેક કરવો ■ મારે નગરના ચોકમાં તૈયારી કરો. ને ખીજી બાબત ત્યાં કલ્પના કડકડા તૈયાર કરાવ્યા. લોકોની મેદની ચોકમાં જાગી છે પણ તેઓએ

જાય એવી ભાવના પ્રગટે; અને જેમ જેમ માણસાર્થ વધતી જાય, રજોગુણ સાથે સત્વગુણ બળે, તેમ તેમ સ્વાર્થનો ત્યાગ કરતો જાય. પોતાના અંતર તરફ ચિત્ત વળે. ક્રમેક્રમે તારાદષ્ટિ પ્રગટે. ત્યાર-બાદ બ્રહ્માદષ્ટિ અને ત્યારબાદ દીપ્તાદષ્ટિ પ્રગટે. આ ચારદષ્ટિ સુધી આત્મભાન-સમ્બંધદષ્ટિ-નયો હોતી. પણ ત્યારે પાંચમી સ્થિતિદષ્ટિ પ્રગટે છે ત્યારે આત્મભાન થાય છે. પ્રથમની ચાર દષ્ટિ જૈન શાસ્ત્રકારો માર્ગાનુસારીમા મળે છે. એ દષ્ટિઓમાં ક્રમેક્રમે ક્ષેત્ર-વિશુદ્ધિ થાય છે અને પછી અનીતિ, અન્યાય, અપ્રમાણિકતા, દંભ, દગો, વિશ્વાસવાત જેવા કાર્યો તરફ સદૃજ અણુમમેા પ્રગટે છે. એવા અટપટા પ્રસંગે પણ પછી એવી અધમતા નથી આવરતો. એ આ દષ્ટિનો પ્રભાવ છે. એ માને છે કે, જ્યાં સુધી ધન્દ્રિયો ઉપર, વિષયો ઉપર વિજય ન મેળવાય ત્યાં સુધી તે જૈન નહીં; પણ જે માણસ ખગ જૈન જેવાં જ આવરણો પાળતો હોય તે જ જૈન. પછી તે મમે તે સંપ્ર-દાયનો કર્યા ન હોય? એનામાં જાહેર દ્વિભત આવે, ન્યાય માર્ગે જીવન ચલાવે, કુઝો સહીને પણ પરતું રક્ષણ કરે, એને આત્મનિરી-ક્ષણની લગની લાગે, સત્ય અને અદિસાનો આચક અને, સમવનો, શક્તિનો કુર્બંય કરે નહિ, એ ન બોલવા જેવું બોલે નહિ, ન આવરવા જેવું કદી આવરે નહિ, પછી પોતાનું મમે તે થાય. તે સાચો માર્ગ-ાનુસારી બને. તેને ખરી વસ્તુ રુચે ને ખરી વસ્તુનો તે અધિકારી બને. દૂંકમા તે પવિત્ર અને શુદ્ધ બને. આટલી જૂમિકા આવ્યા પછી જ એ આધ્યાત્મિકતાનો અધિકારી બની શકે.

સંસ્કારોની અસર

[પ્રવચન છઠું]

ભાગ પહેલો

વહાલા ઓતાજનો,

મનુષ્યત્વ પહેલાંની અને પછીની સામાન્ય રૂપરેખા કહેવાઈ ગયા પછી એ પ્રશ્ન થવો સ્વાભાવિક છે કે, 'જીવ' ગેદીદાની જેમ અચકાપ ■ શાયો? જો કે કર્મને લીધે એમ બને છે એ કહેવાઈ ગયું છે. વળી કર્મ પોતે તો જક છે, એટલે જો જીવ ન બને તો તે કશું કરી શકે તેમ નથી, એ પણ કહેવાઈ ગયું છે. પણ અહીં તમે કહેશો કે જીવની મૂળ ક્ષમ્બા તો જીવે જવાની જ છે, તો પછી શા માટે નીચે જાય છે? અથવા એને કાણ નીચે લઈ જાય છે? આ પ્રશ્નના સમાધાનને લગતો વિષય આજે ચર્ચીશું.

કર્મ અને જીવ એ બેનો સંબંધ અનાદિ છે. એ સંબંધથી પેદા થતા અજ્ઞાનને લીધે જીવ જૂલે છે. આ જુલવણીને કર્મસંગી જીવ પર પડતા જૂરા સંસ્કાર તરીકે અને એ જુલવણીના ચક્રમાં જીવને પાછો ફરવા ધ્રેરતા તત્ત્વને આપણે સારા સરકાર તરીકે ઓળખીશું. આ રૂપકથી કર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજવામાં સરળતા થશે. એ સંસ્કારોની તારતમ્યતાથી માનવ માનવ વચ્ચેની જિજ્ઞાસા પ્રગટ તમે જોઈ શકો છો. એને વધુ સ્પષ્ટતાથી સમજાવવા અપ્તન કરીશ.

પ્રથમ તો તમોને એટલું કહું કે, મનુષ્યો સામે જ તમે દષ્ટિ

ફેંકી જુઓ. મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચે કંઈ ભિન્નતા દેખાય છે? સરખા અંગો હોવા છતાં આકૃતિ અને પ્રકૃતિમાં પ્રત્યેકની વિવિધતા છે. એક મનુષ્યનો ચહેરો બીજા મનુષ્ય સાથે નહીં મળે. ભણે! એક માતાના બે પુત્ર હોય એ વિવિધતા ધ્યાની છે?

એ વિવિધતા વિવિધ સંસ્કારોની, વિવિધ ભાવનાઓની અને વિવિધ વૃત્તિઓની છે. સંસ્કારો, ભાવના કે વૃત્તિની ભિન્નતાને કીધે જ એકને જે ગમે છે તે બીજાને ગિલકુલ નથી મમલું; એક જેને ખૂબ ચાહે છે તેને જ બીજો તિરસ્કારે છે.

મનુષ્યમાત્ર વિવિધ ભૂમિકાઓ ઉપર હોય છે. અને જે સ્થાનમાં હોય તે સ્થાનમાં રહી તે પોતાની પ્રકૃતિ-સંસ્કાર-પ્રભાણે જ કાર્ય કરે જાય છે. બધાં માણસોના સરખા વિચાર ને સરખા વર્તન હોતા જ નથી. કારણ કે દરેકની ભૂમિકા જુદી જ છે પરંતુ આ વસ્તુ મનુષ્ય સમજતો જ નથી. એટલે દરેક માણસ એમ માને છે કે, હું જેમ માનું તેમ બધાએ માનવું જોઈએ, હું જેમ કરું તેમ બધાએ કરવું જોઈએ. મારી માન્યતા, મારી સમજણ, મારો અનુભવ બરાબર છે. પણ એટલું નથી સમજતો કે મારી દૃષ્ટિએ કદાચ બરાબર હશે પણ અન્યની દૃષ્ટિએ બરાબર કેમ થાય? આ માન્યતા જ કસેઈ, કંકામ ને અથડામણ એ બધાંનું મૂળ છે.

જો દરેક મનુષ્યની પ્રકૃતિ જુદી છે, દૃષ્ટિ જુદી છે, વિચારો જુદા છે, તો તેમના પ્રવર્તન જુદા હોય એ સ્વાભાવિક છે. મનુષ્ય વિચારક અને કે તરત જ આટલો ખ્યાલ આવી જાય. આટલો વિચાર આવે કે પછી નવા કંકાસ ઉત્પન્ન ન જ થાય. જૂના ઝગડા સમી ઝાવ. આવી ઔપાધિ જૈનધર્મ આવે છે. નેત્રે આ જે ખાસ નવું તત્ત્વ આપ્યું છે તેનું નામ સ્વાદ્વાદ.

પોતાની વાત બીજાને પરાણે ખરી મનાવાય નહીં, પણ સ્નેહથી સમજવાય. સ્નેહ જ સૌને વશ કરે. સિંદ અને વાલ જેવાં જંગલી

પ્રાણીઓ પણ સ્નેહથી વશ થાય, એવી અપૂર્વતા સ્નેહમાં રહેલી છે. પણ એ સ્નેહ ત્યારે જ જનમે કે જ્યારે મનુષ્ય પોતાના જીવનની બધી બાબતોને પૂર્વસંસ્કારોને સમજતો થઈ જાય. આટલું સમજાય ત્યારે એમ જ લાગે કે દરેક મનુષ્ય પોતાનામાં જે શરૂં હોય, તેના જેવા સંસ્કારો હોય. જેવું ઘડતર હોય તે પ્રમાણે જ આવરે તેમાં નવાઈ શી છે? જીવનમાં ઘણા કાળના સંસ્કારો ભેગા થતા આવ્યા છે અને તે પ્રમાણે વિચાર ઘડાતા આવે છે તેથી જેવા સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ વિચારો હોય તેવું આવરણ વહેંચીને પશુ થાય. એ સ્વાભાવિક છે. કારણ કે સંસ્કારો એ મૂર્તિ છે અને વર્તન એ તેનું દર્શન છે. જેવું અંદર હોય તેવું જ બહાર નીકળે.

જીવનરૂપી માળામાં સંસ્કારોરૂપી ફૂલ ચૂંધાઈને મનોવૃત્તિ નામની વાસના (ગંધ) જીવનમાં મૂકે છે. જીનસાઓ તેને સંઘા કહે છે. એ સંઘા વાસનામય બને છે ત્યારે આહાર, લય, મૈથુન, પરિમલ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, લોક અને ઝોષ એમ દશ પ્રકારની તે બની જાય છે. જીવમાત્રમાં એ ઝોષ વધુ અંશે રહેલી જ છે; પણ જેમ જેમ જીવનવિકાસ થતો જાય અને એને વધુ સાધનો અને વધુ નિમિત્તો મળે તેમ તેમ સંઘાનું સ્વરૂપ જોરપૂર્વક પ્રગટપડે અનુભવાય છે.

દા. ત. એક હાપડો કે સિંહ લ્યો, અને જુઓ એની અદાર-સંઘાના સંસ્કારો. જન્મ સાથે જ તે એવા પ્રકારના છે, એનું શરીર-બંધારણ જ એવું ઘડાયું છે કે, એ ઘાસ નહિ ખાય પણ માંસ ખાશે કારણ, માંસ ખાવાની સંઘા તેની સાથે પ્રખળ ભાગ્ય ભજવતી આવે છે. એ સંસ્કારોના બળે જ એના નહોર, દાઢ, દાંત, હોજરી વગેરે પણ તેવાં જ નિર્માય છે. આ જ રીતે કાર્મ જીવાત્મા ઘડાતાં દિપાતાં ધારો કે પશુપોતિમાંથી માનવ થાય છતાં પણ તેનામાં પાશવી પ્રકૃતિના પૂર્વાધ્યાસ—સંસ્કારો તો સાથે જ રહેવાના. આથી જ મનુષ્ય પોતે મનુષ્યજીવન જેની ઉચ્ચ જૂનિકા પર આવ્યા છતાં તેનામાં બીજાને બોલે પોતાનું જીવન ચલાવવાની, બીજાને ચૂસી લેવાની

ખૂરાઈ, માંસાહાર કરવાની, કોઈનું હરામનું ખાઈ જવાની, પારકાની બંધી કમાણી પચાવી પાડવાની અને પારકાની મહેનત પર તાગાધિના કરવાની, કપટથી ફસાવવાની, સામા ધુરંડવાની, કુંડાકા મારવાની એવી દલકા પ્રકારની સ્વાયી અને વિકારી વૃત્તિ કોઈમાં પ્રવળ તો કોઈમાં એછા પ્રમાણમાં રહી હોય, તે તેના જીવનવ્યવહાર પરથી સાફ દેખાઈ આવે છે. પોતાના અધમ સ્વાર્થ માટે બીજાને મારવા કે રંભડવા અને બીજાને ભોગે પોતે જીવવું, એવી મૂઢ સ્વાર્થવૃત્તિ એ પાશવીય કોટીના સંસ્કારોનું જ પરિણામ છે. અને તે સંસ્કારોનું મનુષ્યદેહ મળવા છતાં એક બા બીજી રીતે પોષણ થાય છે. તેથી જ તે સંસ્કારો ધીમેધીમે એવા જઠ ધાલી બેસે છે કે, પછી મનુષ્ય એમ જ માનતો થઈ જાય છે કે આ તો અનાદિ કાળનો સ્વભાવ છે, તેનો ઉપાય નથી, એમ માને છે.

વિકાસની વાટે

પરંતુ એ સાચી વાત નથી. નબળા સંસ્કારોને અવસ્થ પલટાવી શકાય છે. પણ તેના પર સૌથી પહેલાં લક્ષ્ય આપતાં શીખવું જોઈએ. પાશવવૃત્તિને સંકલ્પશક્તિ વડે ધીમેધીમે દૂર કરવી અને માનુષીવૃત્તિને લાવવી જોઈએ. માણસાઈ પ્રગટાવવી કે લાયક બનવું એ જ માનવજીવનનો પ્રાથમિક પુરુષાર્થ છે. સદ્વિચાર, શત્સંગ, સદ્વચન ને ચિંતન એ બધા ઉચ્ચ સંસ્કારો ધરાવનાં મુંદર સાધનો છે. મનુષ્યદેહ મળવા છતાં જે માનવી આવા ઉચ્ચ સંસ્કાર જાગૃત કરવા ન. પ્રેરાય તો તે મનુષ્ય પણ જેવો જ રહે છે અને પણ જેવું જીવન જ જીવે છે. જ્યાં સુધી પાશવીય સંસ્કારો નાશ ન પામે ત્યાં સુધી એ સત્યશ્રવણનો અધિકારી બનતો નથી. એમ જામવાન મહાવીરે પુનઃ પુનઃ પોકારીને કહ્યું છે.

જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં, સાચી વિચાર-શક્તિ જાગૃત ન થઈ હોય, વિવેક-સુદ્ધિ ન પ્રગટી હોય, અંતરની લાંડી જૂખ ન જન્મી હોય ત્યાં સુધી એ ધર્મશલ્ય કરે તોય શું? તે ધર્મહરણી કરે પણ ધર્મ

એના જીવનમાં ઊતરે નહીં. પ્રથમ, એ કુસંસ્કારોને દૂર કરવા જોઈએ. આજે જોલનાર લાખો દેખાય છે પણ વર્તમાન વિરલ જ હોય છે. એવી ફરિયાદનું મૂળકારણ આ છે. જ્યાં અધર્મ, સ્વાર્થ અને કુદૃષ્ટિના સંસ્કારો ભરાઈ જોડા હોય, જીવનને કલુષિત કરી રહ્યા હોય, જ્યાં કુટેવો, કુબ્યસનોના ઝેર કાયમ રેડામ્મ રહ્યા હોય, ત્યાં તેવા 'અયોગ્ય પાત્ર'માં આધ્યાત્મિક વિષયનાં બી વાવવાથી નુકસાન જ થાય અકાળે અને અપાત્રે આધ્યાત્મિક વિષયો ઢોળવાથી જ ધણેભાગે સમાજને અશુભ વધી પડણું છે. માટે સીધી પહેલાં, પૂર્વકાળના ધર કરી બેઠેલા પારાપીય સંસ્કારોને તોડીફોડી પ્રથમ તો મનુષ્યે સાચા મનસ્વી બનવું જોઈએ, ધર્મશુદ્ધિએ પશુ એવી જ પ્રેરણા પાવી જોઈએ.

મનુષ્યત્વ પછી જ વિચાર, વિવેક, જિજ્ઞાસા, કર્તવ્યાકર્તવ્યનું જ્ઞાન, માર્ગક્રમાર્ગની સમજ, દિત્તાદિવત્તું જ્ઞાન એમ ક્રમેક્રમે આધ્યાત્મિકતા પચાવવાની યોગ્યતા આવે છે. ધારો કે હાલતરો બધાને ચિકિત્સા કર્યા વિના એક જ પ્રકારની દવા પાયા કરે તો? જેની હોજરી જ સાફ નથી થઈ તેને ધૌધિક કે બારે બોગકે કરી રીતે પચે?

પરંતુ મહાબેદની વાત એ છે કે, શરીરસાત્ત્વ નિષ્ક્રાંતિ દર્પકાળ સુધી અભ્યાસ કરીને શારીરિક જ્ઞાન જેમ સંપાદન કરી શકે તેમ જ્ઞાનના આધ્યાત્મનિષ્ક્રાંતિએ માનસસાત્ત્વનું જ્ઞાન અનુભવપૂર્વક સંપાદન કરી શકે તેમ તે પ્રશ્ન વિચારવા યોગ્ય જ છે.

નહિ તો, સીધી અને સાદી વાત છે કે જેવો દર્દી હોય તેવી જ દવા અપાય. બધાને એક-સરખી ન અપાય અને દવાની અસર પણ ત્યારે જ થાય કે જ્યારે હોજરી સાફ હોય. આ જ રીતે, આધ્યાત્મિક યોગ્યતા માટે પ્રથમ હૃદયશુદ્ધિની જરૂર છે. પછી જ બી વધાય. હૃદયશુદ્ધિ વિના આધ્યાત્મિકતાનાં બી ન વાવવાં જોઈએ અને વવાય તો પરિણામ શૂન્ય જ આવે. મહેનત નકામી જાય. બીજ ન ઊગે અને ઊલટાં અંદર સડી જાય. સડી ગયેલા બી કાગળા પણ ન આવે. આ જ રીતે ધર્મશુદ્ધિની યોગ્યતા વાત કેમ ખૂલી જાય?

કહ્યું છે કે —

‘અમૃત મળ્યું ને અમર થયો નહિ,
પીવાની જુગતિ ન બાણી રે જી,
કા તો ઘટમા ગયું નહિ,
દા પીવામા આળ્યું પાણી’

તમે દમેશા ગીતા, ભાગવત ભગવતી જેવા અમૂલ્ય પ્રથેના વચનામૃતો સામળો છો, વાચો છો, છતાં જીવન રમમય અને સત્યમય સુદર કેમ બનતું નથી ? એનો વિચાર કાંઈ વખત કર્યો છે ? મ તો દેનાગમાં અને કાં તો લેનારમાં કાંઈ ને કાંઈની જોડી ખામી હોવી જ જોઈએ યાનીજનો વારવાર કહે છે કે વધુમાં વધુ કાંઈની પણ કિંમત હોય તો તે સત્પુરુષોની વાણીની જ છે પણ હીરાની પારખ તો ઝવેરીને હોય જગ વિચાર કરો આજે હીરા માલિક મોતી સોવ, ચાદી એની વાત જવા દો, પણ ફિત દળદર કે મીઠા મરચા જેવી વસ્તુઓ લેવા જતા પણ તમારે મૂલ્ય આપવાનું હોય છે વસ્તુના પ્રમાણમા કીમત આપવી પડે છે વિગેજ શું કહીએ ? માગીના પણ પૈસા આપવા પડે છે જ્યારે આવા રમૂજ પદાર્થો માટે પણ ઓછીવધતી રમૂજ કિંમત આપવી જ પડે છે ત્યારે મ્હામમૂલ્ય વિના આજે સોપામા સોંધી કાંઈ વસ્તુ હોય તો તે ધર્મનું વ્યાખ્યાન જ. કેવી જૂની દસા ધર્મવ્યાખ્યાનની ! !

સારીગિદ શેમ જોવા માટે દાકતરને સરીરશાસ્ત્ર બતાવું પડે છે, સરીગના અમરત્વજોનું મુદ્દમ નિરીક્ષણ કરવું પડે છે શેમના નિદાન માટે ચિકિત્સાના અને પ્રયોગ કરવા પડે છે, વર્ગો સુધી અખનગ દગવા પડે છે એટલું જ નહિ પણ સરીગમાં ફેટલા અને ક્યાં દાઢાં છે ક્યાં હાલ છે, પામળાં, નસો, યાનનદ્ર અને નાડીઓ ક્યાં ક્યાં અને કેટલી છે, લેટીનું પગિમળ જેમ અને કેવી રીતે થય છે આનિ સરીરશાસ્ત્રનો પૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા બાદ સરીરના શેમની ચિકિત્સા કરી શકાય છે

આ તો શરીરનાં દર્શના અભ્યાસની વાત થઈ. ત્યારે આત્માના અને મનના રોગો મટાડવા માટે તો કેટલો બારે જોડો અભ્યાસ ને અનુભવ જોઈએ ? પ્રાણ, મન, શરીર અને આત્માનો સંબંધ કેવો હોય, મનની ક્રિયા કેવી હોય, કેમ વશ થાય, કોઈ, માન, માયા, શોભ આદિ વિકૃતિઓ થઈ જાય તો તેને કેમ મટાડી શકાય ? એ કેમ પ્રશ્ન છે ? તેનાં નિવાસસ્થાન કયાં છે ? સૂક્ષ્મશરીર શું કાંઈ કરે છે ? વળી અંતઃકરણનું સ્વરૂપ, આસુરી ને દિવ્ય પ્રકૃતિઓ અને તેનો સ્વામી કોણ છે ? આ સાથે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને સ્વભાવનો ભરાખર અભ્યાસી, આત્મરોગ-ચિકિત્સક ધર્મોપદેશક હોય તો આખ્યાત્મિક દર્શને પિછાને ને ક્ષેત્ર અને કાળ જોઈને બોધ કરે. તે સમજે કે—ભગવાન મહાવીરના કાળની સ્થિતિ જુદી હતી—૨૫૦૦ વર્સ પહેલાંની અને આજની સ્થિતિમાં મોટો તફાવત છે. આ વિષમકાળમાં પ્રાચીનિક યાત્રી જરૂર છે ? જેમ પહેલી ચોપડીવાળાને પાંચમી ચોપડી વંચાવીએ તે સમય અને સક્તિનો દુરુપયોગ છે તેમ પહેલી જૂમિકાવાળાને પાંચમી જૂમિકાના ઉપદેશમાં સમય અને સક્તિનો દુર્વ્યય જ છે.

અરે ! ધર્મોપદેશ હમેશાં સાંભળવા જતાં, ધર્મસ્થળમાં કેમ દાખલ થઈ ? કેમ ખેસવું ? કેમ સાંભળવું ? એટલા પ્રાચીનિક અભ્યાસનું પણ યાન થતું નથી. ખીજા દેશોમાં આવો ધર્મબોધ સાંભળવાનું આટલું સહેલાઈથી નથી મળતું; જતાં ખેસવાની, જીડવાની, વાત કરવાની, સાંભળવાની કેટલી બધી સભ્યતા હોય છે ? કાઈને અસંતોષ અપાય નહિ, સામા માણસની જૂથ હોય જતાં તેના પર ગુસ્સો કરાય નહિ, એવી સભ્યતા ત્યાં જોવામાં આવે છે. બ્યારે સનાતનતાનો દાવો ધરાવતા દેશની પ્રજાને સભ્યતાનો પાઠ પચી શીખવવો પડે એ કેટલી સરમની વરણ છે ! વ્યાખ્યાન ચાલતું હોય ત્યારે વાતો ન કરાય. બાળકો કેમ ન રડે, ઘોંઘાટ ન કરે, વ્યાખ્યાનમાં ખૂબ શાંતિ જળવાય, વિશેષ ન પડે એટલું પણ ફરી ફરીને કહેવું પડે ! શું કિસ્તી લોકોને વ્યાખ્યાન નહીં હોય ? પણ તેઓ ધર્મસ્થાને જતાં

પહેલાં પાકો પ્રયંધ કરી રાખે છે. ધર્મસ્થાનમાં શાંતિ અને સભ્યતા જળવવાં જ જોઈએ એવું તેમને પૂરેપૂરું જ્ઞાન હોય છે. પણ આમાં મુખ્ય ખામી અમારી (ઉપદેશકો વક્તાઓ) જ છે.

ઉપદેશકોનું કર્તવ્ય

ઉપદેશ દેનાર સાધુને દેશનું, લોકોના સ્વભાવનું, ક્ષેત્રનું અને કાળનું યાન હોવું જોઈએ. તે જ તે સાંભળવા આવનાર માણસ કોણ છે ? કેવો છે ? તેમનાં સ્વભાવ અને માનસ કેવાં છે ? તેમને શું દર્દ છે ? અને શું દવા આપવી જોઈએ, તેનો પૂર્વવિચાર કરીને ધર્મોપદેશ આપે તો જ ફળદાયી થાય. સારું પરિણામ તો જ આવે જો દેશ, કાળ, સંયોગો અને જૂમિકા જોઈને ઉપદેશ અપાય. જેમ દવા આપવામાં સાધારણ જુલાજ જોઈતો હોય ત્યાં, વસંતમાસની કે અશ્વિન ભરમ જેવી ઊંચી કોટીની છતાં નકામી છે તેવી જ રીતે ભગવાનનાં બાળેલા સૂત્રો ધણાં ઊંચાં પણ સમયધર્માનુસાર સમજાવવામાં ન આવે તો તે ધર્મસૂત્રો તે ન સમજી શકે પણ શ્રદ્ધાને ઝીલતી ગુમાવી બેસે. શારીરિક વૈદ કરતાં માનસિક વૈદોપી ઉપદેશકોની ઝોછી જવાબદારી નથી. જે સમાજમાં કન્યા ઉપગ્રથી પૈસા લેવાતા હોય, કન્યાવિક્રય થતો હોય તેમને વરવિક્રયના દુર્ગુણ નહિ પણ કન્યાવિક્રયના દુર્ગુણ સંબંધી મુખ્યત્વે કહેવું જોઈએ. તેવી જ રીતે વરવિક્રય ન્યાં બ્યાપી ગયો હોય ત્યાં કન્યાવિક્રયની વાતો નકામી ગણાય. એમ જે સ્થળે જે જાતના ઉપદેશની જરૂર લાગે તે સ્થળે તે જ ઉપદેશ પૂર્ણ અભ્યાસ અને અનુભવપૂર્વક કહેવો જોઈએ. જેવી જૂમિકાનો માણસ તેને તેનો ઉપદેશ અપાય.

પણ આજે પાયામાં ચણતર 'જોડું' છે. તેથી ત્યાગી થવા પછી પણ પદવીનો મોહ અને ધર્મને નામે ઝંઘડા ઊભા થાય છે. 'જેનો નેના આંધળો એવું દટક કુવામાં પડે' એમાં શી નવાઈ ? ભગવતી સૂત્ર એમ જાણે છે કે—'મોક્ષની સિદ્ધિ' પ્રથમ સોપાન તંત્રસમાગમ. તેનાથી માનવતા પ્રગટે અને માનવ થયા બાદ તેને

યોગ્યતા પ્રમાણે ધર્મશ્રવણ કરવે. પછી જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, પછી ત્યાગ અને સયમ આ રાજાવિક ક્રમ છે. પણ જ્યાં શિષ્યમોહ હોય ત્યાં યોગ્યતા તપાસવાનો ઈચ્છતા ક્યાથી આવે ? જેનામાં પૂરી માનવતા ન પ્રગળી હોય, દીક્ષાની જવાબદારીનો ખ્યાલ ન હોય, સમજપૂર્વકનો વૈરાગ્ય ન હોય, સમજપૂર્વકનો ત્યાગ ન હોય, ઓઘદટ્ટિભર્યો બધો બચકાર હોય એવો શક્ષ્ય વિનાનો માણસ જેને કાંઈ ખમગ હોય નહિ તેને દીક્ષા આપે અને પછી ઈપેકા આપે કે સાધુઓ કળિયા કરે છ સાધુથી આવા કદામહો-આવા મમત્વો ન કરાય પણ સાધુ જ્ઞાતા જ ક્યારે ? વેશ બદલવાથી સાધુતા આનવી નથી ત્યાગ કરવાની શક્તિ ન હોય અને આધુપદવી મળી, લોકો તેને પૂજવા લાગ્યા પછી એના પરિણામ શાં હોય ? જે ત્યાગવુ જોઈએ તેને ત્યાગે તે જ ખરે ત્યાગી એને સન્માનમોહ ન હોય, આત્માની ઝોળખાણ હોય, વૈરાગ્યભગ્નપૂર હોય, સમદષ્ટિ ને સમતા હોય. તેને સત્યની જ લગની હોય, જગત શુ ખોલે છે તે માલજવા તે જીવો ન રહે, છતાં સહુ એને ચગલે શિર ઝુકાવે અને પ્રેમમા બોલાર્થ નય

ગાંધીજીનો દાખનો લઈએ એને દિડુ મુસલમાન, ખ્રિસ્તી સહુ કોઈ માથુ નમાવે ■ ગાંધીજી ક્યારે આવવાના છે એમ જાહેર ચતા દર્શન માટે લોકોના ટોળા મળે બધા જાણે, ક્યારે આવશે અને ક્યા જિતરશે ! સહુ કોઈ તેમના દર્શન માટે હિત્સુક હોય છે જ્યારે અમાગ જેવા ઉપદેશકો ફગિયાદ કરે છે કે, સુધરેલા લોકો સાબળના ક્રમ આવતા નથી ? અલક્ષિત વધી ગઈ છે ખરી વાત એ છે કે એમા દોષ અમારો છે મૂળ ખામી અમારી, પણ અમે જોઈ શકતા નથી. જેને જે આપવુ જોઈએ તેને તે મળતું નથી અને ઘરેઠ મુગમ રેવાયેલાને એનું એ અપાય છે.

એવા થોડાઓ મળું સાબળવા છતાં 'બેલીડા' થાકતા જ નથી અને પિપાસુ-જિજ્ઞાસુ-મુમુક્ષુને જોઈએ તેવા ચુરુ પણ મળતા નથી. લોકોને કોઈક નવું જોઈએ છે-સચ્ચેદારા બચકાર માર્ગ

ખતાવનાર, હૃદયની ધૂંસ કાઢનાર, અંતરના બળતાને છુટાવનાર એવા સત્પુરુષો—અનુભવીઓના તોટા છે. તેમ સાચા જિજ્ઞાસુઓ કે મુમુક્ષુ શ્રોતાઓના પણ તોટા છે. જૂની ધરેડ પ્રમાણે ચાલનાર, સમજ્યા વિના આંધળા ક્રિયા કરનાર, પોતાનું રમસિયું ગાહું ચલાવ્યે રાખે છે. નથી એને હૃદયપત્રટાની ચીવટ કે નથી સંસ્કારી બનવાને હૃદયશુદ્ધિની ધમસ. એમને તો મારે કશું કહેવાનું નથી. પણ જિજ્ઞાસુ વર્ગને હું ફરી ફરી કહું છું કે જરા નયન ખોલો, જમો અને જીવનનું કાર્ય આદરો. અંતઃકરણમાં નકામી ભરી રાખેલ ચીજો, કુસંસ્કારો અને હાજતોને બળપૂર્વક દૂર ફેંકી દો. એને સંબળાવી આપો કે તમારી હવે મારે જરૂર નથી, માટે ખસી જાઓ, દૂર હટો. એવા દૃઢ સંકલ્પ કરો અને તે ખાલી જગ્યામાં ઉપાદેય—સંધરવાયોગ્ય વસ્તુ—સંધરો. હૃદય સુસંસ્કારી બનાવો. જીવન ઉપર લક્ષ આપો કે આજે શું મેળવ્યું? તજવા યોગ્ય શું તત્ત્વ? જાણવા યોગ્ય શું જાણ્યું? હું કઈ જૂમિ પર છું? મારે શું કરવું જોઈએ?

રાત્રે રોજ વિચારો, આજ કમાયા શું અહીં રે?

કરવાનાં શાં કાર્યો કીધાં, અણુકરવાનાં શાં તથા દીધાં?

પાપપુણ્યમાં વધેલ બાબુ છે કયી રે? રાત્રે

સંસ્કારોની અસર

ભાગ બીજો

[પ્રવચન સાતમું]

સંસ્કારવાંચુઓ !

અહીં સુધી તો આપણે સંસ્કારોને લીધે દેખાતી વિવિધતા, સંસ્કારના યાંત્રણા કાણુ બની શકે અને એમણે કોને કેવો પાઠ શીખવવો જોઈએ એ ત્રણ સમસ્યા ધગવતી બામતો ચર્ચા કર્યા. હવે “સંસ્કારોની અસર” એ મૂળ વિષય પર પાછા આવીએ.

પૂર્વકાળના સંસ્કારોમાંથી જુગ સંસ્કારોની છાપ એટલી તો ગાઢ અને ઊંડી હોય છે કે, એમને દૂર કરી એ સ્થાને સારા સંસ્કારોની જાગૃત્તી કરવી એ લગીરથ કાર્ય છે. માનવી નીચેની કોટીઓમાંથી વિકસતા વિકસતા અનેક પગથિયાં ચઢીને આવ્યો છે. એથી જન્મ એની કિંમત વધી છે તેમ એને જુગ સંસ્કારોનો વારસો પણ ખૂબ મળ્યો છે. અને જવાબદારી પણ વધી છે. જો કે એમ છતાં એને કુદરતી રીતે જ સાધનો પણ જિયા મળ્યા છે. જો એ બધાનો વિવેક અને વિચારપૂર્વક સદુપયોગ કરે તો એ લગીરથ કાર્ય એને માટે સાવ સરળ થઈ પડે છે.

જીવન પર ત્રણથગ સંસ્કારોની અસર થાય છે. (૧) પૂર્વકાળના પોતાના સારા કે નરસા સંસ્કારોના પોષણ અપોષણની, (૨) 'માતા

પિતા 'ના' સારા માઠા મંસ્કારોની, (૩) સામુદાયિક વાતાવરણમાં રહેલા સારામાઠા મંસ્કારોની.

આ પ્રમાણે હોઈને ઉપર કહેલા જગીરજ કાર્યમાં જેમ પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપયોગી થાય છે, તેમ માબાપની ચીવટ, શિક્ષકોની ઉચ્ચ કેળવણી અને સામુદાયિક સારાનરસા આવી મળતા મંસ્કારો પ્રત્યે જનગૃતિ એ તથ્ય પ્રકારે જીવનનું ઘડતર થાય છે. મંસ્કારો સારામાંથી માઠા અને માઠામાંથી સારા એમ સંક્રમણ ચર્ચ શકે છે. એને! આધાર એ માટેની ચીવટ કે બેદરકારી પર રહેલ છે.

'અભિમન્યુ' મહાભારતપ્રસિદ્ધ વ્યક્તિ છે. તમે એની કથા કદાચ વાંચી નહિ હોય, પણ સાંભળી તો હશે જ. એ નરવીર કેમ બન્યો? એ સંબંધમાં કહેવાય છે કે, એમની માતાએ તે ગર્ભમાં હતો ત્યારે વીરતાના સંસ્કારો સિંચ્યા હતા. વ્યાસમુનિજી એમનું જીવનચરિત્ર આ રીતે દોરે છે.

અભિમન્યુનાં માતૃશ્રી "સુભદ્રાજી" એકવાર શ્રીકૃષ્ણ પાસે ધર્મકથા સાંભળતા હતાં. કથાનો વિષય યુદ્ધના ઢોહાનો અધિકાર હતો. સુભદ્રા સમર્થા હતાં જેથી ગર્ભસ્થ અભિમન્યુ પણ સાત ઢોહાનું સ્વરૂપ, એની વ્યૂહરચના, એમાં વિજય કેમ પ્રાપ્ત થાય વગેરે સાંભળતો હતો. તમે કહેશો કે ગર્ભસ્થ બાળક કથાના વિષયને સું સમજે? બાળક ગર્ભમાં હોય છે ત્યારે માતા પાસેથી જે મંસ્કારો મેળવે છે તે સંસ્કારો આખી જિંદગીમાં મળતા નથી. માતાની અસર ગર્ભસ્થ બાળક ઉપર પડે છે. માતા અને ગર્ભની નાડીનો સંબંધ દોય છે. એટલે માતાના જેવા આચારવિચાર હોય છે તેની અસર બાળક ઉપર પડે છે. માતા જીજ્ઞાસના પુત્ર શિવાજીનું દર્શાવેલ તે ઇતિહાસની ગર્ભકાસની જ ઘટના છે. આ ઉપરથી સમર્થો ઓએએ આચાર-વિચારમાં, બોલવા-ચાલવામાં, ખાવા-પીવામાં દરેકો વિવેક અને સંવેદન ગણવેા જોઈએ એ સમજવાનું છે. હવેની પ્રજા એ જીવિ-

બની લાઝવિધાનો છે. માટે એમની પ્રાપ્તિ જગવાન, પેશવાન, શક્તિવાન બનાવવા માટે માતાએ એ સંસ્કારોને ગર્ભાવસ્થાથી જ કેળવવાની જરૂર છે. ગર્ભાવસ્થા બાળકો ને ભક્તિની વાત સાંભળે તો બાળક ભક્ત બને, વીગ્નાની વાત સાંભળે તો વીર બને, ઉદારતાની વાત સાંભળે તો ઉદાર બને અને માતા ભવનું મેવન કરે તો લાપાન્વિત બને. માતા ગદ્યા કરે તો શેત્ર સ્થાય. એ વાત વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિન્દુએ પણ માન્ય કરી છે. એક યુરોપિયન કુટુંબના સમનખંડમા હબ્સી (આફ્રિકાની કાળા પ્રજા)નો ફોટો મળેલો. યુરોપિયન બાઈ હમેશા એ ફોટો નોંધને કલ્પના કરતી કે કોનો મુઠ્ઠા બાળક છે. આ કલ્પનામા તે પ્રતિદિન વધુ ને વધુ જીડી ભીંગતી ગર્ભ. તેણે ગર્ભા ધાગણ કર્યો ને પૂગ મામે બાળક અવનર્થુ. બાળક રંગે અને સગીરે હમમી જેવું જ હતું. તે બાઈનો પ્રાણપ્રિય પતિ વહેમાયો. બન્નેની પ્રણયસાકળ ખડિત થઈ. ફોટો ચઢ્યા. ફેસ ચાંદ્યો. બાઈએ કોર્ટમાં જુગારની આપી 'મેં માગ પતિ સિવાય કશાંય મારા શરીરને અભાગવા નીધું જ નથી.' બાઈના સરળ અને સચોટ કથનથી ન્યાયાધીશ વિચારમા પડ્યા. છેવટે એક કુશળ માનસશાસ્ત્રીએ આનો એક પક્કી પાડવાનું ખીકુ મૂક્યું. બારીક તપાસને અંતે જણાયું કે આ હમસીના ફોટાનું નિરીક્ષણ અને ચિંતન જ એમા કારણરૂપ છે. ફેસ પૂરો થયો. પતિપત્ની બન્નેનો પ્રણય સાધવામા મનોવિજ્ઞાન સફળ થયું. બાઈને ખમગ પણ ન હતી કે આ ચિંતનનું આવું પરિણામ આવશે, છતાં આશ્ચર્ય કર્યાં જ નહોતું. સંસ્કારો બંધન જાણે અજાણે આ રીતે જ થાય છે. અહીં સુભદ્રાદેવીને પણ ખમર નહતી કે ગર્ભાવસ્થા અભિમન્યુ આ યુદ્ધના કોપની વાત સાંભળી રહ્યો છે. ■ કોપની વાત યર્ષ ત્યાં સુભદ્રાદેવીને નિદ્રાનું ઓડ આવે ગયું. એટલે ચાલતી વાત બંધ પડી અભિમન્યુ સાતમા કોપની વાત સાંભળી ન શક્યો. મહાભારતનું જે દારુણ યુદ્ધ ચાલતું હતું તેમા અભિમન્યુને જ કોપનું જ્ઞાન હોવાથી તેણે બૃહદ્રથનામાં સંપાળ્યું.

અને છ સુધી વિજય મળ્યો પણ સાતમો કોટો જો કે હાથનો હતો પણ તેની વ્યૂહરચના કેવી રીતની હતો તે જાણનો ન હોવાથી અભિ-મન્યુને શું કરવું એની ખબર પડી નહિ અને આખરે પ્રખર બાણાવળી-પુત્ર છતાં હારી ગયો અને મૃત્યુ પામ્યો.

આપણા જીવનમાં પણ આ જ પ્રમાણે સંગ્રામ ચાલી રહ્યો છે. જે વ્યક્તિ સંગ્રામ કેમ કરવો, વ્યૂહરચના કેવી કરવી, વગેરે જાણતો હોય તે જ પરિપુષ્ટોને જીતી શકે.

આપણને કર્મશુઓ દિનગત સતાવ્યા કરે છે, પીડા આપે છે, દુઃખ આપે છે. તો એ પ્રજા શુઓને જીતવા માટે આપણે સંગ્રામ કેમ કરવો એ શીખવું જોઈએ. આપણી શક્તિ કેટલી, સામાની શક્તિ કેટલી તેનું માપ કાઢવું જોઈએ. આપણી શક્તિ ન હોય તો યૈર્ધથી શક્તિ વધારવી જોઈએ. એ વગર વિજય મળે નહિ. આપણું યુદ્ધ કંઈ બાબતું નથી, પ્રાથમિક અવસ્થાનું યુદ્ધ છે. કર્મથી જઠકા-ચેત્તો-અંધાચેત્તો આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા બહાર નીકળવા પ્રાથમિક અવસ્થાથી મથી રહ્યો છે. તેની જીડમાં જાંડી બળિસાધા છૂટો થવાની છે, પણ દરરોજ તેને દબાવનારા દુશ્મનો તેનો સામનો કરે છે. તેમ છતાં આત્મા કુદરતની મદદ અને પોતાના અવ્યક્ત જોર અને શક્તિ અજમાવતા અજમાવતા તે માનવશ્રમિકામાં આવ્યો છે અને આત્મવિકાસના બધા સાધનો પામ્યો છે. પણ મોઢાદિ દુશ્મનેની ચાલબાજીઓની વ્યૂહરચના અજાણ હોય છે. વળી એનો સંકેત છે કે સામાજીકાને કંઈ ખબર પડવા ન દેવી. રખે આત્માને પોતાની ચાલબાજીની ખબર પડી જાય એની એ ખૂબ જ કાળજી રાખે છે. મોઢ, માયા, મમતા, અભિમાન, પ્રલોભનો, વિશ્વાસો અને વિષયો એ બધા બહુ જરૂરના છે. એને સુખરૂપે પ્રતીત કરાવે છે. બહારનો ઠકારો અગમગાટ બતાવી જીવને આજી નાખે છે. મત્પુરુષોની વાત સાંભળવા રોહિજીય યોગની માફક યોગીતો પણ નથી એ જ એનો સંકેત. કશું છે કે—

“એના સંકેતડાને જે નવ સમજાયાજી, ઠગારોના ઠાઠમાં ઠગાયા પામર પ્રાણ હો તજી બળતા દીપકને ઘણા ઘેનમાં ઘેરાયાજી.”

વાસના અને ક્રોધાદિ વર્ગપુષ્પો બહારના યત્ન કરતાં ઘણા ભયંકર છે કેમકે તે હંમેશાં સાથે રહીને જ મહાભયંકર કામ કરતા રહે છે.

“मंसारदुःखात् परोऽस्ति रोगः सम्पत्तिवित्तारात् परमोपधं न”

અર્થ—દુઃખ અને રોગનું કાગળ સંસાર છે અને સસાગનું કાગળ વાસનાજન્ય ક્રોધાદિ વર્ગપુષ્પો છે. તેનો ઉપાય સમ્પત્તિવિત્તાર છે.

એ ક્રોધાદિ યત્ન પેડીનો માત્ર એક ક્રોધ જ આધ્યાત્મિક વિકાસમાં કેટલું નુકસાન પહોંચાડે છે તેટલું જ વિચારી લેવું. તે પગથી એ સું પરિણામ લાગી મૂકે છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

દર્શાવ—એક સુદૃઢ નગરમાં ચિમનગવતી દરીને એક નાગર ગૃહસ્થ ગહેતા હતા. તે એક હિન્દુ કોટીના સાક્ષર અને ગજનીતિના બાળકાર હોવાથી ગજના સેક્રેટરી તરીકેનું હિન્દુ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા. શુચિધર્મમાં બહુ માનતા અને શંકગના તો અડંગ ભક્ત હતા. તેમનામાં વ્યવહારકુશળતાના સારા શુણે હતા. ફક્ત તેમનામાં એક જ પ્રયંડ ક્રોધનો દુર્ગુણ હતો અને તેથી તે વાતવાતમાં તપી જતા. તેનો ક્રોધ સીમાતીત ગણાતો એકવાર ક્રોધા કે પછી તેમનું પેતાનું કે પેતાના સ્થાનનું જાન જગ્યે ન રહેતું. એક વખત તે શંકગની પૂજા કરીને ઘેર આવતા હતા. સામેથી આલી આવતી ઝડલી બંધિયણ સાંકડા રસ્તામાં તેમને મળી. ચિમનગવતી તો ત્યાં ફે ફાટતી, તેને જોતાં જ તે મિત્રારી એક બાળુ તરીકે ઊભી ગઈ ને ચિમનરાવને જવાનો માગ બાધ્યો. પણ ચિમનરાવ તો હતા મહાસુસ્ત સનાતની. ગાડાલેનો પકડાયો પડે તો પણ અભઞ્ગ જવાય, એવું એવું તે સનાતન ધર્મમાંથી શીખ્યા હતા. અને ખાજા સુસ્ત એટલે પછી પૂછવું જ શું ?

તેઓ ચાંડાલનો પડછાયો શી રીતે સહન કરી શકે ? ચાલતાં ચાલતાં એક બાળુ ઊભેલી ઝંકવીનો પડછાયો પોતા પર પડ્યો કે ચિમનરાયના મગજનો કાળૂ ગયો. ક્રોધથી તેનાં નેત્રો લાલચોળ થઇ ગયા મોટેથી ધોટા પાડીને બરાકવા માંડ્યું કે અમે નાહીધોઈ પવિત્ર ધર્મ પૂજાપાઠ કરીને આવતા હોઇએ ત્યાં આ અભાગિની ક્યા આવી પડી ?

નીચ, હલકટ, અધમ, પાપી અહીં ક્યાથી આવી બરાણી ? અને એથીયે અસભ્ય શબ્દોમાં તેમણે તો ગાળો દીધે જ ગમ્મી. તેમને જગમે ભાન ન રહ્યું. તેમની હડપચી અને આંધુ શરીર કે પવા માંડ્યું. તેમનું ડહાપણ, અબ્બાસ અને પટની જવાબદારી એ બધુંય ચાલ્યું ગયું.

ઝંકલી ભગિયણે અતિ દીન ભાવે કહ્યું કે, બાપુ ! મહી સાકડી છે તેમા હું શુ કરુ ? એટલા માટે હું પ્રથમથી જ એક બાળુ ઊભી રહી ઝર્ક, માટે કાપો છો શા માટે ? અમે શુ કરીએ ? સાફ ન કરવા આવીએ તો તમે જ ગુસ્સે થશો આ ઉતર સાબળાને તો ચિમનરાયના ગુમાનો પાર જ ન ગલો અભાગીને વળી સામે જવાન આપે છે ? એમ કહીને તેણે ફાત કચકચાવ્યા ઝંકલીથી ન રહેવાયુ તેણે કહ્યું કે આમા મે અપગધ ઈર્ષ ભતનો કર્યો છે તે આટલી બધી ગાળો આપો છો ?

ભગિયણનો આ ઉતર સાબળાને તો ચિમનરાયના શમેશમમાં આગ લાગી ઈર્ષ અને ક્રોધે ધમધમતો તે બહુ અણુઠાજતા વચ્ચેનોા ગોળા છોડવા મંડી ગયો. ત્યારે ઝંકવી પણ જગ આગળ વધીને જોલી કે, આમ ગાળો તારી આપો છો ? ખાઈ ખૂદીને વિષ્ટાથી સડાસ બગાડો તે પવિત્ર અને એ બધા મદવાડને સાફ કરનારા અરપૂશ્ય, એ તો ક્યાનો ન્યાય ? ચિમનરાય જેવા રાખના જમણા હાથને ઝંકવી જેવી ભગિયણ આટલું સંભળાવે અને પાછો ક્રોધનો અમિ મગતો હોય તેમાં પછી બાકી શું રહે ? વિવાદ વધ્યો અને ચિમન-

ગય તો ક્રોધને અંજો જોમ આવે તેમ જાણે બાકવા મડપા. આ બબેડો જોઈ મામનાં માણસો એકદમ જોગાં થઈ ગયા. આ તકનો લાભ લઈ ચમગક ઝકલીએ બાજુ ફેરવી તુરત જ સુડો નીચે મૂકી ચિમનરાયનો છેડો તાણી કહેવા લાગી કે હાલો દવે ધણું થકુ, ધરે હાલો, અહીં ન જાજો. જોવા ચિમનરાયનો છેડો પકડ્યો કે ચિમનરાય તો ઠાગાર જોવા બની ગયા. આ દરમિયાન જોઈ વહેમી માનસને વેગ મળ્યો. એવા લોકો કહેવા લાગ્યા, “ઝકલી ! આ શું કરે છે ? ચિમનરાયનો છેડો કેમ પકડ્યો ?” ઝકલીએ કહ્યું, “એમાં તમે ન સમજો. તમે તમારે ગસ્તે ચાલ્યા જાઓ.” આ ઉત્તરથી લોકો વધુ વહેમાયા. અંદર અંદર અનેક પ્રકારે ફાવે તેમ જોલવા લાગ્યા ચિમનરાય તો કાળા મેથ જોવા થઈ ગયા ક્રોધ બિતરી ગયો અને નજી ખાલી થયો એટલે જરા લાન આવ્યું કે ઝકલી તો ચિમનરાયની િથિતિ પલટાતા જ દોડો મૂકી ઈશ્વરી ગઈ પોતે મનમાં બગાડવા લાગ્યા, “ઝકલીએ તો મારું જીવન જાડું કરી નાખ્યું. હવે હું બહાર શું મોઢું ખતાવું ?” તેનું માથું ફરવા લાગ્યું જોમ તેમ ઘેર તો પહોંચ્યા પણ પછી ધર મહા પગ ન મૂક્યો

બીજો દિવસે ઠાકોરે ચિમનરાયને કચેરીમાં ન જોવા એટલે ઘેર તેડું મોકલ્યું છતાં એ “મારી લમિલત બગાડ નથી” એવું બહાનું ઠાકોરે તે ગયા નહિ ઠાકોરને આસપાસના માણસોએ તક જોઈ વાત કરી કે, “બાપુ ! ચિમનરાય હવે શું મોઢું ખતાવે ? હાલે સાકડી સૈરીમાં ઝકલીએ રોઝડી કરી નાખી છે.” આ વાત સાંભળી ઠાકોરે ચિમનરાયને ખાસ ખાનગી તેડું મોકલ્યું ત્યારે તીકળ્યા. રસ્તામાં અનેક જણની આગળી તેના ઉપર ચીધાણી કે, આ બાઇથી ઠાકોરે તેને એક બાજુ મેસાઠીને પૂછ્યું કે, “ઝકલીવાળું પ્રકરણ શું છે ?” હવે ચિમનરાયથી ન રહેવાયું તે રડી પડ્યો નિઃશ્વાસ મૂકતા એણે કહ્યું, “અનધાતા ! હું કશું જ જાણતો નથી ઝકલીએ તો મારું જીવન બગાડ્યું છે.” એમ કહેતો વળી રડી પડ્યો “મારે શું કરવું તે

સુઝતું નથી.” તરત જ ફકારે ઝકલીને બોલાવીને પૂછ્યું, “ઝકલી, બોલ ખરી વાત થી છે? ચિમનરાયને તેં ચા માટે પકડ્યા હતા?”

“અન્નદાતા! ચિમનરાય તો મહાપવિત્ર, મહાગુણવાન અને શંકર ભગવાનનો ભક્ત, તેમને હું ચા માટે પકડું?” ઠાકોર બોલ્યા, “ત્યારે કાલે તેં તેનો છેડો પકડેલ તે વાત સાચી કે ખોટી?” “બાપુ! મેં છેડો તાણ્યો હતો પણ તે ચિમનરાયનો નહિ.” ઠાકોરે કહ્યું, “ચિમનરાયનો નહિ ત્યારે કોનો?” “ચંડાલનો.” ઝકલીએ કહ્યું. ઠાકોર બોલ્યા, “ચંડાલ કોણ?” ઝકલી બોલી, “કોધ એ જ ચંડાલ. તે ચિમનરાયના કોઠામાં હતો એટલે મને લાગ્યું કે ચિમનરાય જેવા સત્જનનના કોઠામાં આ ચંડાલ ન શોભે એ ખ્યાતરજ મેં એનો છેડો પકડ્યો હતો.” આમ બની ગયેલી બધી હકીકત ઝકલીએ કહી બતાવી. ઠાકોર તો દિગ્ધર્મ ગવા અને ઝકલીએ તો આમળ ચલાવ્યું, “અન્નદાતા! અમે ગામનાં સંઘાસ સાફ કરીએ તે અમારો અપરાધ? અને ચિમનશાઈ જેવા ગાળોની ઝડી વરંસાવે? અને તે પણ વગર વાકિ? મેં ઘણી નમ્રતાથી નેમને વીનવ્યા પણ કોઠામાં ચંડાલ પોડેલ તે માને જ શાના? એટલે અન્નદાતા! આ કારણે જ મેં એનો છેડો ઝાડ્યો.” આ સંભળી સૌ ઝકલીની કરામત પર ખૂબ ખૂબ ખુશ થઈ ગયાં અને બધાના મનમાંથી વહેમ નીકળી ગયો. ચિમનરાય તો હવે પોતાની બે બૂલો ગયા. ફરી કોધનો પ્રસંગ આવે ને ઝકલી આમે દેખાય એટલે ઠંડાગાર. અહીં તે ઝકલી તેમની ગુરુ અને ઉત્તાઈ બની ગઈ ને ચિમનરાયને કોધે બરાતાં અટકાવી દીધાં.

કોધની અસર જીવન પર કારમી થઈ જાય છે. કોધ કરવો એટલે પોતાના શરીરમાં જ્વાળા ઉત્પન્ન કરવી. આખું શરીર તપાવી લાલચોગ કરવું. કોધના પરમાણુઓ મદાહરી હોય છો તેથી જ આંખો લાલ થાય છે. તીખા બાણ જેવા કારમા ચબ્દો નીકળે. આખું ચરાર ડોલમડોલ થઈ જાય અને તોફાન મચે. અંતરમાં વાવાઝોડું ચાય ત્યાં જ્વાળા ન રહે પછી જે દાય આગ્યું તે માને મારે, છાકરનિ

મારે, બાપડોને મારે. સારાનરસાની કે કાર્યઅકાર્યની શુદ્ધ ભુદ્ધિ તે વખતે ન રહે. મોતે જ પોતાની મેજે ઝેરનો ખાલો પીએ છે તેનો કોધીને ખ્યાલ સુદ્ધાં ન હોય. આવે વખતે આખા શરીરનાં ગમેરોગમાં વિચિત્ર ઝેરનો અસર હોય છે. કોધમાં ને ક્રોધમાં ધમધમતો માતા બાળકને ધવડાવે તો પરિણામ વિષમ આવે છે. એવા દૃષ્ટાંતો ધણામિ સાંકળ્યાં દરો.

ક્રોધ આટલું પ્રત્યક્ષ નુકસાન કરે છે એટલું જ નહિ પરંતુ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે અનેક કાળથી સંપ્રદીત કરેલા સંયમ, ત્યાગ અને તપશ્ચર્યાના ફળનો યજ્ઞ તે નાશ કરે છે. અને ઉત્તમ સંસ્કારો કે જેના પર જ ભાવિ જીવનનું અવસાન છે તેમને હમેશની આ જ્વાળા વિકૃત કરી મૂકે છે.

સંસ્કારો અને પૂર્વજીવન

મંસ્કારો પર જ જીવનનો સમગ્ર આધાર સ્થાપિત જેવા સંસ્કારો ભેળા થાય તેવી જ યોનિમાં અને તેવા જ વાતાવરણમાં તે જીવ જાય છે અને તેવા જ કુટુંબમાં તે જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ સંસ્કૃતિને અનુકૂળ માતાના ગર્ભમાં તેવા જીવનો જન્મ થાય. તેવો જ પિતા તેનો જન્મવિધાતા નીવડે

પુનર્જન્મની સિદ્ધિ મંસ્કારો પરથી જ થાય છે. શુદ્ધદર્શન સંસ્કારોનો સંપૂર્ણ લય એટલે નિર્વાણ દશા માને છે. અને તે રહે ત્યાં સુધી સંસારના પરિવર્તનથીયે ચક્ષુષ્ય ભ્રમ પડે છે. એટલે સંસ્કૃતિસુધાર એ જ એક આપણા જીવનનું પ્રધાનમૂલ કાર્ય હોવું જોઈએ. આ જોય પર જ આપણી પ્રગતિ, વિકાસનો માર્ગ અવલંબી રહો છે.

સંસ્કારોની જીવન પર પડતી સારીમાઠી અસર એ જ ધર્મ, અધર્મ, પુણ્ય અને પાપ છે. પાપનો પ્રવાહ કંઈ બદારથી ચાલી આવીને ચોંટી જાય છે તેવું કશુંય નથી. પાપ એટલે ખૂરી આદતના

ખૂરા સંસ્કારોની સ્વચ્છ શુદ્ધિ અને નિરાકુલ માનસ પર પડતી ખોટી છાપ. આ છાપ પર જેમ જેમ બીજા લેણો લાગતા જાય તેમ તેમ તે દૃઢ થતી જાય અને આ જીવાત્માના આંતરપટ હિપર તે આવરણમૂલકની જાય. પછી તો તે જીવનમાં શાન્તિ અને આનન્દને બદલે ચિન્તા, પશ્ચાત્તાપ અને ખેદ જ રહ્યા કરે.

આદત અને આદતથી પડતી સંસ્કૃતિ

હવે હું તમોને આદત અને સંસ્કારોના સંબંધમાં કહું. આદતથી સંસ્કારો બંધાય છે અને તે પ્રભાણે આચરણ થાય છે. એક ચોર કે ધાતકી મનુષ્ય પણ સ્વભાવથી અથવા મૂળથી કંઈ ધાતકી બન્યો હોતો નથી. પ્રથમ અધર્મ આચરતાં તેનો આત્મા તેને ડંખ્યો હોય છે. તેને ન ગણકારના તે ફરી કરે; એમ ધીમે ધીમે ટેવાતો જાય. મમે તેવું ખરાબ કામ હોય તો પણ પ્રથમ તેને ડંખતું હોય, તેવું લાંબા વખતે ડંખતું નથી. ટેવને અંગે તે જાનના કુદ સંસ્કારો ધીમે ધીમે જામના જાય અને એવા સંસ્કારને અંગે હું આ અયોગ્ય કહું છું એવું એને લાગતું નથી. પછી તો ફલાણાને મેં આમ કહ્યું તે કીક કહ્યું એમ તે માનવા લાગે છે. આ રીતે જ મનુષ્ય અધર્મની અને પાપની પરંપરા જન્માવતા જાય છે. તે અનિષ્ટ કાર્યની અનિષ્ટતા કદી વિચારવા એસતો નથી. તેથી એને લગતાં કાર્યો કરી સંસ્કારને પે.મે છે અને જેમ જેમ સંસ્કારોનાં મૂળ બિંદાં જતાં જાય છે તેમ તેમ તે પવનના ખાડામાં નીચે ને નીચે ધાંધો જાય છે. સંસ્કારો દૃઢ થવા પછી સામાન્ય રીતે મમે તેટલા પ્રયત્નો કરે પણ પછી અસર શું થાય તેના માનસમાં પ્રવેશેલી કુદ વાસના અને કુટેવાને તે પોષ્યે જ જાય છે. અને તે ટેવો સુધારવાનું કાંઈ કહે તો બિલ્લી તેની ચિપરીન શુદ્ધિ તેને લક્ષ્મી જગમાં પાડીને ખોટો બચાવ કરવા લાગે છે. પોતાના દોષો બદલ ન પડે તે ખાતર તે અનેક જાનના દંબ અને પાખંડ ખેત્રે આ પ્રકારના દમ્ભેચના બવદારથી દોષો ધટવાને બદલે ચિલ્લા તનાં મૂળ બિંદાં જતાં જાય છે.

સંસ્કારોનો સુધાર શાથી થાય ?

સંસ્કારોના સુધારમાં સંતપુરુષોના સંપદોની તાકાત પણ ઓછી અસર નથી કરતી. ગમે તેવા દુષ્ટને પણ એક જ અમોઘ વચન સહુ-વારમાં સુધારી મૂકે છે. જુઓ, તમોને તે એક નાતું દર્શાવે આપીને સમગ્રજન.

એકા એક માનસશાસ્ત્રના અનુભવી મહાપુરુષ ક્રોધનાં પરિણામ અને જીવન-સંસ્કારોની દૃષ્ટાંતપૂર્વક અનુભવસુખા વાત કરતા હતા. આતું સચોટ વર્ણન એ ચારિત્રશીલ પુરુષના મુખે સાંભળીને એક માણસને એમ થયું કે, આ મહાપુરુષ કહે છે તેમ જ થયા કરે છે. ક્રોધ મારા જીવનમાં એ સંત કહે છે તેટલું જ ઝેર રેડી રહ્યો છે. ક્રોધ ખૂબી ચીજ છે. આ વર્ણન મને ખરાબર બંધબેસતું છે. મારામાં પણ આવો જ ક્રોધ છે. જ્યારે ક્રોધ ચડે છે ત્યારે માતા, પત્ની, છોકરા અને મિત્રો ઉપર ક્રોધ ઉતારું છું. અને જ્યારે એ નશી ઊતરે ત્યારે ખૂબખૂબ પરતાઉં છું. અને ક્યારેક રડવું પણ આવે છે. પણ આજ સુધી મેં તેના ઉપાય શોધવા પ્રયત્ન કર્યો નથી, તેથી જ મારું તે દર્દ વધતું જાય છે. નિમિત્ત ન મળે ત્યાં સુધી હું શાણો અને શાન્તિપ્રિય દેખાઉં છું, પણ નિમિત્ત મળે કે મારું હૃદયપથ, સમગ્રજન અલોપ થઈ જાય છે, ને જમણા જોરથી ક્રોધ ઊછળે છે. આ માણસ મનમાં ધણે જ પરતાવા લાગ્યો. આટલા તીવ્ર પશ્ચાત્તાપ પછી જ ઉપદેશની અસર થાય. એક જ ઉપદેશથી તેને ખૂબ અસર થઈ, કારણ કે તે આ દર્દથી જારે કંટાળી ગયો હતો. એટલે તુરત જ સુધરવાની પિપાસા પ્રગટી અને તે મહાપુરુષ પાસે આવી પગમાં પડ્યો. અને કહ્યું, પ્રભુ ! આજે આપે જે દોષનું વર્ણન કર્યું તેનું પરિણામ સમગ્રજનું તે આજેજ જ મારામાં છે. આપે આજે મારા સ્વભાવનું જ વ્યાખ્યાન કર્યું છે.

હું એનાથી જારે કંટાળ્યો છું. તો કૃપા કરી એ ક્રોધનો અકસીર ઉપાય બતાવશે તો ઉપકાર થશે એમ વીનવવા લાગ્યો. તે સાધુપુરુષે

સાન્ત્વન આપી કહ્યું, “ બેટા! એ પૂર્વસંસ્કારોનું પરિણામ છે. ચિંતા ન કરીશ. ” એમ કહી એક મંત્ર આપ્યો ને કહ્યું કે, “ ત્યારે ક્રોધનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે આ મંત્રને મૌન ધારણ કરી એકવીસ વાર બોલજો અને એ ક્રોધજન્ય વાતાવારણમાંથી ભીડીને તે જ વખતે દૂર આપ્યો જજો. જો કે પડેલી આદત તને અહીં ખૂબ પજવશે. પણ ત્યાં તારા ૬૬ સંસ્કરણને તું બરાબર જાળવી રાખજો. આ મંત્રનું સવારે અને રાત્રે એકાગ્રચિત્તથી બરાબર ચિન્તન કરજો. ફરી ન બૂલું તે જાતની પ્રજા પાસે પ્રાર્થના કરજો અને તારા અંતરાત્માને લક્ષ્યપૂર્વક જાગૃત રાખજો. એ જાતનું ધ્યાન ધરજો, જાપ કરજો. ”

પેલા શિષ્યાસુને તો આ મંત્ર મળ્યા પછી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે જો કે સંસ્કારને અધીન થઈ ક્રોધિત થઈ જતો હતો, પરંતુ તેની પાટી હજી કોરી હતી. વ્યાખ્યાનો સાંભળી સાંભળીને રીડો થયો ન હતો, વદન કોરો હતો. શુદ્ધિ અને તકની જગમાં પડે તેવો નીવડ નહોતો થયો. એટલે જ વિશ્વાસ બેડો. અઢા હતી, વેઇ હોશિવાર હતો અને હીં પણ ચોગ્ય હતો, એટલે અઢા અને પરંપરાપૂર્વક દવાનું પાલન કરવા લાગ્યો. થોડા જ દિવસમાં તેને જઘ્યાયું કે દરક દાંન પાક્યું અને સાચે જ તેવું જન્મ્યું હતું. ધીમે ધીમે જડ નાખી બેસેલું દૈં થટું મથું.

આમ માણસ ત્યારે જાગે ત્યારે વિષય, વિકાર, આશા, તૃષ્ણા એ બધું ધીમે ધીમે પડાયમાન થાય. મામથ્થવાન જાગે એટલે ચોર તો નાસે જ ને ? આજે આપણે તો બીકણ બની ધરના ખૂણામાં બેસીને આત્મધનને ચોરી રહેલાં એ કામ, ક્રોધ, તૃષ્ણા, મોહાદિ ચોરાને પોપી રહ્યા છીએ. ચોર જાણે છે કે આમાં કંઈ જોર નથી. આ ખરેખર ભાયભો છે. તેથી અહીં આપણને ઠીક ફાવે જ. પોતાને હાથે મનુષ્યો ચતુર્ધ રહ્યાં છે. પેણા માણસ કંઈમાંથી કંઈયો કે વરત જ દઈને ઉપાય મળી ગયો. જોને જાણું હોય તેને તો ઉપાય મળી રહે, પણ જૂનિશ! જોઈએ.

કસોટી

આપણે જેનું દૃષ્ટાંત લોઈ ગયા તે માણસનો એકદા કમોટીને સમય આવી લાગ્યો. ઘેર આજે ખીચડી રાંધી હતી, પણ મીઠું બેવડું પડી ગયું હતું, કારણકે માએ પણ નાખ્યું અને બેરીએ પણ જૂલથી નાખ્યું, એટલે યશું ખમણું. પેલા ભાઈના ભાણામાં ખીચડી પિરસાણી, મોમાં ચૂકતાં જ ખારીખારી ધુધવાળા અગાઉ જ્યારે આવેા પ્રસંગ બને ત્યારે એમ ને એમ ધગધગતી ખીચડીવાળી ચાળી જ કા તો મા ઉપર અને કાં તો બાચડીના કપાળ ઉપર છટી ફેંકે તેને કલ્પનાય ન આવે કે આનું ખુશિયામ શું આવશે? પણ હવે તો તે પચદાર્થ ગયો હતો. જો કે પૂર્વપ્રકૃતિએ તેના પર જોર અજમાવવા પછાકા તો ખૂબ માયાં, પણ આજે દોરી તેના પોતાના હાથમાં હતી.

મન ગયા તો જાને દે, પણ મલ જાય શરીર,
બિના બિછોરી કામડી, કયોં હી લગેગો તીર

તે તરત જ, “ઓ યુરુ!” મનથી બોલી બોલો થઈ ગયો. “દુકાને અમલપતું કામ છે. હા, મને યાદ આવ્યું.” એમ બદાનું કરી ચાળી ઉપરથી મંજનો ઉચ્ચાર કરતો કરતો બિડીને ચાલતો થયો અને દુકાને ગયો.

ત્યાં પછી માએ ખીચડી ખાધી અને ખારી લાગી વધુને પૂછના માનમ પડ્યું કે મીઠું વધુએ પણ જૂલથી વધારે નાખ્યું છે. ચાળી ઉપરથી તે ફ્રમ બિડી ગયો એ કારણો માજી સમજી ગયા અને તરત જ તે દુકાને ગયા અને વીનવવા લાગ્યાં કે, “બેટા, જલદી બિડી ઘેર ચાલ અમને ખખર નહિ કે ખીચડીમાં જૂલથી મીઠું ખમણું પડ્યું છે અમારી મોટી જૂલ થઈ ચાલ, બેટા ચાલ તને ભાવે તે રાંધી દઈએ ” આહા ! કેવું વાત્સલ્ય ! માના વાક્યો તરફ આ ક્રોધાધે કદીએ લક્ષ આપ્યું નહતું એક ટંક ખાંધું નહિ તેમાં આટલી વિનવણી? અને તે પણ દુકાને આવીને? છાંકરો પુન પુન વિચારે છે કે ખરેખર મને છતે કાને અને છતી આંખે મારા કોષે અધ બનાવ્યો હતો ખરેખર

મેં માતા નિર્મળ સ્નેહની. આજ સુધી પરવા જ કરી નહિ. વમર વોકે ક્રોધના નશામાં મેં તેમના પર અને મારી પત્ની પર ધણો જ અન્યાય કર્યો છે. તે ખૂબખૂબ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. આજ સુધી ક્રોધને અંજો એના કાન જ બંધ થઈ ગયા હતા. માતાની વાણીની મીઠાશ તે આજ સુધી સાંભળી શક્યો નહોતો. આજે તેના ઘટકાનાં દાર ખુલાં થઈ ગયાં. સ્નેહના અમૃતે તેને પશુને બદલે દેવ બનાવ્યો. તે માતાના પગમાં પડ્યો અને ગદગદ કંઠે માથી માગી, 'મા ! મા ! મને ક્ષમા કર. મેં આજ સુધી તારા પ્રત્યે જારે અન્યાય કર્યો છે.' બન્ને ખૂબ રડ્યાં. સ્નેહ અને વાત્સલ્યના જે પ્રવાહો આજે બેળા થઈ વહેવા લાગ્યા. માતા પુત્રને પ્રેમથી ભેટી પડો અને આશીર્વાદ વરસાવવા લાગી. અરે ! હું મૂખ, અંધ, પિશાચ એવાં એવાં સ્વર્નિદક વચ્ચે, માતાનો, વાત્સલ્યભાવ દેખીને, તે પોતાના જીવને કહેવા લાગ્યો. પશ્ચાત્તાપે તેની શુદ્ધિ કરી. તેને લાગ્યું કે આ જીવન તો આનંદનો જગાર છે. પણ હાથે કરીને જ પાશવીય પ્રકૃતિને આધીન થઈ, મનુષ્ય તેના લાજ લઈ શકતો નથી. આજે મને મહારાજે સાચો મનુષ્ય બનાવ્યો. મારા દુષ્ટ આવરણો દૂર થયા. દુર્ગુણો નીકળી ગયા, દષ્ટિ પહોંતી. એમ ઓપદષ્ટિમાંથી ક્રમશઃ ત્રિપદષ્ટિમાં, તારાદષ્ટિમાં, બક્ષાદષ્ટિમાં જેમ જેમ જૂમિકાઓમાં આગળ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ તેને સંસારરહસ્ય સમજાતું ગયું. એણે પછી ગુરુ પાસે જઈને કહ્યું, 'ઓ વૈદ્યરાજ ! આપની દવાથી મને ધણો ફાયદો છે. હવે મને વિશેષ સમજાવો.' ગુરુએ તેને બીજો પ્યાલો પાચો. જીમરતું માજીન કરી બધાં કોષાદિ અણુ અને પરમાણુ કાઢવાનો માર્ગ બતાવ્યો અને દેવ બનાવી મૂક્યો. કેટલું સુંદર પરિણામ ! પણ એ બધું ક્યારે, કે ન્યારે એ પોતાના દોષોથી ચાક્યો. હોય, એ દોષો એને ખૂંચતા હોય, કાઢવા મથતો હોય અને ન્યારે તેનામાં સાંભળ્યા પછી વિચારવાની ઇચ્છા પ્રમટી ત્યારે તેનામાં પિપાસા ઊભરાઈ નીકળી ત્યારે. કારણ જાંઠી જાંઠી ત્યાં જિજ્ઞાસા હતી. પોતાનામાં બગાડો છે એમ તેણે જોવાની કુરસદ

લીધી હતી, ત્યારે જ તે સુધરી શકે. તેમાંથી અશુભ નીકળ્યું અને માણસ બન્યો અને એ માણસ બન્યા પછી મુમુક્ષુ બન્યો. આ જામિકા સહેલી નથી. એ વિશે ક્રમપૂર્વક આગળ પ્રસંગે પ્રસંગે હજુ કહેવાશે. આ દૃષ્ટાંત પરથી હમણું તો માત્ર પશુપ્રકૃતિ અને માનવ-પ્રકૃતિમાં કેટલો ફેર છે તે જ વિચારવાનું મને તે બસ છે. કુદરત તો મનુષ્યના સંસ્કાર-સુધાર માટે પળે પળે આવા અનેક દર્શ્યો બતાવે છે, પણ વિચારસૃષ્ટિ જરા વિકસવી નેહ્યે. પણ નજર કરતાં આજે તો ચોમેર દેખાય છે વિચારશક્તિનું દેવાળું. જીવનવિકાસ રૂંધાયો છે, અને સંસ્કારોની શુદ્ધિ મરી પરવારી છે.

શુદ્ધિ કેને કહેવાય ?

આજે સંસ્કારોની શુદ્ધિ પાછળ જેટલું મહત્ત્વ નથી અપાતું, તેટલું બાલશુદ્ધિ પર અપાય છે. અને આ જ બાવનાએ માનવને માનવ મટાડી પશુ કરી દીધો છે. તે યદ્રોને આક્રવામાં પાપ માને છે. પોતાના જ માનવખિરાદરથી અભગાર્થ બન્યો છે, અને વળી સાક્ષોર્તુ ઓઠું લઈને એમ કહે છે. કેવી વિચિત્રતા ! સાત્ત્વિકારો તો સ્પષ્ટ બાળે છે કે મનુષ્ય અદ્ભુત નથી પણ માનવમાં ધર કરી રહેલ વિવિધાધિપત્ય, અધરવાય, ક્રોધ, મિત્રદ્રોહ, વિશ્વાસઘાત આ બધા ખરા અરપૂર્યો છે. ચાંડાલો છે. આ કહેવાતા ઢેઝાંગી વગેરે તો બિચારા તમારી સાચી સેવા કરનાર છે. માટે જીવનને અભગાવનાર, બ્રહ્મ કરનાર, અને પતન કરનાર દુર્યોધનથી ચંડાલથી દૂર રહો, એને કાઢવા પ્રયત્ન સેવો. વારુ, આ બધા અદ્ભુત સેવકો તમારા હિંદુ ધર્મમાંથી વદલાઈને ધત્તર ધર્મી બની બન્યા તો તમે એને અકફી ચકો છો, ખરું ? કેટલું અવિચારીપણું ? કેટલી ચરમજનક બીના ? ખરી રીતે વટાળવૃત્તિ એ કોઈપણ ધર્મનું અંગ જ નથી, એ વાત એ અત્યંત ગણાતા લોકો પણ સમજ્યા છે અને અરપૂર્યતાને ખાતર તેમણે ધર્મ રાખ્યો નથી, એ ખરે જ એમની વિરોધતા છે. આ કહેવાતા અદ્ભુતો મંદિરમાં આવે તો ભગવાન અભગાર્થ બન્યો છે, તે પણ તમારી

અમણા છે. સેનાબાવી મનુષ્યોથી ભગવાન અમકાર્થ જતા હોય તો તે ભગવાન જ ન કહેવાય. અણનો પતિત કે જ નહિ, છતાં તમે અમથી માને તો પણ ભગવાન તો પતિનોને પાવન કરનાર છે. પાવન કરે તે જ ભગવાન, અમનો હિદાર કરે તે જ ભગવાન. ભગવાન તમારા જ નથી; ભગવાન તો આખા વિશ્વના છે. અને વિશ્વમાં તો સૌનો સમાવેશ થાય છે જ. પણ આવી રીધી અને સ્પષ્ટ વાત નથી સ્વીકારાતી તેનું કારણ સામુદાયિક વાતાવરણમાંથી મળેલું દુષણ છે. સમાજની આ ભવંક જૂઠ્ઠા ક્યારથી થકે થઈ તેનો ચોક્કસ ઇનિદાસ નથી, પણ એ જૂઠ્ઠા કરીને સમાજે એક મહા પાતક વહોયું છે.

ક્રોધ, માન, મમ્મરી અને ઈર્ષ્યા તેમજ દ્વેષના માઠ શરારોએ અંત્ર અને સામાજિક જીવન ઉપર મંબીર બસર કરી મૂકી છે. તેથી આંખ ઉપાડી હોવા છતાં ખરું કંઈ એવું છે તે ચિમનરાવની જેમ દેખી શકાતું નથી. પણ આખરે ચિમનરાવનાં આતરણો ઉપકળાં અને ખરું જ્ઞાન થયું, તેમ મનુષ્યતા આવ્યા પછી જ્યારે જ્ઞાન થશે ત્યારે આજના સેકડો માઠાં આચરણો પ્રત્યે, મૂર્ખતા પ્રત્યે વારંવાર રડવું આવશે. તોય એ પાપના પગિખામને બોમબા વિના છૂટકા નહિ થાય. આવા જ્ઞાન માટે સામાજિક પાપો, વારસાથી મોહા પાપો અને વ્યક્તિગત પાપો એ ત્રણે પાપોને પખાગવાનાં છે. એ પાપો માત્ર પાખીયો કે વાળીયો નહિ ફેલાય, એને માટે તો પસીને વાગવો પડશે. અને પસીનાથી પણ નહિ ધોવાય તો અંતર નિમેષાને પણ પીગે જ છૂટકા.

॥ ૐ શાંતિ ॥

મરુભૂતિ અને કમઠ

[પ્રવચન આઠમું]

પ્રવચન પિપાસુઓ !

• ‘સંસ્કારોની અસર’ પર લખાણપૂર્વક કહેવાઈ ગયા છતાં, એની વધુ એખવટ કરે એવું કોઈ ઉદાહરણ અપાય તો વિશેષ સારું એવી તમોને અપેક્ષા તો રહે જ; એમ લાગતાં લગવાન પાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર કહેવું અહીં પ્રાસંગિક હોવાથી કહીશ. એમના અને એમના બાઈ વચ્ચેના ઉદ્ધા દશ બવના સંબંધભાષી ક્રમ અને સંસ્કારોની ખરી અમલકારિકતાનો અને જીવના વલણનો ખરો ખ્યાલ આવશે.

તિબેટીમાં ધન પડ્યું હોય, પણ ચાવી ન મળે ત્યાં લગી એ ધન શા કામનું ? તેમ જીવનમાં અનંતસાન અને અનંતશક્તિનું ધન છે પણ અંતરના તાળાની ચાવી ન મળે ત્યાં લગી એ ધન શી રીતે મળે ? અને આનંદ કેમ મળે ? ચાવી ન મળી હોય ત્યાં લગી જીવ કેવી દશામાં બમે છે, કેવી જીતી નીચી બુધ્ધિઓમાં જાય છે, એની સામાન્ય રૂપરેખા અપાઈ ગઈ છે. આ ઉદાહરણથી તે વિશેષ સ્પષ્ટ થશે.

મરુભૂતિ અને કમઠ

વણાં વરસાની વાત છે પોતાનપુર નામના નગરમાં અરવિંદ રામ રાજ્ય છગ્તો હતો. તેમને વિશ્વભૂતિ નામના મહાન સંસ્કારો દીવાન હતા. રાજકિન સચચાંચ અને પ્રમુખને અન્યાય ન થાય એ

રીતે એ બન્ને છાજડાંને બરાબર રાખવા મથતા. સત્યનું સુકાન બરાબર હોય તો ન્યાય અને પ્રેમનો તાળો મળી જ રહે છે, એ એમનો મૂળ સિદ્ધાંત હતો. પ્રજા કંઈ ઠહે, સંભળાવે તો ઝીણી વાત પણ લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળે, પટપટારો ન કરે; પણ ધ્વાનમાં રાખી યોગ્ય પ્રસંગ જિભો થાય ત્યારે એવું માફકસર બોલે કે, અબજો રૂપિયાના અર્થથી પણ એવું વચન ન મળે. અને જે બોલે તે પ્રાણ-સાટે પાળે અને પગાવવાનો સત્યાગ્રહ રાખે. આવા સચિર જે રાજ્યમાં હોય તે રાજ્ય પ્રજાવશીલ કે સરકારી કેમ ન બને ?

*

એવા જ એક દીવાનની વાત છે. એક બાદશાહ પ્રથમ તો બહુ લુલ્હી હતો પણ એના સહભાગ્યે વિશ્વભૂમિ જેવો કાલો વજર તેને ત્યાં રહ્યા પછી બાદશાહની ખાસિયતો જોઈ એને બહુ ખેદ થવા લાગ્યો. પણ સમય ન આવે ત્યાં સુધી બોલવાની કશી કિંમત નહિ એમ મનમાં વિચારી રાખ્યું. એક દિવસ બાદશાહ અને વજર બન્ને થોડેસ્વાર થઈ સિકારે ફરવા ગયેલા. જંગલમાં થોડા થોભાવી સામાન પાથરી બન્ને એક વૃક્ષ નીચે વિસામો કરવા બેઠા હતા. તેવામાં બાદશાહની નજર હોલાહોલોની એક ભેડી 'ધૂ ધૂ ધૂ' કરે છે તેના પર પડી. તે સંજોગે વજર જાણે એના ધુધાટનો મર્મ સમજતો હોય તેમ મસ્તક અને ચમ્પુની એવી એટા કરી કે બાદશાહનું વજરની એટા તરફ ધ્યાન દોરાયું એટલે બાદશાહે વજરને પૂછ્યું 'ત્યારે વજરે તેનો મર્મ સમજાવ્યો. મરીજ પરવર ! "આ હોલો વેવાઈ અને હોલી વેવાણ થવાની વાત કરે છે." હોમો કહે છે, "મારી દીકરી બાપું પણ દાયજો દેતો આપણો ? દસ મામ આપણો ?" હોલી દોવાને કહે છે, "બાદશાહ સલામત દરી તો યજ્ઞ, મામ ઉજ્જડ કરી મૂકો, માટે દસ યં પંદર આપોને, યં કામ ગજરાઓ હો ?"

બાદશાહ ટાઢો જ થઈ ગયો. તે યં બોલે હો ? તમે શી રીતે બોલ્યું ? જલ્પનાદા ! મેં પડી-ભાષાનો અવાજ કર્યો છે. બાદશાહ વિચા-

ગર્ભા પડી ગયો. મારો વ્યવહાર આટલો ખરાબ ? અને પશુપક્ષીઓને પણ મારા વ્યવહારનો ખ્યાલ આવી ગયો ? ઉત્તર ૩ ગમોમાં રહેવાનું હોય તો હોવાં ધણા ખુશી. અને તેથી આ હોવાં એમ માનતાં હતાં કે ખાદ્યાહ ભુક્ષ્મી હોવાથી ધણાં ગામ ઉત્તર ૩ બનાવશે. ખાદ્યાહ ઉપર ઘણી જિંડી અસર થઈ. આ મારી કૂરતાને અધમતા ધણી ગણાય. વજરનો અભિપ્રાય પૂછ્યો " શું કરવું ? " વજરે કહ્યું, " આપ નામદાર ધારો તો વસાવી શો " જેટલાં ગામ ઉત્તર ૩ થયાં હોય એટલાં પાછાં વસાવવાં. વજરના એક જ વચનથી હજારોને મુખ ધર્ષ ગયું. માટે કહેવત છે:

“વચન થકી મરતો, બચે, વચને શિર કપાય;
વાહળીયું વાએ મળે, વાયેથી જ વીંખાય.”

વિશ્વભૂતિ દીવાન પણ બહુ લાયક હતો. બહુ સારા સરકાર હતા. એનાથી મજા મુખી અને પ્રસન્ન ગ્રહેતી. તેની ઓનું નામ અનુધરા હતું. એને બે દીકરા હતા. એકનું નામ મરુભૂતિ ખીખનું નામ કમઠ. મરુભૂતિ નાનો અને કમઠ મોટો. કહ્યું છે કે:—

पकोदर समुत्पन्ना पकनक्षत्रजातकाः ।

न भयन्ति समाशीला यथा वदरीकटकाः ॥

જોરડીના કાટા જેમ એક સીધો અને એક વોકો તેમ બન્ને ભાઈ સરખા નથી હોતા. એક શુદ્ધિશાળી, પુરુષાર્થી, પાપબીરુ અને સેવામૂર્તિ હોય, તો બીજો તેનાથી જિંધા જ શુશ્રુષાળો પણ નીકળી આવે. આ જ અપેક્ષાએ મરુભૂતિને જાપના સંસ્કારોના વારસો મળ્યો હતો. તે લાગણીપ્રધાન અને લાયક હતો. જ્યારે કમઠ કુદ, મૂર્ખ, લાંપટ અને મહાપાપી હતો.

વિશ્વભૂતિને હવે સાઠ વરસ થયા આવ્યાં હતા. આત્મા હમેશાં જન્મ, જરા અને મૃત્યુ કર્યા જ કરે. જન્મરૂપી સાગરના મોગાં ઉપર નીચે થયા જ કરે. દિવસમાં ભરતી એવી યાવ કે કાણુ બાણુ શું

કરી નાખશે? એવી ધમાધમ કરે પણ પાછો ઝોટ થાય એટલે શાંન. આ રીતે વિશ્વભૂતિ સાગરને તીરે બેસે અને તેને હંમેશાં આવા આવા લિંડા વિચારો આવ્યા કરે. વિશ્વમાં ફેરફેર આવ્યાં બોધ-સૂતો બધાં છે. જેને અંતરચક્ષુ નથી તે નથી જોઈ શકેના.

માણસને ઉંમર ચમ્પ હોય, મૃત્યુ હવે દૂંઠકું છે એમ જાણે છતાં ધમાધમ કર્યા કરે. “આટલું રહી ગયું. ત્યજ પરણ્યાં. હવે મકાનો બંધાવી ત્રણે મગાને લાગે પડતા આપી જાઉં! આટલું અધૂરું રહી ગયું તે પૂરું કરી પછી ત્યાગના ચિંતનમાં રહું.” પણ વિશ્વભૂતિનો જીવ અધિકારી હતો. વિચાર વિવેકને અંતે એક દિવસ જેત વાળ દેખાયા અને એને વૈરાગ્ય થયો. પોતે એ તમા હોકરાઓ મમક્ષ આ વાત કરી. પોતે રાજ પામે ગયો અને કહ્યું, “માડું સ્થાન માગ નાના પુત્રને સોંપો. હું જે કામ કરું છું તે હવે એ કરશે.” મહારાજાએ એમની તીવ્ર વૈગમ્યાધાગ જોઈ છતાં કર્યા અને મરુભૂતિની યોગ્યતા જોઈને ખૂબ દબાવ્યાબરી રીતે પ્રધાનપદથી ભૂષિત કર્યો.

*

માતાપિતા બન્નેએ દીક્ષા લીધી અને મરુભૂતિ પિતાના સ્થાન પર દીવાન તરીકે આવ્યો. આ જોઈને કમકની આખર્ખાં એર વ્યાપ્તું મરુભૂતિ મિત્રાદષ્ટિમાં હતો. ત્યારે કમક જોષદષ્ટિમાં હતો. મરુભૂતિ મહાપુરુષ અને આખરે તીર્થંકર પદને યોગ્ય થવાના હતા, એટલે એમનું જીવન સરળ હતું. પોતાની પ્રવૃત્તિમાં લેણ પણ બૂલ ચતી હોય તો એ ચોંકા જીડે અને મુદ્રાન્વાનો પ્રયત્ન કર્યો વગર જાંપે નહિ. કમકનો માર્ગ તેથી છેક જ જીલ્લો હતો. માજાપ ત્યાગી થયા પછી કમકને એમ થઈ ગયું કે મને રાકટોક કરનાર જે હતા તે હવે નથી, હવે ધી ફિકર છે? એમ માની સ્વછંદી બન્યે જતો હતો. એની અધમતાથી લોકો ત્રાસતા અને મરુભૂતિની ઉત્તમતાની સફ્ટ સ્તુતિ કરતા. બન્ને એક જ માજાપના પુત્રો છતાં ફેર ?

કરે. મરુભૂતિને એના માઠા વિહારથી ઘણું દુઃખ થાય, પણ પ્રકૃતિના નરમ હતો એટલે કશું કહી શકતો નહિ એ પણ એની બૂલ તો હતી જ. મરુભૂતિ જ્યારે કામળમાં કામળ હતો, ત્યારે કમડ કંઠારમાં કંઠાર હતો. લાગણીમાં વિવેક ન હોય તો નખખોદ વાળી નાખે એવી સ્થિતિ ઊભી થાય. મરુભૂતિના પક્ષે તેવું જ બન્યું. ન્યાય આપનાર કેટલો કડક હોય તેનું એક દૃષ્ટાંત કહું. અમદાવાદના સૂબા અહમદશાહનો જમાઈ એવો ખગ અને નરદ બની ગયો કે સામાન્ય પ્રસંગમાં પણ નિર્દોષ માણસોને બારે હેગન કરતો, બારે ત્રાસ આપતો, અને પ્રાણ પણ લેતો. સૂબા પાસે તેની ફરિયાદો આવી ત્યારે સૂબાએ પોતાનો જમાઈ હોવા છતાં તેને પકડાવી કાજ પાસે ન્યાય કરાવ્યો. ન્યાયમાં ફાંસીની સજા થઈ. જેનો અમલ સૂબાએ માણે— ચોકમાં ફાંસી દેવાનો પ્રયત્ન કરાવીને કડક રીતે અમલ કાઢ્યો અને ત્રણ દિવસ સુધી તેનું ઝુડકું લટકવું રહેવા દીધું. અન્યાય કરનારને ન્યાય આપવામાં તેની હીકરી રાડી તેની પણ બાદશાહે દરકાર કરી નહિ; આ દૃષ્ટાંત સૂબાની ન્યાય પ્રત્યેની વફાદારીનો અંશ દેખાડવા પૂરતું અહીં કહું છું.

મરુભૂતિ આવી મક્કમતા હાખવી શક્યો નહિ. પોતાની ફરજ બજાવવામાં હીલો પડ્યો. કમડનું ઝેર વધ્યું અને ફેલાવા લાગ્યું. દુરાત્માનો સ્વભાવ જ એવો હોય કે તેને નામાન્ય રીતે બોધ ન જ લાગે. હું કઈ બુમિકામાં છું તેનો ખ્યાલ એ નથી કરતો. કમડે તો હવે ઢઢ વાળી નાખી. તે તરફ કારણે દ્રઙિયા કરે કે પારકું ધન અને સ્ત્રી પકાવી લે. સ્વજનો અને સ્વધર્મીઓ સાથે સદિપ્ત્યના ન બતાવે. કોઈને તણકારે જ નહિ અને નિરંકુશપણે વર્તે. આના કારણમાં જૈન આગમકારો વધુવે છે કે દર્શન-મોદનીય અને ચારિત્ર-મોદનીયનો એ પ્રભાવ હતો. દર્શન-મોદનીયનો કે નીકળી જાય ત્યારે જ આંખો ખૂલે, સાચી વાત ને સાચા માર્ગને જાણે. પોતાની બૂલનું બાન યાવ ત્યારે જ ઉન્માર્ગને છોડી સન્માર્ગે ચાલે.

મરુભૂતિની સ્ત્રી વસુંધરા અને કમઠની સ્ત્રી વરુણા હતી. કમઠને વરુણામાં મંત્રોષ હતો નહિ. કોઈ કંઈ વધુ કહે તો તેને મારે. એક વખત વસુંધરા બગીચામાં એકલા ફરે છે એ વખતે વિચલંબટ કમઠ નફટ બનીને ત્યાં ગયો. તેની સાથે પોતાનો કલકસ મિત્ર હતો. તેણે તેને ધણું સમજાવ્યો. “કમઠ! નાના ભાઈની સ્ત્રી એ તો તારો પુત્રો કહેવાય એના તરફ ખરાબ દષ્ટિએ જોવું એ તો મદાન પાતક કહેવાય. તું તારી દષ્ટિને સુધાર અને ખરાબ દષ્ટિ ન કર.” પણ લંપટને શસ્ત્ર ન હોય, અને કાન પણ ન હોય. એ છતી આંખે આધળો હોય અને જોને કાને બંધિયો હોય. કામને વશ થઈ ગયો હોય તેને દિવસ-રાત્રિનું પણ જ્ઞાન નથી રહેતું કમઠને બસ એક જ વાત મનમાં હતી કે ‘વસુંધરાને પત્ની બનાવું, નહિ તો મૃત્યુને બેઠું.’ એ દુષ્ટે વસુંધરાની અસહાય દશાનો લાભ લઈ અત્યાચાર શુભર્યો. વાત ફેલાઈ. મરુભૂતિને આ બનાવ તો ટાંગે લા જોરે થઈ પડ્યો પણ લોકાપવાદના ભયથી કમઠને જે સિક્કા આપવી જોઈએ તે ન આપતાં શમશમીને બેસી રહી કાઈ કરી શક્યો નહિ.

એવામાં જ મુદ્દમાં ફોરક મેળવી અરવિંદ મહારાજાનું પાણુ પધારવું થયું. આવતાં વાર જ પ્રજામાં બેદિલી ફેલાયેલી જોઈ કમઠના જીવનની અશ્વમ્ય વાતો તેમણે સાંભળી. ગાળએ તક જોઈ કચેરીના એકાંત રથળમાં મરુભૂતિને બોલાવ્યો. ગાજ અને પ્રધાન બન્ને વચ્ચે જે વાતચીત ચાલી તે જગ્યાએ મરુભૂતિનું દિવ વસેવાઈ ગયું, આત્મા ફફડી ઊઠ્યો અને મહારાજાને સર્વ હકીકત પ્રધાને જણાવી. ‘સાહેબ! એની નફટાઈ, દુગત્યાર ઉદ્ધતાઈનો મને ખ્યાલ છે છતાં જોયું બંધુ તરીકે હું કશું કરી શક્યો નથી.’ ઉપરે રાજાએ મરુભૂતિને સાફ સાફ કહ્યું: ‘કમઠ જો નાલાયક અને નફટ છે, તો હું મારા રાજ્યમાં એની હસ્તી નહિ સહન કરી શકું. એને તમે કશું નથી કરી શક્યા એ તમારી નબળાઈ છે. અને હું જો સહન કરું તો રાજ્યધર્મને બેવફા નીવડું.’

મહારાજા અરવિંદ એકમયની તથા કેતવ્યપરાયણ છતાં દિવના આર્દ્ર અને દયાળુ હતા. રાત્રે સૂતાં સૂતાં વિચાર કીધો, કયા પ્રકાર વડે કમકને સગ્ન કરી દૂર કઢવો? ધણી વિચારને અતિ સવારે તેને પકડાવી મોઢિ મેસ ચોપડાવી, મૂડા કરાવી, માથે ચૂનો ચોપડાવી ગળામા ખાસડાની માળા પહેરાવી અવળે મોઢિ ગધેડા પર બેસાડી હાથમા પૂછકુ આધ્મું એ રીતે ચક્રને ચોટે, ફૂટેલ ઢોન વગડાવી આખા નગરમાં ફેલ્યો. કાળો મણકગ નાગ જેમ છૂતી શકાય એમ ન હોય ત્યારે જેમ ફૂફડા મારે અને ધૂધવાય તેમ મ્મક કોધથી વૂધવાતો હતો. પણ શું કરે? તદ્દન લાચાર હતો. આ સગ્ન કરી રાજાએ છેવટે તેને દેશપાર કર્યો. એક તો માછ દીવાનનો દીકરો અને મરુભૂતિનો મોટો ભાઈ, એ શરમ, અને બીજી આર્દ્ર દિનની દયા, એ જન્મેને પરિણામે ન્યાય જળવાય અને દયા પણ જળવાય એવી શિક્ષા કરી વધ ન કરાવ્યો. માણસ માટે તો આ શિક્ષા દેહવધ કરતાં તો આકરી જ છે, પણ માણસ હોય તો ને?

કમક પારાવાર વદના સહનો નાશી છટ્થો મરુભૂતિને આથી દુખ તો થયું પણ એ સિવાય અન્ય માર્ગ ન હતો. પોતાની નિર્મળતાથી અન્યાયને ટેકો મળતો હતો. આ તરફ કમકનો આશરો છટ્થો, વનન છટ્થો પછી તો ખાવાનાય સાંસા પડવા લાગ્યા પણ ગર્વ અને કોધ તો વધતા જતા હતા. કારણ કે દષ્ટિ વિષમ હતી, એટલે બનકડ્યો કે પોતે તો પામર કશું ન કરી શક્યો. પણ રાજા પાસે મને હકધૂત કરાવ્યો. આ જાતના ભાઈ પરના વહેમથી એ દિને દિને હૃદયમાં એને ભર્યો જતો હતો.

અડા! અવગણ્યાનીની વૃત્તિ આત્માને કેવી છુવાવે છે!

આખરે કમક ભમતા જૂતની પેઢે જૂતાચન પર્વત પર પહોંચ્યો અને ત્યાં તાપસોના મકમાં જર્ઝ તાપસ ઘડીને ગલો. જહાગની ઠંડોરમાં કંઠો તપશ્ચર્યાની સ્પર્ધામાં કમક અમ્મણી નીવડ્યો અને તાપસોમાં માનીતો ઘર્ષ પડ્યો. જેમ મહાર ધૂણી ધખી ને ધખી ગહેતી તેમ

કમઠના અંતરમાં પણ પોતાનપુર નમગ્માં યથેલા પોતાના અપમાનના કંપની ધૂણી ધમધમ્મા કરતી. અને સથે મરુભૂતિનું રમરમ્ થતાં જ તેના હાંત કચકચવા. રથૂળ દષ્ટિ તો બદાગ્નું ભુએ, બીતરનું કયાથી ભાલે? આભુખાભુના પ્રદેશમાં કમઠે પોતાની પ્રસસાની ગળ ફેલાવી દીધી હતી. મરુભૂતિને કાને વાત આવી કે કમઠ નામના એક ચમત્કારિક અને મહાતપસ્વી સાધુ પર્વત પર કઠોર તપશ્વર્પા કરી રહ્યા છે.

ભાઈને મળવા આતુર થયેલા મરુભૂતિ

મહારાજની આજ્ઞા લઈ, મરુભૂતિને ભાઈ પાસે જવાનું અને દર્શન કરવાનું મન થઈ ગયું. જાણે હવે તો તે સુધર્મે દરી, હૃદયપથટો મયો દરી, હું દર્શન કરું, ક્ષમા માથું એમ સમજી મહારાજની આજ્ઞા માગી.

તમારા મનનો વેગ એવો છે કે રામાયો રાકાચે નહિ, કાગ્ધુ કે બન્ધુભાવનો સુક્ષ્મ મોહ તમને દોરી રહ્યો છે પણ કમઠની જૂમિકા જોતાં અને એમનામા તત્કાળ એવો સાધુ હૃદયપથટો અમ્-ભવિત લાગે છે. માટે ન જવાય તો સારું છે તમારા જવામાં હું તો જરાયે હિત જોતો નથી. પછી તમારી ઈચ્છા. ખરે જ મરુભૂતિથી પોતાનો મનોવેગ ન રોકી શકાયો મોટાભાઈના યથેલા અપમાનની ચોખવટ કરું અને ક્ષમા માથું, જલહી જાઉં, આવા આવા વિચારોથી પ્રેરાઈને એ મયો જૂતાચલ પર્વત પર. જઈ તપાસ કરી ને પત્તો મેળવ્યો. અને જતાવેલ જ કમઠના ધમગ્માં ઢળી પડ્યો.

ક્ષમા કરો! આપનો હું અપરાધી છું. જો કે પ્રત્યક્ષ તો નહિ. મહારાજથી બધી વાતો છુપાવીને પ્રધાન ધર્મ તો ચૂક્યો છતાં એ વાત જાની ન રહી. અને આપને અપમાનજરી શિક્ષા થઈ. મારા દિલમાં તો ખૂન ખૂનતું હતું. પણ નિરુપાય હતો. આટલી ચોખવટની (પારે જ જરૂર હતી) પણ મારી હિમ્મત તે વેળાએ ન આવી. મારો

અંતરહાર દળવો કરવા ખુશી રીતે એકરાર કરવો જોઈએ કે દેશપાર થયા, અપમાનિત થયા, તેમાં મારું અને વસુધરાનું નિમિત્ત થોડું ઘણું પણ પરીક્ષ રીતે બાળ્યું છે. એથી આજે હું ફરી ફરી હૃદયપૂર્વક મારી માથું છું, અને આપની સાધુવૃત્તિ તથા ફોલો ફોલો એવી પ્રશુ-પ્રાર્થના કરું છું.

એકેએક વચનમાં ભારોભાર ભાવના ભરી હતી, પણ દૂધ ખિચારું આખરે સાપની ઘડમાં વિષફેબે જ પરિણમે છે. કમકના સંબંધમાં પણ તેવું જ બન્યું. અંદર ભરેલો કુતાશન અપહર રીતે એકાએક પ્રજળી ઉઠ્યો.

બે હાથ જોંઘા કરી જે બે મદાપાપાણ જોંઘાડીને કમક તપ કરી રહ્યો હતો તે જ પથ્થર મરુભૂતિના પગમાં ઢગેલા મસ્તક પર તાડીને જોરથી ઝીંકી દીધો, અને મરુભૂતિના મોંમાંથી ‘અરે બાઈ!’ આટલો ખરનિ પૂરો ન થાય તે પહેલાં રામ રમી ગયા. કમકનું આ કરપીણ કુબૃત્ય જોઈને તો આખો તાપસ-મક કકળી ઊઠ્યો. હવે કમકને તાપસઆશ્રમ પણ સંધરે તેમ ન રહ્યું. સૌ તાપસોએ બેળા યઈ ભારે કપકો આપી નાલાયક ગણી કાઢી મૂક્યો.

“નાસ્તિ નષ્ટે વિચારઃ” એમ આખરે કમકનાં ચોરપક્ષીમાં પગલાં થયા. એક પર્વત માહેલી ખીણનો બાજુના ભોંયરામાં બીસેા મૂંપકા આધીને રહેતા હતા. ચોરી અને લૂંટફાટ એ જ એમનો ધધો હતો. ચોરીઝરી, માંસમદિરા એ બધી વાતે પૂરા. ‘શુદ્ધિને દુરુપયોગ કયું જરૂં કૃત્ય ન કરે ?’ વિવેકજ્ઞાતાનાં ભવતિ વિનિપાતઃ શતમુખઃ’ તે આનું નામ. કમકનો સરદારી પછી તો લૂંટારાની ટોળીએ મહારોદ્ર લીલા મચાવી મૂકી.

આ તરફ, મરુભૂતિના માઠા સમાચાર સાંભળી મહારાજ નિવિંદને અત્યંત ખેદ થયો. પોતાને જે અનિષ્ટની આગાહી થઈ હતી તે ખરી કરી. મરુભૂતિ જતાં રાત્રીને માત્ર અલોક પ્રગ્ભસેવક

પ્રધાનનો જ ખોટ પડી એટલું જ નહિ પણ મહારાજને તો એક મહાન અમાત્ય અને હૃદયસખાની ખોટ પડી

એકદશ વર્ષાગ્રાણી સખાએ આજ સાથે એ નૃપતિ મીટ માડી ગયા હતા. રાજાને જીવિતો સૌંદર્ય અને જળના તર્ંગોમાં પડતી એની અદ્ભુત પ્રતિભા એમની દૃષ્ટિને આજ રવા દતા. પણ અહો! કેવી એ અદ્ય ક્ષણ! ક્ષણ બાદ જ અધારે વિશ્વને વીંટી લીધું અને અરવિંદનો આત્મવ્યથાનો પાર ન રહ્યો અહો! શુ આખરે પદાર્થમાત્રની આ જ રિયતિ છે! ! !

વિદ્યુત લક્ષ્મી પ્રભુતા પ્રસંગ, આશુધ્ય તે તો જળના તરંગ, પુરંદરી ચાંપ, અનંગ રંગ, શુ રાચીએ જ્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ! એ જોડા મધનમાંથી વેગવ્ય જાઓ.

‘પૂરા લક્ષ્મી જોઈ થયા પછી બન્ને જોગ જોડલી બનીશું’

એવા એવા ભાતભાતના જોડલા રાણીજીએ આખા પણ જ્ઞાનમય વૈરાગીનો આત્મવેગ કાણ શકી લોકે! પ્રજાનાં રડતાં હૃદયોને આશ્વાસન આપી, પુત્રને માઠી સોપી, સાપ કાચળી લજે તેમ સાસારિક વૈભવને લજી અરવિંદે યોગમાર્ગે પગમાં માડ્યા

સચક્તનો આત્મા જોગમાં ખરડાવા છતાં અતૃપ્તિ વધારીને આખરે અતરને જમાડ્યા વિના રહેતો નથી અતરમાં જોડલા યોગ-સરકાર, મુક્તિ માધીને જ જ પે છે એ સૂતાર્થ છે.

અરવિંદ અને મરુમૂર્તિના આત્મમિલન—અરવિંદનું ક્ષાત્રનેગ અને વીરતા યોગમાર્ગમાં જળકી જોડ્યાં નિરપૂહ મુનિની જ્ઞાનમય તપશ્વર્ણા એને સહજ પરી ચૂકી આત્મ—રમણુતાને માર્ગે જતા એમને અવધિગાન થયું *

* અવધિગાન થયું એટલે જગત માહેવા સઘળા રૂપી-પદાર્થોના જ્ઞાનની ચાવી હાથ લાગી આ જ્ઞાન તો પ્રથમ આત્મસાક્ષાત્કારનું પ્રતીક છે

ત્યારે રૂપી અને અરૂપી પદાર્થમાત્રનું સંપર્કીય જ્ઞાન એટલે કેવળ-જ્ઞાન થાય ત્યારે જ મુક્તિ સિદ્ધ થઈ ચૂકી સમજાવી

એકદા મહામાનવસંઘ સાથે મુનીશ્વર અરવિંદ અને એમના મુનિ સાથીઓ એક અટવી ઝોળાંમતા હતા. વચ્ચે સંઘી નામનું અરણ્ય આવ્યું અને સહુએ ત્યાં સરોવર સમીપે પહાવ નાખ્યો.

યોગી પુરુષનું પ્રવચન સાંભળી સહુ ખાનખાનાદિ વ્યવસ્થામાં પડ્યા હતા, ત્યાં તો એક મહામેઘ ગાળે ને ચક્રાવી મૂકે તેવા અવાજે માનવીઓને ઠંપાવી મૂક્યા. જોતજોતામાં તો એક ટેકરા જેવો, તોફાને ચડેલો હાથી દેખાયો અને માણસોને દેખીને તોફાન મચાવી મૂક્યું. એ જોતાં જ જે સ્થળ મનુષ્યોના જ્વનિથી યુજનું હતું, તે નિર્જન બની ગયું. કોઈને આમ ને કોઈને તેમ, જેમ દિશા મળી તેમ સહુ નાહા. રહ્યા એક અડગ યોગી અરવિંદ. એમને માટે તો આ એક સાધનાની વિરલ પરીક્ષાનો અચૂક અવસર હતો.

અણુનમ અને અડોલ બેઠેલા યોગીને નજર માંડીને જોતાં વાર જ, ગાડો હાથી માવતના અંકુશને બાળી જેમ ચંબી ગય તેમ ચંબી ગયો. યોગીએ પચીસેક પળ ત્રાટકે ક્યું દશે, ત્યાં તો મરુભૂતિના હૈયા સાથે તાર લાગી ગયો અને પ્રભા પથરાવા લાગી. ત્યારે યોગી બોલ્યા:—

“મરુભૂતિ તારી સ્મૃતિનું ચિત્રપટ જોલીને જોઈ લે. ક્યાંથી ક્યાં આવે ગયો ? હાથીને અરવિંદ યોગી અને તેમની વાણીથી ભતિરમ-રણુ શાન થયું અને અણુનું કે મરુભૂતિ એ બીજો કોઈ નહિ, પણ પોતે જ અને આ, અરવિંદ મહારાજ. પોતનપુર નગરના બધાં ચિત્રો એણે આબેહૂમ નિહાળ્યાં. અરેરે ! મારી આ દશા !” એનું દિલ રડવા લાગ્યું. આંખો બીંબાઈ અને પથ્થાપાપ અનુભવ્યો.

“સાંભળ, મહાનુભાવ ! તારું હૈયું કામળ હતું. પણ લાગણીવશ થઈ તું તારો મુખ્ય ધર્મ ભૂલ્યો હતો એટલે પણ— મળ્યો છે. છતાં મહારાઈસ નહિ. પશુદેહે પણ તું ધણું ઠરી શકે છે. જાગ્યો ત્યારથી પ્રભાત મણી ચાલવા માંડ.”

એમ યોગીએ તેને બોધ કર્યો. યોગીનાં વચનાશ્રુતો પીને તે ખૂબ રાજી થયો. યોગીએ તેને યોગ્ય ઉપદેશ કર્યો. કમક હજી તારો પીઠો નહીં છેડે, પણ તારે તો હવે ક્ષમા અને તે પણ લોકોત્તર ક્ષમા રાખવી પડશે. આમ સંતે માર્ગે જતાવ્યો અને ત્યારથી તે માર્ગે ચાલવાનો તેણે પાકો સંકલ્પ કર્યો. કમકની ઓ ગરીબે હાથણી ધઈ હતી. મરુશ્રુતિનો અને તેનો સંગમ થયો હતો. ‘કમકની રચના કેવી ગહન છતાં તાલખદ છે !’

પૂર્વજન્મનો મરુશ્રુતિ પ્રધાન અને આજના વળધોષ હાથીને પ્રબોધી યોગી અરવિંદ ચાલી નીકળ્યા ત્યારે ધણે દૂર સુધી એ વળાવવા ગયો. ક્યાં મરુશ્રુતિ અને ક્યાં કમક ?

વળધોષ નિયમિત સ્વહાયર્થ પાળે છે, સદાચાર સેવે છે અને સદ્ગુણ મોહાવેશની લાગણીમાં પૂર્વે જે જૂલો થયેલી તેમનાં મૂળિયાં શોધી શોધી એમને રચાને વિશાળ પ્રેમના અંકુરો વાવી અંતઃકરણને નંદનવન બનાવે છે.

કમકનો ક્રોધ-શત્રુ એને ક્યાંય જાંપવા દેતો નથી. ધમધમતા ક્રોધમાં તે ક્રોધમાં એનું પ્રાણપંજરું ઊડી જાય છે અને ‘આર્તમય દિ રિપુરાત્મનઃ’ એમ એનો આત્મા વૈરી કમકના કળ અખાડવા માટે ભીક્ષ પલ્લીમાંથી ઉઠાવીને સપ્તયોનિમાં લાવી મૂકે છે.

‘જેવી કંઈ જે કસણી, તેવી તરત ફળે છે.’

હુંટારાનો સરહાર કમકમાંથી કુર્કંટ સર્પે ખની જાય છે. ક્યાં મરુશ્રુતિની ઉત્તરોત્તર ચડતી ધારા અને ક્યાં કમકનું કાળચક્ર ! ક્યાં સત્વગુણ અને ક્યાં તમોગુણ !

એકદા વળધોષ જહુ તૃષાતુર યવાથી વેગવતી નદી વરફ થયો. હજુ પાણીમાં સૂંદ મૂકે તે પહેલાં જ કઠિ ફરવા કુર્કંટ નામના સર્પે એને જોયો અને છપી રહેલી વૈરવૃત્તિની ચાપ ઊધડી અને બદ્ધો બહાર નીકળી પડી. ‘જીવ જાણ્યો અજાણ્યો આમ જ વૈરની પ્રતી

ફેવી ન ખાવ્યો હતો, અને બન્ને મામાન્ય વેશનાં ગયા હતા એક ગામની ધર્મશાળામાં બન્ને બહારગામના મુસાફરો હોય તેવી રીતે બિતર્યા ધણી મનુષ્યો ત્યાં આવળ કરી રહ્યા હતા રાત્રીએ ત્યાં બેસી તક જોઈ હળવેથી વાત ચર્ચ કરી “આ ગામમાં અમારું લેણું છે તે અમને હાટનો સૂત્રો અપાવશે કે?” એના માણુમો કહે “મામાપ! એ શું બોલ્યા? તમારો કરજદાર આપે એટલા લાઈ લો સૂત્રો પાસે ગયા તો પતોજ ખાશે નહિ રૂપિયાની કાથળા વગર કોઈને દાદજ ન દીએ એવા છે તમારું લેણું તો પતવું પતશે પણ એથી બમણા એના ખિરસામાં ભરશે તમારે તો તમારી વાત સાંભળશે માટે બના ચર્મને બૂધેચૂકે પણ એને પડછાયે ન જતાં જો લાજ, આનંદ અને નાણાની બેવના હોય તો!” સૂત્રો તો મનમાં ચમચમી રહ્યો ‘એણે તો નખોદ વાળી નાખ્યું’ બીજી વાત છેડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ રાત્રી તો સમજી જ ગયો એને બેઠે થયો કે હજી મારે ત્યાં આવા જ સૂત્રો છે પછી રાત્રીએ બીજા પણ ફેટલાક સવાસો પૂછ્યા જવાબનો સાર એ હતો કે, ‘રાત્રી તો ધણી બના છે પણ જ્યાં આખું ત્રણ આખું હોય ત્યાં એ બિચારા શું કરે? અમનદારોએ તો હવે હદ વાળી દીધી કે પ્રજાને ખાવા પૂરું ધાન રહેવા દીધું નથી, છતાં નવા ને નવા કે નાખ્યા જ કરે છે અમે બસા રાત્રી પાસે દાદ લેવા જઈએ, પણ વચ્ચેના અમનદારો અમારો ગજ વાગવા દે જ શાના? છતાં ધણીએ અમારા આ દાલ લી બાઈ! વધુ શું કહીએ?’

સૂત્રો તો હવે ધમધમી લીડ્યો. પત્રથી માંડીને ચિખા સુધી એને જાણ થઈ, પણ રાત્રી સાહેબની હાજરીમાં શું કરી ચકાપ? આમ બીજા એકાદમે ગામ ફરી તેઓ પાછા વળ્યા સૂત્રો પણ સાથે હતો ઘેર આવ્યા પછી એને એન ન પડ્યું તે દરરોજ જ ફરીને જે ગામમાં આ પ્રસંગ જન્મ્યો હતો, તે જ ગામમાં ગયો અને બધા માણુમોને ચોરે મોલાવ્યા અને ધમકાવવા માંડ્યા જે બાઈએ

પોતાની વાતો કરી હતી. એને તો બિધડો જ લીધો. આ પ્રસંગે રામસાહેબ પણ વેશપગિર્વન કરી આ બધા માણસો વચ્ચે આવી ગયા હતા. કારણકે સૂબાને થયેલી અસર એમણે જોઈ હતી. અને આથી હવે સૂબો શા પગલાં લેશે, તે પણ એ કદખી શક્યા હતા. એટલે વેળાસર અહીં આવી પહોંચ્યા હતા.

સૂબાએ તો વાત કરનાર અને તે વખતે દાબર રહેનાર બધાંને હાથપગ બાંધી અદ્દર લટકાવવાનો હુકમ કીધો અને હાથમાં ચામુક લઈ તૈયાર થયો.

“તમે આ રીતે અમલદારોનું આવું વાકું બોલો છો ?” એમ કહીને તેઓને ફટકા મારવા શરૂ કર્યા. રામ આ બધું જોઈ રહ્યા હતા, અને ત્યારે ફટકા શરૂ થયા ત્યારે ગમ્મ, છૂપોવેશ કાઢી પોતાના ખરા સ્વરૂપે પ્રગટ થયા. અને સૂબાને પૂછ્યું, “આ તમારી સૂબાગીરી ?” સૂબો યુ બોલે ? બોં ખોતરવા લાગ્યો. બલથી એનાં માંમેગાત્ર ઢીલ્લા થઈ ગયાં. રામએ તે જ પળે સૂબાનાં ઘમ્માર જમ કર્યાં અને તેને તોકરીમાંથી ખરનરફ કરી દાખલો બેસાડ્યો. “અમલદાર માત્ર સમજી ગયા કે ખરાખર નહિ આલીએ તો હવે ખાર જ વાગી જવાના.”

કિશ્કિંવેગની જેમ ગમ્મમદારામનો એ પ્રથમ ધર્મ છે કે પ્રજા દુઃખી તો નથી ને ? એવી ખાનગીમાં ખાનગી રીતે એકસાઈપૂર્વક તપાસ કરી લઈ પ્રજાની બને તેટલી સેવા કરવી. “મારી પ્રજાને દુઃખ થવું ન જોઈએ” એવી જો રામને અંતરની દાઝ હોય, તે રામ જ પોતાનો ખરો ધર્મ સમજ્યો છે એમ કહી શકાય. ગીતાજી કહે છે કે “સ્વર્થમે નિષ્ઠન ઐવઃ પરથર્થો બ્યાવહઃ” તે આ દષ્ટિએ.

સ્વર્થર્થનું માપ શું ?

મનુષ્ય પોતે જો આશ્રમમાં, જો ધ્યાનમાં કે જૂમિકામાં રહ્યો હોય તે આશ્રમનું જો કર્તવ્ય હોય તે અનુસાર વર્તે એ સ્વર્થર્થનું મુખ્ય માપ છે. પરંતુ આનો કે એકીસાથે બે કર્તવ્યો આવી પડે તો ?

તેમથી પ્રથમ આચરવા યોગ્ય પ્રથમ આચરવું જોઈએ. દા. ત. એક ગૃહસ્થ પોતાનાં માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર કે ભાઈ બીજા હોય તો એની સેવાનો ધર્મ એ એનું પ્રથમ આચારમા મૂકવાનું કર્તવ્ય છે. અથવા એમના ઘુણ કે એદગારી સેવીને તે દેવળમાં ધર્મકરણી કરવા જાય કે જાપ જપવા બેસી જાય તો એવો મનુષ્ય, સ્વયંજ રીતે ધર્મ પાળે તો દેખાય પણ ખરી વાત તો એ છે કે એણે સ્વધર્મને હણ્યો મળ્યાય ! કાગળ એની ભૂમિકા જોતા પ્રથમ કર્તવ્ય જનસેવાનું હતું તે કર્તવ્ય બળવણુ એની જિત્તિને ઊડે ઊડે પણ આકડું ધર્મ પડ્યું હોય જોઈએ. એટલે એણે ક્રિયા ધર્મને ઓઠે પોતાની શિશિલતા છુપાવવા આ પ્રયત્ન કર્યો લેખાય. આવો માણસ તો બેય બગાડે છે. તે આધ્યાત્મિક ધર્મ અધિકાર વગર પચાવી શકે નહિ, અને કર્તવ્ય-ધર્મ ચૂકીને સ્વધર્મ ગુમાવી બેસે. પ્રથમ પુસ્તકનો અધિકારી પહેલી પાકી કર્યા વગર પાચમી કરવા જાય તો બેય કાચી રહે.

કિરણવેગને મતકૃપાથી આ વસ્તુ યથાર્થ સમજાઈ ગઈ હતી એનામાં વડાઈ સદા હતી, પણ વડાનો વિકાર ન હોય, તેવો એ નમ્ર હતો. મહત્તા તે આનું નામ. આવી મોટાઈ મેળવી હોય ત્યારે માણસ દેવની માફક મનાય કે પૂજાય છે. વિદ્વતા કે સપદાથી મોટાઈ નથી આવતી; મોટાઈ તો ‘મોટા કામ કરવાથી, જાતનું બલિદાન દઈ દેવાથી’ આવે છે.

શીખવવાના મુખ્ય પાઠો કયા ?

કિરણવેગને મટે ધર્મના આ પાઠ સ્વયંસિદ્ધ હતા, ખૂબ પાકા હતા. જેના હજી ગૃહસ્થાશ્રમમા શીખવા લાયક પાઠ પણ કાગળ વહી ગયા હોય, તે ત્યાગાશ્રમના પાઠો તો કેમ જ તૈયાર કરી શકે ? આવે તેને સર્વ સાધનોથી કિરણવેગની જિત્તિ મદદ કરવા પડે રહે અને તે પણ નિઃસ્પૃહ ભાવે જ. આપણે જત-આપ્યાનમાં ૧૧ મયા તેમ પૂર્વભવવી જ આ પાઠો એણે પાકા કર્યા હતા

સર્વોપરિ અધિકાર, એહી જનો, કુટુંબકળીલા તથા નોકરો વચ્ચે રહેવું છતાં સત્ય, ક્ષમા અને ન્યાય સાચવવાં સહેલાં નથી. સુંદર સ્ત્રીઓના ગર્ભધર્મા વાગ્વાર આવવાના સયોગો ઊભા થતા હોય છતાં મનને ચંચળ ન થવા દેવું એ મુશ્કેલ છે. સારાંશ કે આવી દશા અનેક જાવના સંસ્કારોથી, ગ્રંથળ પુરુષાર્થે જ સાંપડે છે.

સંસાર એટલે શું ? હૃદયની અનેક વાસના, જેને કારણે વારં-વાર જન્મ ધારણ કરવા પડે તે. જ્યાં સંસારમોહ છે ત્યાં જ આવે. સંસાર હોય છે. કુટુંબકળીલા અને સાધનો દુઃખરૂપ, મોહથી જ, આસક્તિથી જ છે. પૈમા પ્રત્યેના મોહ, સ્ત્રી પ્રત્યેની વાસનાજન્ય વિષયભુક્તિ, એ ગંધી આસક્તિઓ છે. એમાં વસ્તુ કે વ્યક્તિનો શો દોષ ? કૃષ્ણ, વાસુદેવ, રામ કે મહાવીર આદિ તોયે કરોને જન્મ આપનાર માતાઓ જ હતી. માતાઓમાંથી જેઓ ઉત્પન્ન થયા એ માતાની જાતને 'કાળી નાચણ, એરનો ખાલો, નગ્નનું દાર' કહેવું કેન્દ્ર અયોગ્ય છે ? કાળી નાચણ તો કામવૃત્તિ છે, એરનો ખાલો તો વિષય છે, ને નગ્નનું દાર તો વિકાર છે. વાસનાને મહત્તે વસ્તુને અગ્રામ કહે છે, એ તો માત્ર વસ્તુનો પરિચય, સમ હોશાવધાને મારે કહેલ છે. આ રીતે જેતા ષડ્ઘચર્યાશ્રમના પાયા પર હોનો થયેલો મૃદરથાશ્રમ પણ એક પાઠશાળા છે, જેને જિંદગી-પર્યંત નૈષ્ઠિક ષડ્ઘચર્યાથી વાસિત સંન્યાસ મુક્તમ ન હોય એને માટે મૃદરથાશ્રમ પણ એક પગથિયું છે, અને ત્યાં મહીને પણ પાઠો શીખનારને શીખવા મળે છે.

કિરમુવેચના જીવન પર ધર્મધોલ નામના સદચરની છાપ આરપાર પડી હતી. તે રાજગારબારના જોગ વચ્ચે અને પારાવાર મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પણ મનને દળણુ અને પ્રસન્ન રાખવાની તાલીમ ધીરે ધીરે કેળવે જનો હતો.

દીક્ષા માટે તમજા

શ્રદ્ધામાંથી જ્ઞાન અને સમગ્રમય જ્ઞાનથી વૈગમ્ય અનન્ય સંભવે

છે. અંતગતો વૈરાગ્ય નિર્લેપતાને માર્ગે દૂર ને દૂર આત્માને કોઈ અમમ્મ એવા સ્થળ, મુંદર અને શિવ સ્વરૂપ પ્રત્યે ખેંચી જાય છે. એ રીતે કિરણવેગનું પાત્ર જેમ જેમ તૈયાર થતું જતું હતું તેમ તેનું નિમિત્તોનો યોગ સધાયે જતો હતો. એકદા વિજયભદ્રાચાર્ય નામના એક સમર્થ આત્માનો બેટો થયો. દહે પોતા માટે કયો ક્રિય માર્ગ હતો તે એમને જણાયું. એટલે સર્વ સંબંધોથી નિર્જંઘ થવા માટે સંન્યાસી સાધનાની જાવના રકુરી. માતાનાં ચરણોમાં શિર ઝુકાવી એમણે પોતાની આત્માવ્યથા ઝૂંઝૂ કરી.

હાયમાં લઈ પ્રગ્ન-રક્ષણાર્થે કે દેશ ગ્દક્ષણ કાળે જતી વેળા આપે જ કુકુમતિલકા કરી વિદાયો નયો આપી શું !”

‘બેટા ! એ તો ક્ષત્રિયાણીનો ધર્મ છે. જો રાજસંન્યાસ ખાતર એક વીર ક્ષત્રિયાણી દેહનો વિયોગ જ માત્ર નહિ, પણ દેહનાં દાન સુદ્ધાં દેવાનું કરી શકે ને સહી શકે, તો યોગસંન્યાસ (આત્મસંયમ) ખાતર દેહવિયોગ ન સહી શકે ?

“બેટા ! ત્યાં જો બળ રહે છે તે બહોં નથી રહેતું,” એમ બોલતાં બોલતાં આંસુની દારમાળા સરે યઇ, પણ લૂછીને મક્કમતા રાખવા ગાએ પ્રયત્ન કર્યો. પુત્રના મન પર આ દશ્યની એક કારમી અસર થઇ અને આલી ગઇ. થોડીવારની સ્તબ્ધતા પછી એ બોલ્યો :

“હં... મા ! આ શિથિલતાનું કારણ સમજ્યો. માતા અને પુત્રના સંબંધમાં પણ કોઈ એવું તત્ત્વ રહેલું છે કે જે આપણને શિથિલ બનાવે છે.”

“બેટા ! એ તો કુદરતી છે. એક વાધણ પણ પોતાના પુત્રને કેવા પ્રેમથી ચાહે છે, એનું બાળ વિખૂટું પડે તો એને કેટલી પીડા થાય છે ?”

“માતા ! વાસ્તવતા એ કુદરતી છે. નરી વતસલતા હોય તો એનું પાત્ર આપું વિશ્વ હોય, અમુક જ ન હોય. અમુક છે એ જ બતાવે છે કે નરી વતસલતા સિવાય એક ખીલું પણ સત્ત્વ છે કે જે રક્ષાવી રહ્યું છે, બાંધી રહ્યું છે. બા ! બા ! એ જ મોહ ! એને નિર્મૂળ કર્યા વિના આ નળજાઈ જાય નહિ. એટલે એ સળગતાની સાધના ખાતર જ મારે સંન્યાસ [સંયમ]માર્ગ આરાધવો રહ્યો. ‘આત્મવ્યથા’ સમાવર્તી એ જ રાજમાર્ગ છે. જે સ્થાનના સંબંધમાં નિર્જળતા બળી હોય તે સ્થાનના સંબંધમાંથી નિર્જળતા ટાળવા માટે તે સ્થાન એક વાર તો છ્પ્છાએ કે અનિચ્છાએ તળવું જ રહ્યું. આપ ખરે જ સાધક થવા હ્મ્છતા હો તો આશીર્વાદ આપો. આ

માર્ગનું પહેલું પગથિયું જે વીરતાથી બરાસે તે વીરતા જ એ માર્ગની સિદ્ધિમાં મારું 'અવશંબન બનશે.'

આખરે એ શરવીર સત્યની સમશેર અને ક્ષમાની ઢાલ લઈને આતર-સંગ્રામે ચડ્યો. એ સુપુત્રને 'માંતા' ન રોકી શકી, એ સમર્થને 'રાજવૈભવો' ન રોકી શક્યા. એ નવજીવાનને 'લલનાઓ' ન રોકી શકી, એ સુરાગ્રવીને 'પ્રભસ્નેહ' ન રોકી શક્યો. એને તો પરમાત્માના બાગક, પ્રકૃતિના સ્વામી, આત્મસૌંદર્યના ભોકતા અને વિશ્વહૃદયના રાજવી બનવું હતું. બોલો, તમારે કેવા બનવું છે ! કાળનો ઝપાટો ક્યારે પડશે એની ચોક્કસ તિથિ અને ધડી બસે તમે નહિ જાણતા હો, પણ આકુષ્ઠ પૂરું થયે તો જવું છે, અને તેજ બધું મૂકીને, શરીર પણ મૂકીને ! બાટલું તો જાણો જ છો. તો પછી તૈયાર થવાની સ્વીકૃતિ કેમ નથી બધા ! એ તો ખબર છે ને; પુણ્ય અને પાપ, ધર્મ અને અધર્મ બધાનું ફળ છે જ. જે વખતે જે કૃતિથી બંધન થાય છે તે હિંદુ આગ્રે લોગવલું પડી જ. તમે કહેશો કે 'ખબર તો છે' પણ ઉતાવળ શી ! ધડપણમાં ગોવિંદ મારું વાદ રાખો, આવી આશા કમારી છે. શરીર સ્વસ્થ હોય ત્યાં સગી જ ક્રોધ કરી શકાય. દશ્યાર વરસ તો બાળ્યાવરયામાં જાય અને ધડપણમાં તો શરીર જ ધસાર્ધ જાય. ત્યાં થવાનું જ રું કરવાના દિવસો તો થોડામાં થોડા, જે કાર્ક કરવું હોય તે જીવાનીમાં જ કરી શકાય. પણ જીવ જન્મજન્મમાં એવો તો ફસાઈ પડે છે કે સ્વસ્થ શરીર હોય ત્યાં સુધી તો રંગરાગ મિત્રાઈની બીજ વાતો સાંભળવી મમે જ નહિ; ખડુ બદ્ધ તો પૈસા રંગવામાં લોહીનું પાણી કરે અને માને કે પુરુષાર્થ કરું છું. પૈસા કમાવા આતરનો પ્રયત્ન, એમાં પુરુષાર્થની મધ જ ક્યાં છે ? પુરુષ એટલે આત્મા, એનો અર્થ એટલે એની માવના; એ પુરુષાર્થ કરવાય.

જે માર્ગમાં જવું વધારે મહત્ત્વનું કામ છે તેનો તો અવ-કાશ જ નથી રાખ્યો. એટલે વિચાર જ નથી કે ધર્મ તો પુરાની-

મા જ ધાય તમે કહેશો કે અમે તો વ્યવહારિયા રહ્યા ! વ્યવહાર અને ધર્મને શી રીતે જાને ? હું કહું છું કે તમે જૂલો છો. વ્યવહારમાં ધર્મ ન આવરી ચકાવ એ જામ છે. જે વ્યવહાર આત્મલક્ષ વિનાનો, ધર્મયુક્ત ન હોય તે ખરો વ્યવહાર જ નથી, એ અસંવ્યવહાર છે.

સમજાવવામાં જીવનની એક પણ ક્રિયા એવી નથી કે જેમાંથી તમે ધર્મને જુદો તારવીને તમારું જીવન ચલાવી શકો. પણ જેને ખરું જીવન જીવવું છે તેને માટે આ ખીના છે, જે મરવાની આગસે જીવે છે તેની આ વાત નથી એક માણસ જાણેને જરૂરયાતમતો વ્યવહાર ચલાવતો હોય, પણ જે આત્મલક્ષી શ્રેયાર્થી, સત્યનિષ્ઠ અને સદાચારી શ્રેયી હોય, નિષ્કપટી હોય અને સેવાલાવી હોય તો તે મહાપુણ્યવાળો છે અને ધર્મમાંજો ધવી રહ્યો છે એમ જાણવું શરીર વૃદ્ધાવસ્થાથી ઘેરાયું ન હોય, સ્વસ્થ હોય, આયુષ્યનું તેજ આલતું હોય અને ઇન્દ્રિયોની શક્તિ દુર્બલ ન હોય, ત્યાં સુધી જ ધર્મ આવરવાની ઉત્તમ ધડી છે પછી તો શરીર કમઝો, પગ લથડે કાને સંજળાય નહિ એવી વૃદ્ધાવસ્થામાં ખાજવ્ય અને જીવાની કરતા પણ અધિક પોષેલી તૃષ્ણા, લાલસા, વાસના વધુ ફૂલેલાં એટલે ખરી વાત તો એ છે કે જીવાનીમાં જ શક્તિપૂર્વક કામનાની સામે યુદ્ધ બેસવું જોઈએ કામના ધગાડવી એનું જ નામ ધર્મ અતરમાં ગ્રહેલી ઇચ્છાઓનો નિરોધ કરવો એ જ તપશ્ચર્યા શૌવનમાં જેણે સ્વાદ જીવ્યો હોય એને વૃદ્ધાવસ્થામાં ખૂબ ખાવાનું કે સ્વાદ કરવાનું મન જ ન થાય, કે લાગે જ થાય. બોલો, કેવી મેળ ! સાચો ધર્મ શીખ્યો હોય તે જ ઇચ્છાને દાખી સયમ ગંધી રાકે જેણે બાટલું ન કપું તેણે ધર્મ દર્યો જ નથી અથવા તે ધર્મ સમજ્યો જ નથી, પછી ક્રિયાઓ એ તેટલી ને ગમે તેવી કરે તેથી શું વાળ્યું ?

આગ લાગે લગ્નને ફૂલો ખોદવો શા કામનો ? કાઈ મૂરખને આ ! લાગે ત્યારે ફૂલો ખોદવાનું સૂઝે તેમ જ્યારે માણસ મગ્વા પડે ત્યારે છેલ્લી ધડીએ કહેશે કે બોલાવો મહારાજને ને સજળાવો મામલિક

અથવા બોલાવો આહ્વાણોને ને સભાગાવો રતોત્ર આખી જિંદગી સુધી તૃષ્ણા ન થતાડતા જીવની વધાગ્વાનું કામ કયું હોય, એને મૃત્યુ વખતે શાન્તિ કેવી? આવે વખતે પુલસીના પાન કે રામના સ્મરણ એ તો લા ભાગે ત્યારે કૃવો ખોદાવા જેવું જ થયું એમ તુરતાતુરત કૃવો ખોદે ને લા શુઝાતી હશે?

ફરી આતો કિશ્કવેમ બણી કિશ્કવેગે જેના વેગે દીક્ષા લીધી, તેવા જ વેગે દિપાવના માડી અદિસા અને સગમની જોડીને પરિણામે તપ સ્વયં પ્રગટયું કામનાના જીડામા જીડા મૂળને શોધવાના ચિંતન અને મથનમાં તે અહોનિશ અનુરક્ત રહેતા

હેમગીરિની એક શુકાના એકાતમા તે આસન વાળા ધ્યાન ધરી રહ્યા હતા એવામા એકાએક વિકરાળ ક્ષણીધરે આવીને કંપ માર્યો કાગમા ઝેરની અસહ્ય વેદના થવા છતાં આત્મસ્થિતતાએ સમાધિ-મગ્ન થયું અને શુભ ભાવને પરિણામે કાળ કરીને બાવીસ સાગરો-પમના આયુવાળા બાગમા દેવતોકે જ શુદ્ધમાવત નામના વિમાને દેવ થયા

એ ક્ષણિધર કાણ? એ ક્ષણિધર મીત્રે કાર્ધ નદિ પશુ પાચમી નરકની અર્વાધ પૂરી કરી ફરીને મહાક્રોધના પરિણામે મહાક્ષણિધર દેદમા પેડેનો એ કમઠનો જીવ હતો નરકવાસની નાતના ભોગવ્યા છતાં પણ આ જ દશા! બમવાન શુદ્ધ કહે છે કે —

નહિ યર વેરેણ સમમ્તી ચ કુદાચણ વૈરથી વૈર કહી શાન થતું જ નથી

મહાવીર કહે છે ઘેર વેરેણ ઘઘ્રઈ વૈગ્વી વૈર વધે છે

પણ જીવને જ્યાં લમી દર્શન—મોહનીય હોય ત્યાં લમી આવું સૂઝતું જ નથી કમ' તો કાર્ધને મૂકતું નથી એટલે કમ'ના ત્રિપાક વખતે દુ ખ ભોગવે તેમજી વાર એમ લાગે કે 'દેવે નદિ કરુ,' પણ એ પીડાની પજો ટળી કે પાછી એની એ જ સ્થિતિ સ્વાદવશ ઘર્ષને

મરુભૂતિ અને કમઠ

મઠિ પડે અને ખાટલામાં હોય, જીભ ખગડી હોય, પલ્લવ દીકો ન ગમે તેટલી વાર તો સ્વાદ ઉપર ખૂબ ચિંતાય, પણ માંદગી મરી એટલે પાછી એની એ લોહુપતા. જે રીતે સ્વાદનું તે જ રીતે ત્રિકારનું અને તે જ રીતે પોતાના મમતનું, કદાચહતું. એક વચનના મમત ખાતર કોધની મૂર્તિરૂપ મેધાસા શેઠની સ્ત્રીએ કાઠિયાવાડ આખામાં કેવી રીતે ફેરવતાંવેયા ! એ એક બનેલી ઘટનાની અહીં વાત કરું.

મેધાસા શેઠનાં શેઠાણી

કાઠિયાવાડના એક 'નગર' જેવડા મહામામમાં મેધાસા નામે એક ધનાઢ્ય શેઠ રહેતા હતા. એમની સ્ત્રીનું નામ હતું રૂપાળીબા. શેઠ રૂપાળીબામાં એટલા તો લડું હતા કે રૂપાળીબાની ધ્વજા પ્રમાણે શેઠને આલવું જ પડે. એકવાર રૂપાળીબા અને તેમની કેટલીક પાડોશણે કુંભારને ત્યાં કામ લેવા જતી હતી. તેની સાથે એ જ કુંભારને ઘેર ગામનાં શેઠાણી પણ ગયાં. બધાંએ કામ તપાસીને પસંદ કીધા. શેઠાણીએ પણ ચારપાંચ કામ બનાડ્યાં (દરાબ્યાં), પણ તેઓ પાડોશણે સાથે સહજ ફરવા આવેલ તેથી સાથે પૈસા લાવેલ નહીં, જેથી પાંચ સાત બાના પણ પાસે ન હતા. એટલે શેઠની દુકાનેથી લઈ આવવા કુંભારને કહ્યું. કુંભારે તો ઓખખું સંભળાવી હાથું કે હું શેઠને સારી પેઠે ઓખખું છું. તેમની પાસે હું પૈસા લેવા નહિ જાઉં. શેઠ પૈસાને બદલે એવી ખેરી જાર આપે છે કે તે જાર મારાં મધેડા પણ ખાય નહિ. માટે જોઈએ તો માણસને પૈસા લઈને મોકલજો. હું તમારાં વાસણુ કેરે રાખું છું. પાડોશણેની સામે એક કુંભાર આટલું અપમાન કરે. તે પણ પાંચ સાત બાના માટે. શેઠાણી તો મનમાં ધૂધવાઇ બિડી. કુંભાર પર ખૂબ દાઝે ચડી. ચુસ્તમાં ને ચુસ્તમાં એ તો બિડી અને કામ વગર ઘેર આવી. મોઢું ચઢાવીને કાપગૃહમાં જઈને બેડી, અને ગેઠ સાથે રસણું લીધું. પોતાની જ અધમ પ્રકૃતિ જીવને કેવી પીડે છે ?

એ જાણતી હતી કે હું કહીશ એમ શેઠ કરશે. અગિયાર વાગે શેઠ

‘ધેર આઆ, ને લુએ તો શેકાણી કાપગૃહમાં. “ કેમ, શું થયું છે ? બિઠો જમવા આવો ! ” શેક બોલાવે તેમ શેકાણી, ધમણ ચાલે ને કાઠીમાં કોલસા તતડે તેમ, ફૂંકાડા મારવા મંડ્યા. શેક કહે, મને કહો તો ખર્ચ કે તમને શું થયું છે ? છતાં કાંઈ બોલ્યાં નહિ. તમિયત ખરાબ છે ? કાઠએ કાંઈ કહ્યું છે ? શેકે કલાક સુધી સમજાવ્યાં, મનાવ્યાં ત્યારે શેકાણી કહે, “ મને શું કરવા બોલાવો છો ? તમારા લાખો રૂપિયાને નાખો આગમાં. ” બનેલી વાત સંભળાવીને કહે કે ગામમાં કાંઈ ઉધાર આપે એટલેય તમારો બચવાર નહિ ? એ તમારી આખર ! પેલો ત્રણ દોકડાનો કુંભારડો કહે, ‘ શેકડા પૈસા આપીને ઠામ લઈ જાઓ. હું શેક પાસે નથી જવાનો. ‘ શેક જાર આપે તે તો મારાં ગધેડાંયે ન ખાય ! ’ મારી બહેનપણીએ આગળ મારા રાયાએ મારો તો કંકરો કાઢી નાખ્યો. શેકે સલાહ આપી, કે તેથી શું થયું ? એવાનું આપણે સાંભળીએ જ નહિ. અને સાંભળ્યું હોય તો મનમાં રાખીએ નહિ એવાને અકલ્પ શી ? પણ શેકાણીનો ક્રોધ તો બિલ્લો વધવા મંડ્યો. તમે જ એવા છો. પૈસાને જ સાચવતાં શીખ્યા છો. મારી પ્રતિષ્ઠા હણાણી તેનું કાંઈ નહીં ! એમ કહી એણે તો શેકને જ ઉવડા લીધા. એના મનમાં તો એ જ શુભાન હતું કે હું લાખપતિની ધણિયાણી અને ત્રણ દોકડાનો કુંભાર મારું અપમાન કરે ?

શેકે જુદીજુદી રીતે ધણ સમજાવ્યું પણ શેકાણીનો ક્રોધ ઝમે નહિ. ક્રોધ, ટૂંણા, માથા એ બધાં મદાજૂતોના વળમાડ છે. એ વળમાડ હોય તે વેળાએ બાન થાનું રહે ? શેકે કાંઈ પણ રીતે શાંતિ યાચ તેમ જ એવા, કાલાવાલા કર્યાં ત્યારે શેકાણીએ પોતાનો ઉવટનો નિર્ધાર કહી દીધોઃ “ એ કુંભારડો મારે ધેર માગવા આવે ને હું તેને ખાસકું મારું ત્યારે જ મારું સમાધાન યાચ, બીજે એકે રસ્તો નથી. ”

શેકાણી જાણતી હતી કે શેક કેવી પ્રકૃતિનો માણસ છે. શેક તો મૂંઝાયા, શેકાણી ખાચ નહિ ત્યારે શેક પણ ખાચ નહિ, પણ એ

સદાનુભૂતિ નહોતી પણ મહામોહ હતો. એમ ત્રણ દિવસ ચલા. અંતે શેઠને અચાનક એક માર્ગ સૂઝ્યો અને ગત્રે ખાર વાગે સુખ-દેવજી નામના પોતાના ગુરુજી-યતિ ખાસે જવા લિપડયો ને ખડકી લિખડાવી. ગેઠે પોતાની હકીકત રજૂ કરી. બીડો વિચાર કરીને સુખદેવજી કહે દુઃખાળ પડે, ખાવા ધાન ન રહે, હજારો માણસો અને ઠેરની દુર્દશા થાય એવો વખત આવે તો કુંભાર માગવા આવે, પણ એ કંપના કેવી લાયકાર છે ! એવી ગૈરલીલા નજરે જ્યે જોવાય ! શેઠ કહે, મમે તે થાય પણ શેઠાણીને રાજી તો કરવી જ અને એનો રાજીપો ખીજી કોઈ રીતે થાય તેમ નથી. યતિજી કહે, પણ આ અધાર પાપ થાય, મારી વિવાનો દુરુપયોગ ગણાય. 'મમે તે થાય પણ ગુરુજી ! આટલું કામ તો કરવું જ પડશે; નહિ તો અમે બન્ને મરીશું. જીઓ, દુઃખાળની ચિંતા આપ ન કરો. મારે ત્યાં રૂપિયાનો તોટો નથી. હું અનાજ તથા ધાસને સંધરીશ અને જે કોઈ મારે ત્યાં આવશે તેમને આપ્યા કરીશ. વળી આ પ્રસંગ પૂરતી જ વાત છે, કામ પતી જશે એટલે પાછી ફેરવી તોળશું. મમે તેમ કરે પણ આટલું કામ તો કરે જ.' શેઠે કહ્યું.

યતિજી ખરા યતિ નહોતા એટલે શિષ્ય-મોહથી છૂટ્યા ન હતા. અને વળી શેઠનો આશરો પણ એને બધી રીતે અચૂક મળ્યા કરતો. એક તો એ બંધન અને ખીજું શેઠ ધાસ, દાણો સહુને આપવાની બાંહેધરી આપતા હતા એટલે લપસી પડ્યા.

એ પ્રયોગ અર્થે સુખદેવે એક કાળિયાર મૃગજાને મંગાળ્યો ને તેના શીંગડામાં કમળી પડાવી એક મેધજ ધન જંગ કરીને એમા નાખ્યો. દુઃખાળનું નામ પડે ને કામ પતી જાય એટલે તુરત જ કાઢી નાખવાનું યતિજીએ શેઠને ખાસ સૂચન કર્યું. કાળિયાર એક વાઢામા સુરક્ષિત બધાઈ ગયો.

દુઃખાળનો હાહાકાર

પણ શેઠને તો કામથી કામ હતું. એ કામ યજ મયું. શેઠાણીને

આ વાત કરી, એ તો ખુશ ખુશ થઈ ગયાં. અને શેકાણીએ જોજન લીધું. જંગને લીધે વરસાદ ન થયો. જેટલો પૈસો હતો એટલું અનાજ શેકે બેળું કરીને તેનાથી ભોંયરાં, ખાણો અને બંકારો બારી ઠાઠના ધાસચારાની ગંજીની ગંજીઓ ભેગી કરી, દુબકાળનું નામ પડે કે છૂટે હાથે સહુને અભેદભાવે આપવાનું હતું.

શેકે, ‘ચમડી જાય પણ દમડી ન છૂટે’ એવા સ્વભાવના હતા, પણ અત્યારે ઉદાર થઈ ગયા. અહો ! જીવ મમત ખાતર ખર્ચુ થઈ છે, મોઢા ખાતર જનન પણ આપે છે, પણ પોતાના સ્વરૂપ ખાતર કશું નહિ ! છતી આંખે કેવું અધારું ■ ?

દુબકાળ જાહેર થયો અને ધાસ તથા અનાજના ભાવો ખમણા ત્રણગણા થઈ ગયા. જે જે માણસો માગવા જાય એને શેકે મરત આપવા માડખું, પણ કુંભાર તો ન ગયો. ગામ છોડીને બીજે જાય એવુંય ન રહ્યું. કાળિયાગની ખબર ન રહી ને તે છૂડી ગયું. શેકે કામ પતી ગયા પછી ભાળ જ નહોતી રાખી અને આખા કાઠિયાવાડમાં દુબકાળનો હાહાકાર મગની ગ્લો. બાર મહિનામાં તો કુંભારનાં ધરબાર, કામ-ડીકરાં અને ગધેડાં પણ વેચાઈ ગયાં. આખું વરસ ગયું પણ તે માગવા ન આવ્યો. શેકાણીને તો જ્યાં સુધી કુંભાર માગવા ન આવે ત્યાં સુધી પૂરા જંપ વળે તેમ ન હતું. જેના હૃદયમાં ઝેર વ્યાપ્યું હોય ત્યાં અમીના ઝરા ક્યાંથી વહે ? કાળિયાર તો દૂર ને દૂર નાસી ગયો. હાથ જ ન આવ્યો. આખા કાઠિયાવાડમાં ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! વરતી રહ્યો. એકલા શેકે તે કંટાળે પહોંચે ! આજે પણ સાંભળતાં સાંભળતાં ત્રાસ છૂટે એવી કરપીણ ઘટના કહેવાતો એ જૈન વાઙ્મિયો કેમ જોઈ શક્યો હતો ? એમ જરૂર લાગે, પણ દર્શન-મોહનીવચાળ જીવની દૃષ્ટિ જ એવી હોય છે. એનું અંતર તો જક અને જૂકું થઈ જાય છે કે ત્યાં અસર જ થતી નથી.

રામના નીરાના નામથી કાણુ તે અજ્ઞપ્રયું છે ? તે એકલા પોતાની દુકડી સાથે એક પર્વત પર હતો ત્યાં પર્વત પરથી પોતાનો એક

પહાડી હાથી ગખડી પડ્યો અને ખીલુમાં પડતાં પડતાં પ્રાણુ જતા પહેલાં ભયાનક ચીસથી પર્વત ગાજી ઊઠ્યો. નીરાના કાનને આ શ્રવણ બહુ ગમી ગયો અને ફરીથી સાંભળાને ચળ ચર્ધ. સાથેનાં માણસોને પૂછી એણે જાણી લીધું કે એ અવાજ હાથીના અકાળે થયેલા મરણની પૂર્વ પળનો હતો. પણ એથી શું? “આપણી પાસે ખીજા હાથીઓ છે કે?” નીરાએ પૂછ્યું. ‘જી હા!’ ત્યારે ઉપર ચઢીને મળાવો.’ એક પછી એક હાથી ઉપરથી મળડતા જાય અને જારે ફરીરને લીધે અથડાઈ ને પડતા, મરતાં રાડો પાડે, તે સાંભળી નીરા રાજી માય. આમ એક શ્રવણના અવશ્ય માટે સો હાથીનો કચ્ચરખાણ વાળતાં એને જરાય આચોક્કા લાગ્યો નહિ. કહેવાય છે કે રામ બળવા લાગ્યું ત્યારે નીરા પોતાના પ્રિય વાંજન શિક્ષકને હાથમાં લઈ વગાડી મોજ લૂંટતો હતો. ત્યારથી અંગ્રેજીમાં એ કહેવત ચર્ધ ચર્ધ છે કે ‘રામ બળે ત્યારે નીરા શિક્ષક વગાડે.’ છે કાંઈ નિર્દયતાની અવધિ! મનુષ્ય-દેહે રાક્ષસ તે આનું જ નામ. પામતખત પર આવેલા દિલ્હીના નાદીરશાહે એક સાખ એંથી હજાર માણસોની વિના વાંકે કતલ ચલાવ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. આખું દિલ્હી બળતું હતું પણ એને હોશ નહોતો થયો. તેમ અહીં શેઠને પણ હોશ ન થયો.

ખીજો વરસે પણ કુઠાળ પડ્યો ને હવે કુંભારના હાથમાં વાત રહી નહિ. અમ વિના ‘અજ હું ન નિકસે પ્રાણુ કઠોર’ જેટલી તૈયારી તો કુંભારની નહોતી. અને શેઠમાં સકાલુભૂતિ જેવી લાજણી રહી ન હતી. ‘આમ આપવાથી એકલા કુંભાર માગવા આવશે એવી ધારણાથી આપતા હતા. શેઠણી તો એ જ જોઈ રહ્યાં હતાં કે ‘કુંભારડો કચારે આવે અને સાદું વાળું’. નીચું મો કરી કુંભાર પણ માગવા આવ્યો ને કહેવા લાગ્યો, ‘રૂપાળીજા! આપોને! અમે મરીખ માણસ છીએ.’ પણ રૂપાળીજાને કુંભારને આપવું જ કયાં હતું? એને તો ખાસકું મારવું હતું. જેવો કુંભાર આવીને આમ બોલ્યો કે દુરત જ રૂપાળીજાનો જારેલો અગ્નિ લીછળ્યો, તે ખાસકું

કઈ બિલા થયા અને બોલ્યા:—‘તમારી જર તો મધેડા પણ ન પામ! કહે’ તો તો ને? હવે કેમ આવ્યો? ભાગી જા, મારા પીટયા! એમ કહેતાં જ માયા ઉપર બેચાર ખાતમ્મા લગાવી દીધા ત્યારે એની વૃત્તિને કંઈક ટાઢક વળી. અહા! કેવું હૃદય કંપાવનારું આ હૃદય છે! ‘બા! બે વરસ પહેલા સમય જુદો હતો, આજે જુદો છે. મેં દુશ્મનભાને નહોતું કીધું’ કુંભારની વાત અક્ષરે અક્ષર સાચી હતી મોઢેથી તો સહુ કહે કે, ‘મને સાસુ કહો, મને તો સાસુ ગમે’ પણ સાસુ સાબળવું કયા સહેલું છે! રોકાણીએ ખાતમ્મા માર્યા પણ અનાજનો દાણોય ન આપ્યો. જૂખ્યે પેટ દિલનો દાઢ્યો કુંભાર નિસાસો નાખી નિગમ ચર્ષ પાછો ચાલ્યો ગયો, પણ શેઠાણીને તો અક્ષરે ન ચર્ષ. બિવટી એ તો શેઠની પાસે જઈ બોલી, ‘હવે માડું કામ તો પતી મરું, તમારે કરવું હોય એમ કરો’ પણ શું કરે? કાળિયાર તો નાશી ગયો હતો એટલે ઉપાય ન હતો. આ જગતમા આજે પણ આવી રૂપાળીઓનો પાગ નથી ફાઈ એક વચન સંભળાવે કે આગે ચોડે અને પાછું ગાંઠે બાધી રાખે અને કહે કે, ‘હે ભગવાન! ક્યારે વખત આવે ને હું એના માથામાં માડું’? ભગવાન કયા એનો બંધાયેલો છે? પણ પોતાની જાતને આવા કુવિચારોથી દેવા ધોગ કર્મના બધને બાધે છે, નેનો એવા ગુણને ખ્યાલ આવતો નથી સોનાલીરાના દાગ અને મોતીની માળાઓ પહેરવાથી કંઈ બીજી જૂમિકા થોડી જ ગણાય છે?

આખરે તો શેઠશેઠાણીને ત્રીજે વર્ષે જ કર્મનો ઉદય થયો. ધર્મમાં ચોરો પેઠા, દ્રવ્ય અને અનાજ મારીને ઉડાવી ગયા. પરમાં કંઈ રહેવા ન દીધું. પ્રજા મરી પગવારી અને છેવટે શેઠશેઠાણીને તથા ચતિજીને એમ ત્રણેને ગળત કાઢ નીકળ્યો. તીવ્રતર વેદનાથી રિખાર્ડ, રિખાર્ડ ને ધણી જૂરી દસામાં તેઓ મરણને ધરણ થયાં એમણે સર્વ ગુમાવ્યું.

આ દર્શાવે છે કે હવે માડું થું કે કમકામ એવી જ

વૈરવૃત્તિ રહી ગઈ હતી કે જ્યાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં વૈર લેવાનો કોડો સળવળી ઊઠે! એના અંતઃકરણમાં અધિકાર જવાઈ રહ્યો હતો. મરુભૂતિના મનમાં વૈરવૃત્તિ નથી. જેથી દરેક જાવમાં એ ચડતો જાય છે, ને કમક ધડકો ખાઈને નીચે પડે છે. કમક પોતાને હાથે જ પેટ ચોળાને પીડા ઊભી કરે છે. પશ્ચિજાએ દુઃખ જોમવતો મથે અને મરુભૂતિ સદન કરતો ગયો. એનું જે નિમિત્તે જાધન તે જ નિમિત્તે ખીજાની મુક્તિ! કિંગ્સવેગ (મરુભૂતિ) જારમા દેવસોકમાંથી આયુ પૂરું કરી શુભંદર નામના નગમાં વજ્રવીર્ય નામના મહાદેવી લક્ષ્મી નામની પટગણીની કૂખે જન્મ્યો. એનું નામ પડ્યું વજ્રનાભ ખરેખર જેવું નામ તેવો એ મહામયવાન થયો. અને પેલો કુલિધર મગધ પામીને છઠ્ઠી નરકમાં ગયો હતો ત્યાંથી ખાલીમ સાગરાપમનો કાળ પૂરો થયે, કાળધર્મ પામીને પાઠો વૈર લેવા, પોતાના કુસરકારો પ્રમાણે જવલન પર્વત પર જીમણને પેટે અવતર્યો. એનું નામ કુરંગક હતું. એ મહાપાપી અને દુગચારી નીવડ્યો.

વજ્રધર મહાશક્તિધર અને મહાવિદ્વાન હતા. એમણે ૭ ખંડ સાધી ચક્રવર્તીની પદવી મેળવી હતી તેનામાં, વિદ્યાધર ક્ષેમંકરણનો સમાગમ થયો. આ મહાત્માએ એને શ્રોધ આપ્યો અને પૂર્વજનો જાતિરમરણ કરાવી કહ્યું કે તારે માટે ૭ જાવથી વૈર સેવતો દુશ્મન તમોને દુઃખ દેવા પ્રત્યેક જાવમાં પીડી રહ્યો છે, પણ વાગ્દાનિક રીતે તો એ એનું જ જૂઠું કરે છે. કાગ્યુકે પોતાનો દુશ્મન પોતે જ છે. વજ્રનાભ ચક્રવર્તીએ વિશ્વમધુત્વના અધુરા મહેના પાઠો કરી શરૂ કર્યાં. મનુષ્યમાત્રને આ પાઠો તૈયાર કરવાના છે. બી.એ., એમ.એ., એમ.બી.બી.એસ., કે એલ.એલ.બી.ની પરીક્ષાઓમાં અમુક માર્ક્સ મળે, ૧/૩ મળે તોય પાસ થવાય, પણ અહીં તેમ નથી. અહીં તો પૂરા માર્ક્સ જોઈએ. એક ખૂટે તોય નપાસ થવાય. વળી લાયકગ પણ ચાલે નહીં. જેવી લાયકાત તેવા જ માર્ક્સ મળે, અને તે પ્રમાણે જ આગળ વધાય. આ વિદ્યાર્થીમાં ક્રોધ, મિથ્યા-

ભિખાર, માયા, લોભ અને આસક્તિ ન રહેવાં જોઈએ. આદર્શમય જીવન ગાળવાનું હોય.

એકનાથનો સંયમ

તમે એકનાથ મહાત્માનું નામ તો સાંભળ્યું જ હશે. એકવાર એમની ખરી પરીક્ષા લેવાઈ હતી. અને તે દુશ્માની પરીક્ષામાથી એકનાથ ઉત્તીર્ણ થયા હતા. પ્રસંગ એ હતો કે એકનાથ મહાત્મા સ્નાન કરીને પાછા વળે છે ત્યાં એક મહેચ્છ મળ્યો. એ મહેચ્છે પોતાના સાથીઓ વચ્ચે એ મહાત્માને ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાવવાની હોડ કરી હતી તેથી એનો વિચાર એ હતો કે મને તેમ કરી આમને ક્રોધ કરાવવો. એમ ધારીને એ તો મહાત્માના અંગ ઉપર ધૂંક્યો. મહાત્માએ એની માથે જોયું. કયાય વાંક કે ગુના વગર, ધરાણપૂર્વક એ ધૂંક્યો હતો. પણ મહાત્માના ઠંવાડામાં પણ ક્રોધ ઉત્પન્ન ન થયો. પોતાની પરીક્ષાનો આ જ અમૂલ્ય સમય છે એમ જાણી શાંતિપૂર્વક ચૂપચાપ પાછા ફરીને નાહી ચાલતા થયા પણ પેલો માણસ તો તેવાર જ હતો. એ તો ફરીને ધૂંક્યો. આમ એક, બે, ત્રણ, ચાર એમ સો વાર ધૂંક્યો. પગ એકનાથની ધીરજ ન ખૂટી. સમય ધણો વીતી ગયો હતો, પણ એમણે માન્યું કે ખરી 'પૂજા' જ આ છે. રાજ જે દુશ્માના યોદ્ધા બોલું છું એને આવરવાનો આ અવસર છે. આખરે મહેચ્છ માક્યો. એના હૃદયમાં ભારે અસર થઈ. એ મહાત્માના ચરણમાં ઢળી પડ્યો, અને દુશ્મા વાચવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, "હું ધણો અપરાધ, અત્યંત દુષ્ટ, આપને મેં ધણું કष्ट આપ્યું."

ભાઈ 'તારા નિમિત્તે તો હું ક્યાં છું એની મને ખબર પડી, એટલે તું એ દષ્ટિએ મારો ઉપકારી હો, જ્યાં દુશ્મા માથે છે તો હું રાજ થઈને આપું છું, મહાત્માના આ ચાગ્ગિના પારસાથી મહેચ્છનું હૃદય સવર્ણનું બની ગયું. આખરે એ મહેચ્છ દગ્ગને શારો સરકારી સત્તમન બન્યો.

ધનાનું બ્રહ્મચર્ય

જેન આગમમાં આવી જ એક ઘટના છે. ત્યાં ધનાના વિષયની પરીક્ષાની વાત છે. ધનો પોતાના બાઈઓની ઈર્ષ્યાને લીધે માખાપ, ખંધુઓ અને પત્નીને ઊંઘી બહાર નીકળી પડ્યો હતો. ગંગાતટે આસ્યો ગયો. ત્યાં કાંડા પર દેવાંગનાએ આવી ધનાને ધર્યો. લલ-ચાવ્યો, ઝલોભનો આખ્યાં, પશુ ધનો ડગ્યો નદિ. સુદર્શન શેઠ જોઈ ધનાનું બ્રહ્મચર્ય. ઊંચટે દેવાંગનાએ સ્પર્શથી પણ પરીક્ષા કરી છતાં રામાચર્યાંય વિકાર ન સ્પર્શ્યો અને બાળક સખી વત્સલતા અખંડ રહી ત્યારે દેવી પ્રસન્ન થઈ બોલી, “મેં તારી પરીક્ષા કરી, અને તેમાંથી તું પાર જીત્યો છે. માટે બોલ તારે શું જોઈએ છે ? તું માગે તે આપું” ! ધનો કહે, મા ! મા ! મારે કશું ન જોઈએ. ‘મા’ જાતિનું વાત્સલ્ય મારા દેહ પર કાયમ ઢોળાય જોઈલે ખસ ! નવધુવાન ધુરુપ આવી કસોટીમાં પાર જીતરી શકે નહિ, પણ ધનો તો હિમાલયની માફક અચળ રહ્યો. કારણ કે એની ભૂમિકા એટલી જીંચી હતી.

આપણા મુખ્ય કથાનાયક વજ્રનાભે (પૂર્વના મરુભૂતિ) આ ભવે પણ કોટુંબિક અને રાજકીય કર્મને બરાબર જાણથી, દીક્ષિત થઈ હોમંકર મદ્દાત્માના સદવાસથી યોગ આદર્યો.

સરોવરથી વીંટકામેલા સુંદર પહાડી પ્રદેશની એકલવાથી ગુફામાં, વજ્રનાભ એકદા ધ્યાનમાં હતા. તેટલામાં પેલો કુરંગક બીલ સિકાર ખેલતો ખેલતો ડેક ગુફા પાસે આવી પહોંચ્યો અને અડોલ જોડેલા આ પુરુષાત્માને જોઈ તરત જ પૂર્ણાવનું વૈર જીજ્ઞા આબુ. અને મુનિરાજ પર નિશાન તાકયું. લેશ પણ દીર્ઘ વિચાર કર્યા વિના કમઠમાંથી બાણ છોડી દીધું. જોરથી માથા પર લાગતાં જ વજ્રનાભનો દેહ પડી ગયો. તેના મોઢામાંથી ‘સોહદ’ સિવાય કશા ઉદ્દગાર ન નીકળ્યા.

તે શરીરથી છૂટીને મધ્ય ઐવેશકના ઉચ્ચ કોટીના દેવસોકમાં લલિતનકુમાર નામે સત્તાવીસ સાગરના દીર્ઘાયુવાળો દેવેશ થયો. પેલો બીય નો ખૂન કુલાયો. ‘જેયું’ સાવડાનું જોર મારા એક જ બાલે પાગ ! હું કેવો નિશાનમાજ બાણાવળી ! એ પાપાત્મા આ જવમાં મરીને આખરે છેલ્લી કોટીના તમરતમ નામની સાતમી નગ્નની અકસ્માત પાતના ભોગવવા ચાલી ગયો.

આ બીત તે કમઠ, અને વજનાલ તે મરુભૂતિ અહીં આપણે સદુએ આપણી જાતને પૂછવું જોઈએ કે, હું કમઠ જેવો છું કે મરુભૂતિ જેવો ? કોઈ મને કમઠ જેવું કંઈ આપે તો હું શું કરું ? ”

આઠમે ભવે

લલિતનકુમાર દેવેશ આયુષ્ય પૂર્ણ થતા પછી સૂર્યપુર નગરમાં કુલીશઆદુ નગરપતિને ત્યાં સુદર્શનાદેવી કે જે ‘વધાનામા તથા-ગુણા’ દત્તી એમના ગર્ભ-સ્થળે ગયો. આ પવિત્ર મહાધાન વેળાએ સુદર્શનાને ઉચ્ચ કોટીનાં શુભ-ભાવિ-સૂચક ચૌદ સ્વપ્ન આવ્યા દર્તા. શાસ્ત્રોમાં એવા ઉદ્દેશો છે કે સત્તા નવ મહિના દરમિયાન માતાના જેવા વિચાર, જેવું શ્રવણ અને જેવું ચિંતન હોય તેવું નવા મંદિરો પ્રમાણે જન્મ લેનાર બાળકનું બેઝું થાય છે. કાગળ કે માતાના આર્તવથી જ બાળકના બેળનું બંધારણ થાય છે. મનોવિજ્ઞાન પણ એનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. મારે આ દિશામાં સ્ત્રીની ધણી મોટી જવાબદારી છે. જે સ્ત્રી આગ્રિ એ મુદત દરમિયાન આદર્શ ન હોય તો બાળક અગૃહક અને આખી જિંદગી દુઃખ ભોગવે. સુદર્શનાએ, ગર્ભસ્થ પુત્રને સરકાર સિંચવામાં, ખાવામાં, પીવામાં અને રહન-સદનમાં મર્વ પ્રમાણે જગજગ જાતન રાખી, સવાનના મામ પર્વત ધર્મિક-આધ્યાત્મિકશાસ્ત્રી સિંચન પામેલા દિવ્ય નેત્રસ્ત્રી પુત્રને જન્મ આપ્યો. એનું નામ પાડ્યું સુરજનાદુ સુરજનાદુ નદાપ્રતાપી, સર્વ-ઉત્તમ અધિપતિ અને અબ્બાસી રાજા થયો. તે ગ્લપુરના બેચરેશ્વરી પદાવલીને પ્રથમ પરજેતો હતો. અનેક ગુરુપા સીએને ગરલ હતો.

તે સાથે શક્તિ, બુદ્ધિ અને ધર્મનો પણ વચાઈ મેળ દેતો એટલે એના દ્વારે સેવાનાં, પરાયણતાનાં, ક્યાનાં અનેક ડાળો થયાં. એમણે ચતુર્વિધ સંવત્રી, સમાજની, પશુ-જનની અને દેશની અનુપમ સેવા કરી. સેવા એ જ એમનો આદર્શ હતો. અનાસક્તિતે પ્રથમથી વર્ષો દેતો. એ પુણ્યાનુષ્ઠી પુણ્યફળનો ભોક્તા દેતો. કોઈને કોઈ પણ અર્થતાં એને આનંદ આવતો દેતો. ત્યાગભાવ રોમેરોમમાં વ્યાપક દેતો. એને કમે કમે એક મહાત્માનો મુયોગ થયો અને પૂર્વનો ભર સાંભરી આવ્યો. દંતુ કામ પૂરું નહોતું થયું એટલે ફરી પૂર્વના રાજમાર્ગે પ્રવાણ આરંભ્યું, અને જગન્નાથ તીર્થસ્થળની પામે દીક્ષિત થયા. જગતની કોઈ બાણ સિદ્ધિ, સમૃદ્ધિ એને લક્ષ્યાલે તેમ ન હતું. પૂર્વના આણ સંસ્કારના પ્રભાવે એને વિશ્વવત્સલતાના પાઠો ઠીક ઠીક તૈયાર થઈ ગયા હતા. શક્ય એટલા બધાં સેવાનાં ક્ષેત્રો સ્પર્શ્યાં અને જીવનને અમૃતપૂર્વ બનાવ્યું. જેની આદર્શી તૈયારી હોય તે જ તીર્થસ્થળે ગોત્રનો અધિકારી ગણાય જોમ જોન સાચો બોલે છે આ ભવમાં તીર્થસ્થળે નામકર્મ એમણે બાંધ્યું. તીર્થસ્થળે એટલે આત્મમુક્તિ સાથે વિશ્વમુક્તિ સાધનારા વિશ્વતાત્પણદાર પરમ પુરુષ. આ પદ સર્વોપરિ છે. સિદ્ધ પરમાત્માના પહેલાં એ પદને નમસ્કાર કરાય છે. જે પદેસેથી જ સમર્પણનો એકઠો શાખ્યો હોય, તે જ કમે કમે એ જૂમિકા ઉપર ચડે છે, તે આપણે મરુમૃતિના કમપૂર્વકના જીવનવિદ્યાસથી ભેદ ગણા છીએ. આજની દુર્દશા

આજે આપણે જે દેશમાં જીવીએ છીએ, એની દુર્દશા ને બુઝો! સમર્પણનો પાઠ જ બળે બુઝાઈ ગયો અને પેટ ભરતું એ જ ધધો થઈ પડ્યો છે. હજી એટલાં આ ભાગતવર્ષનાં સદ્ભાગ્ય કે ગાંધીજી — 'સેવામૃતિ' એ આ દેશમાં પાકી અને બુવાયેલા પાઠો તાગ કરાવ્યા. આખ થયેલા અરણ્યમાં નંદનવનનાં મધુર ખીજ વાળ્યાં. મુલ્યવ્યાપ્તિ, અત્મચિંતાનાં સ્ત્રોત ત્યાગના શિખર પર એકાંત

સ્થળમાં બેસીને તસ્લીન થયા હતા. ત્યાં અચાનક એક સિંહ ધસી આવ્યો અને એમનો ઘાત કર્યો. પણ “અડોલ આસન ને મનમાં નહિ ક્ષેમતા જાણે પામ્યા પરમ મિત્રનો યોગજો.” એ ભાવે અઢીથી કાળ કરી દશમાં પ્રાણુન-દેવલોકમાં સર્વોપરિ મહેન્દ્ર થયા. અને સિંહ ચોડા જ કાળ પછી મૃત્યુ પામીને ફરીને ચોથી નરકની સફર પહોંચી ગયો. મહેન્દ્રે (મરુબૂતિનો જીવ) ત્યાંથી આયુધ્ય પૂર્ણ કરી કાળધર્મ પામી વાધારસી નગરીમાં અશ્વસેન નૃપતિની વામદેવી રાણીની કૃપમાં ચિત્ર વદી ચતુર્થીએ અર્ધ ગત્રે ભગવાન પાર્શ્વનાથ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. તે સમયે વામદેવીને તીર્થકરના જન્મનાં સૂચક ચોદ મહા-મુપનાં આવ્યાં. સિંહ ચોથા નરકનું આયુધ્ય પૂર્ણ કરી દેવલોક કાળ સુધી તો બીજી ક્ષુદ્ર યોનિઓમાં ભર્યો અને એમ અનેક ભવો કરીને પાર્શ્વનાથના સમકાળે એક ક્ષાણજીને ત્યાં જન્મે. જયપણમાં હતો ત્યારે જ તેની મા મરી ગઈ, બાપ મરી ગયો અને ભાઈ પણ મરી ગયો. અને છેલ્લે બહેનો હતી તે પણ બધી મરી ગઈ. જેથી એને બીભત્તી રૂપા પર જીવવાનું રહ્યું. વખત જતાં રખડતાં ખાખીત્રાવાનું એક ટોળું મળ્યું, જેની પાસે દીક્ષા લઈ એ તપસી બાવો થયો અને તપશ્ચર્યા કરતાં ક્રમેક્રમે બધાનો ઉપરી પણ થયો, ઉંચે મુક પણ થયો. પંચામિ તપ કરતાં કરતાં પોતાની મુંડ લઈને વાધારસી નગરીમાં આવ્યો. નગરીનાં માણસો તેના દર્શનાર્થે કે કોઈ કુતૂહલથી જોવા ગયા. તેના સાગરીનો એ તપસ્વીનું મહાત્મ્ય વધારવા અનેક ચમત્કારની વાતો વહેતી મૂંઝાતા હતા. કોઈ કહે, સાધુ તો જમીનથી અધ્ધર રહે છે, એ તો ખાતા જ નથી. બીજો કંઈ કહે, ત્રીજો કંઈ કહે. એમ નગરમાં કંઈક ચમત્કારની વાતો ફેલાઈ ગઈ. પછી તો જનના લોભાનું પૂછવું જ થયું. ‘મતાનુ-ચરિત્ર’ એક આલે તેમ પાછળ બીજો આલે. નગરમાં બાવાજીનો માનવતા આવવા લાગી. બધા આવી આવીને પત્રે લાગી નૈવેદ્ય ચઢાવે.

મૂકે, ત્યારે માંક માંક કોઈ વાગ જ જાયે દર્શિ કરે. જેની સામે

દષ્ટિ પડે તે પોતાની જાતને મહા ભાગ્યશાળી માને. એમ મદાપ્રપંચની જાળથી લોકો તેને મહાધ્યાની, મહાશાની છે, એમ માનવા લાગ્યા. આ લોકોની વાતો ઠેક શ્રી પાર્શ્વનાથને કાને આવી. પાર્શ્વનાથ આ વખતે પ્રુષ્ઠ ઉમરના ચંદ્ર કુશરચળના રાજવી પ્રસેનજિતની કન્યા પ્રભાવતી સાથે પરણી ગયા છે, અને એમનો રાત્ર્યાભિગેહ ચંદ્ર ચૂક્યો છે.

આ ચમત્કારિક વાત સાંભળી પાર્શ્વનાથને ચંદ્ર કે મારે એકતાર જઈને જોવું તો ખરું કે શું છે ? તેઓ ઘોડા પર બેસીને જાતે ગયા. મહાત્મા, મહાધ્યાનીનો ઢોંગ કરી ખ્યાનમાં બેઠા દત્તા અને પાસેના પડખિયાતો કહેતા હતા કે મહાત્માને હાથેપગે હીવા બળે છે ને રાત્રિદિન ખ્યાનમાં જ રહે છે. અરે ! મહાત્મા તો જૂત, બિવિધ અને વર્તમાન ખર્ચુ બજે છે. અરે ! આકાશમાં પણ જીકે છે ને પાણીથી વેંત જોડ્યા રહે છે. ધડીકમા નાના બની જાય તો ધડીકમાં મોટા ! આ વાતો કરનારાઓમાના કોઈએ પરીક્ષા લીધી ન હતી. પણ આમ ગોળા રેડવે જતા હતા.

પાર્શ્વનાથે આ વાત સાંભળીને કહ્યું કે ત્યારે તો આ ધૂણીમાં જે લાકડાં બજે છે, તેમાં શું છે એ મહાત્મા જરૂર કહી આપશે. આટલું સાંભળતાં જ મહાધ્યાનીનું ખ્યાન, ખ્યાનને ડેકાણે પડી રહ્યું અને ડોળા છુરકાવતા બોલ્યા:—‘ક્યા હૈ ઇસમે’, લકડી કે સિવા ઔર કુછ નહીં હૈ.’ પાર્શ્વનાથે પોતાના માણસને તરત જ હસારો કર્યો. લાકડું ફાંચ્યું. લાકડું પોલવાળું હતું તે ફાટ્યું ત્યાં તો એ પોત-માંથી નાગ-નાગણી ધૂણીમાં સંક્રામ્યાતાં અધમૂવા જેવાં બની મથેલા નીકળી પડ્યાં. દેખા ! ‘ક્યા હૈ ઇસમે ?’ વાર્તા કરનાર ચોંકી જીક્યા. પેલો મહાત્મા તો બોંઠો પડી ગયો. પોકળતા કળાઈ ગઈ. શિબો વેરાઈ ગયા અને પોતે જંગલમાં ગાલી મયો. આ મહાત્મા બીજે કોઈ નહિ પણ એ જ પેલો કુકમ હતો. બજેલાં અધ-મૂવાં નાગ-નાગણીને પાર્શ્વનાથે તત્કાળ શાંતિમંત્ર સમર્પ્યો. સમરસ

રહેશે સમજાવની અદ્ભુત શક્તિ વડે જન્મેને શાંતિ વળા ગઇ ને તેમનો પાર્શ્વનાથને હાથે ઉદ્ધાર થયો. આ નામ-નામણી ખૂબ સરકારી જીવ હતા એટલે જન્મે શુભ ભાવે કાળધર્મ પામી નામકુમાર જાતનાં જીવનપતિ દેવેદ્ર ધરણેદ્ર પચાવતીની જોડણી થયા. આ વખતે કમઠ તો કાળ કરીને પોતાના અઘન-તપના પગિણામે મેવકોળીનો દેવ થયો.

પા વંશજીનો યોગમાર્ગ

આ જનાવ જોયા પછી પાર્શ્વપ્રભુજીએ કેટલાક સમય પછી શૃંગયાગ કર્યો. પાર્શ્વનાથના જીવનચરિત્રનો ધણો વિસ્તાર છે. તે સર્વ છોડી દઇ માત્ર મુદ્દાની વાત જણાવું છું. રાજાઆદિ વિશાળ વૈભવના સાધનો, માતાપિતા, સખી સર્વને તજી યોગ ધારણ કર્યો. 'જગલ વસાવ્યું રે જોગીએ, તજી તનડાની આશ જી' એ યોગી અવધૂતના સમજાવમા ઝીલતા એકલ એમતમા ધ્યાન ધરી રહ્યા છે ત્યાં પેના મેવમાનીને વેર વાળવાની શક્તિ ફરી જાગૃત થઇ જરા વિચારો ! ફરી વિચારો !

નવ જીવ મુધી વેર વાળતો આવ્યો. છતાં તૃપ્તિ ન થઇ, એટલે વળી એનું એ ચક્ર આવું થયું. આટલું સાંભળતા સાંભળતાંય કટાણો આવે ત્યારે સદનારની શી દશા ? 'પ્રથમ પેલા શીશ સમપી' તે પ બોલાવા માટે નથી ગયું.

કહેવાય છે કે પાર્શ્વપ્રભુને કષ્ટ આપતા એક મહામુરે રાત્રીએ જઈને અનેક પ્રકારનાં પરિસહો આપતા રૂપો વિક્રોધ્યાં. પણ પ્રભુ ન કગતા ત્યારે ખુદલા એકાંત યોગાનર્માં એક દિવસ પાર્શ્વનાથ શુકલ ધ્યાનમા હતા અને ઋતુ વિના એકાએક વગસાદતું તોફાન જગાવ્યું. મેઘમર્જના તથા વીજળીના ચમકારા સાથે મુશળધાર વરસાદ તૂટી પડ્યો. સર્વ રહ્યો પાણીપાણી જ થઇ રહ્યું. ધરતી તો કયાય દેખાવ નહિ. આમ ચાર ચાર ગાઉ મુધી આ દશા થઈ આ વખતે ઉધાડે ચાથે એ યોગી મેવનાર્માં ન આવે એવી શક્તિવાળા

એ પરમ પ્રરુષ, ધ્યાનાવસ્થા ઊભા હતા. પાણી વધતાં વધતાં સમુદ્ર બન્યો અને પૂર વધતાં વધતાં શ્રી પાર્શ્વનાથનાં નાક લગી પૂગ્યું. ભગવાન, શ્વાસ રૂધીને સમાધિરથ થયા. આ વેળાએ ધરણેન્દ્રેવનું આસન કંપ્યું. એણે પોતાના જ્ઞાનથી પ્રજુની આ દશા જોઈ એટલે એનાથી ન રહેશયું. સાથે પદ્માવતીદેવી પણ તૈયાર થયાં. ત્વરિત મતિએ એ ઇન્દ્ર-ઈન્દ્રાણી મૃત્યુલોકમાં આપ્યાં. જ્યારે ભગવાન અને જળવૃષ્ટિનું દશ્ય જોયું ત્યારે ધરણેન્દ્રે મદાનાગનું સ્વરૂપ ધ્યુનું અને મૃત્યુલોકમાં પાર્શ્વનાથ પાસે પહોંચ્યા. પ્રથમ તો પ્રજુના માયા ઉપર જરાય ધ્રુવ ન થાય એ રીતે ફેણ માંડીને હજારો લોકો અને નાગકુન્દલું બનાવી નીચેથી જળથી અદર કર્યાં, આમ ગમે તેટલો વરસાદ પડે પણ એકેય છુંદ અંગ ઉપર ન પડે એ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરી અને પદ્માવતીએ સમીપમાં જ પ્રજુને પ્રસન્ન કરવા દિવ્ય સાધનો સહિત દિવ્ય નૃત્ય શરૂ કર્યું. અનેક રૂપો ધારણ કરી નૃત્ય દ્વારા પોતાની ભક્તિ વ્યક્ત કરે છે. પ્રજુને તો અસન્નતા સહજ હતી. પણ સેવકનો ભાવ જ સેવની સેવા કરાવે છે.

એ દિવસ થયા, ત્યુ દિવસ થયા, પણ વરસાદ રહે જ નહિ એટલે ધરણેન્દ્રને આશ્ચર્ય થયું. સંસય અગટજો એટલે જ્ઞાનથી જોયું ત્યારે સમગ્રયું કે એ તો પેલા કમઠનું કામ. બીજું રૂપ ધારણ કરી કમઠના કાનની જુદી પકડી ત્યાં લાવ્યા અને કહ્યું “તું જોજાએ છે આ કાણુ છે?” ધરણેન્દ્રના દબાણથી પોતાની બધી માયા સમેટી લીધી અને વૃષ્ટિ બટકી ગઈ. પાણીની માયા અલોપ થઈ ગઈ. અને ભગવાનને નમન કર્યું. ભગવાને શ્વાન પાણ્યું અને કમઠને જોઈ પ્રેમધારા વરસતા માંડી: વહાવા કમઠ! તું બહુ બહુ રખડ્યો, તેં ધણું સહન કર્યું, તું નરકલોકમાં ગયો અને છેદનભેદનનાં અસહ્ય દુઃખો પણ ધણું વેઠ્યાં. દશ ભવ ઉપર તું મારો ભાઈ હતો. આપણે વિશ્વજીતિના દીકરા હતા. તારા મનમાં ગમે તે પૈરખાવ હોય પણ તું મારો દુરમન નથી.

કુદરતનો કમ સમજવો, પોતાના મુખદુઃખનો કર્તા પોતાનો આત્મા જ છે. હજુ સમજ ના! વેરથી વેર વધે છે; ધટતું નથી. એને ટાળવાનો ઉપાય પ્રેમ છે. ખારા આત્મા ચેતી ના!

૫૬

(હમઃ-હરિવેષુ વાય છે રે વનમા)

વેર ન કરીએ રે વા'લા, વેરો કેર કરાવે કાળા. ટેક
ભાલાં દિલમાં રે ભોંકે, પ્રભુના મારગ બાતાં રાકે. વેર. ૧
ઝરનાં રહે છે રે એરો, વધુ ભવ રખડાવે છે વેરો;
વેરો ભવભવ રે વળગે, ઉપચારોથી ન રહે અળગે. વેર. ૨
ગુણ તો નજરે રે ના'વે, ભૂંડું કરવાનું નિત્ય ભાવે;
અંધી આંખે રે આવે, માનવ ભવને મૂઢુ ગુમાવે. વેર. ૩
નિશ્ચિન દોષો રે શોધે, અવરજનોને એક જ બાંધે;
હૃદયે કિન્નો રે રાખે, સામાના ગુણ દુર્ગુણ દાખે. વેર. ૪
ભય ઉપજાવે રે ભારે, ઉદય સમય આવે છે બ્યારે;
હરદમ હિતને રે હરે છે, આતમ ગુણની ઘાત કરે છે. વેર. ૫
શત્રુની પેઠે રે ખટકે, પાતાળે લઈ જઈને પટકે;
વેર તણને રે વા'લા, વેર તણ પિયો પ્રેમ પિયાલા. વેર. ૬

ભગવાન પાર્શ્વનાથ સંકલ્પ માત્રથી આદે તે કરી શકે એવી તેમનામાં દૈવી શક્તિ હતી. પણ તેનો ઉપયોગ તેમણે ન કર્યો. અહીં જ પ્રભુતાની દસોટી છે. પ્રભુના મુખેથી દશે ભરતું આંધકાર સાંભળીને, આખરે કમડમાં પણ 'આત્મા' તો દત્તો જ તેથી બિડો બિડો એ ફરડી બિડયો અને આતમદીવ્યનું કિરણ ભેયું. ત્યાં તેણે આજ સુધી કદી ન ભેયેલું ભેયું. એનું કલ્પ દિલ નરમ થઈ ગયું. એની સામે એક પછી એક પોતાની બૂલો - તરી આવી, તે છુટ પગમાં પડ્યો અને બોલ્યો, "ઓ પ્રભુ! મારા આતમનાગક!

મને કામા કરા. અદો ! મેં જટલો અપરાધ કર્યો છે ? અદા ! મારા કુક્રમેનિ નતીને દશ શો આવશે ?”

અપરાધી કહે જ્યારે, અપરાધી જ હું ખરો;
મહાપરાધના દુર્ગો, તે જ હાજો તૂટી પડે.

આત્મજયુ ! જિન્ન યા મા ! જુલ્મા ત્યારથી ફરી મણવાનું
મુજ માફ રાખ.

આખરે કમઠ ઓમળ્યો ! અને પ્રજુએ જીતે સન્માર્ગે વાળ્યો
એમ યાઓ બાબે છે.

સારાંશ

કથાનો સાર એ છે કે ‘ મુસંરકારો’ અને કુસંસારો ’ જીવનને
ક્યાં લઈ જાય છે ? વૈરનો કંખ એવી ખરાબ ચીજ છે કે સામાના
દુનિયા ગ્રહો દોષ, પણ વૈરનો કંખ માણસને એ ગુણો દેખવા જ
ન દે.

કમઠ પથ્થર જેવો હતો છતાં ભગવાન પાર્શ્વનાથના ઉપદેશથી
ઓમળા મયો અને પાર્શ્વનાથનું રમરમ્ કરી પાર પાડ્યો. એ
પાર્શ્વનાથ તે જીનોના ત્રેવીસમા તીર્થંકર કહેવાયા. તીર્થંકર એટલે
વિશ્વમુક્તિના માર્ગદર્શક. લોકનાથ પોતે મોક્ષ પામે અને અનેકને
મોક્ષ પમાડે.

આટલી બધી ઉચ્ચ જુમિકા પર એ નિર્વેશી વૃત્તિએ લાવી
મુઠ્યા. વિશ્વજયુત્વની ઉપાસના સર્વે સિદ્ધિનો સાર છે. અને નિર્વેશી
વૃત્તિ એનું બીજ છે. માટે કદી કોઈની સાથે જુલ્મેચ્છુએ ‘ વૈર ન
કરીએ કે વંકાસા. ’ છતાં કોઈ વૈર રાખે, તો એના ચરણમાં પીરતાપૂર્વક
અણનમ મરતક મૂકી દઈએ, પણ સ્વપ્નેય વૈર, કામ, કે ક્રોધરૂપી
ચાંકાલાને અડવા ન દઈએ !!!

મરદાનગી

[પ્રવચન નવમું]

ઉત્સાહી શ્રોતાજનો !

અહીં સુધી તો માનવતાના એક અંગની અનેક દૃષ્ટિએ ચર્ચા થઈ ગઈ. હવે બીજાં અંગો તરફ તમારું લક્ષ્ય ખેંચું છું.

બુદ્ધિ, શક્તિ અને હૃદય આ ત્રિવેણીના સંગમે જ માનવીનો આત્મા પુણ્યતીર્થ બને છે. એટલે માનવતાનું પહેલું લક્ષણ વિચાર, બીજું લક્ષણ વીરતા અને ત્રીજું લક્ષણ કૃષ્ણ હૃદયની લાગણી છે. સુસંસ્કાર અને સહવિચાર વિનાની વીરતા હોય ત્યાં લગી પશુત્વ જ કહેવાય અને તે અનર્થ જ વધારે એ મરુભૂમિ અને કમકના પ્રસંગથી સમગ્રનું. સ્વાભાવિક જ ક્રોધ જ દેખું પામવું એ દંતુ જરા દુગ્ધી એટલે કે ઊંચી બુદ્ધિ છે. આપણે એની મુખ્ય વચાં તો આગળ જતા કરીશું,* હમણાં તો સુસંસ્કારી વીરતા અથવા તો ખરી મરદાનગીના સંજ્ઞામા કહેવું પ્રસંગોચિત્ત હોવાથી તે જ કહીશ.

તમે કદાચ એમ કહો છો કે, ધર્મ કરવામાં કંઈ મોય મારવાની છે ? તેમાં મરદાનગી જોઈએ ? એ તો તું અમુક અંશે સમજતી જ ગયો છું કે 'ધર્મ' એ કંઈ દેવજ, મરિજદ કે મંદિરમાં જ પુરાયેલી રીત નથી. એ તો આપણા અણુએ અણુમાં રહેલો સ્વાભાવિક ગુણ

* બીજા જગ્યાએ એ જાણવું લગતાં બહુમાં વ્યાખ્યાનો છે.

છે. અને એમ જ છે તો પ્રત્યેક ક્રિયામાં ધર્મને ઉનાડવા માટે જેમ વિચાર લેઈશે તેમ ચકિત પણ લેઈશે. એથી જ મદ્માપુરુષોએ ગાયું છે કે:—

“હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહિ કાયરનું કામ લેને;
પરથમ પડેલાં મસ્તક મૂકી, વગતી લેવું નામ લેને.”

માયું મૂક્યા વિના એ માર્ગમાં કમલું થ ન બરાબ. કમલે કમલે કંઈ માયું હમ ચવાતા પ્રસંગો નથી બનતા પણ તૈયારી તો ત્યાં મુધીની લેઈએ.

સાચા મરદનું લક્ષણ

દર્દમે આકૃતમે, જંગલમે ખૂશ છે
વો હી સચ્ચા મર્દને હરહાલમે ખૂશ છે.

આવો મરદ જ મુખ્ય ધર્માધિકારી બની શકે. એ આપનોગ અથવા બલિદાનની છત્રાંત મૂર્તિ હોય કે: સુલ્ભ જેવી જિમિં એના દિલમાં બેઠતી જ નથી. તે જુલ્મ કરતો નથી તેમ સાંખી પણ શકતો નથી. સાંખી શકતો નથી એટલે દિસકની સામે દિસક કે પશુની સામે પણ માય છે એમ નહિ, પણ દિસકની સામે સુસ્ત અદિસક અને પશુની સામે અણુનમ મનુખ્ય રહે છે. આટલું ચપ્પોમાં કહેવું. સમજવું કે રવીકારવું જેટલું સહેલું છે તેટલું કરવામાં સહેલું નથી.

મહાયુદ્ધમાં છત્ર અથવા બીજી કોઈ લાલસા રાખી મરવા જતાર સૈનિકો સાંપડે, ઇજ્જતની ખાતર આપણાત કરનાગ સાંપડે, પણ કશાય યુના વિના માત્ર સસ ખાતર, નમદ-ધર્મ ખાતર, અણુનમ રહેનાર અને આવી પડતાં દર્દ, આકૃત, જંગલ કે મત્સ્યને દરો વેરબાવ મનમાં ગાખ્યા વગર અને બોટાં બચાવનાં કોષપણ સાધ-નેનો ઉપયોગ કર્યા વગર સહી લેનાર જગતમાં ચિરલ જ પાકે છે.

પ્રાગણ સંજ્ઞાનત

મોગલ સત્તનતના અને તેમાં જીરમજેબના સમયનો એક

અસંગ હું કહું છું તેથી કયનનો ખરો ક્યાસ નીકળશે. ઔરંગઝેબનું આંતરિક વર્તન અને પરિશ્રમવૃત્તિ ધસ્લામને પ્રતિકૂળ ન હતી એમ ઇતિહાસકારો કહે છે. પણ એનામાં બરાબ રહેલો વટાળવૃત્તિએ ધર્માધતાનું ઝનૂન અને દુરામદવૃત્તિઓ ઉપર પીછી ફેરવવા જેવું કયું. ધસ્લામનો દાઇ આદેશ એવો નથી કે જેમાંથી વટાળવૃત્તિની વાત નીકળે. ઊલટું એ તો આખું જગત ખુદાતાલાનું છે, જીવમાત્ર એ ખાવિંદનાં બાળકો છે સહુ સાથે ગિરાદરી કેળવે. આવા ઉદાર ધસ્લામને નામે વાડખથી કે કદામદ રોએ જ શાનો ! પણ વિચાર વિના ધર્મનો મર્મ સમજાય જ નહિ, પછી એ રાજ હો કે રક હો. ધર્મના પક્ષે કાયરતા જેમ પાપ છે તેમ ધર્મના પક્ષે કદામદ—વટાળવૃત્તિ કે ધર્મ—ઝનૂન એ અધર્મ છે. અને જે અધર્મ પર ધર્મની છાપ હોય એ અધર્મ જેટલો અનર્થ, ઉધાડો અધર્મ કદી નથી કરી શકતો કારણ કે ધર્મની છાપવાળા અધર્મની જગમાં પશુવૃત્તિનો વારસો લઇ આવેલો માનવી જલદી ફસાઇ જાય છે. અને એમાં સાધીઓ પણ અસંખ્ય સાંપડે છે. એ તો દેખીતું જ છે કે ધર્મ—ઝનૂન માનવતાના હૃદયમાં રહેલી મીઠી માનવતાને પણ ઝેરી અને કૂર બનાવી મૂકે છે.

કહેવાય છે કે કાશ્મીરથી માંડીને ત્યાં ત્યાં એની આજુ હતી, ત્યાં ત્યાં ઔરંગઝેબે ફરમાન કાઢેલું કે તૈયાર થયેલાં દરિયામાં ખેતરોનો પાક મુસલમાન થાય તે જ ઉતારે; હિંદુ નહિ. કુદરતે, પાણી દીધું અને માણસે જાત નિયોવી પાક કેળવ્યો; છતાં એના પર આવું શાહી ફરમાન ! ધર્મઝનૂન, માણુમનો કેટલો અધઃપાત કરે છે ! ઠંઠ કપાં લાવી મૂકી દે ■ ! સાદજુદીનગેળીએ પચાસહજાર હિંદુઓને વટલાવ્યા. ત્રવાડી ખાલજોમાંથી વેરા, લુદાણામાંથી જોગ, કણ્ઠીમાંથી મુમના અને બીજી અનેક જાનિઓ એમ પચટાઈ મઠ. હિંદુસ્તાનમાં આજે નવ કરોડ ઉપગતની સંખ્યામાં મૂળે મુસલમાનની સંખ્યા તો આંગળીને વેઢે ગણાય તેટલી જ હતી. બીજી બધી હિંદુઓમાંથી પશ્ચીને થયેલી પ્રજાની સંતતિ છે.

વટાળવૃત્તિથી શે લાભ ?

જો કોઈને પણ જળજખરોથી વટલાવવાની કુશળતા મળી જાય. આ જ નથી તો આ વટાળવૃત્તિ કેમ આવી ? અને વટાળવૃત્તિને આશરે જે દત્તાકાંડ કે અત્યાચાર ગુજરવામાં આવે તો તેમાં એના કર્તાએ શે લાભ જોયો હશે ? આવો તમારા મનમાં પ્રશ્ન જાહેરો, પણ એ તો તમે જાણો જ છે કે પોતાના પંથમાં જાણે તો સારું એવી વાતો વધારવાની દલકારી ખાસિયત, ધર્મશુભનો લેભાસ ધાર્યા પછી પણ (ખરી શ્રીમંત્રી ન હોય તો) ખસતી નથી એવી એ ધર્મનું એક લક્ષણ એવા પ્રકારનો પણ જીભો ફરી આવે માર્ગે જેથી ગય છે, અને માનવ-જાત તથા ધર્મને કલક લગાડે તેવા કરપીણ કામો કરી નાખે જે ઔગંદગર નેવા, ધર્મ માટે આપભોગ આપવાને બદલે ખીજના ભોગ ધર્મને નામે પોતે લે છે બાદશાહ એવી જ કોઈ બાજીનું પ્યાદું ખતી ગયો હોય તો એ જનતા ભોગ છે.

સાચો ધર્મલાભી સ્વર્ગમાં જાય એ વાતને તે આ રીતે મનજાયો હોય કે મુસલમાન થાય તે જ સ્વર્ગે જાય, એટલે હિંદુને વટલાવીને પણ મુસલમાન બનાવું તો તેમનો હિંદુત્વ ભાવ અને હું માનિકના એપકામાં ઉદારક તરીકે નોંધાઈ પણ એને એ ખ્યાલ ન હતો કે ખરવામાં એટલે દુઃખ-પરસ્થ, ખુદા-પરસ્થ. જે હકને માર્ગે ચાલે છે તે જ ધર્મલાભી, પછી જેમણે તો વગર સુખતતો હિંદુ હો કે જેમણે તો સુખત મયેલ મુસલમાન હો વટલાવવાથી દોષ દોષ તે શુદ્ધ ન થાય, તેમ શુદ્ધ હોય તે દોષ ન થાય. જો એટલો ખ્યાલ હોત તો તે તેવો રાજવી પ્રજાને મુતવત્ પાળવાનો પેતાનો ગજધર્મ ચૂકીને પ્રજાને વટલાવવાનો જુલમી ધર્મ ન આદરી બેસત આટલું પ્રાસંગિક કહી શકે જે પ્રસંગ વિષે હું કહેવા માગું છું તે તરફ વળીએ.

જો કાળની દુઃવાત કહું છું તે કાળે બાદશાહે ખજાનારથી હિંદુઓને વટલાવ્યાં માડ્યાં. તે સામે શીખેલું વીરવ ઝંઝડી બેઠું.

તેમનાથી ધર્મને નામે ચાલતો આ જુદમ ન ખમાયો. તેઓ સંઘડિત થયા અને તે વખતે એમના ગુરુ તેગબદાદુર હતા. તેમની પાસે આવ્યા. તેગબદાદુર ખરા વીર ધર્મગુરુ હતા. તેણે માર્ગદર્શન આપનાં કહ્યું કે અહો! એમાં શું મૂંઝાવા જેવું છે? જાઓ, બાદશાહને કહો કે જ્યાં સુધી અમારા ગુરુ મુસલમાન ન થાય, ત્યાં સુધી અમે કેમ થઈ શકીએ? અમે તો બધા એમના અનુયાયીઓ અને યજમાનો. એટલે તેઓ જે માર્ગે જાય તે માર્ગે અમારે ચાલવું જ રહ્યું. આપ એમને જે મુસલમાન બનાવો તો અમે તો પછી થઈ ચૂક્યા. સહેજે આ સાંભળી બાદશાહને પણ લાગ્યું કે વાત તો મુદ્દાની છે. દુરત જ તેમસાહેબને દરબારમાં બોલાવી લાવવાનો કુકમ છૂટ્યો. તેગબદાદુર તો ખરેખરા બહાદુર ધર્મવીર હતા. તેને વળી બધ શાનો? જેવો દરબારી માણસ તેડવા આવ્યો કે નગ્ન જ દરબારમાં જવા તૈયાર થયા. ત્યારે એમની આસપાસના કેટલાક સ્નેહીઓ અને સેવકો વીનવવા લાગ્યા: હે પ્રભુ! બાદશાહ બડો ધર્મઝડૂની છે. આપની ત્યાં જવામાં અમોને સલામતી બધમાં લાગે છે. ધર્મવીર તેમસાહેબે કહ્યું કે સ્વધર્મપાલન એ ખાકાની ધાર છે. બધ અને ટેક જેવનો મેળ કદી ન મળે. બધ કાપરને જ ડરાવે છે. ધર્મરક્ષણ કરતાં કરતાં મૃત્યુની ગોદમાં સુવું એ તો જનેતાના અંકમાં પોઢવા જેવું દિવ્ય સુખચયન છે. તેમાં બધ શાનો? હું તમોને આજ્ઞાથી એ જ કહું છું. કે હમેશા વીરતાના શબ્દો કાઢજો. કદી કાપર કે પામરના મુખમાં શોભે તેવું ન બોલતા. એવી કાયરતા અને પામરતામાં ધર્મ ક્ષણભર પણ ટકી શકતો નથી.

આપણા નાનકેના શબ્દો

એ વીર ધર્મગુરુ શ્રી નાનકસાહેબે મરતાં મરતાં મોતમ બાદશાહ બાગરને શું કહ્યું હતું તેને તમો યાદ કરો. એમણે બિવિધ બાબ્બુ દત્ત કે સત્ય-ધર્મની રક્ષા માટે સાત સાત સતીનાં મેધિરં બલિદાન અપાશે અને એ ધર્મવીરોના બલિદાનને પરિણામે ધર્મઝડૂની મોત-

સાઈ હિંદમાંથી અસ્ત પામશે. કેવો એ ચુસ્તાહેજની વીરતાવારી વાણી ! જરા ફરીને યાદ કરો. જલિદાન વિના શાન્તિ ને આપભોગ વિના ઉદય શાનો ?

ત્યારે જ્યારે મહાપુરુષો ધર્મ, જાતિ, દેશ કે વિશ્વને માટે બલિદાન આપવાને પૂર્ણ રીતે તૈયાર થાય છે, ત્યારે જ ઉદય થાય છે એમ કહી શો તે ગ્રેરક આત્માસન આપી વિદાય થયા.

તે સમયે એ એકજનવાળા મોગલ શહેનશાહીના ખાલતખ્ત પર આરહ થયેલા બાદશાહના ગર્વનો પાર નહોતો. જેવા તેમબહાદુર દરબારમાં પ્રવેશ્યા તેવા જ બાદશાહ એમનો ચહેરો અને વીરના જોષ અચાંચો પામ્યો. પ્રથમ તેમબહાદુરની ઓળખ કાઢી અને પછી પરીક્ષા કરવા માટે બાદશાહે કુતૂહલ લાવે કહેવા માંડ્યું, “આપ ધર્મશૂર છો ? અને એ સાચા ધર્મશૂર હો તો બતાવો ચમત્કાર !” તેમબહાદુરે સ્મિતથી ઉત્તર વાળનાં કહ્યું કે, બાદશાહ ! હું કંઈ જાદુગર નથી કે જાદુ કરવા આવ્યો. પણ નથી એ તો બાળક પણ સમજી શકે કે જાદુગર હોય તે જ ચમત્કાર બતાવે.

આ ઉત્તરે બાદશાહના ગર્વને કિરકેરી મૂક્યો. એણે આખરે પોતાનું ખડું પોત પ્રકાશ્યું : ‘હાં તો મુસલમાની મજહબને અધીન થાઓ, નહિ તો મોતને ભેટો.’ ‘બાદશાહ ! મજહબ એ તો દિલની ચીજ છે. ખુદા અને કિરતાગમાં કશોય ભેદ નથી. હિંદુ અને મુસલમાન બેય મિરાદર છે. વટલાવણું કે વટલણું એ ખુદાઈ ઈજ્જતથી વિરુદ્ધ છે. આપ જો એવી ઈજ્જત રાખતા હો તો એવી ઈજ્જતને અધીન થવા કરતા મૃત્યુને ભેટવું પડે તો ભેટવું એ બહેતર છે, એમ મને ઇન્સાની મજહબ ફરજ પાડે છે.’ ઔરંગઝેબને આ તાત્ત્વિક વચનો મર્મભેદી થઈ પડ્યા.

ધર્મને નામે પિશાચલીલા:—

તેમજાદુદારે ધર્મોત્તર ન કર્યું, તેથી બાદશાહે ધર્મજનને વચ થઈ ધડથી શિર જુડું કરાવ્યું. તેના દેહને અગ્નિસંસ્કાર

સદ્દા ન દેશ દીધો. જીવદું એ મુકદ્દાને ભગ્યોકર્મા જૂડી દાક્ષતે સડવા માટે ફેંકાવી દીધું આ રીતે એ વીર ધર્મયુરોને દેહ રાજભાગના પડ્યો હતો. આ વાતની શુરુ ગોવિંદસિંહ કે જે માત્ર સોળ વગસની વયના હતા તેને ખબર પડી. શુરુ તેગજદાકુના શમની આ મ્શા માલગના જ રાખને અગ્નિસ્પર્શકર આપવા તુરત જ તે દોડ્યા. બાગકે હતો છતાં તે મિંદનું ગચ્ચું હતું. રસ્તામાં તેમને એક ગાડીવાળો અને તેનો પુત્ર સામા મળ્યા. તેઓએ શુરુ ગોવિંદસિંહને આમ દોડતા જોઈ પૂછ્યું, “આપ ક્યા પધારો છો ?” તે વીરને ઉત્તર આપવાનીયે ક્યા કુગસદ હતી ? પણ પૂછનારની યોગ્યતા જોઈ જવાનું વાળ્યો કે, ‘ભાઈ ! તેગજદાકુરનું રામ અગ્નિસ્પર્શકર વિના ગજભાગના ચોકમા પડ્યું પડ્યું સડે છે એ માગથી કેમ સડેવાય ? મારે જલદી જવું જોઈએ અને વધુ વાર દલે ન રોકો.’ ગાડીવાળાએ કહ્યું કે, ‘કૃપા કરી આ સેવાનો લાભ અમને સોપો. આ કામ અમ સેવકનું છે આપની બાનનાને આ સેવક પૂર્ણ કરશે.’ ગોવિંદસિંહ બોલ્યા “શી રીતે ?” ગાડીવાળો જાન પાસે આવી ધીરથી બોલ્યો, ‘શુરુવેવનું રામ ચોકમા દુર્ગંધ મારતું પડ્યું છે, એટલે બદમોને લીધે ચોકીતરે તો દૂર બેસી જીવના દરો અને કામ બગાડ્યું થશે જો કે અમારા બેમાંથી એકને મરવું પડશે અને તે મરણ્ય તો અમારે મન સ્વર્ગની વરમાળા છે.” આ ક્ષણ બોલવાની વાત ન હતી હ્રમગની વાત હતી શુરુ ગોવિંદને એની શુરુશક્તિ અને શત્રુની નીકરતા જોઈ સંમતિ આપવી જ પડી ગાડીવાળો અને તેનો દીનેશ બન્ને તૈવાર થયા, પણ તે બન્ને વચ્ચે દુર્ગોર્ધાર જાગી દીકરાએ કહ્યું કે પહેલાં હું મરું અને બાપ કહે કે હું મરું. બલિદાન આપવા તો બન્ને પૂરેપૂરા તૈવાર હતા. બાનનામા એકબીજાથી કાંઈ છિતરે તેવું ન હતું, કારણ કે બન્ને સમાન વીર હતા છેવટે બાપે કહ્યું કે બેટા ! તું મારાથી વધુ મજબૂત છે તેથી આ રામને સડેવાઈથી ઉપાડો ચકીચ માટે મને જ મરનાના તક આપ. બ્યારે આમ પિતાની પ્રચરત આજ્ઞા થઈ એટલે

પુત્રને એ શિરે ચઢાવવી પડે. જોયું કે આટલો જોને મરવાનો ભય ન હોય, આટલો તૈયારી હોય, તેજ પોતાનું જીવિદાન આપીને દેશ કે ધર્મની રક્ષા કરી શકે અને આત્માને જીજ્ઞાસા બનાવી શકે. મરવાથી શ્રે તેનાથી તો કંઈ પણ ન થાય. માટે જ કહ્યું છે, ‘હરિનો મારમ છે ચરાનો, નહિ કાશનું કામ જોને.’

મૃત્યુ સંજ્ઞા કોણું ?

મરવું તો બધાને માટે છે જીવમાત્ર દેહપરિવર્તન કરે છે. પણ ધર્મને ખાતર, સત્યને ખાતર, ટેકને ખાતર કે જનસેવા ખાતર જે મૃત્યુને સ્વીકારે તેને જ મૃતતા આવડ્યું ગણાય તેમજહાદુર લાખો સીખ જેવી વીર પ્રજાના અગ્નેક પૂજાપાત્ર હતા વિચારો કેટલો આત્મભોમ !

આ શાહીવાળા (બાપ-દીકરા) પણ એ વાતને અસૂઝશ. સમજ્યા હતા, એટલે એમને મૃત્યુના બીકનો વિચારેય ન આવ્યો. એમને તો માત્ર ધર્મ કેમ પાળવો અને કાશ કેમ પાર પાડવું એટલા જ વિચારો હતા.

ચોક્કીદારો દૂર દૂર નિદાદેરીની ચોદમાં એકા ખાઈ ગયા હતા તે પ્રસંગનો લાભ લઈ એ બન્ને વીરો (બાપ અને બેટા) મુઝા-વાળા જગ્યાએ આવ્યા બેઠે મુઝકુ સેરવી લીધું અને હિપાહીને શાહીમાં નાખી ચાલતો થયો અને એ મુઝદાને બદલે બાપે પોતાના ચેટમાં કિરપાણ બોક્કી મુઝદાનું સ્થાન બરાબર સંભાળી લીધું. આ બધી ક્રિયા એટલી તો ઝપાટાગમ અને સાવચેતીથી બની ગઈ કે ચોક્કી-દારોને તો હવટ મુઘી કરો ખ્યાલ જ ન આવ્યો.

કેવળ એ વીરોના જીવિદાન ! આનું જ નામ ધર્મવીર કે ધર્મ-સેરક સગમી માટે કે ધર્મ માટે જીવિદાન આપતી વખતે તેણે દિસ જ જરાય ન કર્યો એટલે સમયે દિશાથી ચૂંચર્જા ચૂંચે તે ધર્મ પાળી પડે ન શકે. એટલે જ ફરી ફરી એ સાર નીકળે છે કે જે વીર હોય

તે જ બલિદાન આપી શકે. બલિદાન આપવામાં પ્રવળ વીર્ય જોઈએ છે.

અત્યારની દુર્દશા:—આજ તો બળવિહ્યા અને શીર્ષવિહ્યા, કાષ્ઠ આપભોગની તો-વાતો જ શીખ્યા નથી. ઠેર ઠેર આ દુર્દશા છે. કોણ જાણે શાથી? કોણ જાણે આમાં પાપ ને તેમાં પાપ, પાપ અને પાપ, ચારે બાજુએ પાપ. આવા ગોખી રાખેલા શબ્દમાત્રથી ગઝરાયેલા પામર માણસો ધણીવાર મોટામાં મોટા પાપી બન્યે જાય છે. કારણ કે પામર યદ્ય મૂઢ સ્વાર્થમાં એવા તો હસાર્થ પડે છે કે કાષ્ઠપણ પરમાર્થ ક્રિયા કરવામાં તેમની યંત્રિત રહેતી નથી અને કુવિચારો કે કુવિકલ્પો જ દર્શા કરે છે.

પાપ કોને પીડે છે ?—મદ્દાપુરુષોએ હરી હરી કહ્યું છે કે વીર્ય-હીનને-પામરને જ-પાપ વધુ મૂંઝવે છે. જે જગૃત અને વીર મરદ તેને પાપ તો અડી પણ શકતું નથી. કારણ કે તે વિવેકપૂર્વક જ પગલું ભરે છે. આથી તમે સમજ્યા હશે કે ચરીરબળે જાડો તમડો કે સાળે-તાળે એ વીર નહિ પણ વૃત્તિનો વિજેતા તે જ વીર.

જેન શાસ્ત્રકારોના મતે પાપનો તત્તમતાનો ધણે આધાર અધ્યવસાય એટલે મનોવૃત્તિ પર રહેલો છે.

જયં ઘરે જયંચિદ્દે, જયમાસે જયં સપ

જયં મુજંતો માસતો પાપકર્મ્મ ન યંઈ

હસરેશાલિક ૪-૮

અર્થ—ઉપયોગપૂર્વક ચાલતા, જીભા ગટેતા, ભોગન કરતા કે દરેકાર્થ કામ કરતા પાપકર્મ્મ બંધાતું નથી એમ જાણ્યું છે. જેનું મન વીરનામયું છે, તેની વિચારધારા કરતા કાચરની વિચારધારા દમેશાં દસડી અને દુષિત દોષ છે. વીર કલમ સાદસથી કેઈ કાઈ કરી નાખશે તો પગ જો તે અયોગ્ય હશે તો પરતારો અને કાચ કાચ તો નહિ જ કરી શકે પણ આખા સંસારનું જૂઠું કરવા સુખોની મતિનાસિ સેવ્યા કરશે. અને નિમિત્ત મળ્યે જૂઠું પગ કરવા નહિ ચૂકે. વીરપુરુષ

કદાચ પાપ કરી બેસશે, પણ અધર્મ કરતા તે જરૂર કરશે. એટલે મનુષ્યે પાપ કરતા અધર્મથી વધુ ડરવું જોઈએ. પાપનું તો પ્રાયશ્ચિત્ત હોય પણ અધર્મનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન હોઈ શકે. ધર્મ અને પ્રુણ વચ્ચેનો ત્રેણીએદ ન સમજનાથી ધર્મો જોડાતો થાય છે. શરૂથી પુરુષ ધર્મ શું ? કર્તવ્ય શું ? તેનો હમેશા વિચાર કરે અને ધર્મ જાળવવા જતા પોતાને મારે શું પરિણામ આવે; તેનાથી ને દીડે કરે નહિ કોઈ અનાથ કે અત્યાચારથી પીડિત પોતાને જાગ્રે આવે, તેનું રક્ષણ કરવું જ જોઈએ અને તે ધર્મ સમજે એને તેને જાળવતા જેટલા આફતોના કુખરાઓ આવી પડે તે બધાને પ્રેમપૂર્વક સહન કરીને પાગ બનાવે. એ આફતોથી, કટાળે નહિ, બિલકુ આખરે આફતો જ કંટાળીને ચાલી નામ આવી રિશ્તિમા ડગ હોય જ શાનો ? આ પ્રસંગે જૈન આચાર્યોએ એક ઘટનાનો ઉલ્લેખ કરવાનું અહીં મન થાય છે.

■

• મહાગામ એટ-નું નામ તો તમે સાંભળ્યું જ હશે કે જે મગધપતિ મહાગામ એલિકના ધણે થાય.

દુલિક, એલિકના ગાળ્યોનો અધિકારી થયો ન હતો તે પહેલાં એલિકને દેવપ્રસાદથી જે એટ પ્રાપ્ત થયેલી તે દિગ્વહાર અને દિગ્વહારથી પોતાની હવાતીમા જ પોતાના વહાલા પુત્રો હવ્ય અને વિદ્યાર્થને એલિકે આપ્યા હતા.

એલિકના અન્સાન પછી દુલિક ગામ્યાધિકારી થયો તે વખતનો આ પ્રસંગ છે.

ત્યારે હવેન કે વિદ્યાર્થનો પત્ની દાર પહેરી નીકળે અને હાથી પર બેસી એ સુચલ જલકિયા નવા ત્યાં ત્યારે તે દસ્ય દુલિકના પાની પસાવતીને ખૂચવા લાગ્યું. દુલિક પટગણી જેવી પટગણી, ગામગણી અને આ કુમારોની મામાન્ય સીંગો, મને જે ચીજ જોશે તે એમની પામે ? હવેની આચાર્યો પ્રેરાર્થ પટગણી પસાવતીએ એક વખત પોતાના પતિ રાગધિગામને પ્રસંગ સાધી દેણો મગતા હતા.

“તમારામાં માલ જ ક્યાં છે ? નહિ તો હલ્લ—વિદલ્લને શાનાં હાર અને હાથી મળે ? તમે તો ધરમૂળથી માદીના ધણી એટલે રાજ્યની ઉત્તમ વસ્તુ તમારી જ માધિકાની ગણાય.” જવાબમાં કૃષ્ણે કહ્યું કે મને જ્યારે આપું મગધેશનું રાજ્ય મળ્યું, ત્યારે મારા હાથ બધુએને હાર અને હાથી જે જ વાનાં મળ્યાં. તેમાં ખોટું શું ? આપણને તો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ગણ્ય મળ્યું છે. આનંદ કરાને ! શા માટે હાર અને હાથીની પદવા કરવી ? કૃષ્ણકના આ ઉત્તરથી પદ્માવતીને જરાય સંતોષ ન થયો. પણ એ એટલેથી યાકે શા માટે ? એ તો રાજ રાજવીના કાન લાગેયાં કરે અને નવાં નવાં બદાનાં કરી કૃષ્ણકને ઉશ્કેર્યાં કરે. એકદા કૃષ્ણે કહ્યું કે તું શા માટે ચિંતા કરે છે ? હલ્લ-વિદલ્લ તો મારા ભાઈ છે. હું માથું એટલે તુરત તે વસ્તુ હાજર જ કરે, પણ આપણી પાસે તો આવકું મોટું રાજ છે, ત્યાં એ હાર અને હાથી શા વિસાતમાં ? નાણીએ જગ મો મરડીને કહ્યું કે માગો તો ખગ. ખજર તો પડે કે હાથી ને હાર આપે છે કે ગમિ આપે છે ? આવા વચનથી કૃષ્ણે જગ ચડે જરાયો અને એ ચડની પાછળ પોતાનો ધર્મ બૂલી ગયો. આ અન્યાય દહેવાય એ ચોખ્ખી વાત તે નારીમોહને આધીન થઈ અસાચકસીના વેશમાં દોરાઈ બૂલી ગયો. એને મોહાવેરી એવો તો જકડી લીધો કે પોતાના તેઓ ભાઈ છે એ ભાવના જ જુનાઈ મધ. હાર અને હાથીની, જાતે મોહાવીને માગણી કરી. વડીલ બધુનાં આ વચન સંભળી બન્ને ભાઈઓ દિગ્મૂઢ જ બની ગયા.

વડાવા બધું ! શું દરનારમાથી બધાં આબૂપણે નાસ પામ્યા કે રાજધિરાજ થઈને આપની નજર અમને પિતાશ્રીએ આપેલા આ એક હાર પર પડી. વળી રાજ્યમાં મદોન્મત માતંજો ક્યાં નથી કે આ હાથી ઉપર આપની નજર પડી ? વડીલ બધું ! આટલી અપાંગ ગજ-જે સંતોષ ન મળ્યો, તે શું આ એક હાર અને હાથી આપી ચકરો ? વિદલ્લના આવા રાજ્યે કૃષ્ણકને જીવતા ઉત્તેજક નીવડ્યા.

પદ્માવતી પ્રત્યેની આ રાગવૃત્તિએ જંધુરનેહના સ્ત્રોતમાં વિલેપનું બીજ ને રાખ્યું જ હતું એમાં વેગ મળ્યો.

ગામધિરાજ કૃષિકનું મગજ હાથમાં ન રહ્યું. એણે જરા કડક સ્વરે માગણી કરી, પણ બન્ને બાઈ મૌન રહ્યા. થોડીવાર વાતાવરણ નિસ્તેજ અને મંદીર બન્યું. કૃષિક અને બન્ને બાઈઓ તે વખતે તો વિષ્ણુદા પડ્યા, પણ કૃષિકની વૃત્તિ બળાત્કાર તરફ ધ્રેણી હતી. કૃષિકના પ્રકાપની સામે ટકવું સહેલું ન હતું. હલસ-વિહલસ સાથે શોધવા લાગ્યા. આખરે એમની દૃષ્ટિ ચેટક મહારાજ પર ફરી. કારણ કે મહારાજ ચેટકની ક્ષાત્રધર્મનો રક્ષામાં તેમનો અડગ નિશ્વાસ હતો.

હલસ-વિહલસ બન્નેને લાગ્યું કે જંધુ જંધુધર્મ ચૂક્યો છે. ને તેણે બાઈને નાતે જ તે માગણી કરી હોત, તો એમને દુઃખ ન થાત; પરંતુ બાઈ આજે કોઈ સત્તાનો ખુમારીમાં મહાસે છે. એટલે જ એ બળાત્કાર કરશે. જંધુતવનો આગાને વશ થવું એમાં તો રોહની બનોખી લક્ષણ છે; પણ બળાત્કારને વશ થવું એમાં કેવળ પામરતા છે. ક્ષાત્રતેજને એ પામરતા કેમ પાલવે ?

તુરત જ તેઓએ મોસાળ બહારી પ્રયાણ કર્યું. આજે કંઈ મોસાળને નાતે મોસાળમાં જઈ મહાલવાનું ન હતું. આજે તો માતા-મહા ચેટક મહારાજને યરણે જઈ મૂકવાનું હતું. કૃષિકના રાજ્યના પ્રમાણમાં નાની જતા વિશાળ અને પુરાણી વિશાલા નગરીના મહારાજ ચેટક પાસે તેઓ પહોંચ્યા. અને ત્યાં જઈને ચેટક રાજાને કહ્યું કે પિતાના વાતસલ્સરમારક સમા બાઈ કૃષિક આજે બધુ-ધર્મ અને ક્ષાત્રધર્મને એક બાળુ. મૂકીને પોતાની રાજ્યમદિયો સંતોષ નદિ પામતાં અમારા પિતાશ્રીએ અમને જાહેર રીતે બેટ આપેલા આ દાર અને દાધોને પોતાના કરવા તથાસી રહ્યા છે. અને તે પણ સત્તાનો ખુમારીથી—બળાત્કારથી—અપી રિયતિમાં અમને એક જ માર્ગ સૂઝ્યો છે કે આપની સલાહ અને સલાહ બન્ને લેવાં. મૂળ વાત એ છે કે અમારી પાસે પિતાનાં દીધેલાં આ જ માત્ર પુણ્ય-

રમરણો છે. જ્યારે કૃષ્ણિક પાસે રાજસમૃદ્ધિ, વૈભવ, ભંડાર અને વસ્ત્રા બૂધણ એ બધુંય છે. છતાંય એ બંધુને જોઇતાં હતાં તો બંધુઆચારના બળથી તે લઇ ચડતા હતા. પણ આજે તેના પર કોઈ બીજી વૃત્તિએ આક્રમણ કર્યું છે. મારું હૃદય પોકારે છે કે સત્તાને વશ ન થવાય. આ સ્થળે મારે શું કરવું એ આપ જ કહો. જે ક્ષત્રિય-ધર્મની રક્ષા ઉચિત હોય તો તે જાળવવાની મારામાં શક્તિ નથી. આપને સમજે આવશે છું. શરણ આપવું કે કેમ એ આપના અધિકારની વસ્તુ છે. બન્ને ભાઈઓનો વાત સાંભળી ચેટક મદારાજએ તેમને અભય બતાવ્યા.

કૃષ્ણને આ વાતની ખબર પડતાં જ તે લાક્ષ્યોળ થઇ ગયો. તેણે વ્રુગત જ સુમતને રવાનો કર્યો અને કહેણ મોકલાવ્યું કે, 'હાર અને દાથી લઇને મારા બન્ને ભાઈઓ અને કલ્યા વિના ત્યાં આવ્યા છે, માટે હાર અને દાથી સાથે બન્ને ભાઈઓને સુખત કોઠા; નહિ તો મુદ્દની તૈયારી કરો.' ચેટક મદારાજ પાને બે પ્રશ્નો ઉપરિચય થયા. એક તરફથી સમજાગત માટે ધર્મની રક્ષાનો પ્રશ્ન અને બીજી તરફ હાર અને દાથી માટે નિર્દોષ એવા દળરો માણસોના પ્રાણની આતુર્તિ. સુમત સાથે જ જણાવ્યું કે એ દારૂ અને દાથી તેના પિતામીના આપેલા છે; એટલે એમાં તારો ભક્ત નથી. એમ વિવેકથી સમજાવટ કરી, પણ આમલી કૃષ્ણે તે વાત ન માની. વિચારો, અલી જ કસોટી છે. જે એક કૂપખાંખડીને પણ દુભવતાં થયે તે અનુકંપ બધાં હૃદયને દળરો નિરપગધી જનોના સંદારની કલ્પના પણ ટટસી ખૂંચી દર્શાવે. એમણે યોનાની રક્ષા પ્રમાણે માનભરી રીતે સૂતેલ સમાધાનના મધળા ઉપાયો લોધા. પણ કાં તો સ્વધર્મત્વાગ અને નહિ તો સગર્જ એ બે વિના એકે માર્ગ ન દેખાયો, ત્યારે એ સત્તાની જે ભૂમિમ હતી, તે ભૂમિકા પ્રમાણે જે સૂચ્યું તે આમણું. બીજા અદાર ગગનએ એમની વધારે ધાયા. મદામુદ્દની તૈયારીઓ થઈ. અને આવા મુદ્દનું પરિણામ તો બીજું શું હોય? એક કરોડ એંચી લાખનો માનવ-સમુદાયનો સંદાર. મારા દારૂ અને દાથી માટે કેવી

ભયંકર લીલા ! આ રીતે પણ પરુષજની સામે પરુષજની સામનો કર્યો તે નિર્મેળ આદિંસાની દૃષ્ટિએ તો ન નિમાત્રી સદાય, પણ એમની જે ભૂમિકા હતી તે ભૂમિકા પર ઊભા રહીને જોઈએ તો નિર્મળનાથો આધીન થાત, એનાં કરતાં આધીન ન થયો એ જિંવી નૈતિક ભૂમિકાનો માર્ગ એમણે પસંદ કર્યો, એટલે આ યુદ્ધ એને માટે હૃદય ગણાય. કૃષ્ણને માટે તે કેવળ અધર્મથી હોઈ અશુભ ગણાય. એથી જ જોતાં મો એમ જાણે છે કે એ યુદ્ધ મહારાજ એટકને બાધ ન થયું.

ધર્મમાં વાણિયારના દિસાજ ન હોય. નિઃસ્વાર્થભાવ અને કર્તવ્ય ખાતરની જીવન-અર્પણતા જ ધર્મ પળાવી શકે, અને તે એટલે મહારાજનાં હતી. તેથી જ તેનું કૃણ એમના પક્ષે અનિષ્ટ ન આવ્યું. પણ મારે તમોને અહીં ચેતાવવા જઈએ કે ગમે કોઈ આવું અર્ધ-અનુકરણ કરવા મંડી જતા. આટલો જ આ હૃદયનો સાર છે કે આ એટકનું કાર્ય કોઈ ધર્મજનથી પ્રેરણાને નહોતું થયું. માત્ર સત્યધર્મને સમજીને, વિચારીને જ થયું હતું. એટલે સ્વૂળ અશુભી જાણે દાર અને હાથી માટે આટલું બધું થયું હોય એમ લાગે, પણ ખરી રીતે તો એમને માટે એ યુદ્ધ કેવળ નીતિના રક્ષા અર્થે અનિવાર્ય થયું. તેઓ મહાવીરના જ અનુયાયી હતા. તેથી તેમણે ઉભે પણ ખીજા અદાર દેશના રાજ્યોને પુછાવ્યું કે અરણ્યે આવેલાનું રક્ષણ કરવું, એ મારો અત્યારે ધર્મ છે કે. અરણ્યમાંતે સોપીને યુદ્ધ અટકાવવું એ ધર્મ છે ? બધાવ વીર હતા, મહાવીરના અનુયાયી હતા અને વિવેકી પણ હતા. એ સૌની એક જ સલાહ પડી કે અન્યાય સહન કરવામાં ક્ષાત્રધર્મનો જે ક્ષાસ છે, તે યુદ્ધમાં નથી. અને તેથી માત્ર અન્યાય અટકાવવો એ જ ખોસે સૌ સંયુક્ત થયા અને યુદ્ધો ખેલાયાં. છતાં જે જોઈદર્શન પર્યોદિયના વધમાં નરક જતાવે છે, આપદાતમાં મદાઅધર્મ જતાવે છે, તે જ જોઈદર્શન એટલે મહારાજને દેવલોકમાં પહોંચાડે છે, એકાવતારી જનારે છે. બસ ત્યાં જ ધર્મના રહસ્યની ખૂબી છે. માનવતાવાળો વીર મનુષ્ય યુદ્ધ નોનર

નહિ, પણ અન્યાય થતો હોય તો જરૂર અટકાવે. કાંઈ રીતે પશુ-બળથી ડરે નહિ. આટલી મરવાની તૈયારી હોય તે જ વીરો ધર્મ નિભાવી શકે. બીજાનું મનુજ નથી.

મરણ આગમે તે ભરે મૂઠી, દિલની કુઘા જોને;
તીરે જિલ્લો જીએ તમાસો, તે કોડી નવ પામે જોને....હરિને!

આ જ ભાવનાથી એ ગાડીવાને આકૃતિ આપી અને ગુરુ-સેવાનો ધર્મ બરાબર જાળવ્યો. તરવાર અને કુગન હાથમાં રાખી તક્ષવારની ખીકથી કુરાન કંપૂલ કગવીને લાખોને મુસલમાન બનાવ્યાની આવી વાત સાંભળી એવા ધર્મજનન મટે આજે પણ માનવતામયું અંતર કકળી ઊઠે એ સ્વાભાવિક છે. પણ આટલા ધર્મજનન અને શૈતાનપત ટક્યાં સાથી ? એ જ એક મહાપ્રશ્ન છે.

એનો ઉત્તર તે કાળનો ઇતિહાસ જ આપે છે. પશુબળ કદી સુક્ષ્મબળને જીતી શકે જ નહિ, પણ ખરી વાત એ હતી કે આવા વીર ભાગ્યે જ મળતા. સફુને મરવાની બારે ખીક હતી એટલે છુપાતા ને નામતો ફરતા, કોઈ મરવા તૈયાર નહોતા. ત્યાં વીરજીવનનીયે પરવા નહોતી અને ધર્મનીયે પરવા નહોતી. નહિ તો એ કુદૈયાની અસર દેશવ્યાપી ન થાત. એ ભાગનાગ ભાગ પામર નહતા પણ સાથેસાથે મૂર્ખ પણ હતા. તે કાળનું અધઃપાત સૂચક કરુણ ચિત્ર આ પ્રકારનું હતું.

અધઃપાતનું શબ્દચિત્ર

એક તરફ ધર્મને નામે અત્યાચાર હતો, બીજા બીજી તરફ ધર્મને નામે મૂર્ખતા હતી. આ બન્ને તરવોમાં ધર્મની વિકૃતિ હતી. બન્ને પક્ષે અનિષ્ટ હતાં. એકમાં પાશવી બળ હતું; બીજામાં નરી પામરતા, કાપરતા હતી. 'હિંદુઓની મૂર્ખતા એ રીતે કે વટલેલ હિંદુ પાછો હિંદુ ન થાય, હિંદુધર્મમાં પાછો લેવાય જ નહિ' તે કાળના ધર્મજનોએ પણ ન જોયો દેશકાળ, ન વિચાર્યું હિંદુમતિનું બારી. ત્ર લોટે લોટે ચાલી રહેલાઓએ ધર્મના મૂળ આશયને કે ખગ

રહરયતે સમજ્યા વગર સકાન ચલાવે ગમ્યું. પનિણામે એક તરફથી વટાળવૃત્તિથી ધર્મીતર કંગાવવાની-વટલાવવાની ક્રિયા ચાલુ રહી, મુસલમાનો વધ્યા ને ધર્મજનન વધ્યું. બીજી તરફ દિંદુ ઘટ્યા ને વીગતા ઘટી, દલુ આ વીસમી સદીમાંય આજે પણ અવશેષો રહ્યા છે. આ જૂમિ વંધ્ય નથી થઇ. તેમાંના અવશેષોથી હમણાં જ ટૂંક સમય પહેલાં બની ગયેલા બનાવને હું તમારી સમક્ષ કહી ગયો છું.

હું શું કહેવા માગું છું ?

ધર્મને નામે આતું પતિંગ ભેદ-વેદ-ધર્મના હળવે શંકિયુસ્તોના વિશેષ વચ્ચે પોતાના મૂળધર્મને આદનારને અપનાવ્યા. શુદ્ધિ અને સંગઠન એવા ધર્મના અંગો પર એમણે ભારે વજન આપ્યું. એ મહર્ષિની દષ્ટિએ માનવતાનાં મૂલ્ય કેવાં દતાં એ હું પ્રમંગે કહીશ. મને હિંદુધર્મ અને ઇસ્લામ પ્રત્યે પોતપોતાની કક્ષા નેટસે બરાબર સફળાવ છે. એટલે જ એ બન્નેની વાસ્તવિકતા બતાવવા અને વિકૃતિ હટાવવા એ મર્દાનગીના વિષયમાં બન્ને પક્ષનાં દૃષ્ટિાં ટાંકી બતાવ્યાં છે. માગ બ્યાખ્યાનનો સાર તો એ છે કે હિંદુ હો કે મુસલમાન હો, પણ બ્યા નરી પામરતા છે કે નરી ધર્મજનની પાસવતા છે ત્યાં શુદ્ધ માણસાર્ધ-મનસાનિયત છે જ નહિ. અને ત્યાં શુદ્ધ માનવતા નથી ત્યાં ધર્મ તો ટકે જ શાનો ?

આટલું સમજાય તો !

હિંદુની બહેન, એટીના અપહરણને ઇસ્લામી બચ્ચો પોતાની બહેન-એટીના અપહરણ તુલ્ય લેખે પછી એવા કિસ્સાઓ નાખૂદ ન થાય ત્યાં લગી એના દિલને જ'પ કેમ વળે ? એ જ રીતે ઇસ્લામી બચ્ચાની બેકારી કે દુર્દશા ભેદ હિંદુ ભાઈને ગાદીતક્રિયા કે મોટર પર મહાસવાનું મન કેમ થાય ? આ રિયતિ બો લાવવી જ હોય તો બન્ને પક્ષના દીર્ઘદર્શી પુરુષોએ નિકટ આવવું જોઈએ. સ્વાર્થત્યાગ અને સહનશીલતાથી જ માનવતા દીપે છે.

॥ ઈ શાંતિ ॥

સ્ત્રીઓમાં મરદાનગી

[પ્રવચન દશમું]

પ્રિય આત્મખંધુઓ અને બહેનો !

‘ મરદાનગીવાળા ’ ગૃત-વ્યાખ્યાનમાં વિચારપૂર્વકની વીરતા વિશે હું કહી ગયો છું. એવી મરદાનગી પુરુષમાં જ હોય, સ્ત્રીમાં ન હોય, સ્ત્રી તો અખળા કહેવાય એવા જામમાં તમે ન રહો, એ દૃષ્ટિએ આજે ‘ સ્ત્રીઓમાં મરદાનગી ’ એ વિષય પસંદ કર્યો છે.

જો કે સ્ત્રી અને પુરુષનાં દેહ બંધારણ અને પ્રકૃતિમાં સ્થૂળ ફેરફારો છે જ, અને એ ફેરફારોને લીધે કાર્યક્ષેત્રોમાં પણ અંતર મહે છે. છતાં એ કાર્યક્ષેત્રનું અંતર તો શિથિલ જન્મે જાતિને પરસ્પર સાધક છે. એટલે એ દૃષ્ટિએ કોઈ બિંધુ નથી, તેમ નીચું પણ નથી. મનુષ્યાવનાં, સુશિક્ષણના, સંયમના અને મોક્ષના જન્મેને સમાન અધિકારો કુદરતી છે જ.

જેટલી વીરતાને પુરુષોમાં અવકાશ છે તેટલી જ વીરતાનો અવકાશ સ્ત્રીઓમાં છે; હોવો જોઈએ. તમે મારીઆ વાતને પ્રથમ તકે કદાચ હસી કાઢશો, પણ આખરે સૌને એટલું કળુટ્યા વિના છૂટકો જ નથી. કેરુપનાની પાંખ પહેલે એટલે દૂર જઈએ, તો તે કાળથી માંડીને આજ સુધીની માનવજાતિની વહીમાં એવા પ્રસંગો એક અથવા બીજા રૂપે મળી જ આવે છે. આપણે અહીં તો માત્ર મોગલકાળનો ઇતિહાસ લઈએ.

એ તો તમે જાણતા જ દશો કે ગોમલ સંસ્કૃતના મમએ નારી-જીવન જોખમમાં આવી પડ્યું હતું. એમના પર અનેક અત્યાચારો ગુજરતા જોઈને, સહકારી પુરુષ વર્ગે તેમને તે આફતથી બચાવી લેવા સારુ સ્ત્રીઓને સુખ રહેવાની સલાહ આપીને ફગ્લ પથ પાડી હતી. છતાંય છેલ્લાં મો વચસમાં સ્ત્રીજીવન જેટલું પામર અને નિર્મળ બની ગયું છે, તેટલું ત્યારે નહોતું. કાગ્લ કે શીલ અને સત્પરદાના આદર્શોની ત્યારે જે કિંમત હતી તે આજે રહી નથી આ દુર્દશા કાથી ધર્મ એ પ્રસંગ આવ્યે કહીશ. અહો તો હું એવું એક ઐતિહાસિક ચિત્ર ખઠું કરવા માગું છું કે જે દાગ તમેને ખ્યાલ આવે કે, જેમ પુરુષ સ્ત્રીને મદદ અપે છે તે જ રીતે મુશ્કેલી અને કટોકટીના સમયે સ્ત્રી પણ મદદ આપી શકે છે. પ્રસંગ પડ્યે ગર્થા-ગણની વીરામતા પણ બની શકે છે. પુરુષને આફત અને અધઃપતનથી બચાવી શકે છે, અને પુરુષથીયે વધી જાય તેવું કાર્ય કરી શકે છે. જો કે એ ચિત્રમાં નારીજીવનને સ્પર્શતા સર્વ વિષયોનો સમાવેશ નહિ થાય, પણ તે પગથી સ્ત્રીઓની વફાદારી, ટેક પાળવાની અડગ વૃત્તિ, કળામય ગ્યનાત્મક શક્તિ, ધીરતા, સહૃદયતા અને સહનશીલતા પ્રત્યાદિ ઉચ્ચ ગુણો કેટલી હદ સુધી હોઈ શકે છે એવું તમને સહેજે જ્ઞાન મળે અને એ જ્ઞાન જ તમને સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે એવા સમભાવ તરફ દોરી જશે કે જેથી ઘણા સામાજિક કાવગાઓનો ઉકેલ તમે સ્વયં લાવી શકશો.

- સોળમા સેકાની આ રાત છે એકલા દિલ્લીમાં અનેક ગાજ મદારાગઓનો દરગાર લારાયો હતો. તે કાળે દિલ્લી, હિંદુ પાપતપ્ત ગણાતું રાજકાજ સંબંધી અનેક કાવગાઓ ઉદ્ભવ પામી જ્ઞાન ગમ્મન શરૂ થઈ. પ્રસંગ સાધી અગ્નિર આદશાહે કહ્યું, "અહીં હાજર રહેલા વીરો! હિંદુ રાજામાં પ્રાચીન કાળની સતીઓના અનેક ઉદ્દેખો મળે છે, પણ આ કાળે કાઈને ઘેર સતી ઓ હરો કે ?" આ પ્રશ્ન સાલજતાં જ ત્યાં બેઠેલા બધા ગજપૂતો ચૂપ થઈ ગયા, નીરવ શાંતિ

છનાઇ ગઈ. બાદશાહે એ સ્તબ્ધ વાતાવરણ પર એક વેધક દષ્ટિ ફેંકી. સૌ શન્યપત્ત બની ગયા હતા. કોણ કહી શકે કે મારે ઘેર પતિવ્રતા નારી છે? કદાચ કહે અને કસોટી થતાં પાછા ફરવું પડે તેના કગતા મોન રહેવું શું ખોટું? ન કાઈ ઊભું થયું, ન કાઈ બોલ્યું. બાદશાહનું મોઢું હવે જરા કડક અને વક બન્યું. જાણે એ બધા રજપૂતો પર શરમ છે એમ ન કહેવું હોય! બધા રજપૂતોનાં મોઢાં વીધાં ચર્મ ગયાં અને ઔ બોંય તરફ જોવા લાગ્યા.

હાડાની હિંમત અને હોડ

આ વખતે ત્યાં બેઠેલા ચાંપરાજ હાડાથી ન રહેવાયું. ક્ષાત્રતેજથી ઝગદળતો એ વીર ઊભો થયો અને અદબથી કહેવા માંડ્યું, “જહા-પનાહ! ધરતી તો અમરવદ્ધ છે. જગતમાંથી સતીઓનો નિવંધ નથી થયો. હજુયે આર્યાવર્તની વીરાંગનાઓ શિવજયંતી સૃષ્ટિને અજવાળી રહી છે. આ સેવકને ઘેર જ સતીરત્ન મોજૂદ છે.”

“સતીની પથ્થ ખરી ખજાર તો કસોટી થયા પછી જ પડે. બાકી પોતાની ઓને સતી કોણ ન કહે? ” બાદશાહના મોં પર મંદ રિમન હતું. આટલું સાબળતાં જ હાડાનું શોણિત ધમક્યું. એણે બરસભામાં એસેન્જ કરીને કહ્યું, “બાદશાહ! કહેવાના કે કપનાનાં આ વેશુ નથી, આ તો વજ્રના લેખો છે. કસોટી જે રીતે કરવી હોય તે રીતે કરી શકો છો. જો આ હાડાની ઓ સતી તરીકે સામિત ન થાય અથવા તો કાઈ તેનું શિવજય અંકિત કરવાની તાકાત ધરાવે તો મારું માથું ફલ કરું.”

બાદશાહે ચોગેર દષ્ટિ ફેરવી, અને સૌને ઉદ્દેશીને કહ્યું, “સાંભળ્યું? છે કાઈનામાં તાકાત કે જે ચાંપરાજ હાડાની સતી-રત્નના સતીત્વની પરીક્ષા કરે?” ‘સતીત્વની પરીક્ષા’ એ કાઈ જગ્યાના ખેલ ન હતા. કોની જનેતાએ શેર સૂંકે ખાધી હોય કે, વીર ક્ષત્રિયાણીની કસોટી રવા તૈયાર થાય. કસોટી કરનાર જ કસાઈ ગય. વાતાવરણ ફરીને

ગભીર બન્યું એ જ સમાર્માં પાદશાહનો હજૂરિયો શેરખા નામનો સિપાઈ બેઠો હતો હાડાની પ્રતિભા અને ધનજલત એ સાખી ચક્રો નહિ એના મનમાં વલ્લવલાટ ચરૂ થયો જેવી પાદશાહની નજર ફગતી કગતી શેરખાં પગ પડી કે દુરત જ એ ગુમાનમૂર્તિ ધૂળતે માત્રે ખડી ચર્ચ ચર્ચ 'તૈયાર છું, ખાનિદા' બધાની આંખો એની પગ પડી, પગ ચેતનને બદલે જડ જેમ જેમ નિરાશ થાય તેમ દષ્ટિ પાછી ફેગવતા ફેગવતા તિરસ્કારનો ઓઝેક કટાક્ષ સફૂએ ફેક્યો

'શેરખા ! હાડાની હોડ યાદ છે ને ?' પાદશાહે કહ્યું. 'હા, ગરીમનવાઝ ! જે હાડાની રાણીનું ચિયળ હા માસમાં ખડિત હતું તો આપરાજ હાડાનું મસ્તક લઈ અને જો તેમ ન કરી શકું તો તેને બદલે માડું શિશુ સમર્પણ કરું.'

એ પણ એક જમાનો હતો કે જ્યાં આવી હોડો થતી જિભ રાયેલા દરબારનું સ્વરૂપ પલટાયું બન્ને પક્ષની કબૂલાતો પર સહીઓ લેવાઈ શેરખાંએ હા માસ દરમ્યાન ગમે ત્યાંથી હાજર ચર્ચ જલુ અને હા માસની મુદત પૂરી ન થાય ત્યાં લગી હાડાએ દિલ્લી ન છોડતું એમ નક્કી થયું જમીનો તથા સાક્ષીઓ પણ લેવાઈ ચ પગજ હાડાની ગેગમાં સાથેની હોડ ખડિત તો ન જ હતી, પણ એટલું ખડું હતું કે આપરાજ હાડે જેવું બાખ્યું હતું તેવી જ હાડાની પત્ની હાડોહાડ પતિનતથી રંગાયેલી હતી એના નયન જ સતીત્વના પ્રભાવની સાક્ષી પૂરતા

શેરખાંએ ખીકું ઝડપ્યું અને છુદી કોટા ગયો પગ ખરો, પરંતુ સોનરાણીનું જવાન સાબળાને તે કોટામાં ચક્ર ગયો એણે લોહો પાસેથી સાબળ્યું કે એ સતીન નાવણ છાટવાથી જૂતપનિત ભાગે રોગ મટે, એવી જગદળા છે તેણે છુદી-કોટામાં રહી બની શકે એટલા બધા પ્રયત્નો પાદશાહના ખત્યે અજમાવ્યા પગ સોન રાણીનું ખમીર તેની સાહસિક ચરવીગતા તેની અડોલ વૃત્તિ ધેર અને હિમત પાસે શેરખાની કોઈ રીતે કારીગીરી ફાવી નહિ એની

સામે કુદૃષ્ટિથી જોનાર જગાને ભરમ થાય એવી વાતો પણ ગામમાંથી સાંભળી. એનું મોઢું સુઢાં જોવા પામ્યો નહિ! ક્યાંથી પામે? દિવ્ય-તાના દર્શન સહેલાં નથી. એના સતીત્વની હકીકતો સાંભળાને પોતાના સાદસ માટે પસ્તાયો. વખતના વહેણની સાથે શેરખા વધુ ને વધુ મૂંઝાવા લાગ્યો.

શક્તિથી તો કોઈ રીતે ફાવી શકે તેમ હતું જ નહિ તેની ચાલાકી પણ કશું કાવું કરી શકી નહિ. છેવટે નિઃશ્વર કં, કોઈ એવી ચીજ મળી જાય તોય બસ કે ત્યાં જઈ એ બતાવીને દહી ચકાવ કે હું હાડાના નિવાસમાં રહ્યો છું. જુઓ, આ તેની નિશાની. 'પણ ખાલી હાથે પાછો ફરું' તો તો આગરના ઠાંકરા થાય અને જન પણ જાય. ઉપરાંત ગજપૂતોની મૂઝ ઊંચી થાય, આ કફપના એને અકળાવી મૂકતી, પણ એ ચીજ મેળવવાનો રસ્તો કયો? છેવટે એક મામું સૂઝ્યો

જુહીકોટામાં એક મહાચતુર અને નામાકિન વેશ્યા ગહેતી હતી. એક તો વેશ્યાની જન અને વળી સાધનો મળે. પછી તો પૂછતું જ શું? શેગખાને એ મામું સૂઝ્યો અને તે વેશ્યાનું શગર્વ શોધવા ઊપાયો. મદનમેના પામે જઈ આજીજીપૂર્વક પોતાની મદા-મૂંઝવણની વાત કહી, જે કોઈ પણ રીતે મોનરાણીના ગ્રુપ અવધવનું કોઈ ચિહ્ન હું જાણી લે અથવા આપગજ હાડાની વાદગીરીની કોઈ એકાદમે વસ્તુ લાવી આપે તો જાણે તે મને જીવનદાન આપ્યું અને તેના બદલામાં હું તને ન્યાય કરી નાખીશ. પછી તારે જિંદગી સુધી આ ધધી જ નહિ કરવો પડે. હું દિલ્હીના પાદશાહની પાંખે બેસનારો છું.

મદનસેનાએ પોતાની બધી શક્તિ અને ચાલાકી અજમાવીને પણ આ કામ કરી આપવાની ખાતરી આપી. આથી શેગખાને આશા-સન મળ્યું. અને તેણે વેશ્યાને જોઈતાં, માખ્યા પ્રમાણે બધાં સાધનો પૂરાં પાડવા માંડ્યા.

વેશ્યા લગભગ આખા શહેરની રહસ્યમય વાતોમાં પારંગત જ હોય, રાજપટપટની ધણીખરી વાતોનું તેને જ્ઞાન હોય, અનેક પ્રકારનાં માણસો પાસેથી જાણવાનું મજાવાળી એ જાણી વાતે નિપુણ હોય, એ દેખીતું છે. તેમાં પણ મદનસેના તો વળી ભારે ચતુર અને કળાખાજ હતી. સોનરાણીના જીવનથી તે બરાબર પરિચિત હતી, એટલે જગ-કપટ સિવાય કાવવાનો એકે માર્ગ ન હતો. એણે વેશ પદ્ધતિયો. વેશ્યાને બદલે કૃત્રિમાણીનો સ્વાગ સળથો. જાણે કોઈ દૂર દેશથી જનાનો આવતો હોય તેમ વાહનો, ચાકરો અને દાસીઓના ભારે આકબર સંવિત મદનસેનાએ નગરમાં પ્રવેશ કર્યો અને ગજમહેલમાં ખજૂર મોકલ્યા કે આપરાજ હાડનાં ફરજી પધાર્યાં છે.

સોનરાણીને ખબર આપવામાં આવી એટલે તે ખુદ ખુદ થયા. હાડાની ફરજીયા, અને વળી હાડાની ઝેરહાજરીમાં પધારે એટલે જગાયે ઘોણપ ન દેખાય તેમ જમણું સન્માન આપવું રહ્યું. વાજતેગાજતે સામ્રાજ્યે તેની પધરામણી કરવામાં આવી. રાજમહેલના ચોક મુધી 'સોનરા' પધાર્યાં અને મહેલમાં પોતે બહુ ભલકાભયુ' સ્વાગત કર્યું. ફરજીયાને કોઈ દિવસ નગરે જોઈ ન હતાં તે આજે મિત્રવાન બનીને આવતાં જોઈ સોનરાણીના હૃદયનો પાર ન રહ્યો સોનરાણીના જેટલી વીરતા હતી તેટલી જ સરળતા હતી.

ફરજીયાને સોનરાણીના આવાસ પાસે જ ઉતારા મળ્યો. એ ધૂત વેશ્યાએ, ગજપ્રધમની જાણકાર હોવાથી કંઈક બનાવટી (ભજતી) વાતો કરી અને રાણીજીની મગજતાનો લાભ લઈને જાજ પાથરી.

મદનસેના રાણી પર એટલો તો ધ્યાર બતાવે કે સોનરા કોમળ હૃદય ગદગદિત થઈ જાય. કૃત્રિમતાનો ચળકાટ પહેલો તકે તો ખરાને કાજુ જ પાડી નાંખે છે. ચાર દિવસમાં તો સોનરાણીનો વિશ્વાસ મદનસેનાએ જીતી લીધો. હાથે ફરજીયાની તારીફ કરતો ત્યારે ફરજીયાને મજવાને માટે સોનને ભારી મન થતું. આજે તો એ ફરજીયા આજણે પધાર્યાં છે એમ સોન માનતી એટલે એને બહુમાન જામતું. એને

સ્વપ્નેય ખબર ન હતી કે કુર્મજાના પ્યારના લેખાસમાં છુપાયેલી આ વિપજરી વેશ્યા છે.

મોનની પતિપગાયણતા અને સતીત્વને પ્રભાવ જોઈ વેશ્યાને જીંડો આત્મા ઠોઈ ઠોઈ વાર ફફડીને કબી દેતો : ‘ક્યાં આ અને ક્યાં હું ?’ પણ એ અવાજ હૃદય મુઠી પહોંચે તે પહેલાં તો મેરખાંતી સંપત્તિ એની આંખો આંજી નાખતી. હવે તો મુક્ત પૂરી થવા આવી હતી એટલે ધૂનું કુર્મજાએ પોતાનાં માણસોને ચેતવણી આપી દીધી. છૂપી તૈયારી થઈ ગઈ એટલે તક સાધી કુર્મજાએ સોનને કહ્યું, “હવે મને ગળા આપો.” અને એટલું કહેતાં જ અશ્રુપ્રવાહ છૂટ્યો. સોન નિચારી શુ જાણે કે, આ રનેહનાં આંસુ નંદોતા પણ પ્રપંચનું ઉપશોભક હતું.

સોનગણીએ શેકવા માટે દિલ દમને આગ્રહ કર્યો. ‘કુર્મજાજી ! થોડા દિવસ નો હજી શેકાઓ, આપના લગ્નગતને આવવાને હવે આઝી દિવસની વાર નથી. એ આવશે અને કહેશે કે, કુર્મજાને જવા જ કેમ દીધાં ? તે બધું આગ્રહ નહિ કર્યો હોય, નહિતર કુર્મજા મને મળ્યા વિના કેમ આજ્ઞાં જાય ? આપ માગ ઉપર યથા લાગી થોડા દિવસ શેકાઈ જાઓ.’ પણ હવે કુર્મજાથી શેકાય તેવું રહ્યું નહોતું. તેથી આમ તેમ અનેક બહાના કાઢી સોનને તેણે સમજાવી દીધી.

વાત એમ બની હતી કે નિશ્વાસ છૂટી લીધા પછી પકડો ગયો ન હતો. એક તો સ્ત્રીજાતિ, વળી મહેમાન અને દાસના કુર્મજા એટલે દિલ ખાલીને એ રાતદહાડો ચેટની બધી વત કરતી. ખાતાં, ચાસતાં, નદાતાં અને સર્તા કુર્મજા તો સાથે ને સાથે. એકદા વિરાળ હોજમા નદાતાં તેની જમણી જાંઘ પરનું એક લાખાનું ચિહ્ન કુર્મજાએ જોઈ લીધું હતું. ‘ઓએને પ્રાણ : છૂટા - પાણીમાં નિર્વાસ નહાવું વધુ ગમે છે.’ આવું યુક્ત ગયાને રહેવું ચિહ્ન ‘તો તે બાપ પોતે જાણે અને બીજાં તેને પ્રેમભાવિક પતિ જાણે સતીનું આવું યુક્ત ચિહ્ન બીજાં કોણ જાણી શકે ? એટલે એ ચિહ્ન જોતાં વાગે

વેશ્યાનાં હપ્તો પાર રહ્યો નહિ. તેનું કામ પૂરું થયું જાણી તેનું હિયું નાચવા માંડ્યું. તેથી હવે એક પણ દિવસ વધુ રહેવું પાસવે તેમ ન હતું.

જે કે સોનરાણીએ કુખ્યાને રોકવા બનતું કશું, પરંતુ કુખ્યાએ નો પોતાના મિત્ર જાગીજના સોગંદ ખાઈને ચોખ્ખી વાત કરી દીધી: હવે હું કોઈ રીતે ગદી શકું તેમ નથી. આગ્રહને વચ થઈ મને રજા મળી હતી તે કરતાં હું વધુ રોકાઈ ગઈ. મોન ! બેટા સોન ! માઠી ! બહુ આગ્રહ ના કર. તારા હૃદયને હું ઠેલી શકતી નથી, પણ મારી સ્થિતિ હવે વધુ રોકાઈ શકું તેવી નથી. સોને જોઈ લીધું કે હવે કુખ્યા કોઈ રીતે રોકાઈ તેમ નથી ત્યારે સોનરાણીએ કુખ્યાને વિદાય આપતાં આપતાં રનેહ, સૌજન્ય અને ઉદારતા બતાવતાં બતાવતાં કહ્યું, 'કુખ્યાજી ! મારાથી આપની કંઈ સેવા થઈ શકી નથી, ફરી-વાર જરૂર પધારજો.' એની આંખમાં નિર્મળ પ્રેમનાં ખિંડુ ટપકી રહ્યાં હતાં. આ તકનો લાભ લઈ એ ધૂર્ત વેશ્યાએ કહ્યું, 'બેટા ! મને પણ તારા જિયોગ ખૂબ સાલશે. તમે મારી બહુ સેવા કરી. મારા આપરાજની ગેરહાજરીમાં તમે મારા માટે આટલું કરશો તે મેં ધાયું નહોતું. બેટા ! હવે તો જતાં જતાં મારી એક મજા રહે છે કે જો યાદગીરી તરીકે મારા હાથની કટાર અને રૂમાલ મને મળે તો નિર્ગત યામ. હું જાણીશ કે કાઠો મળ્યો. અને ત્યાં બેઠે બેઠે એ સહારજાથી તમારા બેથના મેળાપ થશે. સા. ધડી ધડી થોડું જ અચાપ છે. આપણી રાજરીતું એવી રહી.' જામ કહેતા કુખ્યાએ સોનનાં આંસુ લૂછ્યા અને માથે હાથ મૂક્યો. સોન તો આભારના શારથી પાણી પાણી થઈ ગઈ.

સોનની સ્થિતિ

જ્યારે આપરાજ કાઠો બહાર આવ્યો ત્યારે પતિપૂજ્ય ચિહ્ન તરીકે સોનરાણીએ કટાર અને રૂમાલ જે પહેલાથી જ આગી લીધેલાં. એને સામે રાખી હમેશા પતિઅક્તિ કરતી અને અંતરના લાગે દેખતી.

આવી પ્રાણવલ્લભ અને નિત્ય પૂજનની વસ્તુ સોન પ્રાણતિ પણ આપી શકે તેમ હતું નહિ. એક તરફ આ દયા અને ઝીજી તરફ ફર્માની માંગ. આ બે વચ્ચે એનું મંથન વધ્યું. મોન કોઈ ઉત્તર વાળે તે પહેલાં એણે એક વાર ફર્મા સામે જોયું. ફર્માના મુખ પર શોકની છાયા તગવરતી જોઈ એ લાગણીવશ બની ગઈ. ફર્માને આ ચીજો નહિ આપુ તો તેને કુઝા લાગશે. આ બંધનાં મહેરો રહેશે, દાડો જાણશે તો ખૂબ ગુસ્સે થશે અને કહેશે કે, "ફર્માની એવી નમાણી ચીજની માગણી તું પૂરી ન કરી શકી?" એવા વિઠ્ઠલો એની આમપાસ ઘેરાઈ વળ્યા.

"બા! આ સિવાય બીજું કંઈ પણ માગો. આપ તો જાણો જ છો કે આ તો મારી નિત્યપૂજનની વસ્તુઓ છે," આવો એક પ્રબલ કથો. ફર્મા મોન રહ્યા અને મોઢા પરના બાવો બદલ્યા. એટલે આખરે સગળભાવથી તેણે ફર્માને બંને ચીજો અર્પણ કરી.

બસ હવે ફર્માને જે કંઈ જોઈતું હતું તે બધું મળી ગયું. ફર્માએ જતાં જતાં નોકગચાકગ, દાસદાસી સૌને ખૂબ છૂટે લાગે સોનામહોરો આપી. સોનરાણી પ્રભે વારંવાર પ્રેમ જતાવ્યો. જતાં જતાં ખૂબ વિષેન સાલંતો હોય તેમ પોરેપોક રેવાં. ફર્માનું પોકળ છતાં આ કૂટકું વળન જોઈને અંતઃપુરનાં સઘળાં દામદાસીઓથી માંડીને મોટેરા સુધી બહુ અંગાઈ મયાં. કોઈને એ તો ખબર જ ન હતી કે આનું પશ્ચિમ શું આવશે? વેશ્યા તો પૂરેપૂરું નાટક બજાવીને પોતાને રથાને પાછી વેળાસર લાજગ ચર્ધ.

અહીં મેઝખાં કામડોળે વાટ જોઈ ગયો હતો. જનાં વેંત જ વેશ્યાને તેણે આગ્રતાથી પૂછ્યું અને જ્યારે જહું જતાં જતાં જાણ્યું ત્યારે તેના બોળિયામા ફરીવાર શ્વાસ દાખલ થયો. વેશ્યાએ રોરખાંને સોનરાણીના શ્રમ ચિહ્નને બરાબર વર્જવું અને માદગીરીની વસ્તુઓ તરીકે ખાસ દામની જ આપેલી વસ્તુઓ મેંખી. મેરખાંએ વેશ્યાને

ખૂન ઉપકાર માન્યો અને ગદળક ધન આપીને એને ત્યાંથી ચીલે લઈને ગયાના થયો 'દિવમા ગુમાન હતું અને પગમા વેગ હતો.'

દિલ્લીમા જરામર છ જ માસના વઢાણ વાચા હતા બાદશાહે આપનાજ હાંકને ત્યાં જ ગળવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. ફરી વાર જરામર બરાયો અને જરામર છ માસે છુદ્દીથી આવીને શેરખા દિલ્લીના જરામામા હાજર થયો.

બાદશાહ સમયસર હાજર થયા હતા આજનો દરમાર ચિકાર હતો સૌ કાંઈ પરિણામ લેવાને આતુર ડોંગે આવી બેઠાં હતા. શેરખાના મોઢા ઉપગની ઉદનાસ અને ગર્વમિશ્રિત રેખાઓ જોઈને નજપૂતો અને બીજા આશ્ચર્યમા ગરમવ ચર્ચ મચા હતા 'શુ બન્ધુ હતો' એ વિચારથી આપગળ હાડો પલ્લુ ચિતાના ચહાસાગમ્મા હુમકી માગતો બેઠો હતો. ભવકર બાવિની આગાહી આપતુ તેનું હૈયુ ધનકી ગલ્લુ હતું, પલ્લુ મેરુ જેવો તેનો અટલ વિશ્વાસ હતુ મયો ન હતો.

સમય થતા જ બાદશાહે શેરખા ભણી જોઈને પૂછવા માડ્યુ—

'શેરખા ! બોલ શો જવાબ કે?' એકબેરના ડોંગા શેરખા તરફ થબી મયા શેરખાએ કહ્યું કે 'ગરીમપરવર ! શેરખા પાસે બીજો જવાબ શો હોય ? આપ જ હાંકના મહેરમા ખૂન ખૂન મોળે ઉડાવી છે, અને કાંઈ સિદ્ધ મરી આવ્યો છુ સોનગણીનો શેરખા પાસે શો બાર છે કે કદી શર ? અને માફગીરીમા લાગ્યો છુ એ હાંકએ સગે હાથે પોતાની પત્નીને રમારક ખાતર આપેન આ રમાન ' હાંક સામે તીરછી ગર્વિત દષ્ટિ ફેકી એણે ગૌર શિખત કયું

રમાલ જોતા જ આપગળના મોતિયા મરી ગયા, તેમ જ આખી સમા પલ્લુ વિરમય પામી ગઈ આપરાજની પામે પદ્માસિદ્ધ નામનો એક તેનો ખાસ અગત મિત્ર મેરો હતો સોનગણીનો તેને ખૂન પગિચા હતો સોનગણીના મતીલત માટે તેને અખડ વિશ્વાસ હતો આથી વુગ્ત જ તેણે જિભા અમને કહ્યું, જહાપનાક ! આ દુનિયામા ધણાય

ચોરો ચોરી કરવામાં એવા ચાલાક હોય છે કે ગમે તેવી ચીજની ગમે ત્યાંથી ચોરી કરી શકે.

તે સાબળતા જ શેરખાંચે હાડાની કટાર ખતાવીને પૂછ્યું કે, આ કટાર ક્યાની? પડાડસિંહે કહ્યું, 'તે પણ ચોરી લાવી શકાય.' હવે શેરખાંચો ન રહેવાયું. તેણે મોટેથી બરસભામાં ગર્જના કરતાં કહ્યું કે સૌ કોઈ એક ચિત્તથી સાબળો હું સૌની સમક્ષ આપરાજ હાડાને પૂછુ છું કે, સોનરાણીને જમણી મધ પર એક લાખાનું ચિહ્ન છે એ સાચી વાત કે ?

આપરાજ સત્યવાદી હતો. આ વાત સાબળતા વેંત જ તે કંપી ઊઠ્યો. જે સત્યવાદી ન હોત તો કહી શકત કે એ જૂઠી બનાવડી વાત છે, પણ એનાથી તે બને તેમ જ ન હતું. કણુવારમાં તો તેના મરતકમાં અનેક વિચારોના મોજાઓ આવી ગયાં.

મેરુ કે પે પણ આગે સોન નડે તેવો એને સોનરાણીમાં વિશ્વાસ હતો, અને તેથી જ તે આટઆટની હક સુધી મક્કમ હતો, પણ જ્યારે આ ચિહ્નની વાત સાંભળી ત્યારે તેનું હૈયું હાથ ન રહ્યું. તેના વિશ્વાસ ખૂટ્યો. મુખથી તે જગ બળક્યો ફટ ! રાણી ! તારા વિશ્વાસે જ...

સલામા સનસનાટી ફેલાઈ

માદશાહે કહ્યું, 'હાહા ! હવે તમે દારી ગયા છો માયું' તૈયાર કરો. મલા કકળી ઊઠી. આપરાજ તો ગજબીજ વાર હતો તેને માયાની કંઈએ પડી ન હતી તેને તો પડી હતી પોતાની ઇચ્છાતની. જગ આવેશને દબાવી વિનવ્યો તેણે કહ્યું, 'બાદશાહ ! મૃત્યુની બીક નથી. આપરાજનું ચિર તૈયાર છે, પણ...' 'પ...ણ શું ?' દિલ્હીના બાદશાહે કહ્યું 'દિલ્હીના સમ્રાટ ! પણ.. એટલા મારે કે મરતાં પહેલાં મોનને એક નાગ મળી લેવાની ઇચ્છા રહી જાય તો ત્રણ દિવસની મુનની જરૂર છે આ દાડો આજથી ત્રીજો દિવસે પાડો આવશે' બાદશાહે ખુશીથી મુદત આપી, પણ તેના જમીનની

માગણી કરી, અને એ હાડો ત્રણ દિવસમાં પાછો ન આવે તો જામીનનું માથું ધડચી છુટું મર્દ જશે તેવું જાહેર કર્યું.

હાડાને સોનને મળવું ન હતું. પણ સોન પાસે જઈ પોતાના હૃદયનો ગેષ હાથવેલો હતો. એટલે ત્રણ દિવસની મુદત માગી હતી કપડો આપી પોતે તુરંત જ હાજર થઈ શકશે એવી ખાતરી હતી, પણ બાદશાહે જ્યારે શિંગે બહારે શિર આપનાર જામીન માગ્યો ત્યારે હાડો વિચારમાં પડી ગયો. જામીન ચનાર અને આ પરમદેશમાં માથું આપનાર મિત્ર કોણ મળે ?

‘ઝાપદિ મિત્રપરીક્ષા’ મિત્રોની કસોટી આવા દુઃખદ વખતે જ થાય છે. ‘માથું’ આપે તે જ મિત્ર ગણાય. મિત્રો કહી ખગ કે ખમો તમને ખરે વખતે કામ આવશું, પણ આવું કહેના-ગયો વખત આવે તો ટપોટપ સરકી જાય. કોઈ કીલું ન રહે. આવા સમયે મહોબત કોણ માચવે ? મિત્રજાની ઉડાવવી હોય તો છુટી વાત. આ તો લોહાના ચણા ચાવવાના દત્તા. ‘જાનમાં જનાર ધણા મળે, પણ જાન આપનાર તો વીરલા જ હોય’ તે જ વખતે મિત્ર પહાડસિંહ દ્વિભનભેર ખડો થઈ ગયો. ‘આપરાજ ત્રણ દિવસમાં નહિ આવે તો હું માથું શિર આપવા ગજીખુસીથી તૈયાર છું.’ એ વચનમાં ભારેભાર વીંગતા, સહુદયતા અને સમર્પણભાવ હતા. એ દરમિયાન જોઈને સહુનાં નયન ક્ષણભર શીતળ થયાં. ખસ પહુ. ત્રણ દિવસ માટે દરખાસ્ત વિસર્જન થઈ ગયો.

જામીન ચર્મને પહાડસિંહ ઘેર આગ્યો અને પોતાની પત્નીને પોતે જામીન થવાની વાત કરી. “જલુ જ રૂકુ કર્યું.” પ્રાણ કગતાં તમેને તક જાળવવાનું સુઝ્યુ એ વધુ કિંમતી છે. માણસની કિંમત જીવવામાત્રથી નથી. મરવા ઠેકાણે મરીને જીવવાથી છે. આ જવાબ સાંભળી પહાડસિંહને પાને ચડ્યો. મરદ પુરુષો જ નહિ પણ સ્રીઓય હોય છે તેની ખરી ખાતરી ધર્મ. પોતાના પ્રાણ કગતાં

સની ઓને પતિના પ્રાણ પધુ મોંઘા હોય છે. આવો આપનોમ અતિ દુર્લભ છે. પણ એક સરકારી ઓ સ્વાર્પણની સાક્ષાત મૂર્તિ હોય છે.

આપરાજ હાડો પણ વીર જેવો વીર હતો. દિલ્હી જેવા દેશવરમાં માયું આપનાર મિત્ર મળ્યો, પણ મિત્રનું માયું જવા દે ત્યારે તો જનનીની કૃપ લાગે ને ? દિલ્હીયો ઠાટા ધણું જ દૂર અને તે સમયે ટ્રેન કે બીજાં ઝડપી સાધનો ક્યાં હતાં ? વીરોનું સાધન એ તો પ્રાણપ્યારી ઘોડસી. તે ઘોડો પર બેસી બહુ ઉનાવજયો છુંદી-ઠોટા ભણી ઉપડી ગયો.

ભોળી સોનલું પતિવ્રત અને પરિસ્થિતિ

સોનરાણીને તો આ બાબતની કશીય ખબર જ નથી. ક્યાંથી હોય ? દંભ અને નિષ્ઠાસત્તાના હિંમત જ બુદ્ધિ છે. હાડો મહેલમાં એકાએક આવી પહોંચ્યો. અંગેઅંગ સ્વેદથી તરબોળે દર્ના. સોનની પૂંઠથી દશેક કદમ દૂર રહી એણે એક બીડો નિઃશ્વાસ મૂક્યો. પતિ-પત્નિયલ સોન, પતિરાજ હજી કેમ ન આવ્યા એ ચિંતનમાં મરકાવ થઈ હતી. સામે પતિની પોતાના હાથે આસેબેસ જમી હતી. અહો કેવી પતિમય બનેલી આ જીવંત પ્રતિમા ! પણ એ જોવાની આંખ આજે હાડાને ન હતી. એનું અંતર વલોવાઈ રહ્યું હતું. આંખમાં ફૂટાશ હતો. ઠેપાવેશમાં તેનું આખુંએ સરીર ઢૂંછ રહ્યું હતું. શ્વાસ માતો ન હતો. કશું પછી જરા શ્વાસ રોકી તે બોલ્યો :— “કદ રે કદ..... ધિક્કાર છે તને.” હજી સોનના ચિંતન સાગરની ફૂલકી પૂરી નહોતી થઈ. હાડાએ જરા લંબાવીને વાક્ય પૂરું કર્યું— “ઓ અમામણી ! તારા નિશ્વાસે આજથી બીજે દિવસે મારું મરતક દિલ્હીના ભરૂંદરખાંડમાં પડશે. આખરેય સી તો ખરીને. એના ભરોંસા શા ? ધિક્કાર છે તને અને તારી જનેતાને. સમાધિ-ભંગ થયો હોય તેમ સોન ચમકી. જ્યાં પાછું વળી જુએ છે ત્યાં તો પતિરાજ. સોને અધું વાક્ય સાંભળ્યું અને પતિની મુખમુદ્રા ભેદ.

દાણવાગમા તો બુગજીના પાના ગયલી પડ્યા ત્રીન બ્યથામા અનેક
અનિષ્ટ નિમિત્તો એક પછી એક દેખાવા લાગ્યા થોડી વારે રાત્ર
ચર્ધ પતિ આગળ ઘૂટણિયે પડી હાથ ભેડી પૂછવા લાગી. નાથ !
નાથ ! પશુ છે શું ? આપ એકએક કથાથી ? આપ શું જો હો ?
આ બધુ શું બન્યું છે ? પ્રશ્નની પરપગ છૂટે તે પહેલાં હાડો તિર
રકાગની દૃષ્ટિ દેખી તીગની જોમ ઊપડી ગયો. એ કથા કાંઈ સાબળવા
આવ્યો હતો તે જિભો રહે સભળાનવાનું કાર્ણ પૂરું થયું કે એ ઊપડી
ગયો. સોનગણીને આમાનું કશું અપષ્ટ તો સમજાયું નહિ, પણ તેને
“ હું જાઉં છું અને તારા વિશ્વાસે મારું માથું રિહીના જમાગમા
પડશે ” આ વાક્યે એને ચોકાવી દીધી એની દરા પાખ-વિહણા
પખી જેવી ચર્ધ મર્ધ થોડી વાર તો તે હચનો ચર્ધને નીચે ઢળી
પડી સગા સોનનો પરમરનેહી હાડો સ્વભાવે ફૂગ ન હતો, પણ એ
પળો જ કાગમી હતી એથી એ ન થયો. જો કે થભવા નેટયો
વધુ વખત એની પાસે હતો પણ નહિ જિભો રહે અને વિચાર કરે
તો રિહીના ગદની અદર આપેની મુ તે દાખન ન થવાય અને જો
દાખન ન થવાય તો પહોંડસિદનું માથું ફૂગ થાય, એ વિચારે પણ
એને ઉતાવળો બનાવી દીધો હતો પણ મોન પ્રત્યે જગ નેટનો
સહાનુભૂતનો અશ રાખના અમિ તને રહી મયો હોત, તો થોડી ક્ષણો
તો જરૂર આપી શકન, અને એટલી ક્ષણો મનનેના અતગની કળ
વાળવા માટે પૂરતી થાત પણ મારા બાઈજી ! અગળ કળા મોઈથી
કળાણી છે ?

‘ અગળ કળા ન કળાણી મેરે સારિખ અ જ કળા ન કળાણી ! ’

થોડી વારની મૂર્છા પછી તે ન સ્વસ્થ ચર્ધ. હજુ એના જાનમા
હામાના દાખો સુગ રહ્યા હતા સોનને સુગ્રયુ કે ‘ જરૂર મેરે માટે
મારા પતિદેવનું માથું જરૂર હશે ’ અને એ આટલું મતભાવવા જ
અહીં આબા હોવા ભેઈએ તેઓ જનહી પડોચી બશે અને ત્યા
તેમના હૃદયે મુજબ ખમતકે કપાશે અને મારુ થશે તો ? અહાહા !

દૈવ ! દૈવ ! દૈવ ! પણ ત્યારે હવે મારે શું ક-વું ? બધી બાજુ બની
ચલા પછી પ્રપત્ન ત્યા કામના ? “હું લિલ્લી જાઉં તો ?” જાગે એવું
અતઃકરણ કા ન પ્રેરણું હોય. “ખરેખર, મારે જવું જોઈએ.” “પતિ-
ગજ પહેલે તે પહેલા જ હું દિલ્લી પહોંચી જઈ” અને વસ્તુસ્થિતિ
જાણી લઉં આ વિચારોએ એનામાં રૂઝિત, ચેતન અને આનંદનો
રોમાંચ ખડો કર્યો

તે દીલીપોચી ન હતી, વીરાંગના હતી જે અમળા હોત તો
તે વાળુ હોત અથવા બહુ બહુ તો કાઈ દેવદેવીની ‘માનના’
માની હોત, પણ આણે તે કશું કશું નહિ હવે અહીં ક્ષણવાર પણ
રોમાંચ એને અસહ્ય થઈ પડ્યું લાગ્યા લાગ્યા વિચાર કરવાનો એ
સમય પણ ન હતો જલદી દિલ્લી પહોંચવું અને જે સૂઝે તે ઉપાવ
કરો એ જ એની ગટના હતી. પવનવેગે જાય તેવી સાદ મેળવી
પોતાના પતિ પટેલા તેણે દિલ્લી પહોંચવા તૈયારી મગી, સાદ પર
રવાના થયા જે આપગજ પહેલાં તે ન પહેલે તો મામલો બગડી
જવાનું એને બગખર બાન હતું સાદે પણ મ્મલ કરી તે હાડના
પહેલા જ દિલ્લી પહોંચી મધ એક સંજ્ઞન અમીગને ત્યા ઉતારો
કર્યો ને બધી બાગતથી થોડી વાગમા વાકેફ થઈ મધ
સોને શું માલજી ?

મોનગણીના મનવમા સતીત્વની હોડ થઈ હતી, અને
તેની નામે યેરખા નામનો સિપાઈ પડ્યો હતો તે સિપાઈ આપરાબની
ગણીતું સિપાઈ ખડિન કરીને એનું મુલ્ય ચિહ્ન જાણી લાવ્યો. ડ.
તથા પુર હાડના રમાલ અને કટાર પણ પુગવડા માટે લઈને દિલ્લી
આ પો છે એટલે આ બધા પ્રામાણિક પુનરા મળનાં હાડના શિર
ચઢવું નહીં થયું, પણ હાડાએ તણ દિવરની મુલત નાગી અને
હાડના મિત્ર જમીન થયા હવે આવતી મને હાડો કોટાથી લિલ્લી
આવશે અને ભગદગમા વચ્ચે તેનું માથું ધડથી ઉઠાવી દેવામાં આવશે.
તેની મુલત મનારે પૂરી થય છે જે વખતમ તે સવારમાં નહિ પહેલે

તો તેના જમીનદાર મિત્ર પદ્માસિંહનું યસ્તક ધાથી જુદું પડશે.”

આ હકીકત સાંભળી ચોતરાણી થોડી વાર તો સૂમસામ થઈ ગઈ. ક્રમમાં એ કેવા કદમાં પોતાને કસાવી હતી એનો ખ્યાલ હવે એને આવ્યો. એણે જાણ્યું કે શેરખાએ કોઈ ધુતારાનો આશ્રય લીધો હતો. એ ક્રમમાં નામે જળ કરીને આવેલી તે કોઈ ચમરાક ગણિદા કે વેસ્થા જ હોવી જોઈએ. કમાલ અને કટાર તો મેં એને જ આપ્યા છે. અતે એ જ ધુન ગી મારી એજ જોઈ ગઈ હતી અને શેરખાને કહ્યું હતો. ખસ હવે તેને વરવરિયનિનું રક્ત જગખર સમજાયું ને તુરત જ ક્યો માર્ગ લેશે ? શું કરવું ? એનો અદ્ય સમયમાં નિશ્ચય કર્યો. તેણે સાગ માર્ગ વચ્ચે અને આબૂવચ્ચે મંગાવ્યાં. તાલકાનો સ્વામી સજી બાદશાહની કમરમાં જવાનું વિચાર્યું. બાદશાહ તાલકાના નાચનો ભારે શોખીન હતો. બીજી રીતે તુરત પેમાલ તેમ ન હતું. સમય રહ્યો ન હતો એટલે એ મિત્રાઈ ખીજે માર્ગ ન હતો.

હાડે પૂરજોસમાં થોડી ઉપાડી મેલી હતી, પણ હજી હાડે આવી પહોંચ્યો ન હતો. સમય જરાયે જનો હતો એટલે પદ્માસિંહ તૈયાર થઈને પોતાની પત્ની પાસે છેલ્લી રાત્રી મામત્રા ગયો.

આદર્શ ગૃહિણી

પોતાના પતિને મૃત્યુને ભેટવા, પોતાનું વચન પાળવા અને તે માટે સમર્પણ કરવા જતા જોઈને એ આદર્શ ગૃહિણીનો આત્મા નાચી ઊઠ્યો. ધવાયેલું દિલ આંસુ લાવે તે પહેલા જ એણે અમમનું શરણ લીધું. પરદેશ કમાવા જતા પતિને એક વહાવમોહ વનિતા વિનાય આપે તેમ એણે કુંકુમ ચિહ્ન કર્યું. અંતઃની અશ્વિય ઢોળા, અને પતિદેવનું કદનાણું વાંચ્યું. એ જરા દગ લાગી રહી અને પદ્માસિંહે પ્રભાણ કર્યું. અહો ! કેવી એ મીઠી પ્રતિમા !

મોતાગયું ! આવાં એક, એ ચાર કે આગળીને વેઢે ગણાય, તેટલાં નહિ પણ અસંખ્ય નારીરત્નો આ આયર્વર્તની આબૂમાંથી પાડ્યા છે.

અત્યારે વળી બીજો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે, તે તમારી સમક્ષ મૂકુ ગોડળ ગાજ્યની આ વાત છે જહાગવટિયાની ભારે - મડ હતી ત્યારે એક ગજમૈનિક એ જહાગવટિયા સામે લડતા લડતા ઝપાઝપીમા મગાઇ ગયો. એ ગજસૈનિકને ત્યાં એમ ય વીર બાઇ હતી પતિના વીર-મૃત્યુથી તે રાજી થઇ બીજા પતિની તો કષ્ટપના મુદ્દા એને હતીજ નહિ એ બાઇ પોતાની આજીવિકા મેળવવા માટે ગોડળ ઠાકોટ પાસે ગઈ અને અગ્ન કરતા કહ્યું, 'રાજનું' રાજની સેવા બજાવવા માગ પતિએ પ્રાણની આકૃતિ આપી છે, એ આપ જાણતા હશે આપના ધ્યાનમા આવે અને મારુ ગુજરાન થય તેવી ભિવાઈ રાજ્ય તરફથી મળે તો સારું'

ઠાકોરે બાઇની હિમર અને આકૃતિ જોઇને પૂછ્યું કે 'તમારી નાતમાં નાતરુ (પુનર્જન) ક-વાનો રિવાજ ખરો કે?' બાઇએ કહ્યું 'હા, પણ બધા માટે નહિ પતિની નિન-હવાતીમા જે પોતાનું ચારિત્ર સાચવી ન શકે તેને માટે પણ ચારિત્રનો ધર્મ સમજનાર હોય તેને માટે નહિ એનો કહેવાનો ભાવ એ હતો કે પુનર્જન એ અમારો આપ-ધર્મ કે પ્રસંગે જ બલામન જોઇને એનો અમલ થાય છે ઉત્સર્ગ માર્ગ નથી જો એ ઉત્સર્ગ માર્ગ થઇ પડે તો દાપત્ય અને વત્સલતાને ઠેમણે વિષય અને સ્વાર્થના જ અખાડા જામે ઠાકોરે કહ્યું 'મહેનું' તમારી વાત તો ખરી છે પણ તું હજુ નાની છે તા.મા જીવાની છે ને રૂપ છે, માટે ઠાક સારુ ધર કરી દે.' હવે ઠાકોરના આ શબ્દો સાંભળી નાઇથી ગ્રહેવાયુ નહિ. એકદમ ગુસ્સાના આવેશમાં આવી જઇ તેણે કહ્યું, ઠાકોર! પ્રજના પિનાને રચાને હો જોલતા પહેના જગતે તો વિચાર કરો મે પતિ શોધવામા ગય જૂલ કરી નથી અને હવે મને બીજાની શૂખ પણ નથી કે બીજો કુ હું તો એવા વીગની પસદગી કરીને પતિ તરીકે એને મુકુ કે જે વીરે બલિદાન આપ્યું છે ઠાકોર! ઠાકોર' આમ એ તો ધણી શોધવામા જૂલ નથી કરી, પણ માગ ધણીએ ધણી

કરવામાં ભારે જૂલ કરી છે. ભરજીપોષણની પણ હું ભૂખી નથી માગ હાથ અને પગ જરાજર હાથે છે. માટે એ ખાતર આપ ચિતા ન કરશે! આવા વેણ હવે મહેરબાની કરીને કાંઈને પણ ન કહેમો. સમજ્યા? એક એક વચન પાછળ ચંડી જેવું પ્રચંડ તેજ હતું કહીએ તો સાંભળતાં જ કંડામાર ચર્ષ થયા તેને ખરેખર ખ્યાલ આવ્યો કે સ્ત્રીઓમાં પણ મરદાનગી હોય છે અને એમણે તેના ભગ્ય-પોષણ માટે વર્ણસન બાંધી આપ્યું. આ બીના એ એક જવાબદાર વ્યક્તિ પામેથી સાંભળી છે.

આ તરફ સોનરાણીએ અમીર મારફતે બાદશાહને કહેણ મોકલ્યું: 'હું દીકરાટાથી એક તાવડો આવેલ છું તે નૃત્ય અને ગાયન-કળામાં બહુ જ કુશળ છે.' તમને એ તો ખ્યાલ હશે કે પ્રાચીન કાળમાં તેમજ મધ્યકાળમાં પણ સ્ત્રીઓને અનેક પ્રકારની કળાઓ શીખવવામાં આવતી સોનરાણી અનેક કળાઓમાં પ્રવીણ હતી, પણ તેમણે તેના સૂરીયો કંઈ અને સંગીતનું જ્ઞાન તો અદ્વિતીય જ હતું. નૃત્યમાં તો તેણે અપૂર્વ કૌશલ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું આને પ્રસંગે પાત્ર તેને આ કળાઓ આપાદ ઉપયોગી નીવડી

એક તરફ મંત્રિજાની તૈયારી થતી હતી, છતાં બાદશાહે તાવડાનું કહેણ સાંભળ્યું અને રોમાંચ થયો. એક તો પોતે ખૂબ શીખીને અને તેમણે સંગીત અને નૃત્ય બન્નેનો સુયોગ અને તે પણ ચાલીચલા વીને જામે આવે પછી પૂછવું જ શું? બાદશાહી કરમાન છટકુ જલદી આવે અને નાચગાન થાય ત્યાં સુધી પદાસિદ્ધને ફાંસી આપવાનું મુક્તવરી રહે સોનને ભાવતું મળ્યું ને બાદશાહની કચેરીમાં તે દાખલ થઈ.

ફાંસી માટે મંત્રિડો તૈયાર થયો છે. પદાસિદ્ધ પર મોતના નગારા વાજે છે. કેવું એ કરુણ દ્રશ્ય! પણ સોનરાણીએ એ જ દરજ્જા વાતાવરણમાં આહવાદનો ભુવાળ જીભરાવી ચૂક્યો. આ કચેરી છે કે નાટ્યમંદિર એવું કશું જ્ઞાન ન મળ્યું. કલાક પર કલાક વીતવા

લાગ્યા. એક કલાક એક મિનિટ જેવો લાગતો હતો. નાચ-મુજરા હજુ ચાલુ હતો ત્યાં પરસેવાથી ભિંન્નથેલ વસ્ત્રે આપરાજો સભામાં પ્રવેશ કર્યો.

સભામાં પ્રવેશતાં જ આ બધો તાલ જોઈ એ તો દિગ્મૂલ જ બની ગયો. પ્રેક્ષકમણી તો સોનરાણીના નૃત્ય અને ગાયનમાં તદ્દલીન હતો. સોનરાણીને ઝાળખતાં આપરાજને વધુ વાર તો ન લાગી, પણ મારી પહેલા ત્યાંથી અહીં એ શી રીતે આવી પહોંચી ? એ વિચારે એને સદેહાધીન બનાવી મૂક્યો. શું આ સ્વપ્ન તો નથી ને ? ફરી ફરીને તેણે તેના મોં સાચું જોયા ક્યું. આખરે તેને લાગ્યું કે છે તો સોનરાણી જ. એ જાણીને તેને તો પારાવાગ ખેદ થાય એ સ્વાભાવિક હતું એણે ઘાંત પીર્યા, મનમાં ને મનમાં બબડ્યો કે આ અભાગ-ણીએ હવે છોડી દીધી. અજ્ઞપ કર્યો. ખુસ્તે મોઢે બાદશાહની કચેરીમાં વેશ્યાની પેઠે નાચે છે. છે સરમ ! હાય ! હાય !

હઠી નહિ કષ્ટેષુ આ દશ્ય જોઈને તેના ગુસ્સાનો કાષ્ટ પાગ જ ન રહ્યો. તે સાહસિક હતો, પણ બાદશાહની કચેરીમાં શું થઈ શકે ? છેવટે વિચાર કર્યો: મરણ જ છે એટલે હવે તો પ્રથમ એને મરદન માગે પછી જ ફાંસીએ ચઢીશ. માટે એ ગાંઠને જેટલું બાકી રહ્યું હોય તેટલું હજુએ પૂરું કરી લેવા દે. નૃત્ય કરતી કરતી સોનરાણી પતિના મુખ પરના બાવો વાચી રહી હતી. તે બરાબર સમજી ગઈ હતી કે થોડું મોડું થયું તો આ દાડો મજબૂત કરી મૂકશે, પણ પોતાનો ઉદાત્ત ઉદ્દેશ એને પાર પાડવો હતો. એટલે બીજું કશું પણ સ્વપ્નમાં લીધા વગર તેણે તો અદ્વિબુદ્ધ નૃત્ય કર્યા જ ક્યું. વિરામ-પણ આવી કે સભામાંથી 'આફરીન ! આફરીન !' હિઝારો છૂટ્યા. બાદશાહ તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો હતો. આવી આવી પ્રવીણ નર્તિકાએ જે જુદી-કાટામાં છે, તે જુદી-કાટાના નિવાસીઓને ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! !

બાદશાહ સતેષ-વેશમાં બોલ્યા. 'માગી લે, તારી ઇચ્છા પ્રમ.એ'. નર્તિકાએ કહ્યું, 'અન્નગદા ! થોડા માસ પહેલાં જુદી-કાટામાં

અહીંનો કોઈ એક બદમાશ આવ્યો હતો અને મારી એક લાખ સોના-મહોરોની ચોરી કરીને તે નાશી ગયો છે. જહાંપનાહ ! મને એ મારી સોનામહોરો અપાવો એટલે ખસ. ગરીબપરવર ! મારે ખીજું કશું બેઠવું નથી.’

બાદશાહે હેં ! કરીને જરા આંગળી જોતી કરી પૂછયું; ‘એ બદમાશ કોણ હતો ? તેનું નામ તું જાણે છે ?’ ‘હાં, જહાંપનાહ ! એણે પોતે જ કહ્યું હતું કે મારું નામ શેરખાં છે અને હું બાદશાહનો ચાકર છું અને દિલ્હીમાં જ રહું છું.’ સોનાચણીએ કહ્યું.

એક અને વિસ્મય સહિત બાદશાહે આગળ ચલાવ્યું; ‘હેં ! કોણ શેરખાં ? શેરખાંને તમે ઓળખો છો ?’ નતિંકાએ કહ્યું, ‘જરૂર, ગરીબપરવર ! અહીં હશે તો હું ઓળખી લઉંશ.’ એમ કહી તેણે સજામાં આમતેમ દષ્ટિ ફેંકી. શેરખાં બેઠો હતો તેની સામે આંગળી ચીંધી કહ્યું, ‘જહાંપનાહ આ પોતે જ. આની પાસે જ મારી લાખ સોનામહોરો બેણી છે’ (સોને છપી રોતે શેરખાંને પિછાની લીધો હતો.)

આ સાંભળતાં જ શેરખાંના રામ રમી ગયા. એ તો દિગ્ભ્રમ થઈ ગયો. ચાંપરાજ પણ સત્તજ થઈ ગયો. થોડી વારે શેરખાંએ હીસે રવરે બાજી કરતાં કહ્યું, ‘નામદાર ! આને તો હું ઓળખતોય નથી. એનું તો મેં સ્વપ્નમાંય મોઢું જોયું નથી.’ નતિંકા બોલી, ‘જોયું, ગરીબપરવર ! ધૂત કેવો બોટો છે ! લાખ સોનામહોરો આપવી પડે માટે રોનો હા કહે ? નામદાર ! પૂછી તો જુઓ કે એણે ‘મારે ત્યાં રહીને મારી સાથે કેવી મેળો ઉઠાવી છે ? એ બધું બાટલી વારમાં શું તે બૂલી ગયો ?’ શેરખાં બોલ્યો; ‘ગરીબ-નવાઝ ! ખુદ કુરાનના સોમંદ ખાધને કહું છું કે આ વાત જ શી ? એ તો મારી ‘મા’ છે. મારી ‘બહેન’ છે ખુદના સોમંદ ખાધને ખરેખરું કહું છું.’ એ વાક્ય પૂરું કરી ‘મા માલિક ! આ આકત !’ એટલું મનમાં બોલી એણે દાઘ જોડી આંખો મીંચી દીધી.

બસ કામ પતી મધું એટલે તુરત જ તાણીએ આડો પડેા નંખાવી દીધો. નેરયનો રવાંચ ઉતારી શુદ્ધ સ્ત્રીવાણીનો પોશાક

પહેરીને કહ્યું “શેરખા મારે ત્યા આવેલ નથી અને મારું મોઢું પણ
જોઈતું નથી તે વાત સાવ સાચી છે પણ—

મુજ ઉપર મુજરી પિતા પાદશાહ જાણી,
હું નથી ગણિકા, છું હાડાની રાણી”

એમ બોલી અથથી ઇતિ મુધીની રિત—કયા કહી શકવાથી
આખો દરબાર યડો દિમ થઈ ગયો. પાદશાહ તો સ્ત્રીશક્તિની
આ અદ્ભુત કૃતિ જોઈ છક જ રૂંધ ગયો તમે અહીં કેવી રીતે આવી
શક્યાં? આ વાતની તમને જાણ કેમ થઈ? એ બધી વાત વિસ્તારથી
જાણવાની જિજ્ઞાસા પાદશાહે જતાવી ગણીએ કહ્યું, ‘પાદશાહ!
વિસ્તારથી મહુ કે દૂકામા કહું, પણ મારી દયા તો એક કુંજ જાણ્યું’
છું ને એક મારો પ્રશ્ન જાણે છે. મને તો કશીયે ખબર નહોતી હું
તો પતિગજની ગેરહાજરીમા મારા પતિનું ધ્યાન ધરતી હતી પતિ
આવ્યા અને ગયા. મેં તો માન દિલ્હીના દરબારમા ‘તારે માટે મારું
શિર જાય છે બિંદુ બિંદુ નારીની જાન’ આટલા ફિટકારના ચબ્દો જ
સાંભળ્યા. વાત આટલી જ છે પછીનું તો બધું આપ જાણો છો.
એમને પણ ત્રણ દિવસની મુતમા અહીં પાછું પહોંચવું હતું નહિ
તો આ એમના મિત્ર પદાડસિદ્ધના જાનની બાજી હતી એટલે એ
પણ શું કરે? અને બચું પણ એવું હતું કે વેશધારી ક્ષમાના
કાગરતાનથી એ વસ્ત્રો શેરખાને મળી ગઈ હતી

(એ જ ક્ષણે પાદશાહે શેરખાને મોટેથી ફટકા મરાવી ખાતરી
કરી કે એણે સોનને જોઈ નથી પણ ગણિકા મારફત આ પ્રવચ
રચેલો હતો એથી પાદશાહ સહિત મર્ગને અપૂર્ણ ખાતરી થઈ)
પછી સારી કહ્યું, “વાત આમ હોવાથી મારા પ્રયે પછી કોઈને
વિશ્વાસ પણ રહે જાનો? હજો. દેવે આખરે પણ સારું જ કર્યું”.
પતિના મૃત્યુ પછી હું પણ મારા પ્રાણ ધગતીમાને ચરણે ધરી દેત,
એ ફિકર બહુ નહોતી ફિકર તો પતિની ઇજ્જત અને ક્ષતિવાણીઓના
શિથળ પર લાગતા કલકની હતી એ ખુલાસો થઈ ગયો હવે આપ
ચાહો તે અમારું કરો ”

બાદશાહ સતીની હિંમત, એણે ઉઠાવેલ સાહસ, આવી પ્રભુતા દેખી ખુશ ખુશ થઈ ગયો. એની પવિત્રતા જોઈ ખરેખર બાદશાહનું મસ્તક એ લબ્ધ પ્રતિભા આગળ નમી ગયું.

આપગળનો ગુસ્સો જાત થાય એ સ્વાભાવિક હતું. 'પતિના શિર મારે અને પોતાના શિયળ મારે' ને શ્રી આટલું બધું કરી શકે એના પતિને જોરવ કેમ ન થાય ? બાદશાહે ખુશ ખુશ થઈને મ્હુ, "બેટા ! તું મારી મા-દીકરી થા અને ફરીને એક વખત તારું મોઢું બતાવ" સોનગણીએ મ્હુ, 'પિતાજી ? બસ હવે સમય ગયો. વીર હનિયાણીઓના મોઢા જોવા માગ્યે મળવા સહેના નથી" સખામા સમ્યાપ્ત પુરવાર થઈ સતીનું શિયળ અને વીંગત્વ જોઈ સખા મુન્ધ બની ગઈ. સહુએ સહનુભૂતિપૂર્વક અતરની આશિષ વગસાવી આખરી અજ્ઞાન.

આપરાજને ૭ ૭ મહિને દિલ્હી આવી અકમર બાદશાહની તહેનાત ભરવી પડતી હતી, તેમાંથી હવે બાદશાહે એને સાવ મુક્ત કર્યો અને જે ફાસીનો માથડો હાડાને મારે મધાયો હતો તે જ માથડો પર શેરખાની કાલા ચડાવાઈ જગતના કરોડો ફિદકારો વચ્ચે અને અનેક દુખની વેદનાઓ વચ્ચે તેનું આશ્વસ્યેરું મોઢું અધમ મતિમા સિધાવી ગયું.

આ પરથી એક શ્રી શુભ્રી શકે તેનો આકે આવસે આ જ સ્થળે પુરુષ હોત તો ? શકિત અને સાહસ જરૂર હોત, કદાચ સમર્પણ પડ્યું હોત. પરંતુ અખૂદ ધીર અને આટલી સૂઝપૂર્વકની કળાનો સુરોગ તો લાગ્યે જ હોત એટલે જ કહેવાય છે કે 'શ્રીમતિ એ જગતનું અખૂદ આત્મધન છે."

સોન જેવી સતીરત્નનાં વીરતા અને સતીત્વના વારસાથી જ નારીમતિનું ગોગ્વ ઇતિહાસમા યુગે છે.

હવે કાણુ કહેશે કે 'શ્રીમતિ અબળા છે' ?

એ તો દીવા જેવી ચોખ્ખી વાત છે કે જ્યાંથી આપ-સર્જતિ ઉપર જડસર્જતિનું આક્રમણ થતું ગયું છે ત્યાંથી વિચારપૂર્ણ વીરતાનું દેવાળું નીખળતું ગયું છે, ધ્વજાયર્ અને વચન-પાલનના નેમ શિથિલ થયાં છે એ રીતે 'શ્રીમતિ અમળા' જરૂર બની છે, પણ એ 'અખળા'માંથી જન્મતા મર્દ પણ કયા અમળ નથી? સમજામાંથી સમજા થાય અને અમળામાંથી અમળા.

એ ગામમાં એક મકાનનું બહુ (પછીત) અચાનક પડ્યું તે વખતે ત્યાં ઊભેલા એક માણસે જૂમ મારી કે દોડો, દોડો, બહુ પડ્યું એની જૂમ સાબળીને લોફે સમજ્યા કે ધાકું પડ્યું એ જ વખતે એમ્દમ બધી દુકાનો ટપોટપ નધ થઈ ગઈ બધા પોતપોતાના ઘરમાં ભગઈ એકા બાવા બહારીસે આજે કયા ઓઠા ૧ એટલા ખીકણ કે ધગમાનું મણુ બહાર ગદી ગયું છે, તે જોયા પછી કે હને દિમત ન રહી આ વાત દરના મા પહોંચી કે ઘુગત દરબારે તો આ એની દુકડી મોકલો સુઝીઝુઝીઝ મરતા આગમે આખા ગામમાં ફરી વળ્યા કયાય કાઈ દેખાયું નહીં હેરટે આરમે પાછા ફર્યા જ્યારે બધું શ વ થયું ત્યારે નગજગ ખાતરી ચલા પછી, એક પછી એક બધા બહાર નીકળ્યા અને તપાસ કરી તો માણસ પડ્યું કે બહુ પડ્યું, ધાકું નડેલું પડ્યું પછી બધા જ ખીખ્ખ અને પામર કામનીને દિમત નહિ કે મદાગ નીચી રવન તપાસ ચલાવી થકે આવા ખાવલાઓ જે ગામમાં કે જે દેશમાં વસના હોય તેની તો કમજખતી જ સમજવી સાદ — આ પ્રસંગો અને દૃષ્ટાંતો પ થો મે તમોને આજે એ સમજાવ્યું છે કે ' મરદાનગી ' - વિચગજગી વીરતાની પતે પતે જરૂર છે અને એને દક જેટલો પુરુષોનો છે તેમ્લો જ ઓમોનો ૩ એટલે ઓએ પગની મોજડી નથી, પણ ધર્મપત્ની, અર્ધાનના પદને નગનર લાયક છે ' તે અજગા નથી પણ શક્તિસ્વરૂપ માના છે ' આટલું સમજીને આવગાય તો એમાં સમમ માનવગતિનું દિન અને સરકુલિનું ગ્દ્યજ સમાય છે

મહર્ષિની દૃષ્ટિએ માનવતાનું મૂલ્ય

[પ્રવચન અગિયારમું]

(આ વ્યાખ્યાન મુંબઈ આર્યસમાજના એકસડમાં વાર્ષિક મહોત્સવના પ્રમુખરચાનેથી અપાયું છે. વ્યાખ્યાનનો વિષય 'માનવતા' હોઈ આ અમાહિનાં, માનવતાનું વિધાન કરનારાં, વ્યાખ્યાનેના વિષયને અનુરૂપ જ હોય એ દેખીતું છે. એ દૃષ્ટિએ વિચારો અને પ્રસંગો પૂર્વે આવી ગયા હોઈ એમાંના ફરી અહીં આવા છે. છતાં આ વ્યાખ્યાન વિવિધ દૃષ્ટિએ જોતા ઉપયોગી થશે એમ ધારીને અહીં માત્ર નામના શાબ્દિક ફેરફાર સાથે અક્ષરશઃ લીધું છે. એમાં વ્યાખ્યાન-કારનો આર્યસમાજના સંસ્થાપક પ્રત્યે આદર તરી આવે છે. પરંતુ એ આદરનું લક્ષ્ય એમના અંતરને કે પતિતોના શુદ્ધિસંસ્કાર, બલ-અર્થ-હેતુ-સાધક આશ્રમો અને વીરતાનું શિક્ષણ આદિ કાર્યો પ્રત્યે છે; એમ આજના આર્યસમાજીઓને આપેલી ગ્રીમક પરથી સાફ સાફ દેખાઈ ગઈ છે.)

यत् स्वरूपमयिज्ञाय प्राप्तं दुःखमनन्तकम् ।
हापितं तत्त पदं येन तस्मै सद्गुरवे नमः ॥

પ્રિય આત્મમંદુઓ અને માતાઓ !

આર્યસમાજમાં જોઈ માધુ ! આર્યસમાજના મહોત્સવમાં જોઈ સાધુ, અને તે પણ પ્રમુખરચાને ? આ પ્રશ્ન તમારામાંના કોઈના દેશે

તો કાઈના હોઠે જરૂર જિમી નીચ્છે. હસે અને સૌ કાઠ પોત-
પોતાની રીતે તેનું સમાધાન પણ કરી રહ્યા હશે. પરંતુ તમારી
કલ્પનાનું એ સમાધાન અપૂર્ણ કે ત્રુટિવાળું થાય તે પહેલાં હું પોતે જ
તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરી નાખું તે વધારે ઠીક થશે.

સર્વ ધર્મ સમભાવની જરૂર

આજથી પચીસ પચાસ વર્ષ પૂર્વે કાઈ પણ ધર્મના કે સંપ્ર-
દાયના ઉત્સવમાં લુદાલુદા ધર્મ કે લુદાલુદા સંપ્રદાયના આચાર્યો
જરાય ભાગ લઈ શકતા ન હતા એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાની
શ્રેષ્ઠતાનું સ્થાપન કરવા માટે બીજાને ઉતારી પાડવા કે નિહવા એ જ
લગભગ ધર્મગુરુઓનો વ્યવસાય થઈ પડ્યો હતો. ધીમે ધીમે
વખતનાં વહેવા સાથે આજે જનસમાજમાં અજન્મ પગિર્વાન થયેલું
જોષ શકાય છે. આજે અનુગતા, અસહિષ્ણુતા અને વાદવિવાદો
ઉપેક્ષણીય ગણવા એ લગભગ અશક્ય જેવું ધર્મ પડ્યું છે. બધી જાતની
સકુચિત વૃત્તિઓને જડમૂળથી ઉખેડી નાખી સર્વ ધર્મના સમભાવની
ભાવના અચૂકપણે સમગ્ર જનતાનું લક્ષ્ય પોતા તરફ એચી રહી છે,
પણ પનટાના આવા સુદૃઢ વાતાવરણ વચ્ચે બ્યારે મુબત્ત આર્થ-
સમાજના અગ્રણી શ્રી. પંદુભાઈ શર્મા સમેથી આમત્રણ આપે ત્યારે
મારા જેવો સાધુ તેને કેમ નહારી શકે? મારી ભાવનાને જેઓ અદ્ય
અશે પણ જાણે છે, તેઓને માત્ર અહીં આવવું જરાય શકારપદ
નહિ લાગે. પરંતુ જેઓ મારી ભાવનાથી અજાણ અમર જેઓ રૂઢિ
ચુસ્ત જોનો હોય તેઓ માગ આ પુનાસા પછી પણ ધાર્મિક ગૌરવને
સમજતા શીખે તોયે ધણુ ઠ.

મારી દૃષ્ટિએ તો મને તેના વિશેષી ગણાતા સંપ્રદાયોના
સંબંધમાં આવવું એ તો જીવનની લડાણ છે, ખરું જોતાં ભારત-
વર્ષમાં પ્રચલિત બધા ધર્મોના સિદ્ધાંતોમાં જે વિશેષી ભાવ દેખાય
છે તે ગેદ દૃષ્ટિના છે. વિષમ બેદભાવ તો વાકાનધીની ભાવનામાં જ
છે. ધર્મ અને સામ્રાજ્યિકતાનો બેદ મરાયો અમરનો જોઈએ. ધર્મ

એ તો સદા અને સર્વથા માનવજાતને જીવત, પ્રાણુવાન અને તેજસ્વી રાખનાર દિવ્ય પ્રકાશ છે. ત્યારે સાપ્રદાયિકતા એ તો માનવ માનવ વચ્ચે બેદરબાવની મોટી દોષલો છિબી કરનાર કિલ્લેપદી છે, એટલે જ દરેક યુગમા યુગપ્રધાન પુરુષે પોતપોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવ પ્રમાણે ધર્મના જ અમુક અશની સ્થાપના કરી માનવજાતિમા નવચેતન રેડ્યું હોય છે અને એ રીતે દરેક ધર્મનું જુદીજુદી બૂમિ-કાઓથી પ્રસ્થાન (પ્રવાણ) થયેલું હોઈ તે દરેકનું ધ્યેય એક જ છે અને તે વસ્તુને જ મહિમસ્તોત્રના દ્રષ્ટીએ એક જ સ્તોત્રમા સુદૃઢ રીતે વર્ણવેલી છે.

ત્રયો લાંઘ્યં યોગ પશુપતિમત વૈષ્ણવમિદમ્
પ્રભિન્ને પ્રસ્થાને પરમિદમદ પદ્યમિતિ ચ ।
રુષીનાં વૈચિક્યાદુજુકુટિલનાનાપથજુપામ્
નૃણામેકો ગમ્યસ્ત્વમસિ પયસામર્ણવ ઇવ ॥

હે પ્રભુ ! નાની મોની અને ચિત્રવિચિત્ર ગુણવાળી નદીઓનું વિરામસ્થાન જેમ મદામાગર છે, તેમ હે નાથ ! રુચિઓની ભિન્નતાને લીધે સગળ કે વક્ર, લાંબા કે ટૂંકા વિવિધ પથોને લગનાર મનુષ્યોને ॥ એક જ પ્રાપ્તિ છે, તુ એક જ અંતિમ વિરામ છે. તારી પ્રાપ્તિ માટેના ભિન્ન ભિન્ન પ્રવાયોમા ત્રણ વેદ, સાખ્ય, યોગ, શકરમત કે વૈષ્ણવમત એ સર્વ તારા તરફ જ ગમન કરી રહ્યા છે, જેમ અનેક આદીઅવળી વહેતી નદીઓ સમુદ્રને જ મળે છે તેમ

એટલે આ દૃષ્ટિએ ભિન્નભિન્ન સપ્રદાયો એક બીજાના હિત-વોમા ભાગ લેતા થાય એ વસ્તુ આ જમાનામા ખરેખર ઇચ્છ્યા યોગ્ય જ છે. વળી આર્યસમાજના ઊર્ધ્વો સાથે તો મારે લાંબા વખતનો પરિચય છે એટલું જ નહિ પણ તે સમાજના ખમીરમા જ વીરતા અને લોખંડેવની ધતરા દેખાઈ આવે છે એટલે જ્યારે જ્યારે મારા બ્યાખ્યાનમા, મારે કોઈ પ્રાણુવાન સમાજનો આ જમાનામાં

આદર્શ રજૂ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ત્યારે કંઈક પક્ષપાતી દ્રિષ્ટી પણ આર્યસમાજ જ મારી નજર સામે ખડો થાય છે.

આજથી બે વર્ષ પહેલાં અમારું સ્થાનકવાસી જૈન સાધુઓનું એક ભવ્ય સંમેલન અજમેર મુકામે થયું હતું. અજમેર એટલે આર્યસમાજનું મોટું ધામ. ત્યાં અનેક શિષ્ય અને વિદ્વાન સમાનિષ્ઠોનો પરિચય મળે. કેટલાકે તો માગ એક શિષ્ય 'સંતબાલ' ને અવધાનના પ્રયોગો કરાવવાની આગ્રહજરી વિનંતી કરી. તેમની લાગણીને અને આગ્રહને વશ થઈને પ્રયોગો આર્યસમાજ ભવનમાં જ ગોઠવાયા અને ત્યાંના અગ્રગણ્ય પંડિતોએ પોતાનો પ્રેમ અને શક્તિ-પૂર્વક ભાવના દાખવવા સંતબાલને 'ભારતરત્ન'ની પદવીનું પ્રદાન કર્યું. બહી મારે કહેવાનું એ જ છે કે આર્યસમાજના ખમીરમાં જ કંઈક એવું છે કે જે શક્તિને પૂજે છે અને શક્તિને ખોળી પણ શકે છે. તેઓની લાગણીની અને શક્તિની મારા હૃદયમાં જિંદી છાપ પડી છે. આમ દરેક શહેરમાં જ્યાં જ્યાં આર્યસમાજની સંસ્થાઓ હોય છે ત્યાં ત્યાં મારું રાજભારિક ખેંચાણ ગરૂ છે. અને ત્યાંના આગેવાનો પણ અમારા પ્રત્યે તેટલો જ સહભાવ રાખતા હોય છે. આથી જ મારે ફરીને કહેવું પડે છે કે આકર્ષણના નિવનને કાણ ઠેકી શકે ! આ તો પ્રાસંગિક વિવેચન થયું હવે હું મારા મૂળ વિષય પર આવું છું.

વિશ્વનો અખાધિત એવો નિવન છે કે જ્યારે વિશ્વમાં જે જે સમયે અને જે જે સ્થાનમાં અધિકારનો વધુ ફેલાવો થાય છે, સત્તાતન સત્યની ચારે તરફ ધૂમસ ફરી પડે છે. સત્તાવાન અને બળવાન બક્તિઓ પોતાના હૃદય સ્વાર્થને પોષવા ખાતર અજ્ઞાની પ્રભને ઊંધા પાટા બધાવી અશક્તિના માર્ગમાં શાંતિની ખોળાધરી આપે છે. અધર્મના માર્ગમાં ધર્મ મનાવવાનો, અન્યાયમાં ન્યાય મનાવવો નો અને પાપમાં સત્ય મનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સમાજમાં અસાંતિ અને અન્યાયનું સામાન્ય બ્યારે છે અને સમાજ ત્રાસથી હચમચે છે. તેને કાંઈ પણ શાંતિ આપનાર નવાં કિરણોની ઝળખા જાગે છે. તેવા મધ્યમાં એ

ભરખીભૂત યતાં પ્રાણીઓની ભરખાઈથી ડાઈ એક મદાન વિમૂર્તિ હિતવન્ન થાય છે અને તે સત્ય, અહિંસા, પ્રેમ અને ન્યાયનાં પ્રયંડ આંદોલનો દ્વારા જન્મતને હિંમત પ્રકારના આદર્શો આપી, પશુતાના રૂઢ સંસ્કારો પલટાવી, હિંમતના સંસ્કારો રેડી પોતાના જ ચરિત્રથી જન્મતને સત્યનો રાહ બતાવે છે.

સંપ્રદાયનો આવિર્ભાવ

દરેક યુગમાં યુગપ્રમાણ પુરુષની પ્રતિભા પર સમાજનો અમુક ભાગ સહજભાવથી આકર્ષાય છે. તે પુરુષનો નવીન પ્રકાશ તે યુગને દિલકર લાગે છે. અને તેથી તેઓ તે પ્રકાશને જીવનમાં ઉતારવા તે જ મદાપુરુષની આગેવાની સ્વીકારે છે. ધીમે ધીમે તે પુરુષનાં સતત સદ્વાસથી જે જે વ્યક્તિઓને પ્રત્યક્ષ તાપ અનુભવાય છે તેવી વ્યક્તિઓનું એક મંડળ જ બની જાય છે.

પરંતુ જ્યારે એ પ્રાણપૂરક મદાપુરુષ પોતાનું કાર્ય પાર પાડી કુદરતને ખોળે પોતાની જાતને સમાવી દે છે, ત્યારે તેનો ફેલાવેલ પ્રકાશ ધીમે ધીમે અદશ્ય થવા માંડે છે. જેમ જેમ એ મંડળના સભ્યોમાં વારસાગત ધર્મપ્રાપ્તિની ભાવના પ્રચાર પામે છે, તેમ તેમ સમય વધતાં શુદ્ધપૂજા મંદી વ્યક્તિપૂજા અને વ્યક્તિપૂજા મંદી છેવટે ક્રિયાપ્રાંડાના ઓખાની પૂજા થવી શરૂ થાય છે. આ રીતે મૂળ તત્ત્વ જુલાઈ જવાથી સાંપ્રદાયિક ભાવથી સંકુચિત વૃત્તિનો ઉદ્ભવ થાય છે. અને પ્રેમ, ઉદારતા, સેવા અને તિતિશ્યાને સ્થાને દેવ, ઈર્ષ્યા, મૂઢતા, અભિમાન અને અસહિષ્ણુતા છિંબવે છે. લઘુના અને નમ્રતાને ખાલે દંભ, અભિમાન અને પાખંડ પોષાય છે. આ સાંપ્રદાયિકતાના પરિણામે વસ્તુને જૂલો જમ માત્ર જદારના ઓખાને વળગવાનો આદત પડે જાય છે. પછી સંપ્રદાયનો મોઢ એટલો મધો વધી જાય છે કે સંપ્રદાયનાં ઓંકા નીચે જ એક જાદવી મંત્રોત્તર મનોદૃષ્ટિ બિંબે છે. અને પાછળથી એ મદાન પુરુષના નામનું ઓંકું લાઈ એ સંપ્રદાયના

મહિમાંહે પણ અનેક પેટાવિભાગો ફૂટી નીકળે છે. અને પાછો માનવસમાજ હમેશના જૂના ચીલે ચાલે છે.

ભારતના ધર્મો અને મતભેદો

ભારતવર્ષમાં મુખ્ય ત્રણ ધર્મો છે: જૈન, વૈદિક અને બૌદ્ધ, જૈનના ત્રણ ફિગ્ગા છે. તેમાં પણ પેટાવિભાગો છે. તેમ બાદમાં પણ વિભાગો છે. આ તરફ તેમનું સાહિત્ય છે, પણ મતપ્રચાર નથી. વૈદિક ધર્મને અવસંખ્યનારા અનેક વિભાગો અને તેના લિન્નલિન્ન પ્રણેતાઓને નામે ઉદ્ભવેલા પંથો પણ અનેક છે જેવા કે: ગમાનુષ્ઠ, રામાનંદી નિંબાકો, શંકરાનંદી, ચૈતન્યોપાસક, રામકૃષ્ણમત, બ્રહ્મોપાસક, બ્રાહ્મસમાજ, આર્યસમાજ, યિયોસોફિસ્ટ, વસ્ત્રહસંપ્રદાય, સ્વામીનારાયણ, રાધાસ્વામીપંથ, કમ્બીરપંથ, શાકતપંથ, મણેશપંથ, જોરખપંથ, હનુમાનપંથ, નાયપંથ, કાલીપંથ, મોટાપંથ, ખીજડાપંથ, અધોરપંથ, અતીતપંથ, વગેરે ઘણા પંથો છે. વળી ભારતની બહારથી પ્રસરેલા જરથોષ્ટ્રી, ઇસાઈ, ખ્રિસ્તી, આગાખાની, પીર, શિયા, સુન્ની વગેરે અનેક જાતની મોટી શાખાઓ છે. એ બધાની ઉત્પત્તિ સમય અને ક્ષેત્રને અનુરૂપ સૌ સૌની સમજ અને શક્તિ અનુસાર સ્વપરના કિતારે ઉદ્ભવેલી મનાય છે. સંપ્રદાયોની મજબૂતાઈ, ઉપયોગિતા અને સાધકતા તે તે સંપ્રદાયના પ્રણેતાના પ્રભાવ, શક્તિ અને જ્ઞાન ઉપર નિર્ભર રહે છે. અને તે શાખાના આયુષ્ય અને ઉજ્જવળતાનો આધાર તેના અનુયાયીઓની ઉદ્દેશપગયણતા, શુશ્રૂષાકતા, સત્ય, નિસ્વાર્થતા અને લોકસેવાની ભાવના ઉપર છે. અહીં મારે કહેવું જોઈએ કે આટલાટલા મતપંથો અને સંપ્રદાયો અહોનિશ પ્રયત્ન કરવા છતાં જનતાનાં દુઃખ, દર્દો અને ત્રાસ ઘટવાને બદલે વધના નિદાણાએ છીએ. તેનું કારણ: ધુવાન વ્યક્તિની ગેરહાજરી છે. એટલું જ નહિ પણ બીજાંએ કારણ છે કે જેને આજે દુઃખ મારા વિષયમાં ચર્ચવા માગું છું.

માનવતાનાં અંગો

મનુષ્ય જ્યાં સુધી ખરેખર માનવ ન બને, ત્યાં સુધી તેને હિંદાર જ નથી. સાચો માનવ તે જ છે કે જેમા વિચાર કરવાની શક્તિ અને વીરતા પ્રગટેલી હોય. માનવદેહ મળવા છતાં, મનુષ્યને માનવધર્મ કે મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેનું કારણ એ છે કે આ મનુષ્ય આત્મ-સૃષ્ટિના વિદ્યાસક્રમ પ્રમાણે અનેક ઊંચતીય જૂમિકા-ઓમાંથી પસાર થતાં થતાં આ જૂમિકા ઉપર આવ્યો છે. એટલે તે તે યોનિના બધા પૂર્વ-સંસ્કારો, અનુભવો અને લાગણીઓ તેના અંતઃકરણ ઉપર હજી જેવી ને તેવી જ અકિત યોગેલી હોય છે. એ બધા સંસ્કારો કે અધ્યાસો આજે પણ નિમિત્ત મળતાં બદારના જીવનમાં ઝાંખુટી બેઠે છે. આપણે જોઈએ છીએ કે ધણા માણસો માનવ હોવા છતાં, પણ કે પિશાચને પણ શરમાવે તેવા અધમ આચરણો, કાર્યો કરતા હોય છે. આ ઉપરથી જીવનમાં જે કાંઈ પણ કર્તવ્યરૂપ હોય તો તે એ જ છે કે મનુષ્યે પ્રથમ તો પોતાના જીવન-માંથી પશુને લગના સંસ્કારો ધીમે ધીમે કાઢી નાખી વિચારપ્રધાન માનવજીવન જીવતા શીખવું જોઈએ. આત્મિક જીવન કે આત્મવિકાસની શરૂઆત માનવજીવન પછી જ શરૂ થાય છે. હું ધણીવાર કહી ગયો છું કે માનવતા કોઈ એવી ચીજ નથી કે, શ્રીમતો કે રાગમહારાગ એને મૂલ્ય આપીને ખરીદી શકે એ તો યાગિત્રનો વિષય છે. જેને માનવતાના મૂલ્યની પિછાન નથી, એવાં ધણા માણસો પાથવ કે પૈશાચિક પ્રકૃતિવાળા ધનપતિ પૃથ્વીપતિઓને પ્રામાણિકપણે દેવ-સમાન માની તેમાં અંજલ્ય છે, પણ એ વચાર્થ નથી. અન્યસ્થને મેં ઉદ્દેશ્ય કર્યો કે રોમનો બાદશાહ નીરો, જે મોટા મોટા દાધી-ઓને પર્વતની ટોચ ઉપરથી, માત્ર તેના મૃત્યુ વખતનો અવાજ સાંભળવા માટે જ, રાજાવી આનંદ માણતો હતો. કેટલો અવિચાર! કેટલો પૈશાચિક વૃત્તિ! આવા નમૂના અનેકની સંખ્યામાં ઇતિહાસ પૂરા પાડે છે. દુઃકમાં જ્યાં કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિચાર નથી-

વેા નર પશુ સમાન, બિચાર બિન નર હૈ પશુ સમાન.
આયલોમ ઉત્તમ કુળ આયે, આ કર માયામેં લપટાયે,
સાચી કોડી ન એક કમાયો, નીચ નફટ નાદાન....બિચાર.

પશુ કરતાં નરપશુ વધુ ભૂડા

પશુ સાથે એ નરપશુને સરખાવવો એ પણ એક પ્રકારે અન્યાય ગણાય, કેમકે પશુ તો દુનિયામાં બહુજ ઉપયોગી પ્રાણી છે. મરી ગયા પછી પણ એના શરીરનાં સર્વ અંગોપાંગો ઉપયોગમાં આવે છે જ્યારે આ નરપશુ જીવતાં જૂમિમાં દુઃખરૂપ હોય છે, અને મરી ગયા પછી કશા કામનો હોતો જ નથી. એટલે નરપશુ, નરપિશાચ તો અતિ ભયંકર છે. આ પાસવ-સંસ્કારોથી જ્યાં સુધી અંતઃકરણ ભરેલું છે, હાં સુધી તો તે સંસ્કાર પ્રમાણે જ વર્તન આચરે છે, અને તેને માટે તે સ્વાભાવિક છે. જેમાંથી એવા પૈશાચિક સંસ્કારો નીકળી ગયા છે, તેવા ઉચ્ચ કોટીના માનવોનાં માનસ કેટલાં ઉચ્ચ હોય છે, તેનું એક દૃષ્ટાંત તમેને સંભળાવું.

માનવતામાં વિચાર અને સહનશીલતા

ભાવનમરના મરહૂમ મદારાગ્ન તખ્તસિંદજી એક સમયે પોતાના બગીચા માં મિંગળમાન હતા. ત્રણ મીઠમ હતી. બગીચામાં આમ્રફળોની વિપુલતા હતી. કમ્પાઉન્ડ બદાર પણ કેંગીઓ લટકતી હતી. તે સમયે એક છોકરાએ બદાર ગરતા પર ફેરી મેળવવાની સાક્ષ્યે આંખાના વૃક્ષ ઉપર એક પથંગ ફેંક્યો. તે પથ્થર કેંગીને બદલે અંદર મિંગળતા નખતસિંદના શિર પર અડાળાયો. તત્કાલ કોવાહવ થયો. પથ્થર ફેંકનારને ગોધતાં ઠોકરો પકડાયો અને મદારાગ્ન પામે તેને ટીંગો કપ્યો. પૂછવાથી જવાબ મળ્યો કે ફેરી લેવાની સાક્ષ્યે આંખાને પથ્થર ફેંક્યો હતો. છોકરો ધૂમ્તો હતો. આ રથજે ગાગની પાસથી ભાવનાવાળા હોત, તો જરૂર શિક્ષા કરત. પણ આ દિલાવર-દિલના દૈવી મદા-નાગને વિચાર આવ્યો. કે આંખાને પથ્થર મારવાથી જો ફેરી આવે તો

મારે શું આપવું ? હું આંખા કરતાં અધિક છું. એમ વિચારી, રૂપિયાની એક મૂઠી જારીને છોડવાને આપી. કેવી ઉચ્ચ કેટીની માનવતા ! આવી જાતની માનવતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ સત્યાસત્ય પારખવાની શુદ્ધ વિકાસ પામે છે. આ કારણે, પ્રત્યેક ધર્મરચાપદે માનવતાના મૂલ્ય મોંઘાં આંકવા છે. ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે :—

વસારિ પરમંગાણિ બુહુદાણોદ જન્તુગો ।

માણસત્તં સુદ્ધં સદ્ધા સંજમમ્મિય વીરિય ॥

જીવોને આરંધરમ અંગો મળવાં દુર્લભ છે; મનુષ્યત્વ, ધર્મશ્રુતિ, શ્રદ્ધા અને સંયમને વિષે વીર-પરાક્રમ ફેરવવું.

આ પ્રમાણે શ્રીમાન શકરાચાર્ય પણ એમ જ કહે છે :—

દુર્લભં પ્રયમેયંતદ્ દેવાનુમદ્દેતુકમ્ ।

મનુષ્યત્વં મુમુક્ષુત્થં મહાપુરુષસંમયઃ ॥

દુર્લભ એવી તથા ચીજો, દેવની કૃપા વિના મળતી નથી. માણસાઈ, મુમુક્ષુશ્યા અને સત્પુરુષોના સમાગમ આ ત્રણેની પ્રાપ્તિમાં દેવોનો અનુમદ્દ જ કારણરૂપ હોય છે.

દયાનંદ અને માનવતા

મહર્ષિની સંક્રિાનું વહેણ પણ જન-સમૂહને માનવતા તરફ વાળવા માટે ખર્ચાયું છે. આર્યસમાજનું સામાજિક ક્ષેત્રમાં મંડાણ આ જ ખેડને અનુમદ્દોને છે એમ કહેવું વાસ્તવિક છે. કારણ કે માનવતાના અભાવમાં જ જાતની અશાન્તિનું મૂળ છે. પાશવતાના સંસ્કારોમાં જીવો જીવસ્ય મક્ષકઃ એટલે કે બીજાને બોગે પોતાને જીવવું હોય છે. જ્યારે માનવતાના સંસ્કારોમાં જીવો જીવસ્ય રક્ષકઃ । એટલે પોતાના બોગે બીજાનું રક્ષણ કરવાનો સિદ્ધાંત રજૂ થાય છે.

આને દેખાતી માનવ માનવ અત્યેની ધૃષ્ટા, ધર્મને નામે પ્રવર્તતા દયાકાંડો, બળાકારો, દંબો, પાખંડો, અભાચારો કે વ્યભિચારોનું

મૂળ પણ માનવતાની ગેરહાજરી અને પાશવતા તથા પૈશ્વિક સંસ્કારોને આભારી છે.

પાશવતાના સંસ્કારો જ્યારે જ્યારે જગતમાં અતિ પ્રમાણમાં વધે છે, ત્યારે ત્યારે આ વિશ્વને મહાન વિભૂતિઓ, સર્વજ્ઞો, મહાજ્ઞો પામીને અને પરમપુરુષો મળી રહે છે. અને એવી અનેક વિભૂતિઓ આ ભારતવર્ષને આજ સુધી મળી ગઈ છે. આ પ્રસંગે જોને ઉદ્દેશ્ય કરવા માગું છું, તે પણ એક સામાજિક ક્ષેત્રના યુગ્મજ્ઞ પુરુષ હતા. એમનું નામ મહર્ષિ દયાનંદ.

આજથી લગભગ સો વર્ષ પહેલાં ભારતમાં હિંદુ જાતિ, હિંદુ સમાજ અવનતિના પંથે ધસકાઈ જતો હતો. તે સમયે દુઃખી દુનિયાને શાન્તિનો મહાન સંદેશ આપવા એ વીરનો મચ્છુકાંકાના પ્રદેશમાં આવેલ ટંકારા ગામમાં જન્મ થયો. પૂર્વસંસ્કારોને બોલે વૈરાગ્યના નિમિત્તો મળતાં ગયાં.

સત્યની શોધ માટે ભેખ ને કાર્યદિશા

અને છેવટે સત્યની શોધ અર્થે સંસારનો ત્યાગ કરી ધણી દેશોમાં પરિભ્રમણ કરી, આખર સંન્યાસ મહત્વ કરી, કાથીમાં તેમણે ખૂબ અભ્યાસ કર્યો. અભ્યાસને અતિ જગત તરફ દૃષ્ટિ કરતાં તે ગમવનો પરિચયિત તેમને બહુ અસહ્ય લાગી. દેવદેવીઓ અર્થે યજ્ઞોમાં પશુદિંસા, મૂર્તિના ઓઠા નીચે અનેક દંબ, કરોડોના નકામા ખર્ચો, શુદ્ધો પ્રત્યે તિરસ્કાર, બાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્ન, મૃતબોજન, તીર્થસ્થાનોમાં પંડ્યાઓના જુલ્મો અને ધર્મને નામે ધેવણાઓ, આતી આતી બહુ જ કફાડી રિયતિ સ્વામીજીએ જોઈ હશે ત્યારે એમને જરૂર લાગ્યું હશે કે સમાજની આવી સ્થિતિ ચાલુ રહેશે તો માનવજાતનું અને એથીય વધારે સંસ્કૃતિનું પતન થશે. ભગવાન મહાવીરને જે પશુદિંસા, નાનાં દુઃખો અને જાતિવાદ કંખતાં હતાં, તે પશુદિંસા અટકાવવા ને દલિતોના ઉદ્ધાર અર્થે શુદ્ધિ અને સંસ્કારના માર્ગો તેમણે બતાવ્યા.

જોમાતાના વધતે અટકાવવા “ જોકરુણાનિધિ ” રચી અને માનવોમાં માનવતા પ્રગટાવવા અનેક સંરચાઓ જોસીને નિર્બંજ અને નિસ્તેજ બની મથેલા ભારતસંતાનોમાં વીરતા પ્રગટાવી વેદ-સંસ્કૃતિને પુનરુદ્ધાર કર્યો. હવે હું એમના અંગન જીવન અને કાર્યપ્રચારની દિશાનો તમોને ખ્યાલ આપું છું.

તેઓ પોતાની બ્યેથસિદ્ધિમાં આડે આવનાં વિદ્યો નિવારવા હમેશાં કટીબદ્ધ રહેતા હતા. તેમના જીવનપ્રસંગો જુઠ્ઠી તે ખરેખર જોષ શકાય છે.

निन्दन्तु नीतिनिपुणाः यदि वा स्तुयन्तु
लक्ष्मीः नमोयिस्तु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अथैव वा मरणमस्तु पुनरागते वा
न्याय्यास्तु पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥

નીતિ-નિપુણ, વ્યવહાર-કુલજ મનુષ્યો નિંદા કરે અગર સ્તુતિ કરે, લક્ષ્મી વૈભવ ઇચ્છા પ્રમાણે આવે અગર જલ્પ, મૃત્યુ આજે જ થાય કે પુરો પછી થાય, પરંતુ ધીર-વીર પુરુષો ન્યાયયુક્ત માર્ગથી મગલું પણ ખસતા નથી. અથવા ગમે તેવા ભય કે પ્રલોભનના પ્રમુખે પણ ધીર પુરુષો જરાય ચલાયમાન અસ્થિર રતા નથી.

અણુમોહ પ્રસંગ

આ રીતે એમણે હજારોના વિરોધો વચ્ચે ધીરતા અને વીરતા જાળવી, સતત શુદ્ધિ, સંગઠન, સંસ્કાર, વીરતા આદિ પોતાનું પ્રચાર-કાર્ય ચાલુ રાખ્યું.

નન્ની નામની ગણિકાના કિસ્સા અંગે જોષપુર મહારાજને કઠોર પણ સત્ય અતે દિતાવડ શિક્ષા સ્વામીજીએ મુલાવી, અને એ કહવા ઉપાયથી જોગકર્તા વિષપાનના ભોગ થવું પડ્યું; અને એવા પ્રસંગે પણ વિષ આપનાર રસોષવા ઉપર એમણે ભારે દરુણા ખતાવી. ખરેખર,

અજ્ઞાદપિ કઠોરાણિ મૃદુનિ કુસુમાદપિ ।

લોકોત્તરાણાં ચેતાંસિ કોદિ વિજ્ઞાતુમર્હતિ ॥

પરિસહો—સંકટો—સહવામાં વળથી પણ દોર અને બીજાનાં દુઃખો નિહાળતાં તેમને શાન્તિ આપવામાં યુક્ત જેવા કોમળ, એવા લોકોત્તર પુરુષોનાં હૃદયને કાણ પિછાની શકે ?

સ્વામીજીને ખબર પડી કે રસોડાએ મને વિવધાન કઠાબું છે કે તુરત જ તેને બોલાવીને “બસા માથુસ ! ને” મારું કામ અધૂરું ગમ્યું. ખેર ! બાવી મિથ્યા ચતું નથી.” એમ કહી શિક્ષા કરવાને બદલે તેને થોડા શિષ્યા અપાવી કાઢી ન જાણે તેમ વિદાય કર્યો. અને કશું કે તું બાગી જા. નહિ તો મહારાજ તને મારી નાખશે. દેટલી ક્ષમા ! કેવું મોટું મન ! મહાજનોને આવા પ્રસંગે જ લોક પિછાને છે.

વીરતાની આવશ્યકતા

જેનામાં વીરતા હોય તે જ સાચો માનવ. અને મર્મનું રક્ષણ પણ તે જ કરી શકે છે. માનવધર્મનું મૂળ વીરતામાંથી જ ઉદ્ભવે છે. પણ, એ બૂલવું ન જોઈએ કે જે વીરતામાં સત્યાસત્યને પારખવાની વિવેકબુદ્ધિ નથી હોતી, તે સક્તિનો ભારે દુરુપયોગ કરી એમે છે અને પેશાચિકતાનો પરિચય કરાવે છે. સ્વામીજીએ બાળવયથી જ વીરતા પ્રેરવા માટે આર્યાવર્તની પ્રમ્નને કાને અલ્પવર્ષની બાલનાનાં અમૃત રેક્યાં દર્શાવ્યાં. અલ્પવર્ષાશ્રમે સ્થાપ્યાં દર્શાવ્યાં.

પણ કમભાગ્યે વીરતાના મૂળજૂન અલ્પવર્ષનો નાશ કરનાર, માનવને નિર્વારને નિરનેજ બનાવનાર સંતતિનિષમનનો વાકરો દમણો વાયો છે. બાગ્દાદમાં જાનને તોટો પડ્યો છે કે એક પગેથી બાઈ (ન્યારે દિંદમાં સંતતિનિષમનના સિદ્ધિનો પ્રચાર કરવા એ બાઈ આવેય તે પ્રસંગને હિંદીને અહીં ‘હંદેવાયું છે’) બારને ઘાત આપવા નીકળી છે. અને વિચાર-વિદોષા દેવાટા મ.બ.મે. આ દેખીતા સુંદર માર્ગમાં લલચાવે છે. આનો અને વધુ પ્રચાર થશે તો

લાગત બહુ નિર્બળ બનજે. ખરેખર, આ આર્થસંસ્કૃતિના પતનનો માર્ગ છે.

આધ્યાત્મિક ધર્મની ભૂમિકામાં, સામાજિક ક્ષેત્રમાં અને ગૃહીય ક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક પળે વીરતાની આવશ્યકતા હોય છે. જે સમાજમાં સાચી વીરતા નથી હોતી તે સમાજના માનસમાં કેટલી પામરતા, કેવી પાશવતા, કેવી સ્વાર્થમૂઢતા, કેવી ડગપોઠતા અને ધર્મધેવછા હોય છે તેના થોડા નમૂના બતાવું.—

આજથી દસ બાર વર્ષ પૂર્વેની આ વાત છે. વઢવાણ કેમ્પના સ્ટેશન પગથી ઘોળે દિવસે પસાર થતી એક હિંદુ મુવતીનું કાકુ પકડી એક સોજર એને ડબ્બામાં જખરજસ્તીથી ખેંચી જતો હતો અને પેલી બાઇ એ આકૃતમાંથી ઊગાવવા માટે ખૂબ મારી રહી હતી.

બાઈ ઉપર યુગ્મગતા આ સિતમની ચીસો સાંભળી માનવમેદની નામી મર્ધ, પણ આ સૌ દૂર બિલા રહી ફાટી આંખે જોઈ રહ્યા હતા. કારણકે સોજરના હાથમાં રિવોલ્વર હતી. તેના બંધે કાર્પમાં આગળ આવવાની વાકાત નહોતી માથુસો તે સખ્યાનક હતા, પણ બાઈને છાંયવાની હિંમત નહોતી. સૌને મોતનો ભય હતો, કર્તવ્યનિષ્ઠતાનો નહિ. પણ ત્યાં મગ્દાનગી ન હોય ત્યાં આથી બીજું હોઈ પણ શું થકે ? આવા કટોકટીને સમયે ત્યાંના એક પ્રતિષ્ઠિત આર્થસમાજ ડોક્ટર કે જેમનું નામ પુરુષોત્તમદાસ અમરશીભાઈ છે, તેઓ ત્યાં અચાનક આવી ચઢ્યા એનામાં માનવતા તો હતી જ. આ દરમ જોતાં જ તેમનું હૈયું ચોક્કી બિડ્યું. પેલા દુર દૂર બિભેલા મુઠ્ઠા જેવા માનવો સામે સહજ ધૃણાજનક દષ્ટિ ફેંકી તુરં જ તેમણે જોસનેર દોટ મૂકી અને પેલા સોજરને એક મુઠ્ઠો લગાવી તેના હાથમાંથી પેલી બહેનનું કાકુ છાંયવી નાખ્યું.

આથી પેલા સોજર ખૂબ ચિદાઈ ગયો અને પોતાના હાથમાં ગ્રેહી રીવોલ્વર ડોક્ટર તરફ વાળી એ રીવોલ્વર દેખીને ડોક્ટરે

પણ તે જ ક્ષણે પોતાના મજવામાંથી રીવોલ્વર કાઢી અને સોલ્જર સામે તાકી. સોલ્જર કંડોળાર થઈ ગયો.

માનવ જ્યારે મૃત્યુના ભયથી ત્રાસે છે, ત્યારે તેની બધી શક્તિ ચાલી જાય છે. એટલું જ નહિ, પણ તે પોતે પામર બની જાય છે અને ભયને તજે છે કે દુરત જ તેની બધી શક્તિ ભિરાઈ નીકળે છે.

ડોક્ટરની મદદનગી દેખીને સોલ્જર એ ક્ષણે તો વીડે મોડે ચાલ્યો થયો. પણ પાછળથી પેલા કિતાનો બદલો લેવા તેણે જીલદી ડોક્ટર પર ફરિયાદ માંડી. ડોક્ટરે આ કેસનો બચાવ કરવા માટે આ તકે પેલા સ્ટેશન પર હાજર રહેલાં બસો પૈકીનાં ધણીઓને સાચી સાક્ષી આપવા માટે સૂચવ્યું; પરંતુ તેમાંના કોઈ પણ સાક્ષી મુઠ્ઠાં આપવા તૈયાર થયો નહિ. કારણ કે બધાને પેલા સોલ્જરની રીવોલ્વર કંપાવતી હતી. આવા નામદોં ધમં શી રીતે પાળી શકે ?

કાપર અને સ્વાર્થપરાયણ માણસો, પ્રજુના મારમની વાતો તો બાલુએ રહી, પણ પોતાના કુટુંબ, સમાજ કે રનેહી પ્રત્યેની ફરજ પણ બળવી શકતા નથી. પછી એ ભલે ભણેલો હોય કે અભણ હોય, એવા કેટલાક મહાનુભાવો (૧) સલાઓમાં બાપણે કરતી વખતે આપણને યરવીર અને પ્રભાવશાળી લાગે છે, પણ પ્રસંગ ઉત્પન્ન થતાં પોતાનું પોત પ્રકાશે છે.

પામર અને વીર

અમદાવાદમાં એક મનુ-વિનોદિની પ્રકરણનો કિસ્સો બની ગયો કે જે જમ્મહર છે. તે પ્રસંગે એ પ્રકરણની વિચારણા કરવા પ્રેમાભાઈ દોલમાં એક સભા યોજવાઈ હતી, તે વખતે એક વક્તા આજના હિંદુ સમાજની અપોગનિનું વર્ણન કરતાં કરતાં બોલ્યા કે “આપણી બહેનો તથા દીકરીઓને મુસલમાન ગુંડાઓ ધોળેદિવસે આખમાં ધૂળ નાખીને ઉઠાવી જાય ■ તેમની સામે આપણે કશું કરી શકતા નથી.” વક્તાનું એ વાક્ય પૂર્ણ થતાંની સાથે તે બે દમરની હિંદુ મેદની વચ્ચે બોલ્યા

માત્ર જે જ મુસલમાન ગૃહસ્થોમાંના એકે બિલા થઈ, ભરી સભામાં પડકાર કર્યો કે “ખબરદાર! તમે મુસલમાનોને શું કા કલા માટે એ શબ્દોને પાછા ખેંચી લ્યો.” વક્તાએ કહ્યું કે સમસ્ત મુસ્લિમ કોમ પ્રત્યે મારો આ આક્ષેપ નથી. મેં માત્ર મુસ્લિમ કોમમાં જે શું કાઓ અત્યાચાર કરી રહ્યા છે તેને સંબોધીને અને તે પશુ બનેલી ઘટના પ્રમાણે કહ્યું છે. તેથી તે શબ્દો પાછા ખેંચવાની હું જરૂર ભોતો નથી, પણ પેલા મુસ્લિમ ભાઈનો શબ્દો પાછા ખેંચાવવાનો આગ્રહ જરામ નરમ ન પડ્યો અને એ વાત એટલી વધી જવા લાગી કે આખરે પ્રમુખે વક્તાને તે શબ્દો પાછા ખેંચી લેવાની ફરજ પાડી. કેટલી સરમ! કેવી પામરતા! એ સભામાં મુસલમાનો તો માત્ર જે જ હતા, બાકી બધા હિંદુઓ હતા. વળી તેમનો આગ્રહ પણ ખોટો હતો એ સ્પષ્ટ હોવા છતાં કોઈ પણ હિંદુની ત્યાં નૈતિક હિમ્મત ન રહી. આ પ્રસંગ હિંદુઓની ખાનાસક નિર્જનતાનો નમૂનો છે.

આવો જ પ્રસંગ જે મુસ્લિમોની સભામાં કોઈ હિંદુ તરફથી બોલો થયો હોય અને તે મુસ્લિમોએ ડરીને નિભાવી લીધો હોય તો હું ત્યાં મુસ્લિમોની પણ માનસિક નિર્જનતા કહું અને એ હિંદુની એવી જૂઠી હકંને વખોડી કાઢું, જેમ આંખો સરખી છે. અહીં આ પ્રસંગ ટાંકવાનો મારો મૂળ આશય તો “વિચારભરી વીરતા” મનુષ્યમાં હોવી જ જોઈએ, એવું વિધાન કરવાનો છે અને હિંદુ હો કે મુસ્લિમ હો બંનેને એકસરખો લાગુ પડે છે.

મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતીએ આર્ય-સમાજના પાયામાં એ વીરતા રાખી છે. એથી જ એવી પ્રાણવાન વિશ્વતનો સમાજમાં અભાવ હોવા છતાં, આર્ય-સમાજના સભ્ય તરીકે લેખાતાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓમાંથી આવા હાખલા આજે પણ જડી આવે છે.

એ જ નમરની એક બીજી વાત કરું: અમદાવાદમાં જ ભર-બખરમાં એક આર્ય-સમાજ બહેનને કોઈ એક મુસ્લિમ મવાલીએ

જગ અપહૃત્ કયું. તે જ સૂત્રે ભરજખરમાં તે વીર યુવતીએ મવાલીનું કાંડું પકડીને એક તમાચો ચોડી દીધો અને એવા તો વીરતાના સબ્દો ઉચ્ચાર્યા કે પેલો મવાલી કંડોમાર ચપ્પ ગયો. એ બહેનના હાથમાંથી સ્વયં કાંડું છોડાવવા અસમર્થ બની ગયો અને જિંદગીભરની જોડ બૂવી ગયો. મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતીના ઉદ્દેશથી સ્થપાયેલી જીવતી સંસ્થાના શિક્ષણની પરિપાકતાનો આ ખીજો નમૂનો. જ્યારે આવી વીર રમણીઓ ઘેર ઘેર જીબરાશે ત્યારે જ આ ભૂમિકામાંથી વીર સંતાનોનો પરિપાક થશે.

મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી, સત્યવીર શ્રદ્ધાનંદ, વીર પ્રતાપ અને ક્ષત્રપતિ શિવાજી જેવા રાષ્ટ્રરત્નો વીર માતાઓની કૃષ્ણે જ જન્માર્જ્વલતા. અહીં મારે કહેવું જોઈએ કે જે દેસ આવી વીર માતાઓ ધમ્મનો હોય, તે દેશે સ્ત્રીવર્ગ પ્રત્યે આદર-સન્માન-ધગવો તેમને ઉચ્ચ શિક્ષણની સમરૂઠો કરી આપવી ઘટે. જ્યાં જેવી ભાવના ત્યાં તેવું કૃષ્ણ.

“દેવીભાવથી દેવ બને છે, ગોલીથી ગોલા થાયે,
ઉદરડી સમજે સીને તો, તેમાંથી ઉદર થાયે.”

સીઓ પ્રત્યે જો તીરાંમના જેવો ભાવ હોય તો એમાંથી વીર પેદા થાય, દેવીઓ જ દેવને ઉત્પન્ન કરે. પણ આજે સમાજની સ્થિતિ સામે નજર કરતાં સ્ત્રીજાતિની કિંમત શું દેખાય છે ? કાઈ કાઈ સમાજમાં, સીઓ તરફ યુવામહી, ઉદરડી કે મરી જાય તો ખાસકુ ફાટખું હોય એવી ભાવના દેખીતી હોય છે, પણ એમને જાન નથી કે યુવામમાંથી યુવામ જ પાકે, ઉદરડીમાંથી તો ઉદર જ પાકે અને ખાસકાથી તો ખાસકા જ મળે ને ? (હસાહસ)

ધર્મધેલછા

હવે બીજી ધર્મધેલછાની ચોડી વાત કરું. કે જે તરફ પણ મહર્ષિનું ધ્યાન ખેંચાયું હતું. ધર્મ-ધેલછા એટલે ધર્મને નામે

ધૂસી ગયેલી ખોટી રૂઢિ જેવી કે કોઈ એક હિંદુને બળાતકારે કોઈ વિધર્મી વટલાવી નાખે અને એ હિંદુ ફરીથી પોતાના હિંદુ ધર્મમાં આવવા કરગરે છતાં એ ધાર્મિક રૂઢિમાં જકડાયેલા હિંદુ સમાજના નેતાઓ તેને અપનાવી શકતા નથી પણ વિધર્મમાં જવા દઈ અનેક અનર્થો જન્માવે છે. આ વાત તમે પેપરોફાગ વાચી દરો.

એક હિંદુ ગૃહસ્થના ઘરની પાડોશના મુસલમાન ભાઈનો નિનાસ હતો. પેલા હિંદુની છોકરી, મુસલમાન પડોશીને ઘેર હમેશાં આવજા કરતી હતી તેવામાં મુસલમાનની ઓ ગુજરી જાયી એક દી તે મુસલમાનને આ હિંદુ સમાજની ધર્મ-ધેવજનો લાભ લેવાની ઇચ્છા થઈ આવી. અને પોતાનું ધાર્યું થી એમ સમજી તેણે એક દિવસ બપોરે પેલી છોકરી એના ઘરથી પાછી ફરતી હતી ત્યારે મોટી જૂમ પાડીને બોલ્યા માણસ, 'ઓ શેઠ ! તમારી છોકરીએ મારા ઘરનું પાણી પી લીધું' અને તાલીઓ પાડવા લાગી ગયા.

આ વાત એમને દેવાઈ ગઈ અને પછી તે પૂછવું જ શું ? વટલાઈ જવાની બીના જાહેર થવાથી તેના પિતાની ઘેરી ધર્મ-ચુરતતા બિઠગી આવી અને સમાજમાંથી પોતાનું મ્હાન ગુમાવવાનો અને સમાજના દમા-છૂનો ભય લાગ્યો. એથી એ છોકરીને ધમકાવવા લાગ્યો. છોકરીએ રડનાં ચક્રતાં ધણું કઠ્ઠું કે પિતાજી એ પાછી નથી પીધું. પણ લોકોમાં પેલા મુસલમાને એવા રૂપે વાત ફેલાવી કે છોકરીની વાત માનવામાં ન આવી અને આખરે સમાજ ભેગો થયો. સમાજના અંધ અને અજ્ઞાન આગેવાનોએ નક્કી કર્યું કે આ છોકરી તો દલે વટલાઈ ગઈ અને એને નાતમાં લઈ શકાય નહિ એ જાહેરનું વેવિલાગ થઈ ગયેલું એટલે એના સાસંગિયાએએ પણ કદી દીધું કે દલે અમારે એ કન્યા ન ખરે તમે જાણીને આશ્ચર્ય પામશો કે નિરુપાયે એ છોકરીને મુસલમાન થવું પડ્યું. સમાજના કંઈ, એ રૂઢ માન્યતાને લીધે એ બાપે દીકરીને તગવા સુધીની નિર્મળતા દાખવી. હિંદુ સમાજની કેવી અધોગતિ !

‘રઘુપતિ રાધવ ગળ ગમ, પતિત પાવન સીતારામ’ બોલનારાનું કેટલું અધમ માનસ ?

ઠગારી અરુપૃથક્તા

મુસલમાનો ન્યારે-પોતાના ખુદને પાક પરવરદિગાર કહી તેના નામે અદ્વતોને પણ અપનાવીશકે છે. ઈસાઈઓ ગમે તેવી દક્ષિન, પતિત અને અરારથ કોમને અનેક જાતની લાલચો આપી પોતામાં ભેગવી શકે છે, ન્યારે દિંદુઓ કે જે અલ્લેખા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરૂણ વચ વ એ ભગવદ્ગીતાના પાઠને રોજ પઢનારા અને સઘ્યમૂયવ્પમૂયસ્સ એમ સ્વાદ્વાદ કહેનારા જોનો અદ્વતોને અડનાં અભગાય છે. અંકાલને લગભગ એવાં કાર્ય ઠગારા સાથે જોધો વ્યવહાર ગમી શકે છે, પરંતુ ગમને ભજનાર દિંદુપણાનું ગૌરવ રાખનાર પ્રતિદિન રરના અને પાપ-ખાનાં શુદ્ધ કરી આરોગ્યનું રક્ષણ કરનાર અદ્વનોથી પોતાની જાતને અભગાવનાનું માને એ કમનસીબીની વાત છે. જેમ રામ અને કૃષ્ણના ઈગમાને દિંદુઓ—એના ભકતો-ભૂલ્યા છે તેમ અદ્વતોને પણ સાધુ-પદ આપનાર અને મોક્ષ મુધીના અધિકારી માનનાર ઉદાર જિન ભગવાનના અનુયાયીઓ પણ માર્ગ ભૂલ્યા છે. તેમને પણ અન્ય ધર્મોનો એવ લાગ્યો છે. શુ વાત કડુ ?

નાસિકના પડિનો કહે છે કે આમેકર અને એના પંદર હાતર લાકડા દિંદુ ધર્મ છોડતા હોય તો છોડવા દો. આપણે તેમનાથી છટીએ. જુઓ આ ‘આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ’ની ઘોષણા કરનારનાં માનમ ! ગમને ભજે ત્યાં મુધી અરુપૃથક્ અને એ જ માણસ બીજો ધર્મ સ્વીકારે તો રૂપૃથક્ ! કેટલી મૂર્ખતા ! આ મૂર્ખાઈમાં તો બધુંયે ગુમાવ્યું ! ઇ. ૧૧૯૩માં મદમદ જોરીએ* વિહી લીધું ત્યારે લગભગ પચાસ હાતર મુસલમાનો પદેલી વખત લાગનમાં આવ્યા ત્યાંથી વટાવટતિ ચરૂ થઈ ને અનેકને વટસાવ્યા, જે વટસાવ્યા તેની શુદ્ધિ કરી ન શક્યા. એવી

* આ પ્રસંગ ‘મરહાનમી’વાળા બ્યાખ્યાનમાં લેવાઈ ગયો છે પણ અહીં અને ત્યાં જન્ને ઠેકાણે પ્રાસંગિક દોષ લીધો છે

ધર્મ-ધેણછાથી આજે આઠ કરોડ યથા. હવે સપ્ત કરોડ અત્યંત છે. એને જવા દેશો તો ? ક્યાં ઊભા રહેશો ? ભારત આયેના નહિ રહે.

આપણે ક્યાં છીએ ? શું કરી રહ્યા છીએ ? શું કરવું જોઈએ ? માનવનો ધર્મ શો હોય છે ? તેનો જરા વિચાર કરવો જોઈએ. પણ તે તરફ તમારું ભારે દુર્લક્ષ્ય છે. જે ધર્મ માનવતા ન શીખવે, જે ધર્મ મનુષ્ય મનુષ્ય પ્રત્યે સહૃદયતા, સેવા અને સહાનુભૂતિના બોધપાઠો જીવનમાં નહિતારી શકે અને ઊલટું ધર્મના બહાના તળે માનવ માનવ પ્રત્યે ઘુણા, તિરસ્કાર, વૈર અને અત્યાચારો મુજારે એ ધર્મ શા કામનો ? એવા ધર્મથી તો માનવગતનું ચતન થાય છે. કારણ કે એ તો ધર્મોના નામ નીચે ચાલતો ચોખ્ખો અધર્મ છે.

મહર્ષિના પ્રચારનું પરિણામ

મહર્ષિને આ ધર્મધેણછા સાલી હતી. મહર્ષિએ ભારતની નાક પારખી. એમ ક્ષાત્ર્યું કે માનવતા વગર આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ઊલટો અપચો કરાવશે. તેમણે દલિત અને પતિતો સારું શુદ્ધિમંદિરો, આશ્રમ-મંદિરો વગેરે બોધ્યાં. એમણે વીરતા ઉત્પન્ન થાય એવી ફળવણી મળે અને આર્થ મુક્તિ મળે ન બને, પણ સાચા આર્થો બને, વીર બને એવી મોઠવણી કરવા શુરુકુળો સ્થાપ્યાં.

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રના એ સંન્યાસીએ સમાજિક સુધારણાનાં આદેશનો ઉપાક્રમાં. ભારતવર્ષમાં ધર્મને નામે નિર્દોષ પ્રાણીઓના કત્યાકાંડો થતા, ભોગો અપાતા, એની સામે એણે ખૂબ પ્રચાર કર્યો. ભારતની જીવવાણી દૃષ્ટિએ બુધ્ધાની વિકાસનો સન્માર્થ બતાવ્યો. એ મહર્ષિના નામ નીચે આર્થસમાજના દસ લાખ આર્થો, ૪૦૦ વ્યાખ્યાતા, ૧૫૦ દાર્શનિકો, ૨ દાર્શનિક છોકરીઓની, ૬૫ મીડલ સ્કૂલો, ૫૪ મીડલ સ્કૂલો છોકરીઓની, ૧૮૨ પ્રાથમરી સ્કૂલો, ૧૨૧ પ્રાથમરી સ્કૂલ છોકરીઓની, ૨ વૈદિક કોલેજો, ૧૪૨ ગત્રિશાળાઓ, ૭૫ અનાયાત્રો, ૩૦૦ સંસ્કૃત પાઠશાળા, ૮૦ દિંદી પાઠશાળા, ૨૫ શુરુકુળો, ૬ શુરુકુળો છોકરીઓનાં, ૫૫ દલિત-શાળાઓ, ૩૦૦

કન્યાપાઠશાળાઓ, ૭૦ વિધવાશ્રમો, ૫૦ છાપખાના હોતે તે ૩
ધાર્મિક હોતે, ૧ હજાર મકાનો, ૪૭૨ દિદી ભણનાર, ૬૦૬૦
ઉર્દૂ ભણનાર ૨૦ નફત ઓપવાનયો ત્રિકલ પુસ્તકાલયો ૧૦૫
મન્યામી પાઠશાળાઓ ૪ ગોળાગાઓ ૨ વર્તમાનપત્રો ૬૦ અને
એક ૧, માર્ચ ૨૨ છે

આ આખા ઉપગ્રંથી તમને જણાશે કે નદરિની પુણ્યસ્મૃતિ
રૂપે આ સરચાઓદ્વારા ભાગતવર્ષમાં સરકારી સિદ્ધાંત મળેના શુર
જો સારીર અને માનસિક વિકાસ મળેના વ્યાયામદિરો ને
શુદ્ધિ અને સરભાગની ક્રિયાઓ દ્વારા સમાજના દનિતોના અને પતિતોના
આસુ લૂછી રાખાય છે

આવસમાજનું આ પ્રસારત કાર્ય દિદુ સમાજને આશીર્વાદરૂપ
છે નદરિના મુખનો અને વિશ્વાસે મારુ વ્યાખ્યાન પુરુ મળા
પહેલાં સમાજમાધ્યો તરફના પ્રેમને કા જે એ સૂચના કરવાની
મુશ્કેલી થાય છે અને તે દુ ખૂન પ્રેમપૂર્વક મ્હી લખાય

પ્રથમ તો એક વાત એ છે કે સમાજના પડિને વાતો
નાં લાગ્યો હોય એવું દેખાય છે જો કે ચર્ચા એ ઉપયોગી વસ્તુ
છે, પણ તેનો ઉપયોગ જિજ્ઞાસુ શુદ્ધિથી અને જ્યાં અવરચના હોય
ત્યાં જ હોવો જો એમ કુ માર્ગ હુ સ્વામીજીના વખતમાં એ વસ્તુ
હતે ઉપયોગી અને મુદ્દિત હોય (જો કે આ સબધમાં ઘણી વાતો
ચર્ચારૂપ છે પરંતુ આ રચને એ ચર્ચા પ્રસરત નથી) દુકમ કુ
એવું જ મ્હુ કે આજનો યુગ સર્વધર્મસમભાવનો છે આ યુગમાં
વારો પ્રાય અપ્રામાણિક ઘર્ષ પડે છે

બીજી વાત એ છે કે મારો અનુભવ છે ત્યાં મુખી કુ એ
પ્રપ્ત મ્હી શુ કુ કે મરિને કાર્ષ પમ અપ્રદાય, મન કે પય
અવારવાની કે વાડો અધિવાની ક્ષમતા ન હતી કેવળ માનવ-મમ જના
એવ અર્થે કાર્ય મ્હુ એ જ માત્ર એમનો ઉદ્દેશ હતો અને

તે જ તેમણે સમાજની નિયમાવલિમા વ્યક્ત કર્યો છે. હું એમ જરૂર ઇચ્છું કે સ્વામીજીનો આ ઉદ્દેશ તેમના અનુયાયીઓ પૂર્ણ રીતે સફળ કરે અને તેઓ જેમ જીજ્ઞાસે પચાવી શકે, તેમ માંહિમાહે પણ પ્રેમ અને સદિષ્ટ્યુતા વધુ ને વધુ કેળવે. હું આ જોટલા માટે કહું છું કે જેમ કેટલાક સંપ્રદાયો કે મતો પોતપોતાનું સંકીર્ણ ક્ષેત્ર બનાવી પોતાની મેળે જ પોતાના અસ્તિત્વે નોતરે છે, તેવું આયસમાજનું ન થાય અને મહર્ષિ દયાનંદજી પછી જેમ સત્યવીર મદ્દાનદજીએ, એ પછે આલો, જીવનસમર્પણ કર્યું, તેમ પુનઃ પુનઃ નારસામાં બીજા સવિશેષ પ્રાધુવાન વીરો પાડે. મહર્ષિની હરતી વખતે જો કાર્યદિશા હતી, તે આજે પણ છે. માનવસમાજમાં વીરતાની, સંશુદ્ધિની, સરકારોની, ધર્મ-શુદ્ધિઓ દૂર કરી સર્વધર્મસમભાવના પ્રચારકોની આજે ખૂબ જરૂર છે. માટે સકીર્ણભાવનાને ઊંડી આવી વ્યાપક કાર્યદિશા દ્વારા ચોમેરથી ધસી આવતા અનિષ્ટો અને ભારતની અવનતિને રોકીને આયસમાજ પોતાની ઉત્કાન્તિ-સાધના અખડ ગાંધી સતત અભિનવ પ્રગતિ સાધે એમ ઇચ્છું છું.

ભોજબા લાઈ ને લાઈ, સિંચી સસ્કાર વીરતા;
આર્યોને આર્યતા બોધી, દયાનંદ મહર્ષિએ

॥ ઓ શાંતિ ॥

મંડળ નીચે ન્યાં ન્યાં અને જે જે સરચાઓ ચાલતી હોય, ત્યાં ત્યાં અને તેમાં તેમાં તેટલોજ વધુ ઉદારતા હોવી ધટે. આ સરચા માટે હું એજ આશા રાખું છું કે કોઈ પણ કોમીવાદને ન પોષતા મનુષ્યત્વ, વીરતા, ધૈર્ય અને એવા એવા ગુણો કે જે લક્ષ મહર્ષિ દયાનંદનું હર્ણ, જેને અર્થે એ જીવ્યા હતા, તેવા પ્રકારના ગુણોને કેળવી આર્થ પ્રજાના આર્થત્વને ખીલવવામાં ફાળો આપે. x

॥ ૐ શાંતિ ॥

x આ સદેશ જેમનો તેમ આ સમદેશ મૂકવા પાછળ જે દેવોએ
 ૭: (૧) જ્ઞાપ્તિનાકારને આર્થસમાજની જુદીજુદી શાખાઓ સાથે મળી
 ય કેવો નિર્દોષ અને મધ્યસ્થ સંબંધ છે તેનો વાચકવર્ત્તને પરિચય
 અને (૨) એમાંની કિંમતી ગુણનાઓ ઇતર સરચાઓ તથા નામકોને
 સાથે યાચ.

શક્તિનું મૂળ અને પ્રયોગ

[અવગન તેરમું]

મહાનુભાવો !

અત્યાર સુધીનાં બધાં વ્યાખ્યાનોમાં એક થા બીજો પ્રકાર મેં સમાજ અને શક્તિની આવશ્યકતા ઉપર બાર મૂક્યો છે. આજે 'શક્તિનું મૂળ અને એના પ્રયોગ, સંબંધી કહીશ. જીવ અને શરીર એ બેના બેઠને તો તમે સામાન્ય રીતે સમજતા હશો. એ વિષે હું આગળ અવકાશી કહીશ. અત્યારે તો માત્ર જીવ અને શરીર વચ્ચે કાપ કરી રહેલાં તત્ત્વોની વિચારણા કરીએ.

જો પ્રાણશક્તિ વડે દેહધારીમાત્રના દેહમાં ચૈતન્ય દેકે છે તે પ્રાણશક્તિને જૈનશાસ્ત્રો કયા પ્રકારમાં વહેંચી દે છે. પાંચ ઇદ્રિયો, મન, વચન, ક્રયા, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય. બીજી રીતે કહીએ તો પાંચ ઇદ્રિયો રમુજ છે. ત્યારે બાકીના પાંચ પ્રાણો મુદ્દમ છે. આ પરથી સહેજે સમજાશે કે આત્મા અને શરીરનું અનુસંધાન અને વિરહ પણ એ શક્તિના સદ્ભાવ અને અભાવ પર નિર્ભર છે. વળી કાપમાત્રનો આધાર પણ એની તાજગી પર છે. મનુષ્યમાં પ્રાણશક્તિ સંપૂર્ણપણે ખીલી શકે એમ છે માટે જ મનુષ્ય એ કિંમતી પ્રાણી ગણાય છે, અને એ ધારે તો જગતનાં બધાં પ્રાણીઓ ઉપર અગત્ય અસર ઉપગતી થકે એમ છે. જેની પ્રાણશક્તિ જેટલી તીવ્ર તેટલી તેની પ્રતિભા બળવાન અને જેની પ્રાણશક્તિ જેટલી સુદૃઢ તેટલો એ પામર, કાપર અને નયુંસક.

જેન આગમોમા 'જેય, હેય અને ઉપાદેય' તથા તત્ત્વો દર્શાવ્યા છે. એ તથ્યનું રહસ્ય એ છે કે જાણવાયોઅને જાણો, ત્યજવા યોગ્યને તજો અને લેવા યોગ્યને લો ' પ્રાણશક્તિ વાપરવાથી કદી છુટી થતી નથી વાપરવાથી જીવટી તેજ ચાય છે, પણ તે ઉપરના કથન પ્રમાણે વાપરવી જોઈએ તો જ તે લભ્ય અને પોષક અને મનુષ્ય જ્યારે પોતાની સાદી સમજનો આટલો ઉપયોગ જૂલે છે ત્યારે જ જોને માધને તે તગવાને બદને હૂમે છે, સ્વસંગ્રહણ કરવાને બદલે વિનાશ નોતરે છે ને જીવવાને બદલે મરે છે આ વાત હવે તમને કમપૂર્વ- સમજાવુ

શક્તિનો દુરુપયોગ

સૌથી પહેલા ચામડી, જીભ, નાક, આંખ અને કાનનો દાખલો લઇએ સ્પર્શ દ્રિયના વિષયમા તો પાગલ બનીને મનુષ્ય શક્તિ, ઇજ્જત, પ્રતિષ્ઠા અને લક્ષ્મીનો અક્ષમ્ય દુરુપયોગ કરે છે એની ચાવી રસેદ્રિયમા છે. રસેદ્રિયના દુરુપયોગમાં પાંચે ઉદ્રિયોના દુરુપયોગ આવી જાય છે. ન ખાવાનું ખાય, હદ ઉપગત ખાય વગર જૂએ ખાય, અનિવશિતપણે ખાય, ન પીવાનું પીએ, ન બોલવાનું બોલે, આ બધા જીભના દુરુપયોગો છે એ જ પ્રમાણે પાંચે ઉદ્રિયો માટે મમજવુ ચામડી આખા શરીરનું વેષ્ટન છે એનાથી જ શરીરનો નિભાવ છે એની ઉપયોગિતા પણ ધણી છે પણ મનુષ્ય એની ઉપયોગિતા નથી સમજ્યો એટલે જ તે એ સાધનોનો દુરુપયોગ કરી ધાતુક્ષીણ અને હનવીર્થ બની વ્યાધિઓને આમત્રે છે પથ્થાપથ્થ યોગક પારખવા માટે, ખાવા માટે અને બોલવામા મદદગાર થવા માટે જીભ છે. એને બદને સ્વાદમા હસાઇ જાય કે તરત જ વ્યાધિ અને વિકાર ફાગી નીકળે છે, એ જ તેનો દુરુપયોગ છે. નાક જૂલે તો આસોત્સવાસની ગળણી છે, પણ સુગંધીનો નાદ લાગે એટલે ફૂવો અતઃ કે મોઝરાની કળીઓ જેવા સમધીવાળા પનર્થો પાછળ માઠાદુર બની જઈએ આવા ઉન્માદથી પણ અનેક અનર્થો પ્રગટે અને આંખ

તો અદ્ભુત યંત્ર છે. કુદરતના દિવ્ય સૌંદર્યને ગ્રીધી મનને દલકી ભૂમિકામાંથી ઉપરની ભૂમિકા પર લઇ જવા માટે તે એક સર્વોત્તમ સાધન છે. પણ જ્યાં ત્યાં એઠી દષ્ટિ નાખીએ, ન જોવાનું જોઈએ એટલે તેનાથી મન બ્યગ્ર અને ભ્રષ્ટ થાય છે. આવેશ અને આવેશ બંને વધે છે, અને આખરે અમૂલ્ય આંખ શુભાવી બેસીએ છીએ અથવા તો આંખ વડે આપણુ પોતાનું જ અધઃપતન કરીએ છીએ. કાન, ઉચ્ચ કોટિનું અમૂલ્ય-કચન સાંભળવા માટે છે. એને બદલે ઝેરી પુદ્ગલોનો પ્રસેપ કરીએ, નિંદા કે વિકારી સખ્તો સાંભળીએ એટલે નાકમાં કચરો ભરાય અને ધારણાનું મુંદર યંત્ર ખગડે. ધણાની એકધારી ફરિયાદો હોય છે કે યાદશક્તિ જરાય નથી, ક્ષણે ક્ષણે ભૂલી જવાય છે, મન નખળું છે, પણ એ સર્વાંગે સત્ય નથી. તમે જ વિચારો, શું કોઈએ કાનુ વચન કહ્યું હોય કે ગાળ દીધી હોય, તો તે જિંદગી સુધી જુલામ છે ખરી? પૈસા મથુતા હોઈએ ત્યારે તો મન થીજી જ જાય છે, જગમ પીજો નથી જતું ફક્ત શાસ્ત્રત્રવણ કે શ્રેયની ઉત્તમ વાત જ યાદ રહેતી નથી, એ જ કમ-ભાગ્ય છે. ધણા એવા માણસો પણ હોય છે કે જ્યારે સહજભાવે વાતો કરવા બેસે ત્યારે સામાને સાંભળવી છે કે નહિ, એ રથળે એ વાત કહેવાની જરૂર છે કે નહિ, સાંભળનાર ચારી વાતમાં રસ લે છે કે નહિ એનું જ્ઞાન જ રાખતા નથી અને સામે કંટાળાથી ધરાઈ જાય ત્યાં સુધી બોલ્યા જ કરે છે. આ, વાણીનો ભાગ દુરુપયોગ છે.

દુરુપયોગ એ જ પાપ

આવી રીતે જે શક્તિનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ તે જ શક્તિનો, તે જ વીર્યનો કચગપેટી જેવા વ્યવહાર માટે દુરુપયોગ કરી શક્તિને ક્ષીણ કરી જીવન શષ્ટ ક્યું, વિજય માટે પ્રાપ્ત કરેલ શક્તિ નકામી વેંડી નાખી. આવી રીતે શક્તિ ધમાર્ક જાય એમાં શી નવાઈ? મનુષ્યનાં આયુષ્ય ધટ્યાં તેનું કાગ્ય પણ એ જ છે. અજ્ઞાનભરી

રહેણીકરણી, આંધળાં અનુકરણો, અમાપ ભોગવૃત્તિ, અનહદ વિલાસ અને દેહનું નુકસાન કરનારાં વ્યસનોને કાંચે મનુષ્ય પોતે જ આપત્તિને નોતરે છે. કેટલાક જન્મથી જ નિર્બળ, મદારોગી, અધ, બહેરા, લૂઝા કે પાંગળા હોય છે. એનું કારણ પણ પૂર્વે કરેલો ચક્રિતનો દુરુપયોગ જ છે. જે શકિતનો સદુપયોગ ન કરી જાય, તેની પાસેથી શકિત ખૂંચવી લેતી એ કુદરતનો કાનૂન છે. જે રીતે પ્રાણશકિતના દુરુપયોગથી માણસ દાણે કરીને મહાન આશ્વ વહેરે છે તે રીતે જ કુદરતી પદાર્થોના પણ જે દુરુપયોગ કરીને વિશ્વસંપત્તિને નુકસાન પહોંચાડે છે, તે કુદરતનો દ્રોહ કરે છે. એ કુદરતનો ગુનેગાર છે.

નિસર્ગે દીધેલાં અન્ન, જળ, હવા અને પ્રકાશ એ ચાર રત્નો છે. પાપાણુનાં ગતો તો અનેક સાંપડે અને તે ન મળે તોય એમના વિના ચાલી પણ શકે, પણ આ 'રત્નચતુષ્ટય' વિના તો જિવાય જ નહિ. લક્ષ્મીમાં અધ અનેલા લોકોને આ મોઢી ચીજોનો ખ્યાલ પણ નથી હોતો કે કુદરતે બહેલી આ અપૂર્વ દોહતનો તેઓ કેટલો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે ! બેદરકારીને કારણે મંદકી કરી શુદ્ધ હવાને અશુદ્ધ કરી પોતે બીમાર પડે ને બીજને પાડે. જરા હાથ ધોવો હોય ત્યાં તો ચકલી છૂટી મૂકે અને ધડાના ધડા પાણી નકામું ખલાસ કરે.

સ્વચ્છતા અને પોષણને હિપયોગી તરતોની કિંમત કેટલી છે ! એની કિંમત તો તે વસ્તુના અભાવમાં જ સમજાય. રણમાં મથા હોધએ ને જ્યારે કંઈ સુકતો હોય ત્યારે જ પાણીની કિંમત ખબર પડે ને આખા ખૂલે; લાખો રૂપિયા આપતાં પણ જ્યારે ખાસો પાણી સુધાં ન મળે ત્યારે સમજાય કે તમારા હીરા, માણેકની સી કિંમત છે !

પૃથિવ્યાં ત્રિણિ રત્નાનિ જલમન્ન સુમાપિતં ।

મૃદઃ પાપાણસંદેષુ રત્નસંજ્ઞામિધીયતે ॥

પદાલા બધુઓ ! કેઈ ચીજનો દુરુપયોગ કરવાનો તમોને અધિકાર નથી

કેટલાક દલીલ કરે છે કે શરીર, મન, પ્રાણ, બુદ્ધિ, ચિત્ત તો અમારા ■ ને આ બો, સેવક અને દોલત પણ અમારી છે; આ કૂવો, બાગ, ખેતર અમારા છે, આ પણ અમારું છે, માટે અમે ચાહે તે ઉપયોગ કરી શકીએ. હું હું હું કે તમે બૂલો છો. બાંધુઓ ! તમે આબ્યા ત્યારે-કશું સાથે લાબ્યા ન હતા ને જતી વખતે બધું મૂકી જવાના. આનો તમને અનુભવ છે માટે તમે માનિક નહીં, પણ મહેલાં સાધનેનો સાગમાં સારો ઉપયોગ કરનારા વહીવટનર યો. તમારા વિકાસ માટે જ આ બધું પ્રાપ્ત થયેલ છે. એટલા માટે તમે તમારા શરીરનું પણ મમે તે કરો તે ન ચાલે. તમારું શરીર સમાજશરીરનું એક અંગ છે. તમે સમાજ સાથે તેમ જ વિશ્વ સાથે અંશભાગેલ છો. તમારી મર્યાદાનો તમને ખ્યાલ નથી. કુદરતના અગ્નનામથી માલ લઈને તમે તમારું દેહપૂનણું રચ્યું છે. એનો દુર્બલ્ય કરવાની તમને સત્તા નથી, તો ખીજ પદાર્થોની તો હોવ જ શાની ? તમાગ બૂમબરેલા વિચારના અદોલનો, બગાડેલા વાતાવરણના પુદ્ગમો, બૂલનાં રજકણો તમને એકને જ માત્ર નથી પીકતાં. એ તો કુટુંબનાં બાળકો, સમાજનાં માનવીઓ ઉપર પણ છીડી રહ્યાં છે, તેને સ્પર્શી રહ્યાં છે. તેનો અંતર દેકે રાષ્ટ્ર અને વિશ્વ સુધી છે. તમારી બૂલનો એપ ખીજને લાગે એ કાંઈ બોધું પાપ છે ! ખૂન વિચારો, વિચારીને મનન કરો.

પણ આજનો માનવી જવાબદારી બૂલ્યો છે. હું કોણ ? મારું સ્થાન શું ? મારી ફરજ શી ? સમાજ સાથે મારે સંબંધ શો ? હું ક્યાંથી આવ્યો ? આ બધું શું છે ? આવા શુભસ્પર્શી પ્રશ્નો એને યતા જ નથી. એ તો ખાલું, પીવું, ખૂંદવું અને સ્વેચ્છાચાર પોપડો એટલું જ સમજ્યો છે. લાલચ, વિકાર, મિથ્યાનિમાન અને ક્રોધાદિ કષ.યો અને વિષય-વિકારની વિષ્ટાઓ મેં લાલો લાલોને ટેવાઈ ગયો છે. નવી દુનિયાની, નવી પ્રાપ્તિની, દિવ્ય પ્રજ્ઞાની એને લાગે જ સમજ, બૂખ નહીં છે. કોઈ પ્રશ્ન કરે કે હમેશાં અવલુ કરનારાને પણ એમ કેમ થાય છે ? હમેશાં તાત્ત્વિકબોધને અવલુ કરનારાને પણ એમ થાય

તેનું કાન્યુ શ્રવણ પછી એને પચાવવાનો સમય એ શ્રોતા લેતો નથી, મળતો નથી અને એટલી ચીનટ પણ નથી. પશુ બોગક ખાધા પછી એને વાચોળવા માટે તણુ ચાર કરાક મહેનત કરે છે કારણ કે એ ચગવણ પછી જ તેનો બોગક પચે છે અને લોહી થાય છે એવી જ રીતે જે સારું તાત્ત્વિક સાબળે કે વાચે એણે પણ એની પાછળ સમય એકાંત અને સાંત નૈસર્ગિક સ્થળે જઈ મનન, ચિંતન, નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ તો જ એની મીઠાસ સમગ્રાય અને જૂખ ભાગે; નહિતર વાચન કે શ્રવણથી મગજનો બાંધકોશ થાય. માત્ર પુસ્તક વાચ્યે કે સાબળ્યે શુ વળે ? જીવનમાં એ વસ્તુ વજાય ત્યારે જ એની સિજજત આવે

ધારણામાં જે વાત બગાડુ જીનરી હોય તેને જીવનમાં વજવાની ઇચ્છા વાળાને વજતા વાર નથી લાગતી. ધારણા સુધી પહેચના પહેલાં સાત્તમાં બીજી ત્રણ જૂમિકાઓ પસાગ થવાનો ઉદ્દેશ્ય છે (૧) અવમદ (૨) દહા, (૩) અવાવ. અને અવમદના બે પ્રકાર છે (૧) બજનાવમદ (૨) અર્થાવમદ અને કોઈ પણ વસ્તુને ધાગજા સુધી જતા પહેલાં આ બધી જૂમિકાઓ પસાગ કરવી પડે તે પ્રથમ, વસ્તુનો યોગ્ય અગત્ય રપર્શ થાય તે બજનાવમદ અને આ મધ્ય છે એમ થાય તે અર્થાવમદ ત્યાગ્યાદ વિચારણા થાય કે આ શું ? અહવા કોણ ? એ ઈલા, ત્યાગ્યાદ કોઈ એક પ્રકારની વિવેચનશક્તિ દ્વારા નિશ્ચય થાય, તે અભાય મહેવાય છે અને તે નિશ્ચય થયેલ વસ્તુનું યોગ્યસાધનમયુ ચિંતન કરીએ અને ધારી રાખીએ ત્યારે ધારણાસમિતિ આવે કેટલા મનુષ્યોની ધારણાશક્તિ એટલી કેળવઈ ગયેલી હોય છે કે દહવયે પણ ગાગરણની વાતો કરી શકે છે. કાણ કે બનેલા પ્રસંગોના ફાટા એમના મગજમાં આબેદૂન ચિનરાષ મથા હોય છે પણ કેટલાક તો નકામુ મહે છે અને પાછા કાઢના જ નથી. એ ધાગજાસમિતિનો દુરુપયોગ છે જેમ નકામી ફાટનો ફાટીને ફેકી દઈએ છીએ તેમ મગજમાં બરાબેતો રહી કચરો ફેકી દેતાં ચીખતુ જોઈએ. જે

શ્રેયકારક લાગે તેને સાચવી રાખવું ધટે અને જેની જરૂર નથી, નુકસાન-કારક છે તેને સંકલ્પના બળથી કાઢી નાખતાં શીખવું જોઈએ.

પાંચે ઇન્દ્રિયોદ્ધાર મગજશક્તિ જે રિપોર્ટર મેળવે ■ અને ત્યાર પછી જે વિષય ઉપર શક્તિ કેન્દ્રિત થાય ■ તે ધારણશક્તિ દ્વે કયા વિષયને સ્વીકારવો? કોને જતો કરવો? કોના પર વધુ લક્ષ આપવું એનો સમજણ, પારખશક્તિ, દેશકાળનું, કિનારિતનું જ્ઞાન એ ઉપર આધાર છે. ચક્ષુ કેમેરાથી અદ્ભુત છે કેમ કે કેમેરાના ખાનામા તો પ્લેટ, સમાતી હોય એટલી જ સમાય. અને એટલા જ માટે ફોટો લેનારે જાણવું પડે, સમજવું પડે કે ક્યું દૃશ્ય સારું છે. જે પસંદ પડે તેનો જ ફોટો લઈએ તેમ જ તમે પણ જહારના પદાર્થને જુઓ, તપાસો કે આમાં દેખવા, સંભળવા કે સ્પર્શવા જેવું છે કે નહિ / પછી જ તમારા પ્રાણનો ઉપયોગ કરો. ભેજમાં જે નકામું ધૂસી ગયું હોય તેને કાઢી નાખો. સમજણને અભાવે કિંમતી ભેજમાં ફેફા દેવા જેવું હોય તે પણ અધપરપરાથી બર્થ કરે અને અહણ કરવા ચોગ્ય છાંટી દે છે. શું તમે બધાં પેપરો વાચવા માગો તો વાંચી શકો? અને વાંચો તોયે શું જમતમા જોવાનું, જાણવાનું, શીખવાનું પુષ્કળ છે, પણ તમે બધુંયે જાણી તો ન જ શકો. ઘણા પુસ્તકો હપાય છે. બધાંય વાંચો તો આખી જિંદગી જાય તોયે પૂરું ન થાય. પણ તેમાંથી જાણવાનું જરૂરી હોય તે જાણી લો અને લેવાનું હોય તે જ લો એટલું વિવેક કરતા ક્રિયાઓએ શીખવું જ જોઈએ. આ બધું આત્મવિકાસ માટે જરૂરનું છે. એ જ્યાંથી જૂમે છે ત્યાંથી એને મનનો બધકોશ ચલે છે. એ રોજ આંતરકાના બધકોશથી વધુ જુડે છે: જેમ આંતરકામાં મળ લરાય અને બધકોશ ચાય પછી ઝેરી ચેસ ઉત્પન્ન થઈ લોહી ઝેરી બનાવે અને માથું દુખવા આવે ત્યારે માથે મલમ લગાડ્યે નહિ આવે. એ માટે તો આંતરકાનો કચરો સાફ કરવો પડે અને ખાલ અખાલનું જ્ઞાન પણ શીખવું પડે. તેમ જે મન નિર્મળ બીરુ અને પામર બની ગયું છે,

એ મનના મળે। બહાર કાઢવા શુદ્ધિ માટે રેય લેવો પડે, મનમાં જોડતો નમ્રો કચરો દેખાદેખીથી, પ્રતોલનથી, મોહથી, અહાનથી કે અનુકરણથી જ ભરે છે તે જો તમે મમળું દો તો તમારે હાડવા જ ગયા તે સિવાય ઉચાર નથી, શાંતિ નથી, સ્થિતિ નથી. તે સિવાય ધાર્મિક ક્રિયામયો પણ નિષ્ફળ જવાના અને શક્તિના કુરુચોગનું પાપ તમારા શિર ચડવાનું. મારે વડાવા બધુઓ ! તમારી શક્તિનું માપ ક્ષેત્ર કાળ, પ્રાપ્ત થયેલાં સાધનો અને કુદરતનું વચલ સર્વ જોઈ વપાસીને જીવનવ્યવહાર (શક્તિનો પ્રયોગ) કરવો.

—: સાર :—

આજના વ્યાખ્યાનનો સાર એ છે કે તમારી ફરજ, તમારી શક્તિ વગેરેનું માપ મઢી શુ કરો છો ? શુ કરી ગયા છો ? શુ કરવું જોઈએ તે સમજો દલોષ ગયેલું વ્યક્તિત્વ પાંચુ સજીવન કરો અને આટલી વસ્તુએ ન સમજો તો કુદરત ફાગિલાત સમજાવશે નહિ તમને તો નાનવશે કુદરત પોતાની મઘા ચલાવશે એક તો તજવા યોગ્યનો તમે જાને ત્યાગ કરો અથવા કુદરત પગલે ખૂચરી શે એ બન્ને ક્રિયામ મદાન અંતર છે. એકમ તમે સ્વતંત્ર છો. બીજામાં તમે પવસ પરાધીન છો. એ વાત હીવા જેવી છે અને એ માર્ગે જ આત્મવિગમ છે અને શક્તિનો સફુપયોગ છે. ઇત્યાદિ

॥ ઈ શાંતિ ॥

પ્રદેશીનું પૂર્વાર્ધ જીવન

[પ્રવચન શ્રાવણ]

એવાસિસાધી આત્મબંધુઓ અને માતાઓ !

શક્તિ ભણે હું કહી ગયો છું. શક્તિનો એકધારો પ્રવાહ જેમાં વહેતો હોય, એવા સચક્ત પુરુષો દુનિયામાં વિગલ પાડે છે. પરંતુ મનુષ્યજાતિના કોઈ સુભાગી કાળે જ એવા વિરલ સચક્તોની પ્રખર શક્તિ વિશ્વકલ્યાણને માટે વળે છે નહિ તો પ્રાથઃ એ ગૌરવીલામાં જ રાચતા હોય છે. આ પ્રસંગે રામના નીચ અને નાડીરશાહને યાદ કરાવે એવા એક પુરુષનું ચિત્ર મારી સામે આવે છે, પણ એમના ચરિત્રમાં અને આ ધુરુષના ચરિત્રમાં ફેર એટલો છે કે કોઈ અતિ-સમર્થ આત્માને યોગે એનો શક્તિપ્રવાહ આખરે પોતાની ખરી દિશા પકડી ખડું જન્મોને અતેષ માંડ સાધી શકાય, તેવી મહાસિદ્ધિ એક જ જન્મમાં સાધી લે છે. જે પુરુષની હું વાત કરવા માગું છું એનું નામ છે પ્રદેશી.

‘રામપતેશ્વી’ નામના જૈન સૂત્રમાં ‘ચેતાંગિકા-નરેશ ‘પ્રદેશી’-નો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે: “જેના દાય નિરંતર લોહીયો ખરડાયેલા રહેતા. નિર્દોષ પશુઓના ચિહ્ન પાછળ એને રાત્રિ કે દિવસનું ભાન ન રહેતું. તથાવા જ એનો મદાગ્રણ. એમાં જ જન્મને મહાત કરવાનું ખર્ચ રહ્યું છે એમ એ માનતો. દેશ અને પ્રજા એને પગલે કંપી ગઈતાં, કોઈ પણ ગુનાની સજા એટલે મોત. અંતિમની જેમ

માણસને ચીરી નાખતાં એના દિલને જરાય આંચકો લાગતો નહિ. ધનભંડાર એ એનું પુણ્ય. રમણીના ગંગરામ એ એનું સ્વર્ગ. લુભ એ પશુગણ એ એનું અશ્વર્ય, અને મૃત્યુ એ એનો મોક્ષ. ખીખ કરામાં એ માનતો નહિ. મનુષ્ય એ પંચમદામૃતનું પૂતળું છે. એનું રક્ષણ, પોષણ અને સંવર્ધન એ ત્રણમાં જ ધર્મ છે. જગત-માત્રમાં એને આ એક જ નિયમ દેખાતો. બાકી પુનર્ભવની વાતો અને આત્મા પરમાત્માની વાતો તો કાંઈ પાગલો જોડી કાઢેલાં જોડકાં છે કે પેટ ભરવાના જેવો જોડો લાગતો. સાધુસંન્યાસી જોઈને એ 'ખીચારા મૂખ' 'ખિખારી' કહી થોડું હસી લેતો, અને તિરસ્કારની નજર ફેંકી ચાલી જતો. એના ચોક્કસ કરેલા સિદ્ધાંતો સામે ચર્ચા કરવા ધણા પડિતોને, સાધુસંતોને એ નોતરતો. પણ તર્કબાજ પ્રદેશીની દલીલો આગળ આજ સુધી કોઈ પણ શબ્દો નહોતું, એટલે જોવી પ્રયત્ન એની શક્તિ હતી નેના કરતાં અભિમાનનો પારો કંઈક જીંચો ગયો હતો.

આ પરથી તમે સમજી શકશો કે પ્રદેશી એટલે પતનની પરાકાષ્ટા. ખીણું કશું નહિ. પણ એ પ્રદેશીમાં એક બારે જીંચો ગયું હતો. જેમ ચોમેર પડેલી વિષામાં રત્ન ઝળકે તેમ તે ઝળકે. પરંતુ પારખું જોઈએ ના ?

પ્રદેશી દલનિશ્ચયો હતો એકવાર નિશ્ચય કર્યા પછી ક્ષીધી વાત મૂકે નહિ. એની નારિતકપણાની માન્યતામાં એને સંશય રજા કરતો, તેથી સાચું શું હશે તેને શોધવા અખતરો કર્યા કરતો હતો. સુંદર નોકા હતી. નિષ્ણાત સૂકાની હતો. સદ બગાળર હતું. બધું હતું, માત્ર દિશાફેર હતો. એના હૃદયનો પગલો કગલે એવા પ્રત્યક્ષદાનવાન અનુભવીનો જોટો ચયો ન હતો. જમ એટલે જ તે પોતાને અને જગતને બંનેને માટે પ્રલયમૂર્તિ બન્યો હતો. એ જીંડે જીંડે સત્યની શોધમાં ને બીજો ગુણ દલનિશ્ચયો હતો.

એ પ્રદેશી રાજના મંત્રીશ્વર તરીકે પોતાનો જ જોટો ભાષ

હતો. એનું નામ ચિત્ત. તે સામ, દામ, અને બેદનો જાણકાર રાજ-
નીતિમાં હતો. અસ્ત્રશસ્ત્રવિદ્યામાં પણ ખૂબ કુશળ હતો. પ્રજાનું
સંરક્ષણ કરવું એ જ ક્ષાત્રધર્મ છે, એમ સમજીને તે આચરવા તત્પર
હતો. તે એટલો તો તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો હતો કે મને તેવી વિપત્તિમાં
પણ માર્ગ શોધી દાઢે. મને તે વિષયના મૂલ્યવાનેશ્વર ઠાકાને ક્ષણવારમાં
ઉકેલી શકે, ઔત્પતિકા, વૈનવિકા, પરિણામિકા અને કાર્મણિકા એ
ચાર બુદ્ધિઓનો તે નિધાન હતો. કાર્યને ઉકેલ કરવાની શક્તિ તેને
સદજ પ્રાપ્ત થઈ હતી. પણ સામાન્ય રીતે બુદ્ધિમાન મનુષ્યને માટે
એવું બને છે, કે કેટલાક પોતાની બુદ્ધિ વડે પોતાનું અનિષ્ટ કરે છે,
એ દુર્બુદ્ધિ કહેવાય છે. એની બુદ્ધિ પોતાને જ કમતી હોય છે. તક
અને દલીલોની જાળમાં પોતાના દોષોને છુપાવવાની શક્તિઓ રચી
એને પતનના માર્ગે જોડી જતી હોય છે. દા. ત. પ્રદેશીની બુદ્ધિ
અને શક્તિનો નતીજો આપણે જોઈ ગયા. પરંતુ ચિત્તમાં બુદ્ધિનું
પશ્ચિમન તે રીતે થયું નહતું, કારણ કે તેમની બુદ્ધિ સદ્બુદ્ધિ હતી.
હૃદય અને બુદ્ધિનો સુયોગ હતો. તેથી જ તેનો શક્તિઓનો ઉપયોગ
માત્ર વિકાસના માર્ગે જ થઈ રહ્યો હતો. આ રીતે ચિત્ત ખૂબ
સંસ્કારી હતો. પોતાના જાણ પ્રદેશી મહારાજની મદાશક્તિઓનો
આવો દુરુપયોગ એને ખૂબ ખૂંચતો, પણ પોતાની પ્રતિભા એવી
સમર્થ ન હતી કે પ્રદેશીને ઠેકાણે લાવી શકે. એટલે કેમ પણ સમર્થ
પુરુષને પ્રદેશીને યોગ મળે તેવી તક હમેશાં શોધ્યા કરતો હતો.

સાવધી નગરીનો જિતશયુ મહારાજ પ્રદેશીનો પરમરત્નેદી અને
માઠ મિત્ર હતો—એક માન્યતાવાળો સમાનધર્મી હતો. એમને ત્યાં
પ્રસંગ પડતાં બેટ મોકલવાનો પ્રદેશીએ એક વખત વિચાર કર્યો.
આ કાર્યને માટે સર્વ રીતે સુયોગ્ય ચિત્ત હતો. એટલે ચિત્તને બેલાવો
તે કામ સુપ્રત કર્યું અને ગજકાળને લગતી રહસ્ય-વાતો કહી રવાના
કર્યો. ચિત્ત સાવધી નગરીમાં, ઠેક શ્વેતાનિકા નગરીથી પ્રદેશી મહા-
રાજની બેટ લઈને આવી આવે છે, એવી જિતશયુ રાજને ખબર

પડતાં જ તેમણે ચિત્તનું અતિ દમદમાકારું સ્વાગત કર્યું. ચિત્તે પ્રદેશીના સમાચાર સાથે બેટણું ધર્યું અને જિતશત્રુએ સન્માનપૂર્વક બેટણું સ્વીકારી પોતાને ત્યાં ચિત્તને રોકવા બારી આમઢ દર્શો. તેથી ચિત્તને રોકાવું પડ્યું.

ચિત્ત પોતાના હમેશના સ્વભાવ પ્રમાણે કંઈક ને કંઈક નવું શોધ્યા કરે, અને સમયનો સફુપયોગ કર્યો કરે. જે રીતે તેનો વ્યવહાર શુદ્ધ હતો, તે જ રીતે તેની ધર્મપરાયણતા પણ અતિ ઉચ્ચ કોટિની હતી. એકદા ગજમાર્ગના ધોરી રસ્તે મનુષ્યોનાં હુંડનાં હુંડ અતિ ઉદ્દાસપૂર્વક આગળ ધપના જોષને ઝરખામાં એકેલા ચિત્તે નોકરને પૂછ્યું કે આજે આ જમી ચાની તૈયારીઓ થાય છે? કોઈ ઉદ્ર, વક્ષ, દેવ કે માતાના આ ઉત્સવ છે કે શું? તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું, કે સાવધો નગરીની બહાર આવેલા કોષ્ટક નામના મધુવનમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથના મુશિષ્ય શ્રમણ ભગવાન કેશી મદારાજ પધાર્યા છે, અને તેમના દર્શનાર્થે આખી સાવધો નગરીનો માનવસાગર પૂર્ણિમાના ચંદ્રને જોષને ઉદાધ જીજ્ઞે તેમ તેમનાં દર્શનાર્થે ભિલ્લી પડ્યો છે.

કેશી મદારાજનું નામ એણે પહેલાં પણ સાંભળ્યું હતું. એમના પ્રભાવ અને યાનની ખ્યાતિ ચોમેર એકસરખી હતી. એટલે આ પ્રસંગ જોષ ચિત્ત ખૂબ પ્રસન્ન થયો. આપણે કહી ચલા તેમ પણ વખતથી તે આવા જ કોઈ મદાપુરુષની શોધમાં હોય અને પ્રદેશી મહાગામને તેમનો યોગ મેળવી શકાસમાધાન થવા પછી ધર્મમાર્ગે વાળવાની તેની પ્રતજ છબ્બા હતી. એટલે એને આનંદનો પાર ન રહ્યો. રોકાવું સાર્યક બાસ્તું.

એ તો તમો જણો જ છો કે પ્રદેશી રાજ એ કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિ ન હતી, અને તેમના સિદ્ધાંતો પણ કેઈ ઉપગ્રહિયા પોથી પુસ્તકો વાંચીને નિર્ધાર થવા ન હતા. પ્રદેશી એ આત્મા જેવી કોઈ વસ્તુનું અસ્તિત્વ છે કે નહિ તે જણવા માટે માણસને ચીરી

ચીરીને એના અણ અણ નોખા પાડીને ઈધાં છે આત્મા, કોઈ ખતાવો, એમ તપાસી તપાસી આત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ જણાતી નથી-એવો સિદ્ધાંત બાળ્યે હતો. જે આત્મા નથી તો પુનર્જન્મ શાને અને પાપ-પુણ્ય પણ શાને? આ સિદ્ધાંતના પાયા પર જ પશુખળ અને સંહાની રૌદ્રલીલાનું ચણતર ચલાયું હતું. વગસોથી આવા જડ ધાકો બેસેલા સિદ્ધાંતને ફગવી શકે તેવા ટાંની અને ત્રિકાળદર્શી સમર્થ પુરુષની શોધમાં તે રહેતો. આજે એવા સમર્થ પુરુષના પધાર્યાની ખબર સાંભળી ચિત્તને અત્યંત આદ્યદાદ થાય એ સ્વાભાવિક જ હતું. કેટલાંક ચિહ્નો પણ એવા થયા કે જાણે પોતાનો આશા પરિપૂર્ણ રીતે ફળશે એવું ભાવો એણે કહી લીધું.

ચિત્ત કેશીમુનિના દર્શનાર્થે

ચિત્તે, જિતશત્રુ મહારાજ પાસે કેશીશ્રમણના દર્શન કરવાની જિજ્ઞાસા ખતાવી. તુગ્ત જ ગ્યાદિ સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરવાનો હુકમ થયો અને આ તરફ પોતે પણ દર્શનાર્થે જવાની તૈયારી કરવા માડી. મહાપુરુષો પાસે શુદ્ધરથ ક્ષત્રી રીતે અને કેવા વિનયપૂર્વક જઈ શકે તેનું આબેહૂમ ચિત્ત ચિત્તના આ પ્રસંગ-નિમિત્તે શાસ્ત્રદારો આલેખે છે, અને સરસ બોધપાઠ આપે છે. ચિત્તે સ્નાન કર્યું, વસ્ત્ર અને અલંકારથી વિમૂષિત ઇષ્ટ રથમાં બેસી જે વનમાં કેશીશ્રમણ નિરાજમાન હતા ત્યાં તે ગયો. જેવું કોષ્ટકવન આગ્યું કે તુરંત જ રથથી ઊતરી, પંચ અંગિયમન સાચવી, ધુણા પગે આગા સમ્રતે એણે વનમાં પ્રવેશ કર્યો. કેશીશ્રમણને દૂરથી નિહાળતા તેનાં શેઝેરોમાં દહાસિત થઈ ગયાં. તેમની લગ્નમૂર્તિએ અને દેહરે એમના અંગમાં અમૃત રેડ્યું.

મહામુનિ “આરુનિઃ મુણાન્ન કચ્ચતિ.” મનુષ્યોના આશર, ગેષ્ટાઓ, મતિ અને દાવખાવ પરથી તેમની કમોટી થઈ જાય છે, અને સામા મનુષ્યના હૃદય પર પણ તે જ અવની છાપ અક્ષિત

ધાય છે. કેશીશ્રમણને જોઈને ચિત્તના હૃદયમાં અતિ પ્રેમભાવ અને પૂજ્યભાવ જન્મત યથા. લઘુવયથી જ કેશીશ્રમણ કુલીન હતા. તેમની માતાના અને પિતાના ઉચ્ચ કાંટિના સંસ્કારોના વારસો તેમનામાં સંપૂર્ણપણે ઊતર્યો હતો. લાવણ્યમાં તેમનું વદન અતિ સુંદર હતું. સુદૃઢ શરીર, મનોહર આકૃતિ, વિદ્યાળ ભાવપ્રદેશ, યાન, દર્શન અને આરિત્રનો ત્રિપુટીના તો ભંડાર, સંયમને ત્યાગની શ્રવંતમૂર્તિ. તેમના પ્રજ્ઞ, સુવાસના કુવારા, મહાન યશસ્વી, કથાયોના વિજેતા, નિતેન્દ્રિય, સંકટોને સહવામાં મહાસુખદ, સદા અપ્રમત્ત, મહાન તપસ્વી, યાન અને ક્રિયા બન્નેનો સમન્વય કરનાર, યુષ્મા સમુદ્ર, દૃઢનિશ્ચયી, નમ્રતાના ભંડાર, મતોના પાલનમાં વજ્રથીય કઠોર, અને હૃદયમાં કુસુમથી પથ્ય કોમળ, શ્રવિત અને મરણ બન્ને દશામાં સમાન, આપત્તિ સદન કરવામાં મેરુ સમા અડોલ, સત્ય અને મિષ્ટભાષી, વિશ્વવાતસલ્યના પ્રતિપાલક, સદા આત્મલક્ષી એવા એવા ઉચ્ચ સદ્-ગુણોથી ઓતપ્રોત યથેલી યોગમૂર્તિને જોઈ ચિત્તના હૃદયમાં ઉત્સાહ પ્રગટ્યો. તેની યોગ્યતાનું તેને જ્ઞાન થયું. તેમની પાસે જન્મ હૃદયના સદ્ભાવથી અષ્ટાંગ નમાવી નમસ્કાર કરીને એક બાળુ પોતાના યોગ્ય સ્થાન પર તે બેઠો અને પ્રવચનનું શ્રવણ કર્યું.

ચિત્તના પ્રશ્ન પર કેશીશ્રમણનું અમૂલ્ય પ્રવચન:—

શ્રમણકેશી મહારાજે તેમની નિઃશય જોઈ પ્રશ્ન પૂછવાનું કર્યું ત્યારે એ પરમ બુદ્ધિમાન ચિત્તે કર્યું કે ભગવાન ! આ મંસારમાં નાના મોટા સર્વ જીવો સુખનો સતત પ્રયત્ન કરવા છતાં જિલકું અનેક પ્રશ્નનું દુઃખ અનુભવે છે. ત્રિવિધ તાપથી તપી રહ્યાં છે. ત્રિવિધ ત્રાદિ એમ પોકારી રહ્યાં છે. તેનું શું કારણ હશે ?

ભગવાન કેશીશ્રમણે કર્યું છે કે

મોહાન્ધકારે ધ્રમતીદ તાપસ્ સંસારદુઃસૈવ કદર્પ્યમાનઃ ।
યાયદિવેકાર્કમહોદયેન યથાસ્થિતં પદ્યતિ માતમરૂપમ્ ॥

અર્થ પ્રાણીમાત્ર સસારના દુ ખોથી કલ્યાણના પામતો મોહ-
રૂપી અધકારમા ત્યાં સુધી પશ્ચિમથી મેરે છે કે જ્યાં સુધી વિવે-
રૂપી સૂર્યના મહોદય વડે યથાસ્થિતિ એવા આત્મસ્વરૂપને જોઈ શકતો
નથી જ્યારે વિવેકસૂર્ય પ્રગટે ત્યારે મોહાધકાર મટે અને ત્યારે દુ ખો
મટે જગતના જીવો પોતે પોતાને સમજી શકતા નથી જ્યાં સુધી પોતે
પોતાને સમજી શકે નહિ ત્યાં સુધી સાચા યત્નોની સલાવના ન હોઈ
શકે. અને સાચા યત્નોના અભાવે સુખના ફાંફા નકામા નીપડે એ સ્વા-
ભાવિક છે જીવમાત્ર યત્ન કરે છે, પણ જ્યો યત્ન તે કરી રહ્યા છે,
શા માટે કરી રહ્યો છે તેનું તેને જ્ઞાન પણ નથી અને તેનું જ્ઞાન
કરવાની તેને દરકાર પણ નથી

દૃષ્ટાંત—એક વખત કેટલાયે મનુષ્યો વહેલી ગંગા નદીની પેલી
પાર સામે કિનારે સારું સ્થાન જોઈને હિંમતી કમળ મળ્યા હતા, ત્યાં
જઈ રસોઈ નનાવી બવા એક પકિતએ રસ અને રવાદપૂરક જમ્યા
જમ્યા પછી બધાએ જામને નીશો ચકાગે જોમ જોમ નીશાની
અસર થતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ પોતાનું જ્ઞાન જુવવા લાગ્યા,
મિજનસને સમય તો પૂરો થયો હવે નદી જીતરીને વેર જવાનું
હવે સૌ તૈયાર થઈ હોડીમાં બેઠા અને દત્તેસા ખારવા લાગ્યા

આ પાર આગ્યા પછી તે હોડીકું ચાલ્યું ન જાય તે ખાતર
તેઓએ દોગડાથી તેને લગત નાખ્યું હતું ઘેર જવાની ઉતાવળમાં અને
નચાના કેડમાં તેમાંના કેઈને લગત હોડીવનું જ્ઞાન ગમ્યું નહિ બધા
અહર ખેસી ગયા ને લગત હોડીના વિના હોડીને ઝપાગમધ અનાવવા
મહી પડ્યા દોરડું જગ લાણુ હોવાથી જોમ જોમ દત્તેસા ખારતા
જાય તેમ તેમ હોડી જરા ચાલતી દેખાય, પણ આ દિશાથી પેની
દિશામાં ને પેલી દિશામાંથી આ દિશામાં ત્યાંની ત્યાં જ ફર્યા કરે
આમ આખી રાત તેઓએ ખૂન પ્રવલ્લ કર્યો, પણ હોડી આગમ જાય
જ રાત્રી ? હા જુ કે તે દોગડાથી બધાયેલી હતી

રાત્રિનો અધકાર અને બેજાન દયા એ જન્મે કારણો બેજા

થયા બધા બેસનારાઓ જાણે હોડી ચલો જાય છે આખી રાત વીતી ગઈ પણ સામે નિારો ન આવ્યો ઉપાનો પ્રાણ આગ્યો. બધાંની નસો ઊંચરી ગયો અને આજો ખોલીને જુએ તો હોડી ત્યાંની ત્યાં જ લધારેલી પડી હતી બધાજ ખૂન અફસોસ મરવા લાગ્યા પડે શું વળે? તેમનો પ્રયત્ન તો ધસ્યો હતો, છતાં હોડી ન ચાલી, કાગડ કે છોડવાનું હતું તે છોડ્યું ન હતું બીજે બધા પ્રયત્ન કર્યો, પણ પડેનો જે પ્રયત્ન મ્વાનો હતો તે કર્યો ન હતો, અને પોતે ત્યાંના ત્યાં ગયા પ્રભાતના પ્રકાશ અને નશાના ઉતાર પછી ભાન આવ્યાથી જ્યારે તેમણે હોડી ડોડી અને પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે પ્રયાસ પણ સફળ થયો ને ઘેર પહોંચ્યા.

આ જ રીતે જગતના જીવો મોહના નીચાથી ચક્રચૂર ગઈને પોતાનું ભાન જૂની ગથા છે તેથી દેહરૂપી નૌમ મમત્વ, અહંભાવ અને મગદ્દેષની માફથી બધાયેની પડી છે, અચાતરૂપ માઠ અધ કાર છે એટલે અહંભાવના લક્ષણ તેમને જાય ભાન નથી આવી ગિયતિમા જીવ પ્રજાનું નામરમગ્ન, માગા ભજન પૂજન કે બીજી ધર્મક્રિયાઓનાં હનેસાઓ હમેશા નાપા કરે જ ખૂન પ્રયત્ન કર્યા કરે છે પણ તે વિચારા પેના માણુમેની જેમ ત્યાં ને ત્યાં જ રહે છે મારી રૂતિ માગ ધરનાગ, નારુ ધન, મારી રૂતિ એમ મારુ મારુ કળનાગ એ વિચારા પામર જીવો આસક્તિની માઠ અધિધો બધા જ ન્યા છે વરમેના વગસો વીચે જાય છે, છતાં પોતે મ્વા છે તેનો તેમને સાગથે જીવનમાં દહી વિચાર આવતો નથી સમજવાનું સમજી શકના નથી, સાંભળવાનું સાંભળી શકતા નથી મરણ કે તેઓ બધાયેલા છે. પોતે પોતાને જૂન્યા છે તેમને ખબર નથી કે અમારી હોડી ક્યા છે? કાઠિ છે, મધદગિયો છે કે મધ ખરાબે ચડી ગઈ છે? જ્યારે હૃદયમાં સાચી સમજાણનો પ્રકાશ થાય અચાનક અધારુ દુઃખાય અને મોહમાથાનો નયો ઊંચરે ત્યારે જ પોતાની નોકા રૂપ છે, તેનો કંઈક ખ્યાલ આવે. મદાપુરુષો કહે ॥ ૩

‘શાસ્ત્રદર્શિ શુરુ જયન વિચારને, ઘટદીપક પ્રગટાવે
શાણા સમજે એ સુખ પાવે.’”

પોતાનો વિચાર, સંતપુરુષોનાં વચન અને શાસ્ત્રોની દૃષ્ટિ એ ત્રણેનો યોગ થાય ત્યારે જ આયો ત્રિવેક જાગે. વાટ, તેવ અને દિવાન સળી એ ત્રણના યોગ વિના દીપક ક્યાંથી પ્રગટે ? પણ આમાં ખરા તો કાશી દીવાના દોષ છે. તેમનો સુધન્વાનો તો હિપાય લગભગ હોતો જ નથી. કારણ કે તેમને જગત્ જ્ઞાન હોતું નથી છતાં ને એમ માને છે કે અમે તો ખૂબ કાશી છોએ. આવા પોતાના માની લીધેલા ક્ષાપણમાં બીજી વાતનો અવકાશ જ રહેતો નથી. અને તેવા મૂર્ખ—કાશીઆ પોતાને હોશિયાર માની આ સંસારસાગરમાં પોતાનું હોડકું દલાવ્યા કરે છે તેમની દૃષ્ટિ ખૂબ જ સોચનીય છે. કેટલાયે જન્મો થયા હોડકું દલાવ્યા કરે છે, પણ તેમની નીક ત્યાંની ત્યાં જ દલુ પડી છે. કેટલાક તો પાછળ પશુ દહી ગયા છે અને કેટલાક પોતાના હોડકાને બીધું વાળી રણા હોય છે, જ્યારે કેટલાક પોતે અંદર બેઠા હોવા છતાં પોતાની જ નાવમાં કાણું પાડી ગયા છે. અનુભવીજનો કહે છે કે—

અપની નૌકા અપને કરમે મુરખ નિત્ય ડૂબાતા હૈ !

અપને કરમે અસી ઉકાકર અપને શિર લગાતા હૈ !

પોતાના હાથે જ જગતના જીવો પોતાનું ખૂરું કરી ગયા હોય છે. કારણ કે પોતે બેશુદ્ધિમાં છે. લગભગ આખું જગત આ જાતનું દીવાનું છે. પોને જ પોતાને બગાડી રહ્યું છે. રસોડું જેમ પોતાના ધુમાડાથી પોને કાળું બની રહ્યું છે, તેમ આ જગતના મોટા જાગના મનુષ્યો પોતાની કુટેવોથી પોતાના હૃદયને મલિન બનાવી રહ્યા હોય છે. પોતાને હાથે નથી કરી પોતાનાં ચરીત્રને રાગિષ્ટ બનાવી મૂકે કે. જ્યાં ખૂબી તો એ છે કે તે બધું કરવા છતાં મોજ અનુભવે છે. જેમ ગાડો માણસ પોતે પોતાને માગ દેવા છતાં, પોતે પોતાને હાથે મારવા છતાં અદ્દલાસ કર્યા કરે છે અને પરિણામે પછી પોક મૂકીને

રહે છે તે જ દશા આ જગતના કાલાદીવાનાઓની છે. પેલા બ્રહ્માના દીવાનાઓ કર્તા આ અંતરના દીવાનાઓની દશા વધુ ભયંકર છે. પેલા બ્રહ્માના દીવાનાઓ માટે દવા કરનારા વૈદ્યો દુનિયામાં ઘણા ય મળી રહે છે. પરંતુ આવા દર્દીઓના વૈદ્યો જનનમાં બહુ જ ઓછા મળે છે અને કદાચ મળે તો પણ તેની પગલા કરતા નથી અને તેથી જ સત્યાનાશના માર્ગે તેઓ આગળ ને આગળ ધપે જાય છે. રત્ન પામે હાવા છતાં તેને ઊડીને પથરાઓના સંજે માર્યા ફાડે છે. કૃષ્ણ, વિદ્યો અને વિદ્યાઓમાં શક્તિ અને સામર્થ્યને એ હોમી નામે છે. જે સાધનો એવને માટે-વિકાસને માટે—પ્રાપ્ત થયાં છે તેનો જ ઉપયોગ પોતાના નાસ અર્થે, પતન અર્થે કરી અધોગતિમાં લઇ જાય તેવાં કુકર્મો કરે છે. તેવા દુષ્ટતા મૂઢ મનુષ્યોને કાષ્ટ દયાળુ અનુભવી પુરુષ ઉગારવાનો પ્રયત્ન કરે તો પણ તેનું અજ્ઞાન તેને સન્માર્ગથી રોકે છે. તે બાબતમાં તેને કુલ્લદ હોતી નથી. ઝેર ખાવાની પુરસદ મળે છે, પણ અમૃત આરોગવાની પુરસદ નથી ઝેરમા મોજ આવે છે અને ‘અમૃત’ તો દીકું ચ મમતું નથી આવા મનુષ્યો ઔષદદષ્ટિમાં સડના હોય છે. પછી ભલેને ધનપતિ હો કે કંઠાસ હો. ઔષદદષ્ટિને અંગે તેનો આત્મા આવરણથી જ ઢંકાયેલો રહે છે, અને તેને લઇને તેઓ સારાસાર કશું સમજી શકતા નથી સુયોગ મળવા છતાં એ કેમ અટકી રહે છે? હરેક કાર્વની સિદ્ધિમા જૈન શાસ્ત્ર પાંચ સમવાય કા-ણોની અપેક્ષા બતાવે છે એ પાંચેનો યોગ થાય તો જ કાર્વની સિદ્ધિ થાય. મોક્ષ પામવામાં પણ એ પાંચેનો યોગ હોવો જોઇએ.

એ પાંચમાં એકની ખામી હોય ત્યાં સુધી કાર્વ ન બને. સ્વભાવ, કાળમજ, પ્રારબ્ધ (કર્મ) પુરુષાર્થ અને ભવિનમ્વતા સ્વભાવ (અવ્યય) ન હોય તો કાર્વ ન બને. ભવ્યતા હોય પણ કાળનો પરિપાક ન હોય, કાળમજ હોય, પણ કર્મનું પુરુષાર્થ હાથ પ્રારબ્ધ અનુકૂળ હોય, પણ પુરુષાર્થમાં કાચો હોય, પુરુષાર્થ કરવાને,

સુયોગ મળે છતાં ભવિનજ્વલા ન હોય તો તે અટકી રહે. આ જીવ કદાચ ખામીથી અટક્યો છે એ તો જાની જાણે. જો સાધને અટકે ત્યારે કેવી રિયતિ હોય છે તેનું એક દષ્ટાંત કહું

કાઈ એક ગામમાં ચોગી પુણ્યને દેહની પીઠા થઈ હતી એક સેવાભાવી સત્ગુણ તે મહાત્માની સેવા કરતો હતો; પરંતુ તેની પામે તનમણ હતું, ધન ન હતું અને તેથી તે ઔપધ મેળવી શકતો ન હતો. મહાત્માના દર્દને ઔપધની આવરપકતા હતી તે જ ગામના રોડ એક દિવસ ત્યાંથી પસાર થતા હતા તે શેઠ ત્યાં જંગ ચોગી, વહન કથું, તમિયતના સમાચાર પૂછ્યા ઔપધની જરૂરિયાત જણાવાથી તેમણે તેપૂરી પાડી મહાત્માને અતિ નમનાપૂર્વક નમન કરી પેના બાધને ઔપધના નાણાં આપી માફ કરાગે, મને વધુ કુરસદ નથી એટલું કહી શેઠ તો રવાના થયા છુએ બધા ચોગે હતા, પણ કંઈ ચોખવા ન હોયો. મહાત્માએ અકવાડિયા સુધી સેવા આપનારને તેની જૂનિકા પ્રમાણે બોધ કર્યો અકવાડિયામાં ઔપધથી મહાત્માને શાન્તિ થઈ, મહાત્મા સ્વસ્થ થયા ત્યાર નાદ તેમને પેવા શેઠની ભક્તિ સાબરી આવી શેઠના હૃદયના ઊંડાણમાં એમને પાવતા પણ લાગી હતી એટલે ભક્તિનો બદલો સદ્બોધથી વાગવાનો તેમને તીવ્ર ઇચ્છા થઈ. જેની પાસે જે હોય તે તેના બદલામાં આપે મહાત્માએ પોતાના અનુભવ અને મથનમાંથી જે મેળવ્યું હતું તે આપવા માટે શેઠ સળધી હકીકત પૂછી એ સેવાત્રિવને પૂછ્યા માલુમ પડ્યું કે એ શેઠ પ્રથમ નિર્ધન અવસ્થામાં સાધુસત, ગરીબગુરખા, પશુપક્ષી સવની મેવામાં પ્રેમ ગણતો અને એક સેવાભાવી તરીકે મામ આખામાં ઓળખાતો, પણ જ્યારથી તેને ત્યાં લક્ષ્મીની અભિવૃદ્ધિ થવા માડી, ત્યારથી સેવાનો માર્ગ છૂટી ગયો છે ને ધનસચ્ચ આડે તેને એક બડીનો પણ કુરસદ નથી લક્ષ્મીની આધીએ સેવા જુધાવી શેઠ જ જગમાં જકડાઈ ગયો છે એટલે આપનો બોધ સાબળવાનો એને કુરસદ જ નથી. જના તેને મળવાનો નિશ્ચય કરી મહાત્મા શેઠનું નામ પૂછ્યા

શેઠની દુકાને ગયા. આ વખતે શેઠ ખૂબ કામમાં હતા. એક મિનિટની પણ તેમને કુરસદ ન હતી. ગેઠે મદાતમાનું ખૂબ અન્માન કર્યું. ગેઠનું હૃદય ખૂબ સરળ હતું. મદાતમાએ પોતાના આવવાનું પ્રયોજન ગેઠને કર્યું. એ સાંભળી શેઠે કહ્યું કે, આપના જેવા મહાપુરોના વચનો સાલજવાની મારી તીવ્ર ઈચ્છા છે, પણ શું કરું? આપ જુઓ છો ને, મને જગત કુરસદ નથી. જે માણસ સાધુસતોના પરિચયમાં હમેશા ગહેનાગ તેને આજે એ ઘડીની પણ કુરસદ નથી. કેવો કર્મનો દોષ!

આ શેઠ જેવા તો ઘણાંયે માણસો હોય છે. જાણે તેઓને, કાંઈએ બાણીના બેલની માફક પગણે કેમ ન ભેતર્યા હોય, તેમ તેઓ કાંઈ વખત પોતાના વ્યાવહારિક કાર્યનો ભાર માથે લઈને કંટાળે છે અને બોલે છે કે બોલો જલ્દી થઈ ગયો છે શું કરીએ? વ્યવહારને ઊઠવા બારીએ તો પણ છૂટતો નથી. પણ એવાને કાંઈ પ્રશ્ન કરે કે એ બોલો કોણે નાખ્યો છે, તો તેનો કરોય જવાબ આપી નહિ સકે.

આવા જીવો પોતાની મેળે જ બંધન સ્વીકારે છે અને પછી નકામા રોયા કરે છે. કેટલીકવાર એમ પણ કહી નાખે છે કે જમફત આવે તો પણ આ વખતે અમે એને કહી દઈએ કે મરવાની અમને જરાય કુરસદ નથી. કેવી દુખાહળ મૂર્ખતા!

આ શેઠ પણ આવી મૂર્ખતાથી પર ન હતા. જેથી ગેઠે માફ કરી, હાલ કુરસદ નથી એમ કહ્યું. મદાતમા કહે “કુરસદ ક્યારે મળશે?” જવાબમાં શેઠે મદિનાની મુદત માગી મદાતમા મદિના પછી આવ્યા ત્યારે શેઠે કહે, “માફ કરજો. તમે પધાર્યા, પણ મને હાલ કુરસદ નથી.” એટલે તેમણે પાછી ચાર માસની મુદત માગી જ્યારે જ્યારે મદાતમા તેને સંભળાવવા જાય ત્યારે ત્યારે તે મોટેથી ના ન કહી શકે પણ વિવેકના વચનોથી નીકું બોલો પોતાની ગિયાસા બતાવે. ફરી મદિના પછી આવજો એમ કહ્યા બાદ દયાળુ મદાતમાએ એ પણ કબૂલ કર્યું. પણ એ મદાતમા થાકે તેવા ન હતા. જગતનો અને જીવોની વૃત્તિનો એમનો જિડો અજમાસ હતા.

વળી પગજી પરમાર્થી હતા. એટલે તેઓ તો શેઠ કહે તે મુજબ પ્રમાણે જીવે જીભા ગદે આ માણસને એક ઉપદેશની જરૂર છે, એમ એમને લાગ્યું હતું પરંતુ માત્ર આટલો ખાધા. એમ કરતાં માસ, એમાસ, છમાસ થયા અને આખરે શેઠને ઠેકાણે લાવનાં આઠ માસનાં વડાણાં વાયા, છતાં મહાત્માના આટલો તો ચાલુ જ રહ્યા, તેમણે તો નિશ્ચય કર્યો હતો કે શેઠ પોતે ધમીને ના ન પાડે ત્યાં લગી પ્રયાત્ન ચાલુ રાખવો.

શેઠ કંઈક યત્નમાળ, મોહના મોળા અને હૃદયના મોળા હતા. એટલે મહાત્માને ચોખ્ખી ના સંભળાવી શકે એમ ન હતું માને કે એ જ ઠેકાણે તમે કે હું હોઈએ તો 'તમે એમ જ સાફ સાધ પગખાવી દો, "તમારે કામધંધા નથી, નવરા છો એટલે પાછા લાવ્યા છો, પણ અમે તો કામધંધાવાળા માણસ છીએ, માટે માફ કરો મહેરમાની કરી ફરી આવવાની તકલીફ ન લેશો ખરું ને ? (હસાહસ) પણ શેઠ તેવા ન હતા અને આ મહાત્માય તેવા ન હતા. શેઠના મનમાં ઊંડી ઊંડી જિજ્ઞાસા છે એમ જોયા પછી જ આ મહાત્માએ પ્રવાસ ચાલુ કર્યો હતો. પણ ફેરા થયા એટલે આખરે શેઠ ખૂબ શરમાયા આ વખતે તો મહાત્મા ગયા ત્યારે તેણે ખૂબ દિલગીરી બતાવી પણ હમણાં તો ગળા સુધી કામ છે માટે દુપા કરીને આઠ દિવસ પછી અવસ્થા પધાગ્ને ત્યારે મહાત્માએ પૂછ્યું કે હવે તો આઠ દિવસ પછી જરૂર કુગસદ મળશે ને ? શેઠે કહ્યું, 'હા જરૂર મને તેમ કરીને પણ આ વખતે તો જરૂર સમય મેળવીશ' આ સાંભળી મહાત્માએ થોડીનાર ગ્રાણ્યાવામ કરી આત્મચક્રથી અનુનોકન કરી જોયું તો હવે મેં તો જિજ્ઞાસો દીધું એલાવાનો તેનારીમા હતો એટલે કહ્યું 'શેઠજી' હવે તમારી પામે આઠ દિવસ પૂરા નથી' પણ શમને આટલું સંભળવાનીયે કયા કુગસદ હતી ? સાક્ષાત્ વમગજ આવે તો પણ 'થોડી વાર હમણાં ખમી ખમ' એમ કહે એટલા બધા કામમાં ગૂંથાયા હતા અહો ! માનવીની કેવી મોહાધત્તા ! જાગૃતા,

કાળજી અને શક્તિ પણ હતી. પણ કર્માવરણે તેને મૂંઝવ્યો હતો. માનવી કેવી ઉપાધિને વહોરીને વધાર્યો જાય છે ! અને તેમાં જ ખૂબી તો એ છે કે જે સાધનસામગ્રી મુખને માટે ભેગી કરે છે, તેને ભોગવવાની તેને ધુન્સદ જ નથી. દા. ત. તે પોતે ધન સુખને માટે ભેગું કરે છે, ભોગવો નથી શકતો, તેમ નથી ધડીયે નિવૃત્તિ લઈ શકતો. ભોગવવાને માટે તકસે છે, પણ આપણે જોઈશું તો જોઈએ તેના કરતાં તેની પાસે પૈસો પુષ્કળ છે, પણ ભોગવવો છે કાને ? ગધેડાની માફક પૈસો ભેગો કરીને માત્ર ભાર જ વહન કર્યા કરે છે. ચિંતા અને ઉપાધિથી સગવળા કરે છે. સાચા આત્મધનની તો એને પરવાય નથી માત્ર પેટ ભરવા સિવાય બીજો વિચાર પણ નથી આવતો. એવો મદામૂખી દુનિયાદારીના વિપવમા ડાલોડમરો અને હોશિયાર મણાય છે. આ કેવી જગતની વિચિત્રતા !

જેઠ સાથે મોહાધિકારમાં અટવાયેલા અને માથાની જગમાં ફસાયેલાનો વિચાર કરતાં કરતાં મદાત્મા તો વિદાય થયા અને જેઠ પોતાના કામમાં લાગ્યા. જેઠને જાને ન હતું કે મદાત્માએ શું કર્યું હતું. પણ એ મદાત્માના હૃદયમાં શેઠને માટે ખૂબ તાલાવેલી લાગી હતી. કારણ કે શેઠ સુપાત્ર હતા. એમણે શેઠનું હૃદય માખું અને જોયું હતું કે મનુષ્યત્વની ભૂમિકા ઉપર આવી ગયા છે. પણ આ વસ્તુ સાંભળવામાં તેને કંઈ થોડા અંતરાયો છે. એનો પણ એમને ખ્યાલ હતો કે હવે પૂરા આઠ દિવસ શેઠના નથી. જો શેઠના કલા પ્રમાણે આઠમે દિવસે જઈય તો શેઠના દેહનો ભેટો નહિ થાય, અને મારો ધણો નકામો પડશે, એમ ધારીને તે સંત મદાત્મા જરાજર છઠે દિવસે શેઠને ઘેર ગયા. અહો કેવી પરોપકારની પ્રતિમા !

અહીં તો જેઠ 'વોયમા' 'વોય બાપરે' 'હાય હાય' એમ કહેતા મંદગીના નિજાનામાં આમનેમ આજોટતા પડ્યા હતા. હાયમાં હીરાની વીંટી, ડોકમાં મોતીની માળા, કેડમાં સુવર્ણના કદેરા ને મેડી અને મહેલાતવાળા શેઠજીની સરમ મંદવાડને આડે ન આવી. મદાત્મા

આવતાં જ શેઠજી ચોંકી ગયા. મહાત્માએ કહ્યું, “આપને એક ક્ષણ-વારની કુરસદ નહીં; આજે આ મોંઘા પડવાની કુરસદ કર્યાંથી મળી? મિજાનામાં કેમ પડવા છે? જખના દૂન આવે તો પણ દમણાં કુરસદ નથી એમ કહેનારા, આ પથારીમાં પડી રહેવું કેમ ગમે છે?” શેઠજી બોલ્યા, “મદારાજ! માફ કરો, લાચાર થઈ ગયો છું. પણ વાંધો નથી. ડોક્ટર દમણાં જ આવ્યા હતા અને એમણે કહ્યું કે બહુ જલદી આરામ ચર્ષ જરો. જુઓ તેમણે આ દવા અને લેપ આપેલ છે.” કેવી ડોક્ટર પર શ્રદ્ધા! ડોક્ટર બોલ્યા એટલે ભગવાન બોલ્યા. આટલો શ્રદ્ધા ભગવાન પર હોય તો બેડો પાર થઈ જાય, પણ જ્યાં ‘શરીર એ જ કું માન્યું’ હોય ત્યાં આવી જ દશા હોયને! ડોક્ટર ગધેડાનું મૂતર પાવ તો પણ આરામ થવાની આશાએ આંખ બંધ કરી ગટમટાવી જાય. ખરાખર્માં ખરાખર્મ મંઘાતી દવા, બોઝાના આંતરડાનો સેરવો, કુકરના માસનો પાવકર હોય, ચરખીની બનાવેલી દવા હોય કે માછલાનું તેલ હોય, પણ એ બધું જાણવા છતાં માણસ પો જાય. ત્યાં ભક્ષ્યાભક્ષ્ય બધું જ બૂલી જાય. અરે! ઝેર જેવા ડોઝ આપે તો પણ લઈ શકાય. પણ ડોઝ બવવેંદ ઘેરે આવીને અમૃત પાવ તો પણ તે પીવું ન ગમે. ત્યાં તો ઝંઘ કહી નાખે કે મને કુરસદ નથી.

મહાપુરુષોએ કહ્યું છે કે:—

આતમદરશન વિરલા પાવે દિવ્યપ્રેમ વિરલા પ્રગટાવે. આ એ મારગ સમજે કોઈ વિરલા વિરલાને એમાં રસ આવે, સદ્ગુરુ સંગ કરે કોઈ વિરલા અમર ક્ષોભે વિરલા પાવે.

યોગ્યતા વિના અમૃત ન પિરાય અને કદાચ પીવા જાય તો હમન થાય.

શેઠની ડોક્ટર પરની શ્રદ્ધા બોધને મહાત્મા ખૂબ હત્યા. શેઠને સંબોધીને એમણે કહ્યું કે ડોક્ટર તો શરીરની વર્તમાન સ્થિતિ બોધને કહી ગયા. એમને ભવિષ્યની ખબર નથી.

રોડ! હવે માત્ર ચોવીસ કલાક બાકી છે પછી તો 'ગમ ભોજો ભાઈ ગમ'ના અવાજ વંતા તમારા ઝેરીઓ આ ચેતન્યહીન દેદને ઉપાડી જઈ રમણાન પહોંચાડી ગામ બનાવી રહે, તેની તમને કયા ખબર છે? મહાત્માના આ વચન સાંભળી જે ના દેવામા ગોળી વાગી તેના હોશકોશ લીટી ગયા

છ દિવસ પહેલા આ મહાત્માએ જતા જતા એ શબ્દો કયા દતા તે ફરી પાછા યાદ આવ્યા યાદ આવતાં જ પોતાની મૂર્ખતાનુ ભાન થયું ધૂસર ધૂસકે રડવા લાગ્યો અને કહ્યું, "ગુરુજી! હવે કંઈ ઉપાય?" મહાગજ કહે, 'બાપુ! હવે બીજો ગો ઉપાય?" આખી જિંદગી જોણે ઉપાય ન કર્યો તે હવે ચોવીસ કલાકમા શું કરવાનો છે? મારા મનને ખૂબ થયું કે રોજીને કંઈક અમળતુ અને એ ખાતર ઉપાય બતાવવા માટે મે ખૂબ ખૂબ આંટા ખધા, પણ આપને કું મદ કયા દતી?

મે તો કણ કંઈ કહ્યું હતું કે —

બીત ગયા મો નાવે, અવસર બીત ગયા નો નાવે
ફિર ફિર જીવ પન્તાવે, અવસર બીત ગયા મો નાવે
ધનહોલત ઓર માતખાતના મોહક સજ છૂટ જાયે
પ્રાણ તને તળ મજ થલે ના, (જીવ) પાપ પુણ્ય ફક્ત પાવે

અવસર ૨૦

રોડ! સમૃદ્ધિ અને શક્તિનો આખી જિંદગી ત્રધી દુરુપોગ કર્યો હવે તો છેલ્લી ઘડી આવી નમાગ આ લી, મોની, માય, મન, દોલત અને ખજાના એ બધું નકામું છે આ પુત્ર અને પરિવર, આ પત્ની, આ સર્વોપદ્રાણ, કોઈ તમને બચાવી શકે તેમ નથી

રોડ તો આ બધું સ્ત્રાળગી પછી પાપી થઈ ને મેનુ નામ સ્વભાવે તન ને એ અમ ક્રમવા લાગ્યા

સ્વમસ્તક સમારૂઢ મૃત્યું પદ્યત્ત્વં યદિ જનઃ ।

આહારોઽપિ ન રોચેત્ત કિમુતાન્યો વિમૂક્તયઃ ॥

મનુષ્યને જ્યારે એટલી ખજાર પડી જાય છે કે મારા માથા પર મૃત્યુ બમે છે, હવે હું મરી જઈશ, હારે આહાર પડ્યો રુચિ બીડે જાય છે. પછી અન્ય વિજૂતિની તો વાત જ શી ! અત્યાર મુઘી ! તેને જે ચીજ મીઠી લાગતી હતી તે શીજી પડી ગઈ. ચિંતા અને શોકસાગરમાં તે ડૂબી ગયો.

પણ આ બધો જવ પામગને હોય છે; વીગને નથી હોતો. પામર મૃત્યુથી ત્રાસે ને; વીર તો મૃત્યુને એટલા તત્પર હોય છે. જે મનુષ્યે આત્માને ઓળખ્યો નથી, તેને જ જવ છે, અરેરાટી છે. જેણે આત્માને ઓળખ્યો છે, પરમાત્માની પિછાણ થઈ છે, તેમજ જે મુમુક્ષુ છે તેને મૃત્યુનો ડર ગો ! એ તો એમ જ જાને —

અમર ભયે ન મરેંગે

અજ હમ અમર ભયે ન મરેંગે !

કાંઈ કે તેને પ્રતીતિ હોય છે કે જે જે ચીજો મગવાની હતી તે તે ચીજો તો પોતે જ છોડી દીધી છે. જ્ઞાનક્તા—અજ્ઞાનતા, આમકિત, લાલસા, વિપય અને કપાયો એ બધી વસ્તુથી ને પર થયો છે. દેહમાં જ્યાં મુઘી મમત્વ હતું ત્યાં મુઘી મૃત્યુનો જવ હતો, પણ જ્યારે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ જાણ્યું, પોતાને ઓળખ્યો, ત્યાર પછી જવ શાનો ? પણ આ પ્રિયારા શેઠે તો ઓષદ્વૃષ્ટિમાં જ આખી જિંદગી વિતાવી હતી એટલે મૃત્યુનું નામ સલામતતા જ બચથી જોવાઈ જાતી મળ્યા. મોટી આ ગલરામજી જેમને, હેવટને સમયે ધીરજ આપતા એ પરોપકારી સંત બ્રાહ્મણ, ' જોઈશુ ! ગલરાસો નહિ, હલુચે થોડું થલું તમારું હાથમાં છે, તેમ ધારીને જ તમારા જતાં પહેલાં ચોવીસ કલાક વહેલો આવ્યો છું. હવે બધી ઉપાધિઓને અજગી કરીને ખાતાં-પોતાં વ્યવહાર અને બધા ઓળને સમજપૂર્વક મન પરથી દૂર કરો ને દું હું

હું તે એક ચિત્તથી સાંભળ્યા કરો. એમ કહીને મહાત્માએ પ્રવચન શરૂ કર્યું. જાતસ્ય દ્વિ ધ્રુવં મૃત્યુઃ જન્મેલાનું અવસ્ય મૃત્યુ થાય છે. માટે મૃત્યુનો ભય ભૂલી જાવ.

એક દિન જાના રે એક દિન જાના રે

એક દિન મિટ્ટીમેં મીઠા જાના.

મિટ્ટી કહેત હે કુંભારકો તૂ કયું ગાળત હે મુજકો

એક દિન એસો બખત આયગો

ગાડ દેવેંગી તુજકો. એક દિન૦

લકડી કહેત હે સુતારકો તૂ કયું હીલત હે મુજકો

એક દિન એસો બખત આયગો જલા દેવુંગી તુજકો.

એક દિન જાના ર૦

આ રીતે મિટ્ટી જ થું પણ એકેએક પદાર્થ મનુષ્યોને ક્ષણે ક્ષણે પ્રયોધી રહ્યા છે. કુદરતની આ અપાર બોધશાળા માનવને ક્ષણે ક્ષણે બોધ આપી રહી છે. તે કહે છે કે જો અભિમાની માનવ ! જરા બખત મા. તારા જેવા કંઈક પલવારમાં અહીં હોમાઈ ગયા છે. પણ એ સાંભળવાની માણસને કુદરત જ ક્યાં છે ! તેની આંખો ખદારનું બધું જોયા કરે છે, પણ અંતરદષ્ટિ પ્રગટી નથી. કારણ કે આ સંસારના મૃગજળ જેવાં દશ્યો તેને મનાવે છે કે સુખ અહીં છે, શાંતિ અહીં છે. આ રીતે મનોમયદષ્ટિ જીવાત્માને ઠગી રહી છે. અને તેથી જેવો તે ખદારના સૌંદર્યમાં લોભાઈને પડે છે તેવો જ તે ઊંડે ઊંડે રૂખતો જાય છે.

એક માણસ એકલા નદીકિનારે બેઠો હતો. તેણે નદીના પૂરમાં ધાવળા જેવું કંઈક વણાવું જોયું. ઘુરન જ ધાવળો લેવાને માટે નદીના પૂર પૂરમાં તે ફાટી પડ્યો. તે માન્યો ન હતો. પણ રીંછ હતું. તે જતાં જ રીંછથી બાઈ પકડાઈ ગયા. પછી તો પેલા માન્યો

છૂટવાને ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પણ રીંછ તેને છોડે શાનું ? આ દશા માનવીની છે. મહાત્મા શેકને આ બધું સંભળાવ્યે જતા હતા ! “આપણે આ વખતે બચાવી લ્યો. કૃપા કરો. નહીં તો પાછળ પડેલાં આ બધાંયનું શું ?” આંગળી ચીંધીને શેક કાલાવાલા કરવા લાગ્યા. ત્યારે મહાત્માએ જરા સ્મિત કરીને કહ્યું, “નિર્માણ થયેલ વાત ફરતી નથી. આ બધાનો મોદ મૂડી દે.” બીજી વાર પકકાર કરી કહ્યું, ‘શેક ! મરણ પાસે ઉપાય નથી. આણુબની દેરી ખૂટી. જીવનદીપકમાં તેલ નથી. માટે દલે જલદી તેયારી કરી લો. અને બધા સંબંધો પરથી મનને પાછું વાળી લો. આ જીવાત્માએ અત્યારે જેવા સંબંધો છો તેવા સંબંધો અનેક વાર બાંધ્યા છે અને અનેક વાર હોડ્યા છે. અનુભવી જનો કહે છે કે—

ઘણિચિદ્વિ રુક્ષાક્રાંતં જરાક્રાંતં ચ ચૌવનમ્ ।

વેષ્વર્યં ચ વિનાશાન્તં મરણાંતં ચ જીવિતમ્ ॥

અર્થ—હે શેક ! આ શરીર રોગથી ને યુવાવસ્થા થડપણથી ઘેરાયેલ છે. વૈજય નાશવંત છે અને જીવતર ક્ષણજંશુર છે.

કરમની ગતિ ન્યારી રે, કોઈએ નવ બાચ કળી;
ઊગ્યાને આયમવું રે, જગત એમ રહ્યું જળી. કર્મની.
કોઈ કંથ, કોઈ કામિની, કોઈ લગિની, કોઈ ભાઈ;
કાકા, મામા, કોકને બલાવી, સાંધી બેઠો સગાઈ
એવા સગપણ બાંધી બેઠોરે,વાતું બધી ગયો વિસારી. કર્મની

‘ આ જગત મુસાફરખાનું છે. તેમાં પસતા ગાણુસો બે દિવસના મહેમાન છે. સંસારની રચના સ્વપ્ન સમી છે. સાંભળ, તને એક દર્શાંત સુણાવું :

ચીનુભાઈ કરીને એક એકલદોકલ મિચ્યારો વઢો વાણિયો હતો. એક વખત લગ્નગાથાનો સમય હતો. અને ઘણું દેકણે લગ્ન

ચતાં હતાં. તેને વિચાર થયો કે બધાનાં ઢોલ વાગ્યાં, પણ મારું ઢોલ નાગ્યું નહિ. બધાનાં ગીત ગવાયાં ને મારું કાં નહિ? એવી બમણામાં એક દુકાનના ઝોટલા ઉપર બેઠો હતો એવામાં એને ઝોકું આવી ગયું અને સ્વપ્નસપ્તિમાં વિહરવા લાગ્યો. જાણે કોઈ એક ગાળની ગરતામાં મુલાકાત થઈ. ગાળએ તેને પોતાની આડીમાં બોલાવી લીધો. મહારાજ સાથે દોગ્તી થઈ અને દીવાનની નોકરી મળી. પછી શી મળ્યા રહે? દિવસે દિવસે દીવાન માહેમની વાહવાદ પોકાગવા લાગી સાથેસાથે કીર્તિ અને મંપત્તિ પણ વધવા લાગી.

એ જ નગરમાં મૂળચંદ્રભાઈ દરીને નગરગેઠ વસતા હતા. તેમની દીકરી માથે ચીનુભાઈનું સગપણ થયું. રાજગોરોએ મુદગ મુદત જેઈ આપ્યું. માકવા નંખાયા, ગીન ગવાયા લાગ્યાં અને મોટા ભપકાથી જન સસગપક્ષને ધરે ગઈ. ગાળસાહેબ પણ 'લક્ષ્મીમાં સાથે હતા. ગાળની દાજરીમાં લક્ષ્મીની તૈયારીઓ થવા લાગી સામુ પોંખવા આવ્યા અને નાક બેઝ્યું. વરરાજની ખુશીને કંઈ પાગ ન હતો. ચોરીમાં વહુ અને વરને બેસાડ્યા અને પંડિને 'શુભમુદતમ્ શુભ-લક્ષ્મમ્ લેખમ્ કલ્યાણમ્ આરોગ્યમ્ નિર્વિઘ્નમ્ શુભમ્ ભવતુ' એવા મંત્રો ઉચ્ચારીને પાણિમદણ દગમ્. કન્યાના પિતાએ કન્યાદાન આપ્યું તસ ચીનુભાઈ તો રસબીના થઈ ગયા. 'પછી આમ કરશુ ને તેમ કરશુ' એવા વિચારોના સામરમાં ડૂબ્યા હતા, કંપનાની ખૂમ મેળ માણી રહ્યા હતા એમ કગતાં જરા દાય લાખો કર્યો ત્યાં તો બીતે વીછી ચોટલો હતો. એણે ચડાવેલે આકડે કબ માર્યો. જેવા કબ લાગ્યો તેવી કામી વેદના થઈ અને ચીસ પડાઈ મર્મ. લોકો અધા બેગા થયા કે ચીનુભાઈ શુ થયું? પણ એક તરફ ધર ભાંગ્યાની વેદના અને બીજી તરફ વીછીની વેદના. એ બેધારી વેદના જગન કર્તાથી દળી શકે? લોકોએ તેના ગડવાનું કાગળ પૂછ્યું એને વીછી દગતાં ભારે સાચમી સદિત ધગ લાગ્યાનું કદ વધુ જણાયું. જે વસ્તુનઃ સ્વપ્ન સિવાય કશું જ ન હતું.

મહાત્મા જોશ્યા “ શેડ ” વિશ્વનાં જાણીતાં બ્રાહ્મીઓની આ દશા છે એમ આ દષ્ટાંતથી સમજી લેવું જ્યાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં નવા નેદા જાધે ને જતી વેળાએ પોક મૂકે, જાણે કે આ બધા મારા તેનું શ ? આત્મા એકલો જ છે પોતાના કર્મો પોતે જ જોગવે છે તેના કરના કર્મોથી ટાળ તેને ઊડાવી શકતું નથી એ વાતનું ધ્યાન વિરમગમ થયું, તેથી ખાલી હાથવરાળ કરે છે જોશ્યા તમે તો એકત્વનું ધ્યાન કરો’ આ રીતે મહાત્માએ લિન્નલિજ પ્રગટે ઉપદેશ આપી તે શે ના અદાનશી અધકારને ઉપદેશશી કિન્નો દેહી દુઃ કર્યો વ્રતનિયમો કરાવ્યા એમની વિપુલ સમૃદ્ધિનો મોદ ઊડાવી અને સા । સાન ખાતાઓમાં દ્રવ્યનો વ્યય કરા થો મોહમત્વના મધને ઊડાવ્યા અને પાપનું પ્રાપ્તિ કરાવ્યું મત્વજ્ઞાન એકો કરાવ્યો અને જોશ્યાદેશી મિત્રામાં અને તાનામાં લાવ્યા અધમ દુઃકર્યો માર્ગાનુસરી બનાવી મમ્મકના સન્મુખ માર્ગ, માનવતા પ્રગટાવી અને મગ્ધ સુધાર્યું એ મત્સરનો પ્રભાવ પશુ આ બધું જન્યું કયા ? જે શે મા યોગ્યતા હતી ત્યારે યોગ્યતા વિના મસારાજિવાય મટતી નથી અને મોક્ષાજિવાય પ્રગટતી નથી ઉપદેશ પશુ ત્યારે લાગે છે ને યોગ્યતા ન ટોત તો અમૃત પશુ જો જની અત

આ શેઠની જોમ એ જ ગતિના અનેક જીવો પાશર વૃત્તિમાં પડેના હાથ છે જોશ્યાદેશીએ ગતાનુગતિ ચાની ગ્યા હોન ‘ વચ નાનું જોગ કેવળ તમને સ્વાર્થ તરફ ધમકી લેતર કે અદાનતા અત અવિદ્યામાં તેઓ દ્વેષાપદ્ધત રહે છે સ્વાર્થ મિરાય પરમાર્થની તેમનામાં સેશ પશુ લાગણી બૂખ કે પિપામાં હોતી નથી આના જોશ્યાદેશીના જીવો બધા સુધી મિત્રદેશીમાં પ્રવેરો નહિ ત્યાં સુધી તેને આત્મા સમધીનો વિચાર સરખો પશુ આવનો નથી તેથી જ ભગવાન મહાત્માને કહ્યું છે કે જોશ્યાદેશીના જીવોને માટે મૌઢી પ્રથમ મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરવો ઉપર આપવો જોઈએ મહાનગી જાગે નહિ ત્યાં સુધી અનેક જૂતાવળાની જૂતાવળમાં ભમી ગ્યો હાથ છે તેનું

મન નિશ્ચય હોતું નથી તે આત્માનું લેણ પણ કલ્યાણ કરી શકતો નથી. ખરો યુગ્વીર જ ક'લાણના માર્ગમાં મમન કરી શકે, ખાવલાઓ પોતાનું કલ્યાણ કરી શકના નથી. આત્મધન લૂટાતું હોય તો તે કામકોષાદિ લૂટારા પાસેથી યુગ્વીર જ આત્મધન બચાવી શકે છે. માળા ફેરવવામાં, ઈશ્વરનું ભજન કરવામાં, સામયિકની ક્રિયા કરવામાં કે કોઈ પણ કાર્ય કરવામાં આત્મવીર્ય, દૃઢ આત્મશ્રદ્ધા, આત્મવિશ્વાસ કે આત્મભાનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. માવકામવાઓથી એમાનું કશું બની શકતું નથી.

અંતરમાં દુશ્મનોને હારવી કાઢી ચૂકવાનું કાર્ય તો જામન અને મગ જ કરી શકે. માળા ફેરવતો હોય અને સાંભળે કે છોકરો મેડીએથી પડી ગયો, ધર્મક્રિયામાં બેઠેલો હોય અને ચોર લૂટી ગય, તો પણ પોતે અડગ રહે સાચી વીરતાની ત્યા જ કમેડી છે. માગ કાણ છે ? હું કાણ છું ? આવા સબધો ફેટનીવાર બાધીને હોડયા તેનું જોને ભાન છે, તે તો સમજે કે છોકરાયે મારો નથી અને ધન પણ મારું નથી અને હું પણ છોકરાનો નથી એ ભૂમિકાએ બેબનો હોય છે. આ વખતે તો આત્મા એ જ મારો છે. એમો આગ લગાડી હોય, મધુ બગી-સગી બનું હોય, ત્યારે પણ સમજે કે આ મારું નથી. તે દોડાદોડ ન કરે, મનને ચચગ પણ ન બનાવે. આટલી દહા, આટલો અડગ વિશ્વાસ કેળવવા માટે મનુષ્યે પોતાની ભૂમિકા નેવાર ઠગી જોઈએ.

આ ભૂમિકા શી રીતે કેળવાય !

આ ભૂમિકા યાવત માટે મનુષ્યમાત્રે હમેશા ખતવણી કરવી જોઈએ. જેમ જેમ પેઢીવાળો કોઈ પણ જનનાં ખાતાપોતા તપાસના વગર પોતાનું માફ દાકે ગણે, તે પશ્ચિમાય શુ આવે ? આખરે પેઢી પાણુ કાઢે બનેને પણી તે પેઢીને લિમિટેડ કરાવી હોય તે જ રીતે મનુષ્યે પોતે મનુષ્યદેહ, પાંચ ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ બુદ્ધિ અને મન એ

બધાં સાધનો મેળવ્યાં છે, અને હમેશાં દુરે દુરે પાપ અને પુણ્યનો વ્યાપાર કરી રહ્યો છે. જો તે પોતાના સાગ અથવા ખરાબ કર્તવ્યોનું ખાતું તપાસે નહિ તો પરિણામે દેરાળું જ કાઢવું પડે. અહીંનું દેરાળું નહો, પણ ત્યાં દેરાળું નહોતું નહોતું. ત્યાં તો પાપ પાપ વ્યાજ સાથે ભળી જ પડે. આજે ન આપે તો પછી ચક્રવર્તિ વ્યાજ સાથે આપવું પડે. તીર્થંકર જેવા અનંત સમર્થ આત્માઓને પણ કર્મોના ઉદયકાળે શૂંચીર ધર્મ સર્વ કર્મનો નાશ કરવા તૈયાર રહેવું પડ્યું હતું ત્યાં આગળ પોષાણાર્થનું ગળ્ય નથી. મતલબ કે ઉદય આવે તેનો સમભાવે ભોગવી સુષ કરવો નહોતો કર્મો ન બધાપ તેની ખૂબ સાવચેતી ગમ્મતી પ્રથમની ચાર દૃષ્ટિમા શુદ્ધિ કરવી, દૃષ્ટાર્થે પ્રકૃતિથી અવગત બનવાની તાલીમ લેવી આમા ઉપયોગની બહુ જરૂર રહે છે.

રાત્રે રાજ વિચારો આજ કમાયા શુ અહીં રે,
કરવાનાં શાં કાર્ય જ કીધાં ! અથ્થ કરવાનાં શાં તજી દીધાં ?
લાભ ખોટમાં વધેલ બાળુ છે કઈ રે રાત્રે.

હમેશાં પોતાના આખા ક્વિસનો રોજમેગ તપાસતા શીખવું જોઈએ બહાઈ, બદલાની ધ્રુવિયા વિના પરાપકાર, દાન, સેવા કે સત્ય એમાનું કેટલું થયું ? મતલબ તથા અવધુથી શુ મેળવ્યું ! એકંદર આજે જમા પાસે કેટલું આવ્યું છે ? ક્રોધ, ધર્ષિ, અભિમાન, વાસના કે વિકારો એમાનું કેટલું ઉધાગ બાળુ ગયું છે ? એ બન્ને બોળખતા યશો અને કમપૂર્વક એકએક શૂંચિકાને વટાવતા જશો અને એ રીતે મિત્રા, તાગ, બલા, દીપા, પછી આત્મદર્શન કરાવનાર સ્થિરા, કાન્તા, પ્રમા અને પરા એ બધી દૃષ્ટિઓ વટાવીને મિદ્ધ, ભુદ્ધ અને મુક્તા યશો. ત્યાં વમારા અનત કાળના ધ્રુવેલા ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ યશો. આ પ્રમાણે સાવધાઈ નગરીમા કાષ્ટક વનમા મિગબમાન અમણુકેશી-મહારાજે ચિત્તના પ્રશ્નના ઉત્તરમા ચિત્ત અને ઉપસ્થિત થયેલી બીજી જિગ્સાસ જનતાને આ ઉદગ્રામે કહ્યા.

ચિત્ત તો વચને વચને આ ઝરતું 'અમૃત' પીને બારે આનંદ પામ્યો. સાક્ષાત્ પરમાત્માનાં દર્શન થયાં હોય તેવો એને ભાસ થયે. જ્ઞાને જિંદગીભર અદ્વિતીય ન ખસવાતું હોય તો કેવું સારું ? એમને એમ થયું કે જૈનશાસનની આ અણુભોલ સંતવિમૂર્તિના સમાગમથી એ જૈનશાસનનો ઉપાસક આજથી વધુ દૃઢ થયો. હવે તેને ચોક્કસ લાગ્યું કે:—પ્રદેશી જેવા મહારાજના હૃદયના ગાઢ તિમિરમાં આ સંતના હૃદયની એક જ ચિનગારી પ્રકાશ ફેલાવો મુકશે. માટે વિના વિલંબે આ યોગ સાધવાનો નિશ્ચય કરી એ ઝાડચો અને બાવપૂર્વક નમરકાર કર્યા, બાવપૂર્વક પોતે આવકનાં પ્રત આદર્શો અને યુગને શ્વેતાંબિકા બણી પધારવાની આજીજી કરી સાવધોનમરીના પોતાના નિયત થયેલા આવાસ બણી વળ્યો. આંખમાં પ્રેમાશ્રુ હતાં, મન કેશીમુનિના ચરણે ચોટયું હતું, પગલાં મંદ મંદ પડતાં દર્તા.

પ્રદેશીનું ઉત્તરાર્ધ જીવન

[પ્રવચન '૫૬૨મું']

‘આ તે સ્વર્ગ કે સત્ય !’ ‘પ્રદેશી સંતના હૃદયને’ શ્વેતાશિખના નાગરિકોને આજે કારે આશ્ચર્ય બધાયું.

વાત એમ બની હતી કે ચિત્ત જેની કામડોળે રાહ જોતા હતા અને ચિત્ત તરફથી કેશી મહારાજ પધારે તો કેશી વ્યવસ્થા કરવી તેની વનપાલને જવામય અપાર્જ હતી, તે કેશી શ્રમણ અપ્રતિબદ્ધ લાવે વિચરતા વિચરતા શ્વેતાશિખના મૃગવનમા પધાર્યા હતા. વન-પાલકે ચિત્તને ખબર આપી. સહર્ષ એક મુગટ વજ્ર દરીર પરના બધા અમંદારો વનપાલને વધામણી બદલે આપી, પ્રસન્નચિત્ત ચિત્ત વંદન કરગા ગયો અને પ્રદેશીને કોઈ પણ બહાને કેશી મુનિ પાસે લાવવાનો સંકેત કરી ગયો. ફરવાને બહાને નીકળેલા એ મૃગનામના ઉદ્યાન તરફ ચિત્ત અને પ્રદેશી જઈ ગયા હતા. ૫૨ સ્થાન નજીક આબુ. ઘોડા હોડ્યા. ગાડીમાથી ભિતગતા હજારો માણસોની મેદનીમા વચ્ચે

■ થી ‘સમપોણુ સૂત્ર’મા કંબોજ દેગના ઘોડાની પરીક્ષના બહાને ચિત્ત પોતે પ્રદેશીને જે વસ્ત્ર થી કેશી શ્રમણનો નિવાસ હતો તે તરફ લઇ નામ છે અને સબ ગરમી તથા યાકથી કંટાળી વિશ્રામ લેવા દરેક એ તક જોઈને આ જ ઉદ્યાનમા ફેરવેને લાવે છે. અને એ રીતે પ્રદેશી અને કેશી શ્રમણનો ભેટો થાય છે. જીવના અનિવાર્ય ઉપયોગી ન લાગવાથી અહીં લીધી નથી.

પ્રતિભાશાળીની સમક્ષી પ્રતિભા દીધી. ચિત્તને પૂછના એ સતતની પિછાણ કરાવી, અને ત્યાં જવા સૂચન કર્યું જન્મે ત્યાં ગયા ચિત્તે વારંવાર મરતક નમાવી વદન ટ્યું પ્રેક્ષી રાને નમે ર આ મુકામાં ચિત્ત રા જાણી ગયો કે એકાદ પ્રલમ્બ કરી અને નાદમ્બ અદ્વી સ્ત્રી ખેત્રી લાગ્યો છે અને આટલાં નમન કરી ગયો છે, પણ દ્વિત્વ નહિ આગે હું તેને જતાવી દઈશ. આમ મનમાં જનડીને તે પન્ધિ જાણી વળ્યો અને એની મેદનીમા મો વાકું કરી ચિત્તે જન વેની જગવાને ખેત્રી ગયો.

વાતાવરણની અમર

મતી મયો. મારી છૂપી વાત એમણે શી રીતે જાણી ? એને બારે આશ્ચર્ય થયું અને શમિદિ થઈને હકાર ભણ્યો.

‘મહાનુભાવ ! એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી.’ આ સાંભળ્યા પછી હવે પ્રદેશીનું મીન છૂટી ગયું. મન મોકળું કરી ભક્તિ-ભાવે તે બોલ્યો : ‘સમા કરો. સાધુસંન્યાસી પ્રત્યે મને મૂળથી જ બારે નફરત હતી, એટલે આપના પ્રત્યે પણ મેં આવું જ વર્તન રાખ્યું. આપની પ્રતિભાએ મારામાં જાંડી અસર ઉપજાવી છે અને આપના પ્રત્યે બારે બાદર થાય છે. ઓ અમત્કારી પુરુષ ! મને તમો એ તો કહો કે તમે કદાચ વગર મારી છૂપી વાત કેમ જાણી ?’

‘પ્રદેશી ! એ કેઈ જાદુ કે અમત્કારનો પ્રયોગ નથી અને એવા અમત્કારના બળે થયેલી અસર હલુજીવી જ હોય છે. ઇન્દ્રિયોથી છૂપી વાતને તું છૂપી જાણતો હતો, પણ પાંચ ઇન્દ્રિયોથી પર રહેલા મનથી તારી વાત છૂપી નહોતી. મન પોતે મૂર્ત છે અને મનથી દેહમાં ભિક્ષતા આદિલનો પણ મૂર્ત છે. એ સર્વત્ર વિસ્તરે જેમ વાણીનાં આદિલનો જગતમાં વિસ્તરે છે તેમ મનનાં આદિલનો સર્વત્ર પ્રસરે છે. એને જાણી શકે એવા જ્ઞાની હોય તે એને જાણી શકે છે, જો કે એ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. પણ એ સૂક્ષ્મથી પણ પર રહેલો આત્મા એ સૂક્ષ્મને જાણી શકે છે. જેનો જેટલો વિશ્વાસ તેટલું તે જાણી શકે. મહુષ્યના માનસિક વિચારોને મને તેટલા દૂર રહીને પણ યથાર્થ જાણી શકે એવા આ જ્ઞાને જ્ઞેનાયમો મનઃપર્યાવરણ કહે છે. ઇન્દ્રિયાદિ વિષયોથી પર થઈ ભાવના જગતમાં નિર્મળ મન જ્યારે સગતાની ભૂમિકા પર સ્થિર જાગૃતિ પામે છે, ત્યારે આ જ્ઞાન સંવમની ભૂમિકા પર સાધના કળાર સાધકને થાય છે. જેમ હવાનાં મોત્તમાં અવાજ તો દરેક રચણે બાધે છે, પણ જ્યાં રડિયો તૈયાર હોય ત્યાં જ એવાજ આવે છે. મનના પગભાણ્યો તો બધે રચણે ફરી

*જેમ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન ઇન્દ્રિયો દ્વારા થાય છે તેમ મનોવિજ્ઞાન મનદ્વારા થાય છે.

વળે છે; પણ મનઃપર્યાવરણ ધરાવતા યાની તેને ઝીલી શકે 'પોતાની માન્યતા પ્રદેશીએ જણાવી કે એ અનેકવાર ચોરોના હુમ્મકા કરી તપાસ કરી છે. લોખંડની ઝાઝીમાં પૂરી પરીક્ષા કરી છે. અનેક પ્રયોગને અંતે મારી ખાતરી થઈ છે કે મારી માન્યતા પ્રમાણે જીવ અને કાયા એક જ છે. મારા ધણા અનુભવને અંતે મને મારી માન્યતા સાચી જણાય છે કે શરીર ને જીવ જુદા નથી

શુરુ બોલ્યા — પ્રદેશી ! તારા બધા પ્રયોગો સ્થૂળ મૂર્ખાઈ ભરેલા તેમ જ અવ્યવહારુ હતા. આત્મા ઇન્દ્રિયોથી ન દેખાય તેવા સૂક્ષ્મ છે. તારા પ્રયોગો પોકળ હતા એ વાત પ્રદેશીના દિલમાં ધણા પ્રભોત્તર દ્વારા સ્થાપિત કરાઈ અને ધણા કાળની તેની ભ્રમણા દૂર કરી સંશયોનું છેદન કર્યું નવો જ પ્રકાશ તેનામાં પ્રગટાવ્યો. નહિ સમજેલ સમજ્યો. વસ્તુસ્વરૂપનું વધાર્થ જ્ઞાન કરાવ્યું.

પ્રભો ! આજ સુધી હું તો એમ જ માનતો હતો કે શરીર અને જીવ એક જ છે. પાંચ પ્રકારનાં મહાભૂતોના સંયોગથી એક એવું તત્ત્વ બને છે કે જે ખાય છે, પીએ છે, ભોગ ભોગવે છે અને એ મહા-ભૂતો વિખરાઈ જાય કે દુરત એ તત્ત્વ લય પામે છે પણ જો એમ જ હોત તો મારી છૂપી વાત આપ કેમ જણી શકતી? એટલે મને લાગે છે કે શરીર કંતા જીવ જુદો હોવો જોઈએ. પ્રદેશી જણે નવો જન્મ પામ્યો હોય એવો બનવા લાગ્યો—જીડે જીડે અતરમંથન થવા લાગ્યું અને જિજ્ઞાસા વધવા લાગી. *

‘મહાત્મનૃ ! એ જીવ અને મન તો એક જ વસ્તુ ને !’

“પ્રદેશી ! જો મન જડ છે અને જીવ ચેતનવત છે મન મૂર્ત છે, જીવ અમૂર્ત છે. જીવ સ્વામી છે, મન સેવક છે એ બન્ને એક કેમ હોઈ

* રામપ્રસેણીયા પ્રદેશીએ કરી મહાતાજને તેર પ્રભો પૂછ્યા અને તેના જવાબો આપી નિરૂત્તર કર્યાનો અધિકાર છે, તે અને આપ્યો નથી, પણ દેવમાં સાર જ આપેલ છે

શકે ? બન્નેના સ્વરૂપમાં, સ્વભાવમાં, લક્ષણમાં ફેર છે. શરીર અને મનદારા આત્મા પ્રવૃત્તિ કરે છે. શરીર અને ઇન્દ્રિયો એ રમૂજ યંત્રો છે. મન, પ્રાણ એ સૂક્ષ્મ છે. જાણવાનો સ્વભાવ જીવનો છે; જડનો નહિ. જીવ સર્વ ક્રિયા જડના (શરીર-મન-પ્રાણ) સદચારીપણાથી કરે છે. એટલે જ્યાં સુધી જીવ કર્મજનક છે, ત્યાં સુધી મનદારા જાણે છે. એટલે જોતો જાણવાનો સ્વભાવ છે, તે જ જાણી શકે છે.” “ત્યારે જાણી શકે છે તેને જ જ્ઞાનીજનો આત્મા કહે છે ?” “હા એ જ આત્મા. જે અમર અને નિત્ય છે.” હા, જરાજર સમજ્યો. મનથી પણ આત્મા-જિજ્ઞાસુ છે ત્યારે આપે જે જાણ્યું તે આત્મજાણથી જાણ્યું ખરું ને ? ‘ એ આત્મા આટલું જાણું જાણી શકે ? ’ પ્રદેશી ઓગળતો હતો, ચક્રાવર્તી જેમ એ યુનિના મુખચંદ્ર સામે જિજ્ઞાસુ-વૃત્તિથી તાકી રહ્યો.

યુનિ કહે છે :—

‘ રાજની આત્માના જ્ઞાનની અવધિ નથી. સર્વ જીવ પાસે સત્તામાં એ અનંત જ્ઞાન પડ્યું છે. મનુષ્ય પાસે તો એને પ્રગટ કરવાનાં સાધનો પણ છે. મનઃપર્યાયજ્ઞાન એ તો એની એક મર્યાદિત કક્ષામાત્ર છે. જ્યારે મૂળ જ્ઞાનનો પડો છેક ભિન્નકાંઠે જાય ત્યારે જે જ્ઞાન ધાય છે, તે કૃપણ જ્ઞાન કહેવાય છે. કેવળજ્ઞાનમાં માત્ર મૂર્ત જ પદાર્થો નહિ, પણ અમૂર્ત પદાર્થો જ જાણી શકાય છે’. અર્થાત્ એક સૂક્ષ્મ અણુથી માંડી સર્વ લોકના સ્વરૂપને સંપૂર્ણપણે મૂર્ત તેમજ અમૂર્તને પણ જાણી અને દેખી શકે.

‘ અહો ! એ સંપૂર્ણ જ્ઞાન શી રીતે મળે ? ’

શક્તિનો જયો પ્રવાહ આત્મશોધનમાં વપરાય ત્યારે કમે કમે આવરણો ખસતાં જાય છે અને તેમ તેમ અગાઉ કલા મુજબ કક્ષા પ્રમાણે જ્ઞાન વધતું જાય છે. જ્યાં લગી કર્મનાં આવરણો હોય ત્યાં સગી મૂળ જ્ઞાન દર્શાવ રહે છે.

પ્રદેશી તો વચને વચને નવું અનુભવનો હતો. એણે કદી જ

પ્રભુ! અજ્ઞાનને કારણે મોહ, અને મોહનું કારણ કર્મ. વળી કર્મનું આવરણ તે અજ્ઞાન અને અજ્ઞાનથી આધિ, બ્યાધિ અને ઉપાધિમય સંસાર છે. આ વાત તો આપે અગાઉ કહી છે. એ પરથી પુનર્જન્મ છે એ વાત તો સમજાય છે. પુનર્જન્મનું કારણ અજ્ઞાનભરી વાસના એ પણ સમજાય છે અને વાસનાના (કર્મ)ક્ષયથી મુક્તિ એટલે મોક્ષ છે એ વાત પણ સમજાય છે. પરંતુ જીવને હલકી કે જીંઘી ટોરીમાં પરવશપણે લઈ જવાની વ્યવસ્થા કેણ કરે છે? આ રથૂળ શરીરની અંદર તેજસ ને કારમણ નામનાં બે સૂક્ષ્મ શરીરો છે તેનું ધડતર જીવે ને યોનિમાં જવા યોગ્ય બનાવ્યું હોય તે ગતિમાં ખેંચાય છે. એમાં ઇચ્છા અનિચ્છાનો સવાલ નથી, પણ સાગતીય પરમાણુને સગતીય પરમાણુ ખેંચે એવા નિયમ ઉપર છે, અને ખેંચાઈને કર્મ પાછળ જવામાં જીવની મોહદશા કારણભૂત છે. એટલે વ્યવહારદષ્ટિએ કર્તા અને ભોક્તા જીવ પોતે જ છે, બીજો ટાંપ નહિ અને નિશ્ચયદષ્ટિએ આત્મા પોતાના ભાવનો કરતા છે ને એ વિભાવ દયાવાળા આત્માને લીધે કર્મનો કર્તા કર્મ છે. જ્યાં સાથે જડનો બંધ પડે છે છતાં વિભાવપરિણત આત્મા એમાં મારાપણું આરોપિત કરે છે, એટલે બંધાવું, ઉદાવું, બેદાવું, જન્મવું, મરવું, દુઃખી થવું, સુખી થવું એ બધું આરોપણ કરે છે.—આરોપણ એટલે પ્રકૃતિના બધાં કાર્યો એ મારાં કાર્યો છે એ ભાવનું આરોપણ કરે છે. (વળી ચિત્ત પૂછે છે) હે હૃદયવલ્લભ! જીવ જ્યારે શરીર છોડે છે ત્યારે એ એકલો જ જાય છે કે એની સાથે કંઈ હોય છે? શરીર ઉપર અને મંજ પીએા ઉપર તો એને મોહમયતા બહુ હોય છે, છતાં એ બંધાને છોડીને એકલો કેમ જાય છે?'

‘નિગ્રામ્ય ચિત્ત! જીવ રથૂળ શરીર તજે છે, પણ સૂક્ષ્મ શરીર એની સાથે મોહદશા મુક્ત હોય છે. સૂક્ષ્મ શરીરને રથૂળ શરીર સિવાય મોહનું નથો, અર્થાત્ રહી શકતું નથી એટલે તે પોતાના ને જાતના સંસ્કાર, ને જાતનું ધડતર, બ્યાં ખેંચાણ હોય ત્યાં સૂક્ષ્મ શરીર સાથે ચાલેા જાય છે.

મનુષ્ય તીર્થંચ, નગ્નક, અને દેવ એ ચાર ઉત્તરના યવના મુખ્ય સ્થળો છે. એ ચારેના પેટાં વિભાગ અનેક હોય છે. જે વિભાગને યોગ્ય જીવ હોય તે યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ ત્યાં (તે યોનિમાં) ગોઠવાઈ જાય છે અને અનુકૂળ થઈ જાય છે. પૂર્વની લાવડી સામગ્રી પ્રમાણે તે યોનિમાં શરીરગદિ પ્રાપ્તને ધાન્ય કરે છે જન્મ્યા પછી તે જીવ સક્ષમ શરીરની સામગ્રીને આધીન જીવદૃતિ હોવાથી જૂના રથૂળ શરીરનો ઝંજીરાનુમંધ પૂરો થયે એને ઇચ્છા કે અનિચ્છાએ તગવુ જ પડે છે. 'આમ જ્યાં સુધી વાસન નો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી જન્મમરણની અર્દટ ઘટિકાનો અંત નથી આવનો

પ્રદેશી આ બધી ચર્ચા સાંભળી ગઈ હોય. કેસી શ્રમણે એની દશા જોઈને મીઠી દૃષ્ટિએ એના તગ્ન જોયું. કેમ પ્રદેશી! કંઈ સમજાય છે? શરીર, મન અને પ્રાણ એ સર્વથી આત્મા ભિન્ન હતા અભિન્ન રૂપે દેખાય છે. એ જમણા કાઠી, એ પ્રકૃતિનો દ્રશ્ય માફી, નિપતા, ભર્તા અને પછી સ્વામી થવાનું છે.

"દયાળુ! આપે કહ્યું- 'હજી તારા દાસમાં બાજી છે!' તો કૃપાનિધાન! કદો દવે મારે મારી પ્રકૃતિના સ્વામી થવા માટે શું કરવું? ક્યા માર્ગે જવું? શું આચરવું? શું બળવું? ત્યાં તગ્નું' એ મને કૃપા કરીને સમજાવો."

પ્રદેશી! વખત બદલે થોડો છે. કામ થઈ શકવાનું છે જો કે તારી સક્તિની બાજી એવી પૂરેપૂરી ખૂની મળે કે તું બધું કામ પાર પાડી શકીશ, પણ તારે તારી સક્તિના પ્રવાહની દશા છે જ પલની નાખતી પડતે.

"ઝોછી આવરદામાં તારે કામ થઈ શકવાનું છે, મદાદમા રાખીને તારે પર દાસે મરવાનું છે. કરેલાં પાપનખા કાદવથી, ગુજ દાસે વરવાનું છે; અર્પાં તન, મન, ધન પ્રશ્નને ચરણે, શ્વાન પ્રશ્નનું ધગવાનું છે." સૌથી પ્રથમ તો તારે તારી બધી બુદ્ધિનાં જન્મેં જીવરાર કરવો પડશે

અને અલાર સુધી બીજાને મારી પોતાના આત્માને માથો છે. એટલે હવે બીજાને હાથે મરી આત્માને જિવાડવો પડશે. પ્રદેશી ! પ્રદેશી ! પણાને કાઠીમાં પૂરી ગુંગાળ્યાં, પણાને પાણીમાં કુપાડીને માયી, પણાને બીંતમાં ચણા અને ભાજાની અડીએ હણા. હવે તો એ જીવીતા તારી વૃત્તિને હણવા માટે વાપરવાની છે. હવે તારા મદાન અપમાનો શરૂ, તારાં પોતાનાં જ સ્નેહીઓ તારા પર સિનમ ગુજારશે. એ બધું મૂકે મોઢે સહન કરવાનું છે. આ બધી મુશ્કેલી પોતાની ને પરની ખરી પિછાણ ન થઈ દોષ ત્યાં સુધી છે. પછી એવી મુશ્કેલી નથી. સમજ્યો ! "

"ઓ તાગ્ધુદાર ! તારા જગજેલી ! શરણુ આપનું છે." આપ પ્રદેશી એમ કરવા તૈયાર છું. મારું અધાન દૂર કરો. આ પાપપંકમા ખૂંચી મચેલનો ઉદ્ધાર કરો

પ્રદેશી ! જીવ પોતે જ પોતાને તારી શકે. એ જો તૈયાર ન હોય તો બીજા બધાં નિમિત્તો નક્કર. માટે તારે જાને જ તૈયારી કરવાની છે. હું તો તને માર્ગ બતાવું. મૂલો સમજાવું. શુદ્ધિનો ઉપાય બતાવું. એને શ્રદ્ધાપૂર્વક આચરવું તારું કામ છે.

'દુરમાવો પ્રબો !'

એક તો તને સહનશીલતાના પાકની વાત કરી. બીજી સમર્પણ-ભાવની છે. સત્યના હોકાલજને બરાબર સખી હું શ્રદ્ધાની નૈજાર્ગ સમર્પણ અને સહનશીલતાનાં હલેસાં મારી આ સંસારસાગરમાં નિર્જલતાથી ચાલ્યો જજો. મણી કડવોમીડી મુશ્કેલીઓ આવશે. પણ કરીશ નહિ.

સમર્પણભાવ :

પ્રદેશી ! અર્પણભાવ એ જીવનની અનેખી રસ લદાણ છે. અહંવૃત્તિ માટે જ્યારે પોતાની અને પરવસ્તુની પિછાણ થાય છે ત્યારે જ સાચી રીતે બધું અર્પી શકાય છે. જીવનના પાયાની વસ્તુ જ

એ છે. કુદરત પાસેથી મેળવેલ વસ્તુઓને જીવે પોતાની માની સમત્વ કર્યો છે. સર્વ કુદરતનું છે. તું તેને અર્પીને રમણિક થજો; સહીને કુંદન થજો. હવ્યશુદ્ધિ થશે એટલે તારા જીવણી 'નેગેટીવ' અને પ્રભુશી 'પોઝીટીવ'ના છેડા મળીને પરમ જ્યોત પ્રગટશે.

પ્રદેશી ! રમણિક થજો.

રમણિક તું રહેજે, હવેથી રમણિક તું રહેજે;

દીધેલા દુઃખના બદલામાં, સુખ સહુને દેજે. હવે રમણિક

પ્રભો ! રમણિક કેવી રીતે થવું ?

સાંભળ, જે બાગમાં વિવિધ ફળોથી ભરેલી પડતાં. મલાદ્રશો હોય, ફેરમ ફેરતાં ભાતભાવનાં ફૂલો હોય, દ્રાક્ષના મંડપો હોય, મીઠા પાણીના ફૂડો બધાં હોય, બેસવાનો મનોદર બેઠકો હોય, જનજનના લોકોનો રસમેળો જાગ્યો હોય, સુંદર પક્ષીઓ મધુર કંઠોલ કરતાં હોય તે બાગ કેવો રમણિક લાગે ?

દારણ કે વૃક્ષોની ઝાંખા અને ફળ, ફૂલ, પાનનો એમ બધા પ્રકારે એ બગીચાનો લોકો ઉપયોગ કરે છે, તે જ પ્રકારે જે અર્પીતો હોય, બધું કુદરતનું સમજી કુદરતના અર્થે જગત મારો ઉપયોગ કરે, એમ સમજી મેવા કરતો હોય, જીવોને હાવારૂપ દોષને માલસ કેવો રમણીય લાગે ? પણ જે બાગની વસ્તુ બીજાને બધ ન લાગે, એવા પ્રકારનો બાગ શુભ જની જાય. તે બાગ રમણીય મટી અરમણીય બને છે. તેમ સાધન મળવા છતાં જે અનુષ્ઠ મુદ્દ સ્વાર્થમાં રચ્યો-પચ્યો રહે અને કોઈને આગમરૂપ ન બને, તો તે મમે તેવો રૂપાળો કે દોહનવાળો દોષ પણ તે શા કામનો ? વળી જો ગેરરીતો વાદ પિદાતો દોષ અને ઝોગ નીકળતો દોષ ત્યારે કેવો રમણિક લાગે ? દાન્ય કે મજાને ઝોગ મળે, રસ પીવા મળે, શેરડી મળે, પપ્પ એ જ બાગમાં આવે ત્યારે ? તેમ જ્યારે મળેલ 'મળે સું આપી દઈ' !

એવા ઉદાર ભાવમા હોય ત્યાં લગી જ ગમણિક લાગે એ લાવ ગયો એટલે ખેલ ખલાસ ! ખળામા અનાજ હોય ત્યાં લગી ખેલુ દેવું સુંદર લાગે, કેમકે એ વખતે ધણા ખાલતો, પશુઓ પક્ષીઓ, લાભ ઉદાવતા હોય છે, પણ એ અનાજ કોડીમા ભગણુ એટલે એવી સુંદરતા ન રહે. ખેડૂત ગમે તેવો ઉદાર હોય, પણ ખળાની ઉદારતા ધનમા ન રહે પ્રદેશી ! તું તો સદાય ગમણિક રહે, જે તે ધણા પ્રાણીઓ પ્રત્યેનો ન્યાય કરી લાભ ઉઠાવ્યો છે તેનો વિચાર કરજે

પ્રદેશી તો અમૃતથી બીજાઈ ગયો એણે કેશીઅમણને વાર-વાર નમીને દહ સકરુપ ધ્યો, 'દેવ ! આપે તો માડીમાંથી મનુષ્ય બનાવ્યો કે અહો કેવી નિર્વાજ કરુણા ! દયાદષ્ટિ ગણજો ન્યારે ન્યારે ગૂંચાઉ ત્યારે આપનું જ રમરણ કરીશ પ્રભુ ! હજુ તો આ પામરને આપે એકડો ઘૂટાવ્યો છે એટલે ગોશુ ખઉ તો બચાવી લેજો, મારી નાંક આપના હાથમા છે '

પ્રદેશી ! એકડા પછી બમડાની દિશા આપમેળે સૂઝે છે. તને જ તારી મૂઝ ધીરે ધીરે પડતી જશે માત્ર અખૂટ વિશ્વાસ, દહ નિશ્ચય અને નમ્ર પુરુષાર્થ જોઈએ અને તેમાનું ધણુ તારી પાસે છે માત્ર સાવધાન રહેજે

કદો મુનિ પાસેથી ખસતું ગમતું ન દત્ત પણ કામચ સાથે રહેવા જેટલી ભૂમિકા પણ ન દતી, જતા એકવાગ પોતાના સદકુલુખ કચેરી મહાળ સહિત આવી ગુરુ સમક્ષ પોતાના પાપોનો એકરાગ અને ગુરુનો ઉપકાર માનવાની ઇચ્છા ગળીને ચિત્ત અને પ્રદેશી મન્ને ગીઠ્યા. ચિત્તની ધાગણ ફેલેલી જોઈ એના બાનદનો પાગ નહોતો. પ્રદેશી નવી દુનિયામા આવી પડ્યો દગો નગરમા આવી ગુરુવદનની તૈયારી કરી અને મોટા દમ બાપૂર્વક ધામધૂમથી અત પુર સહિત મનવન ૮૨૬ પ્રવાણ કપું વિધિપૂર્વક વદન કરી મુર મમક્ષ ગીત્તા ઘડને પચાત્તાપૂર્વક ગોલે છે

(ગા : લાવણી. ઢગ. મુજ ઉપર ગૃજરી.)

આ અંતર ઘટમાં, આનંદ જળ ઊલરાયે,
સાગરનું પાણી, ગાગરમાં ન સમાયે. (૧)

અંજન કરી આંખે, નિર્ભય સ્થળ નિરખાવ્યું;
આ કુટિલ મતિને, અપૂર્વ લાન કરાવ્યું. (૨)

દિલમાં પ્રગટાવી, ગુરુએ જ્ઞાન દિવાળી,
કરુણા કરી કાઢી. કર્મ રેખા મુજ કાળી. (૩)

હું કાળાં અહોનિશ, નીચ કામ કરનારો,
હાથે ઠરી પરના, પ્રાણ તણો હરનારો. (૪)

મહાબ્રહ્મ સ્ત્રી વ્યવહાર, પેટ ભરનારો,
ઠરી અધોર પાપો, આનંદે ફરનારો. (૫)

અનિ અંધ ણનીને, અધર્મને આચરતો,
નહિ કરવા જેવાં કામ, હામ ધરી કરતો. (૬)

ઠરી દુષ્ટ કાર્ય ને દોષ ચક્રી નહિ ડરતો,
હું અહર્નિશ અન્યાય વિષે ધગ ભરતો. (૭)

હું ધર્મ દર્મને, ઢોંગ સદાવ સમજતો,
ત્યાગી કોઈ સંત મંહત, દુષ્ટ ગણી ત્યજતો. (૮)

આ અધમ નરને, ગુરુ વિણ કોણ ઉગારે ?
ખૂટેલ નષ્ટને તરણ વિણ કોણ તારે ? (૯)

રાહુગુરુ વિગ્ન સ્નેહે, અવર કોણ સમજાવે ?
ગુફિતનો મારગ, ગુરુ વિણ કોણ બતાવે ? (૧૦)

ગુરુ પાસે જ્ઞાનદિન કડે પોતાની જૂતોનો એકરાર અને
પસ્તાવો કરીને કહ્યું કે આજથી માગે શાન્તની અર્થ શાવકમાંથી

પચીસ ટકા લોકહિતાર્થે આપ સમક્ષ મારે વંશપરંપરા આપના નિર્ણય કરું છું. સિવાય કે મારો પ્રજા સમક્ષ મારા નિર્ણયો જાણવી જાણીએ છીએ. ચક્રવર્તી જેવડો ગુરુમેધ સાંભળીને મતો આદરી, વંદન કરીને વળ્યો.

પ્રદેશી એ રીતે ફરીને ઘર બહારી આવ્યોઃ એક તો પ્રદેશી શ્રમ-ધના દર્શન પામીને ઘર બહારી વળ્યો અને બીજું નવીન ત્રિયામ્બકાર પામીને પોતાના આત્મમંદિર બહારી વળ્યો.

પ્રદેશીનો હૃદયપલટો

પ્રદેશીમાં એક મહાશુણ્ય તો સ્વભાવસિદ્ધ હતો. ઝડપે જોઈને કોઈ નવી વાત જાણે નહિ અને જાણે તો મૂકે નહિ. હૃદય નિશ્ચય અને વજ્ર સંકલ્પ તો જાણે એના જ. એને જોડે જોડે પોતાની માન્યતામાં વિશ્વાસ ન હતો. એથી જ તે સરીગથી જીવ જિન્ન છે કે નહિ એની જ એ તપાસ કર્યા કરતો. પણ આત્માર મુધી ન પોતાની તપાસથી સંતોષ થયો, તેમ ન કોઈ એના સંશયોને છેદનાર જ્ઞાનીનો ભેટો થયેલ.

શૂનિકા તૈયાર હતી, રક્તિ અમાય હતી. સ્થિતિ પાકી ગઈ હતી અને યોગ્ય ખેડનાર મળ્યા એટલે જ આવડે તત્કાળ હૃદયપલટો થયો. એમણે પોતાની આમ પ્રજાની એક જાહેર સભા બોલાવી મોટો દરબાર ભર્યો અને પોતાનાં અર્ધાં પાથેનો એકરાર કરી બાવિ માર્ગની રૂપરેખાની જાહેરાત કરી.

પ્રાથમિક પગલું

(૧) એણે પહેલું એ લીધું કે પ્રજા ઉપરના કરવેરા રાકય તેટલા એજા કર્યા પોતાની પેઢાંશનો ૧/૪ ભાગ (પચીસ ટકા) પ્રજાના સાંસ્કૃતિક વિકાસ માટે વાપરવાનો નિર્ણય કરી વંશપરંપરા લગી એ ધારો ધગાય એવો દિશાલેખ મૂક્યો.

(૨) જાતે શિકાર ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. અને પોતાની હદમાં અમરપટલ વગડાવ્યો.

(૩) યુનેગારો માટેનાં કેદખાનાંઓ સુધારી ત્યાં શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિની પરબો માંડી.

(૪) પ્રજાપક્ષમાંથી યોગ્ય વ્યક્તિઓને ચૂંટી એમને પ્રાથમિક પ્રજાકીય હક્કો મેળવ્યા.

(૫) પોતાના પુત્રને રાજવહોવટ સુપ્રત કર્યો અને પોતે ગજ-ધર્મ ચૂકવાથી જે પાયમાલી નોતરી હતી એનો ખ્યાલ આપી મૂળથી રાજધર્મ બરાબર જાળવવાની પ્રેરણા આપી. પોતે તો માત્ર નામના રાજા રહ્યો. આમ એક તરફથી ગજવાધિકારનો મોહ, સત્તાનો કેપડો અને શિકારની લલ ઊડી અને બીજી તરફ પ્રજા પ્રત્યેનું વાતસલ્ય, અંગન આગ્નિચશુદ્ધિ, ઝીણામાં ઝીણી ધટના પરત્વે પણ લાંબો વિચાર, આમ ક્ષણે ક્ષણ ગણીમણીને રોકવા લાગ્યો. એણે છક છકનાં પારણાં (જે દિનના ઉપવાસ ને ત્રીજે દિન આહાર કરવો તે) તપ શરૂ કર્યું. અને જીભને મૌન પગાવી. કેસી મહાગજે જે સાધનાનો પાઠ શીખવ્યો, તે પ્રમાણે બરાબર જાગૃતપણે એકાંતવાસમાં ચિંતન અને મનનમાં રોકાવા લાગ્યા. સત્યની તાલાવેલી શું ન કરે ?

પ્રજાને ગમગંજ્ય મળ્યું. એમના સતોષનો પાર રહ્યો નહિ. કુમાર પણ સંસ્કારી હતો. પિતાના હૃદયપલટાથી એને પણ કંઈક ઠંડક વળી. પણ રાણી સૂર્યકંતાનો ફફટ વધી પડ્યો. 'હાલ આ શું ? દેવી ગસિકતા હતી ને આમ સુકા ખાખ કેમ થઈ ગયા ? રામરંગ, નાયમુજરો જરી રોનક કર્યાં જોડી મઠ ? દેવા વિલાસવૃત્તિવળા દતા ને દવે તો ખતા પીતાંવ બોલના નથી. જ્યાર આઘી પાછી જઈ તોય ન ગમે અને દવે તો 'મો' પણ એના થો બોલે છે તોય જાણે મીઠાચ ગદી નથી. જરૂર પેલા સાધુએ કંઈક ખૂરડી નાંખેય છે. એનો જ આ વગમાડ છે. માટે જાનજાતના

સાખી—આજ પછીથી એક વિષયમાં કદી મને નહિ કહેવું,
 સુખ બિપજે તેમ સદા તમારે, રંજ વિના હવે રહેવું.
 સહેવું સુખદુઃખને ચિત્ત ચાહે જો સુખને.

આ સાબળીને રાણી સતેજ ચર્ષ ગમ્મ કરવું શું હવે ? રે મુંડા !
 મને શ ખમર કે આમ થશે, નહિ તો હું પહેલેથી બેટા મવા જ ન દેત.
 પણ હવે શું કરવું ? ચેતીને ન ચાલત ? ખરેખર ભારે કામણ કપડું
 કામ ઉપાય કામ જ લાગતો નથી.

પ્રદેશીનો રંજ કાચો હોત, તો તો તરત બિપડી જાત. પણ
 એના હૃદયને પાંદડા રંગ લાગ્યો હતો. હાડેહાડમાં એ રંજ ઊતરી
 ગયો હતો. હેવટે એણે ટૂંકું ને ટચ કરી નાખરાનો નિરધાર કર્યો.

હવે સૂર્યકંતાએ જોઈ લીધું કે ઉપાય કરવા ફાકટ છે. હવે
 સમજાવ્યાથી પણ સમજે એમ નથી. એટલે ટૂંકું ને ટચ કરી નાખવું.
 આ દશા તો ભારી અમથા છે. નથી સહેવાતું અને નથી રહેવાતું !
 ‘ મારા દીકરાને બોલાવીને એને દાથે જ ખલાસ કરી નંખાવું. ’

યલાદસૌ મોહરિપુર્જનાનાં જ્ઞાનં ચિયેકં ચ નિરાકરોતિ ।
 મોહગ્નિપુ બળપૂરક માણસના યન-વિવેકનો નાશ કરે છે. અહો
 મદામોહ ! છવને કયા બેચી જાય છે ? પ્રાણપ્યારા આંખના તાગ
 કહી ગ્રાણ પાયરનારી સૂર્યકંતા આજે કયા જઈ રહી છે, એવું
 એને બાન ન ગળું ‘ ગમ્મસી—પિશાચી વૃત્તિ ધર કરે ત્યારે સારાસાગું
 બાન માણસ જેવો માણસ પણ જૂની જાય છે. અહ હ હ હ ! પણ
 આટલો હઠ સુધી એક પત્ની પતિ માટે ? એ કદવના જ કેટલી
 ભયંકર છે ?

રાણીએ તક શોધી એકાંતમાં પોતાના પુત્રને બોલાવી વદાસ
 : ‘ કવું કે બેટા ! મારા હૃદયમાં એવી અભિલાષા છે કે તારે
 ‘યે રાજમુત્ર ગજજન હોય ને હું રાજમાતા કરેવાઉં ! તારો પિતા
 : હવે સાધુડા ચર્ષ ગયો છે. કેટલી બધી દોષત હતી તે દુના-

ક્રાંતિયા કરી નાખી. એ તો બીજા માંમરો અને મંત્રાવરો. દિવસ ફરી ગયો છે. મને તો બીજો કોઈ ઉપાય સૂઝતો નથી. અને તારું ભાવી અને દુભવે છે. એમ કહેતાં બે આંસુ પાડ્યાં. બે તું ઇચ્છતો હોય તો ઠેકાણે જ કરી નાખીએ ?

હોકરો તો માતાની આ વાત સાંભળી દિગ્મુદ્ધ જ થઈ ગયો. ‘મા ! મા ! તમે આ શું કહો છો ?’ માગ પિતાને મારી નાખી હું ગાદી લઉં ?’ રાજવંશીવટ તો પિતાજીએ મને બંને જ પ્રોત્સાહો છે. પોતે ખરે માર્ગ પકડી જીવન સાર્થક કરી રહ્યા છે, અરે મા ! પિતા માટે તમને આ ક્રાંતિય દષ્ટતા કેમ આવી ? મને બહુ મૂંઝવણ થાય છે. હું માની શકતો નથી કે મારી માતા આ વાત મને સંભળાવી શકે ! શું એ સત્ય છે ?

સપદિ વિલયમેતુ રાજ્યલક્ષ્મીરુપરિપતન્ત્રવયસા કૃપાણધારા ।
અપહરતુતરા શિરઃ કૃતાન્તો મમ તુ મતિર્મ મનાગપેતુ ધર્માસુ ॥

અર્થ—રાજ્યલક્ષ્મી હમણાં જ નાશ થાશે. ધર્મકર્મ બંને માથું કાપી લઈ જાશે. મારા શિર પર તક્તવાર પડે, પણ હું કદી અધર્મ નહીં કરું. એ પ્રભુ ! પ્રભુ ! કહેતાં એણે લાંબો નિસાસો મૂક્યો.

તરકટ ! પિતાને મારી નાખી શું મારું જીવન બચે કરું ? હદે હદે કદી નહિ !

શાણીએ ફેરવી તોળ્યું

સૂર્યકંતાએ જોયું કે બાળ બાલી મઠ, હોડરો સમજે એમ નથી. એટલે એણે પાસે ફેરવી નાખ્યો. ‘સામાય બેટા ! સામાય છે !’ હું તો તારો પિતૃબંધિની પરીક્ષા લેતી હતી કે તું ગાંધીજીની હશે અને પિતાના આત્મ પ્રગર્ભાઓથી નાગજ હશે; એવો મને સંશય પડવાથી મેં આ પ્રપંચ રચ્યો હતો. તને કન્ય છે, પુત્ર હો તો આત્મ જ હશે.’

કેવી આસુરી માયા ! કેવા એનાં ચરિત્ર !! કેવી નીચના ?

આ બોલનાર માતા સૂર્યકંતાના હૃદયમાં તો દળાદળ એર બધું હતું કેવી આસુરી માયા ! કેવા એનાં ચરિત્ર ! દલુ તો એ જે કંઈ કંવાની છે તેનું માત્ર ક્ષેત્ર તૈયાર થાય છે ! પ્રદેશીની શ્રદ્ધા આત્મેષ્વ હો આત્મનો ઘન્યુઃ આત્મેષ્વ રિપુરાત્મનઃ એ પ્રતીતિ હતી જનનમાં આત્મા સિરાય બીજું કોઈ જૂરું કરનાર નથી, એવી એને પાકી આસ્થા હતી એટલે એ પોતાના આત્માને નિરંતર સંબોધી રહ્યો હતો કે હે શુભ ! તું ક્ષમાનો પાક એવો પાકો કરી લે કે તારી ક્ષમાનો કોઈ ભંગ ન કરે. બાળવા જેવું કાંઈ ન હોય ત્યાં આત્મા અંજાન હોલવાઈ જાય છે.

•

દૃષ્ટાન્ત—એક મહાત્મા જગલમાં ખૂંપડી ખાંચીને રહેતા હતા. લોકો કહે એનામાં શાંતિ, ક્ષમા, નિર્મોહિતા અપાર છે. માણસ તો ખરો, પણ દેવ સમાન છે. એક માણસે એક રૂપિયાની દોઢ મૂઠી અને એની શાંતિ ભંગ કરાવી ક્રોધાવિષ્ટ બનાવવાનું બીજું ઝડપ્યું. આ બંને જણ મહાત્મા સમીપ ગયા અને જય સુચ્ચિદાનદ કરીને બેઠા. એકે કહ્યું, 'મહારાજ ! જરા માંજની મધ્યમ લાવો.' મહાત્મા કહે, 'મૈં માગ્ન નહીં પીના,' 'ત્યારે તમાકુ આપો.' 'તમાકુ પણ મેંને કબી નહીં લિયા.' પેવાએ કહ્યું, 'ત્યારે બાવો બતીને શું બેઠો છે. ધૂતારા !' વળી ઉમેયું. 'મદા કમરો છે. મારો દીઠરો ચાર વાર નો જોલમાં જઈ આવ્યો છે. ભાઈશી ! હું સાથે હતો. એને સોટા માર્યા હતા તે મોટાના લુઓ આ નિશાન છે. રાતે રામકીઓ આવે અને દિવસે મોટો સંત થઈને બેસે. હું તો અનુભવી છું, એના બેગો રહ્યો છું.' એમ એણે તો ન કહેવાનાં વચનો કહ્યાં. ક્રોધ કરાવના માટે એના મા-આપ બધાને માજોશી આપટયાં ને હેવટે ચાક્યો. બધો ભંડાર ખાલી ; કોધો પણ વ્યર્થ. મહાત્મા ! તો હસીને તરત જ કહ્યું કે એક બક્તને સફર કા પડ્યા દિવા દે. વો પાનીમેં ડાલકર જરા પી લો, લેવા ! મક

ગયે હોગે. પેલો માણસ પગમાં પડીને બોલ્યો, ‘મને માફ કરો, મદારાજ ! મેં આપનો બહુ અપમાન કર્યો. આટલું કહેવા છતાં પણ આપને કોપ કેમ ન થયો ?’

મદારાજ બોલ્યા—“ભૈયા ! જિસકી પાસ ભૈયા ભાતા હોવે, વો વૈયા હી ખતાવે. લેના ન લેના વો તો ગ્રાહક હી છંઠાકી ખાત હે. તુમ્હારે પાસ જો માલ ચા વો તુમને ખતલાયા મગર હમકો તો પસંદ નહીં દે.” ખન્ને જણ ચરમિંકા યથા ગયા મદારાજએ કહ્યું, દૂસરે આદમીકી ગલતીસે અપને અંદર આગ ચેતાનેકી કયા જરૂર ?

‘શુરુ મદારાજ ઉન્હોને વહ શિખાયા હૈ કિ કોધ કરના ઔર અપને બદન પર છુરી મારના દોનો ખરાબર હે. ઈર્ષ્યા કરના ઔર ઝડર પીના સમાન હૈ. તુમ્હારી ગાલીયાં ઔર તુમ્હાગ દુષ્ટ વ્યવહાર હમેં ડાઘ તુકસાન નહીં કરતા હૈ. આ સાંભળીને પેલો બીકું ઝડપનાર હારી ગયો. પણ જો બોધપાઠ ભારી કિંમતે પણ ન મળે, તે એને સહેજે મળી ગયો. આરિય જ મોટામાં મોટું શિક્ષણ છે. આટલું સમજાય તો ખેડો પાર !

મદારાજ સમજતા હતા કે કોઈ ગમે તે કહે કે બોલે, આંપણને ઉપયોગી હોય તેટલું જ લેવું નકામો કચરો ચા માટે ભરવો ? જેને હું બંધ રહ્યો છું એ તો એવે રથને છે કે ન્યાં કંથી દુન્યવી અસર સ્પર્શી શકતી નથી. લોકો તો જોખાને અમુક નામે જોળખી તેને માળો આપે, પણ તે નામ તો નિમિત્ત માત્ર હોય, તે ખરો નામવાળો હોતો નથી. એ જ્ઞાનથી એના અંતરમાં દ્વેષ પ્રવટયો નહિ.

પ્રદેશી રાજા ઉપર પણ સંતના સમાગમથી અને એમનાં વચન પ્રમાણે પ્રાણતિ પણ ન ચળવાના નિશ્ચયથી એને ગાન થયું હતું એટલે મોહ મોજો પડ્યો હતો. સ્વર્ગતા તરફથી દષ્ટો આવતાં ગયાં, તેમ તેમ તે ઊઘટો પરિપક્વ થતો ગયો.

કસોટી વિના કુદન કેમ થઈ શકે ? જેમ સુચરુકાર પ્રથમ

સોનાને ધસે ને તપાસે, પછી કાપે છાંય પાછી ખાતરી લેવા ઉપરે તપાવે અને ટીપે ત્યારે 'સો ટપ' મળ્યા. તેમ ક્રિધાર્થીમાત્રની વિકારના માત્રમાં કુદરતી આવી કસોટી ચાલ જ છે.

કલ્યાણની કસોટી : જનપતિ સિવાજીના નામથી તો તમે જાણીતા છો. એમના ગુરુ રામદાસ સ્વામી હતા. રામદાસ સ્વામીને ધણી શિષ્યો હતા. તેમાં કલ્યાણ એ ઉત્તમ કોટીનો હતો. પોતાના શિષ્યોની કસોટી કરવા માટે એક વખત પાકેલી ઠરી લાવીને પમે બાંધી દીધી અને ઉપર જોળ લગાડીને કપડાંનો પાટો વીંટાડ્યો. સવારે ઊઠીને મોઢું ગૂમકું પાકયું હોય અને ધણું દરદ થતું હોય તેવો દેખાવ કરી શિષ્યોને બોલાવી કહ્યું કે એક રાતમાં આ (કુઃખ) વધી ગયું છે. અને એ જીવલેણ ગૂમકું તો એવી જાતનું છે કે એને નસ્તર મુકાય નહિ; પણ એક જ ઇલાજ છે. કાંઈ ખરો વક્તિ-ભાવવાળો માણસ જો આપું ગૂમકું ચૂસી લે તો જ એ નરમ પડી જાય. પણ ચૂસનાર પર આકૃત બિતરે. બધાવ વિચારમાં પડી ગયા, પણ કલ્યાણ તો લામલો જ અરણ્યકમળ પાસે આવ્યો. અને કહ્યું કે "લાવો હું ચૂસી લઉં, મશુ! આપને શાંતિ થતી હોય તો હું મરવાને પણ ખુશી છું. એમાં મને ખૂબ રસ છે." રામદાસ સ્વામી કહે "તું અનેક આચાર્યો યુવાન છે, તારું ભવિષ્ય બિજળું છે, ધણું કામ કરી ચકીય. માટે એવી ઇચ્છા શા માટે કરે છે? પછી તો જેવી તારી મરજી. કલ્યાણ તો તત્પર જ હતો. એની તીવ્ર ઇચ્છા જોઈ ગુરુએ રજા આપી એટલે એણે તો ગુરુદેવનું ગૂમકું ચૂસવા માંડ્યું! પણ જેમ જેમ ચૂસે તેમ તેમ અંદરથી રસ નીકળે અને મીઠો લાગે. રામદાસ સ્વામી બોલી બેઠા "સાજાશ! સિખ સાજાશ! કલ્યાણ હો! કલ્યાણ હો!" મૃત્યુના બદલે કરીનો સ્વાદ અને આશીર્વાદની બેટ મળી. પણ ક્યારે? માયું મૂક્યું ત્યારે. બધા શિષ્યો! અંખવાણા પડી ગયા. પ્રસંગ બિમો ચાલ ત્યારે જ ખરી ખજાર પડે, બાકી મોથી તો સફૂ હાજી દા કરે.

સુદર્શનનું રીત

એ જ રીતે સત્ય, ચિયળ, દયા, પ્રેમ, ઉદારતા વગેરે ગુણોમાં માણસની કસોટી થાય છે. અને તે સોનાની માફક ચારે પ્રકારે ધાય. જોન શાસ્ત્રમાં સુદર્શનનો એક સુંદર પ્રશ્ન છે. તે જાગવાન મહાવીરનો બ્રહ્મચર્યલક્ષી ચૂકરચ સાધક હતો. એની કસોટી પણ એવી જ કડક રીતે થઈ હતી. મહારાણી અગ્ન્યાએ લક્ષ્મી, ધન, વૈભવ અને માન વગેરેનું ધણું પ્રતોજન બતાવ્યું. તેનું દેવાંત્રના જેવું રૂપ હતું, પણ સુદર્શન ડગ્યો નહિ. તે સમજ્યો કે ધર્મ મર્યો એટલે મરી ગયો. માટે મારું બ્રહ્મચર્ય ખંડિત ન કરું. પછી મહારાણીએ તેને આળ નાખી પકડવાનો અને સૂગાનો બચ બતાવ્યો, પણ તેણે કોઈ વાતે માન્યું જ નહિ. તેને રાણીએ પકડ્યો, હાથ બાંધ્યો, બેસાડ્યો, ધણું સમજાવ્યો, વિનવ્યો અનેકનેક—ઘામહાનિના માર્ગે બતાવ્યા, વિધાર ઉપજાવના પ્રયોગો કર્યા પણ તે વિધારી ન જ બન્યો, તે ન જ બન્યો.

જોને હાડોહાડ સત્યશીલના નિયમે પાળવાની રતના લાગી હોય તે જ આટલું ટકી શકે. એવટે મહારાણીએ જુઓ નાખી. દોડો, દોડો કરી કોલાહલ જગાવી સુદર્શન પર ખોડું આળ ચઢાવ્યું. રાણીના બારે પ્રપંચ અને સજ્જનજથી રાગને સુદર્શન દૂષિત જણાયો. એવટમાં તેને સૂગાની શિક્ષા થઈ. સૂગા પર ચઢ્યો, પણ ડગ્યો નહિ. શાસ્ત્રકારો બહો કહે છે: દેવી પ્રભાવ વડે સૂગાનું સિદ્ધાસન બની મર્યું. પુણ્યોની વૃષ્ટિ થઈ. એ રૂપકનો સાર એ છે કે સુદર્શનને સૂગા કશી દુઃખદ અસર ન કરી શકી. અને અતિ એના સત્ય, ચિયળ અને ભક્તિના પ્રભાવે પરિણામ એ આવ્યું કે એ વખત તેના ઉપર ફિટકાર કરનારા તે બધા ફરી મથા. “હું નહતો કહેતો કે સુદર્શન એવી ખૂલ કદી પણ ન કરે. એ સાચો જ હતો તેથી એનો વિશ્વસ થયો. સુદર્શન ધન્ય છે તને ! તારું માતાપિતાને, વારા ધર્મને, ટેકને અને તારા સંકલ્પને.

આખરે મહારાજ સમજી ગયા કે આ રાણીના જ પ્રયત્ન છે. એણે જ સુદર્શનના રૂપમાં મોહાર્થે આ કાવતરું રચ્યું હતું. સુદર્શનની આ સુંદર દશા જોઇ મહારાજાએ બહુ માનપૂર્વક કહ્યું, ‘તું જે કહે તે આપવા તૈયાર છું.’ સુદર્શન કહે, “જેને મેં મા કહી તેનો વાળ વાંકો ન થાય.”—માન્યું આપતા હો તો એ આપો. હું જે નિમિત્તે કસોટીમાંથી પાર જીત્યો તે નિમિત્તને ક્ષમા આપો.”

ચારિત્ર્યની પરીક્ષા તો એમ જ થાય છે. કેવી એની ઉચ્ચ ભૂમિકા, જેવું એનું શિયળ તેવી જ એની ઉદારતા. જીવનવિકાસનું માપ તો અહીં છે.

જેમ જેમ પ્રદેશી જરાય કળ્યો નહિ અને ગમે તે સહી લેવા તત્પર બન્યો તેમ તેમ સૂર્યકંતા વધુ ને વધુ ઉમ થતી ગઇ. ઉપડે બધા હતાજે અજમાવીને યાકી ત્યારે એણે પોતાના હાથે જ ઝેર આપવાનો નિરધાર કીધો. એક દિવસ તેરમા છઠના પારણાનો દિવસ હતો. ૩૯ દિન લગી જેણે અખંડ શાંતિ, સ્થિરતા અને સમતાના પાઠો પાઠા કરેલા હતા, જે કેશીગુરુના બતાવેલા માર્ગાનુસાર એનું અનુ-શીલન પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી કર્યું જતો હતો, તેના આ હેતુ ઉપવાસનાં પારણાં માટે તૈયાર કરેલા ભોજનમાં સૂર્યકંતાએ સોમલ બેળવો દીધું. કોળિયો ફેર્તા વાર જ પ્રદેશી સમજી ગયો કે વિધનો પ્રયોગ છે ને સૂર્યકંતાએ જ આમ કહ્યું છે. દુરત એને ગુરુના બોલ સાંભળ્યા. “જોછી આવરદામાં તારે કામ થયું કરવાનું છે. મહાક્ષમા રાખીને તારે પર-હાથે મરવાનું છે.”

એ સમજ્યો કે પરીક્ષાનો હેતુ સમય આવી ગયો છે. વાક અપૂર્વ મહી!! દવે પૌષધસાળામાં જઈ હેલ્થ કાર્ડ કરી લઉં, એમ વિચાર કરી જીડીને અંદર ગયો, ગુરુને રમ્યાં. દેવ! કૃપા કરો. સમય બગાડુ ગયો. દવે, મને ક્ષોભ ન થાય! અંતરમાં ઈર્ષા ન મગરે! એ રીતે સુખદ અંત આવી જાય! જસ તૈયાર થઈ ગયો.

સર્વ જીવો સાથે ક્ષમાપના કરી ગુરૂદેવની 'સાક્ષીએ પશ્ચાત્તાપના-આત્મનિરિક્ષણ કર્યું'.

અહો !

આવી તો ગયો અવસર આવી તો ગયો

આગળ વધવાનો અવસર આવી તો ગયો..

સર્વ પદાર્થનો શરીર સુદ્ધાનો ત્યાગ કરી

તુંહી તુંહી તુંહી અમુ ! તુંહીની લગની લગાડી. આવી.

અહીં સૂર્યકંતાનું દરમ ધનકના લાગ્યું એને થયું કે ગમે બાજી ખુદી પડી બપ તો ? એ બપથી એ દાગી ઊડી. "બપંકર ફાણ પાપી કે પાપ ?" પાપ પડેલાં પાપીને મારે છે અને પાપીને કાચે બીજાને મરાવે છે સૂર્યકંતા પૌષ્પદાળામાં ગઈ અને પ્રદેશીનો ટોટો તીક્ષ્ણ નખ વડે પીસી નાખ્યો.

ઘોતાઓ ! સૂર્યકંતાની આટલી હદ સુધીની શિતાનિયત તમેને કંપાવી મૂકશે અને જે પહેલાના ધાતણી પ્રદેશીના નામ પર નક્કત થતી તે જ પ્રદેશીની આ હિતરાવસ્થામાં એની પ્રત્યે દરેકની સહાનુભૂતિ થશે. પણ પ્રદેશીએ તો ન જોયું દુનિયાના અસિપ્રાપ સામે કે ન જોયું સૂર્યકંતાના આ દુષ્ટ કર્તવ્ય સામે. એને બરાબર અબર દત્તી કે 'મેં જ મારો આ નતીએ હાથે કરીને સજી મૂક્યો હતો'. સૂર્યકંતા તો નિચારી માત્ર એના નિમિત્તરૂપ થઈ છે. આ છાને જ પ્રદેશીનો વિજયનું થયો. વખત થોડો હતો અને કામ અધિક હતું એટલે પ્રદેશી શરીર છૂટવા પછી સ્વર્ગે ગયો. પણ બીજા પોતાનું બાકીનું કાર્ય પૂર્ણ કરી પરમધામને પામશે.

જૈનાગમોનું એ પ્રધાન સૂત્ર છે કે "જે કામ્મે દુરા તે ધમ્મે દુરા"

પ્રદેશીનું ચિત્ર એની સાખ પૂરે છે કે જે કર્મમાં યરવીર હોય છે, તે ધર્મને માર્ગે પણ યરવીર થાય છે. પણ એ પરથી એવો અર્થ કાઢ ન કાઢે કે યરવીરે પ્રથમ પ્રદેશી જેવાં કાળાં દર્મો કરવાં અને પછી ધર્મમાં જોડાવું.

ઉપરના કથનનો ખરો માર તો એ છે કે જે શક્તિનો સદુપયોગ વિશ્વાત્માને રંજીતે છે, તે જ શક્તિનો સદુપયોગ વિશ્વાત્માને રંજન કરે છે અને સ્વપરને શાંતિ આપે છે. એટલે શક્તિ જાગવવી અને અને એનો સદુપયોગ જ કરવો.

॥ શાંતિ ॥

જૈનો અને અહિંસા

[પ્રવચન સોળસુ]

જ્ઞાતા આત્મજયુઓ અને બેનો !

આજે તમારી પાસે એક દરજાની પરિચિત છતાં નવીન વસ્તુ કહેવા માગું છું. પરિચિત એટલા માટે કે જૈનો હંમેશાં અહિંસાનાં મુત્રો ઉચ્ચારે છે, અને વિશ્વમાં પણ તેમનો અહિંસક તરીકેની છાપ છે. અને નવીન એટલા માટે કે હાલ જૈનોમાં અહિંસા ખૂબ જ ઊંડો વિચારણા માગે છે. એટલા માટે આજે આ વિષય પસંદ કરવામાં આવ્યો છે. હું કેવળ સાંપ્રદાયિક જૈનોને ઉદ્દેશીને નથી કહેતો. ભગવાન મહાવીરે પણ કયા કાઈ અમુક વ્યક્તિને જ ઉદ્દેશીને કહ્યું છે ? છતાં જૈન શબ્દનો પ્રયોગ કરવાનું કારણ એ છે કે આજે જૈનોમાં જે જાતની અહિંસા વ્યાપક છે, તે વાસ્તવિક છે કે કેમ ? અને જો તેમાં કંઈ ઉણપ હોય તો કહેવકાવાતા જૈન અહિંસાને પોતાના જીવનમાં વ્યવહારુ રચાવ કેવી રીતે આપી શકે એ મારે આજે ભગવાન મહાવીરના પ્રવચનદ્વારા કહેવું છે. એ પ્રવચનમાં વિશ્વોપયોગી તત્ત્વ છે. આખા જગતના કલ્યાણનો ઉદાર ઉદ્દેશ છે, તેથી સૌ કોઈ ભાઈઓ તેનું લક્ષ્યપૂર્વક શ્રવણ કરે, ચિંતન કરે, પચાવે અને જીવનમાં ઉતારે.

ભગવાન મહાવીર અને અહિંસા

આ જગતમાં પ્રવર્તેલા અને પ્રવર્તમાન પ્રત્યેક ધર્મ, મત કે

સંપ્રદાયમાં અહિંસા તત્ત્વની મદદથી પૂર્વકાગથી ગવાતી આવી છે. મુક્તિ, મોક્ષ નિર્વાણ કે અધ્યાત્મવ્યાપ્તિ પ્રાપ્તિ કરવામાં તે એક અપૂર્વ સાધન છે એમ પ્રત્યેક મહાપુરુષે કહ્યું છે, સ્વીકાર્યું છે અને અનુભવ્યું છે; છતાં જૈનદર્શનમાં અહિંમાનું જે જીવનવ્યવહારુ સ્થાન છે, તે ઘણું ઉચ્ચ ઠાટીનું છે, તેમ ધર્મ સમન્વય કરનાર ભારત અને જાતની બદાગતી પ્રત્યેક વિદ્વાનને અવિસંવાદપણે સ્વીકાર્યું છે. આ વાત તો સૌ કોઈ જાણે છે, પણ તે શા માટે એ વધુમાં વધુ જાણવાનું મળ્યું હોય તો તે વિજ્ઞાનદ્વારા સેકડો વર્ષો પહેલાં જૈનશાસ્ત્રીઓએ જાણ્યું હશે, તે વિજ્ઞાને ટૂંક સમય પહેલાં પ્રત્યક્ષ કરી ખતાવ્યો અને જળ તથા વનસ્પતિ જેવા તત્ત્વોમાં જીવ છે એટલું જ નહિ બધાં કે તે જીવોમાં લાગણી, દુઃખ, ભય, કામ, ક્રોધ, શોક અને ચૈતન્ય-સૂચક સૂક્ષ્મગત્ત્વો પણ છે વિજ્ઞાનની આ શોધખોળ પછી વિશ્વમાં ચૈતન્ય છે, તે વિષેની હવે સંશય રહી નથી.

જે જૈનદર્શનમાં આવી અદ્ભુત ખીનાઓનું પ્રતિપાદન કરેલું છે, જે દર્શન અહિંસાની આટલી બિડી વિચારણા સુધી ગયું છે, તે દર્શનનો મનુષ્ય કેટલો નિયારણોન, વીર અને ઉદાર હોય ? વિશ્વમાં તેનું સ્થાન કેટલું દિવ્ય અને ભવ્ય હોય ? પણ આજે અતિ દુઃખનો વિષય એ છે કે તે જ જૈનો માટે ભાગે નિઃસર્વ અને સંકુચિત વૃત્તિના બની ગયા છે. એ સ્થિતિ યવાનાં કારણોમાં અહિંસાની અણસમજ એ એક મહત્ત્વનું કારણ છે કે જે વિષે આજે હું તમોને કહેવા માગું છું.

અહિંસાની ગેરસમજ

અહિંસાની ગેરસમજને લીધે અજે જૈન સંસ્કૃતિનાં મૂળ પુરોવાય છે, તેની તમોને ખબર છે ને ? એવા લોકો કહેતા દત્તા કે સા-અહિંસા કદીને જૈન સંસ્કૃતિએ જાગતને સર્વદીન-બીર અને નિર્જળ બનાવ્યું. સદ્ભાગે વાર ગાંધીજીએ આ દલ કે તો ધોષ

નાખ્યું, અને અહિંસાને વ્યવહાર જનાવીને જતાવી આપ્યું કે અહિંસા તો વીર જ પાળી શકે; કાપર કદી અહિંસા પાળી જ ન શકે. આ રીતે મહાત્માજીએ જૈન શાસનની સેવા જમાવી છે. પરંતુ કહેવડાવાતા જૈનોએ તો હજુએ વિચારવાનું છે કે તે ઉક્તિ ક્યાંથી જીતરી હતી ? જૈનસંસ્કૃતિની તે વખોવણી જણ્યે અજણ્યે તમારા જીવન પરથી તો નહોતી જ થઈને !

તમે તમારું અંતઃકરણ તપાસો. તમારા જીવન વ્યવહાર પર ડાહ્યું કરો, તમોને ધૂરત જ જણાયે કે તમારા વર્તમાન અહિંસાની મેરસમજ હજુયે મોટા ભાગમાં પ્રવર્તી રહી છે. તમે આદમ, પાખી કે એવા જૈન ધર્મના મોટા પર્વદિનોમાં લીમોતરી ખાતા નથી, વન-રપતિ, જળ અને એવા સૂક્ષ્મ જીવો જ્યાંવરા માટે બનતું કરો છો. કહો એ વાત સાચી છે ? તમે એવા સૂક્ષ્મ જીવો પ્રત્યેની દયા કેળવી તેમ કરો એ હિતમ વરતું છે; પરંતુ તમારે આટલું યાદ રાખવું જરૂરી છે કે તમે કયા સ્થાન પર છો અને તમારી સક્રિય કદલી છે, તેનું માપ કાઢી પ્રત્યેક ક્રિયા કરો. સ્થાન અને સામર્થ્ય વિચારી વગર કાંઈ કરવા જતાં છટ સિદ્ધિ મેળ શકતી નથી એનો તમોને યોગ્યતાને જ અનુભવ છે, એટલે એ વાત તમે સહેલાઈથી સમજી શકશો.

તમારું સ્થાન: તમે મૃદસ્થ છો. મૃદસ્થતાં કર્તવ્યો અને કર્મો તમારે સિરે ગહેલ છે. તમારે જીવન નિભાવવાનો અને જીવન વિકસાવવાનો પ્રત્યેક વ્યવહાર કરવો પડે છે અને મૃદસ્થ જીવનમાં રહીને તમારે વિકાસ સાધવાનો છે. આથી જ અમણુ ભગવાન મદાવીરે તમો જે ધર્મ પાળો છો, તેને આગારી ધર્મ કહ્યો છે. અણુગારી (ત્યાગી) ધર્મમાં રહેલા સાધકને જે છૂટ હોતી નથી, તે આગારી ધર્મમાં હોય છે. તે હું તમોને તમારી પ્રતિજ્ઞાઓ પરથી સમજાવીશ.

પ્રત્ય પ્રતિજ્ઞા: જીઓ, જૈન ધર્મમાં ભળેલો સાધક, અહિંસાની પ્રતિજ્ઞા આ પ્રમાણે લે છે: પહેલું અણુન-શુદ્ધાઓ પાણીપ્રવાયો વેરમણ: એટલે કે સ્થૂળ પ્રાણીઓના પ્રાણાતિપાતથી વિરમું છું.

સદમ પ્રાણીઓથી સર્વથા બચી જવું એ ગૃહસ્થ જીવનને માટે સદજ સાધ્ય નથી માટે રથૂજી જીવોની હિંસાથી વિરમવાની પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા-અહિંસા પ્રતિજ્ઞા-પ્રતિજ્ઞા છે. ક્યા રથૂજી જીવો ? ત્યારે તે જ પ્રતિજ્ઞામાં નીચે સ્પષ્ટ કરે છે : તસજીવ; હીન્દ્રિય (એ ઇન્દ્રિયોવાળા) ત્રીન્દ્રિય (તથા ઇન્દ્રિયોવાળા) ચતુર્ગિન્દ્રિય કે જેને વિકલેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે તેવા દહન ચલન કરતા જીવોને, તેમાં પણ વ્યાધિ હિતપન્ન કરનાર જંતુ વર્જીને ઇતર જીવોને દહ્યવા નિમિત્તે નહિ દહ્યું અને નિરપગાધી પંચેન્દ્રિયોની પણ ધાન નહિ કરું. આ પ્રતિજ્ઞા પગથી તમે જોઈ શકશો કે આ પ્રતિજ્ઞા કાઈપણ ગૃહસ્થ સરળતાથી પાળી શકે તેવી છે. તેને એક સરખી રીતે રાખી પણ પાળી શકે અને રંકે પણ પાળી શકે, ન્યાયાધીશ પણ પાળી શકે અને ડોક્ટર પણ પાળી શકે.

આ સ્થળે મારે તમોને યાદ આપવું જોઈએ કે પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા તેનો અધિકાર છે કે શ્રાવક, પૃથ્વી, પાણી આદિનો ઉપયોગ જોઈએ, તેથી અધિક ન કરે. ખરી ગેને જોઈએ તેથી કાઈ પણ વસ્તુનો અધિક વ્યવહારનો મનુષ્યને અધિકાર જ નથી.

જૈન ધર્મ વિશ્વધર્મ છે. તેમાં વિશ્વનો સમાવેશ છે તેથી જ તેના નિયમો કડક હોવા છતાં અસાધ્ય નથી એમ આ પ્રતિજ્ઞા તમોને હિંમતનાથી સમજાવે છે.

પણ તમોને એવી ટેવ પડી ગઈ છે કે અહિંસાની વાત આવે કે ઘુસ્સા જ તમારું લક્ષ્ય પ્રાણી, વનસ્પતિ, અમિ, વાયુ વરફ જેટલું જાય છે તેટલું તેથી આગળ જાગ્યે જ જઈ શકે છે. પેસો વચ્ચે કિંમતી વસ્તુ છે, પણ તેની મણના સોના-નાણા અને ચાંદી-નાણા જ હોય. કોઠીનીયે પરવા તો કરવી જ જોઈએ, પણ રત્નને ન. રત્ન જતું કરીને કોઠીને સંભાળવાનો પ્રયત્ન કરનાર ધન સુમારે અને માંડો પણ મણાવ. આવી સીધી સદી વસ્તુ કદીને

તમેને હું એ સમજાવવા માગું છું કે તમે એકેન્દ્રિયના ગ્રાહક કે અનુકંપક બનો એ ઠીક છે, પણ તમાં વિવેક કરતાં શીખો અને તેનાથી વધુ સમૃદ્ધિમાન જીવોપર પ્રથમ લક્ષ્ય આપો. ભગવાન મહા-વીર તે દૃષ્ટિબિંદુથી તમારા માટેની અહિંસા પરિમિત બતાવી છે.

રહસ્ય સમજો

આજે તમે અહિંસાનું વાસ્તવિક ગ્રહણ જૂલ્યા છો અને કર્તવ્ય પણ જૂલ્યા છો. પ્રથમ ભૂમિકાની ચોખ્ખતા મેળવ્યા વિના અણુગાર ધર્મ જેવા ધર્મને આચરવાનો પ્રયત્ન કરો છો. જેમ પ્રથમ કક્ષાનો વિદ્યાર્થી સાતમી કક્ષામાં જોસે તો પાસ ન થાય અને બન્નેથી લટકે, તેમ તમે પોતે અગારી છો અને અણુગાર ધર્મ આરાધવા જાઓ છો, એટલે જ તમારા જીવનમાં દ્વિધાભાવ આવી ગયો છે, ધર્મ—જીવન અને વ્યવહારિક—જીવન એવા બે ભાગલા પડી ગયા છે. એક ધાર્મિક મનુષ્ય ઉપાશ્રયના ધર્મ—સ્થળમાં જતાં વેંત જ વાતુના જીવની દયા ખાતર મુખવચ્ચિકા, નાના જીવો બચાવવા ખાતર રમ્બોદરણુ વગેરે રાખશે કે મંદિરે જઈ પ્રભુભક્તિનું આચરણ કરશે; પરંતુ વ્યાપારમાં વિશ્વાસઘાત, દગો, પ્રપંચ, ઓછું આપી વધુ લેવાની વૃત્તિ અને એવા મહિન બ્યવહારો આચરતાં કરશે નહિ અને તે પાપોના બદલામાં વ્યાપારથી નિવૃત્ત થઈ એકાદ સામાયિક કે પ્રતિ-ક્રમણ કરીને આશ્વાસન મેળવી લેશે. તેમજ પોતાની જાનને માનશે કે હું કેવો ધર્મિષ્ઠ છું? પરિણામે તમે આગળ વધવાને બદલે પાછળ પડ્યે જાઓ છો. એટલે જ હું કહું છું કે ધર્મ એ બ્યવહારુ વસ્તુ છે. અહિંસા એ ઉપાશ્રય કે મંદિરમાં જ પાળવાની વસ્તુ નથી, પણ તમારા જીવનમાં આરાધવાની વસ્તુ છે.

હિંસા કેને કહેવાય ?

પ્રથમ તો હિંસા કેને કહેવાય તેનું રહસ્ય સમજો. આત્મભાન ચૂકી ખીજ પ્રાણીના પ્રાણને ધબ પહોંચાડતી તેનું નામ હિંસા.

પ્રાણો પંચી જીવો પ્રાણી તરીકે જોવાયા છે. પ્રાણો નિમ્નેક્ત રીતે દસ પ્રકારના હોય છે. પાચ ઇન્દ્રિયોના પાચ પ્રાણ અને આયુષ્ય, શ્વાસોદ્ધવાસ, મન, વચન અને કાવાનું બળ એમ મૂળી દસ પ્રાણો થયા.

વસ્તુતઃ પ્રાણ એ શરીરની સંચાલક શક્તિ છે ને તે એક જ છે. છતાં કાર્યોની ભિન્નતાને લીધે તેના દસ વિભાગો જૈન શાસ્ત્રમાં ઉપયુક્ત રીતે યોગ્યતા છે, પ્રાણના બળથી જ શ્વાસોદ્ધવાસ લેવાય છે અને મુકાય છે. આ શક્તિ છે ત્યાં સુધી જ હલન, ચલન, રકુરણ વગેરે શરીરની ઉપરની ને અંદરની પ્રત્યેક ક્રિયા થાય છે, માટે જ તેને પ્રાણશક્તિ કહેવાય છે. તે ગઈ એટલે શરીર શમવત્ બને છે.

આ શક્તિ મનુષ્યમાં તેમ જ સજ્જમાં સૂક્ષ્મ જતુમા પણ હોય છે; પરંતુ તે બન્ને વચ્ચે વિકાસનું મહાન તારતમ્ય છે. એક એક મશીનમાં જેમ તારતમ્ય હોય છે અને તેને લઈને તે કાર્ય જોઈ વધતું કરે છે તેમ જ તેની ઉપયોગિતા પણ જોઈ વધુ પ્રમાણમાં હોય છે, તે જ રીતે જીવોમાં પણ પરસ્પર છે. આ તારતમ્ય આજે જુદાજુદા છે. તેથી જ ગોઠાગો જીવો થયો છે અને તેથી જ પ્રાણીની સખ્યા પર પાપનું બધાંજુ બધાવા લાગ્યું છે. ઉપરાંત તે જાતની માનનાએ માનવને કર્તવ્યભટ્ટ અને માનવતાથી પણ વચિત બનાવી દીધો છે.

ધારો કે એક ગૃહસ્થ છે, તે એમ વિચાર કરે કે એક માય બૂખી છે ને ધાસચાગના અમાલે પીડાય છે, તેને કું ધાસ નાખું, પણ એક લીનોતરીના પાંદડામાં ધણી જીવે છે, તેની દિંસા થઈ જશે તેનું શું ? આ રથજે જો તે લીનોતરીની દવા પાગરા માવને ધાસ ન નાખે અને અહિંસક કહેવડાવે તો ? તો તે શ અહિંસક ગણાય ? દિસા-અદિસા કે પાપ-પુણ્ય તોળવાના કદા દુર્લભ છે.

પાપ-પુણ્યનો આધાર કર્તવ્યકર્તવ્ય અને વૃત્તિ પર છે. ખમ

સર્વના એક ન હોય. ગૃહસ્થનો ધર્મ જુદો, ત્યાગીનો ધર્મ જુદો, માનવનો ધર્મ જુદો, અને પશુનો ધર્મ જુદો. ગૃહસ્થોએ પોતાનો નિયત કરેલો ધર્મ બરાબર જાળવે અને પછી જીવનને એજમા પશુ નિભાવે. પણ જૂલ ત્યાં થાય છે કે પાપ દર્પાથી આવે છે તે જ તમે સમજ્યા નથી. પાપ એ બહારની વસ્તુ નથી, પણ પાપનો આધાર પોતાની આંતરિક વૃત્તિ પર—અશ્વસાય પર નિર્ભર છે. જેટલા વિકાસવાળા જીવને, જે ભાવનાથી, જેટલું દુઃખ ઉપજાવીએ તે પ્રમાણમાં આપણે આત્મા મલિન થાય છે, ભારી થાય છે, તે જ પાપ છે. પાપ એ પાણીનો પ્રવાહ નથી કે જે બહારથી આવ્યો આવે અને તમારામાં બરાબર જાય !

આથી જ હિંસાની બાબત જુદીજુદી છે. એકેન્દ્રિયના જીવની હિંસા મરતાં બેષ્ઠન્દ્રિયની અમંજ્યગ્રસ્તી વધારે, કારણ કે તેની પ્રવૃત્તિ અસંખ્યગ્રસ્તી વધારે, તેથી વધારે ત્રીન્દ્રિય અને ચતુર્ન્દ્રિય. પણ તેથીયે પેષ્ઠન્દ્રિયનો વિકાસ તો અનંતગુણે હોવાથી તેની હિંસાનું પાપ પણ વિકાસનાં પ્રમાણમાં વધુ જ હોય તે સ્વાભાવિક છે. ત્યાં જીવની સંખ્યા મજબૂતી ન હોય પણ વિકાસ જેવાનો હોય. તમે ચૈતન્ય દૃષ્ટિમાં હિંમા સમજ્યા છે તે જૂલ કાઠી નાખ્યો. જૈન દર્શન કહે છે કે ચૈતન્ય કદી હણતું નથી. જીવ મરી ગયો છે એ સજ્જ ઔપચારિક છે—બ્યવહારિક છે. ત્યારે તમે અહીં પ્રશ્ન કરો છો કે તો પછી પાપ જ શાનું ? પાપનો સમય જીવના જીવન સાથે નથી, પણ સામગ્રી સાથે છે જે જીવ પાસે જેટલી વિકાસ સામગ્રી વધુ, જે જીવની ઉપયોગિતા વધુ તેટલું જ તેની હિંસામાં પાપ. હિંસા કરવા એટલે એની ત્રાહિ અને સિદ્ધિ ભૂંટી લેવા. આ ભૂંટ એ જ હિંસા અને એ જ પાપ—પ્રાણીઓની સક્રિય હિંમલિત કરી નાખવી એ હિંસા.

એકેન્દ્રિયમાં એટલો વિકાસ છે માટે એણું પાપ છે. બેષ્ઠન્દ્રિયમાં વધુ છે માટે વધુ પાપ છે. તે જ રીતે ઉપરોક્ત સમજ

લેવું જોઈએ. આ વસ્તુ તમોને એક સામાન્ય ઉદાહરણથી સમજાવું. દોઢ પશુને એક લાઠી મારે અને મનુષ્યને મારે. દોઢ પશુને ગાળ લાડે અને મનુષ્યને લાડે. આ બન્ને વચ્ચે લાગણીઓના વેદનમાં તમોને કોઈ તારતમ્ય જણાય છે? ગૃહસ્થને માર્યો હોય કે ગાળ લાડી હોય તો ફરિયાદ થાય અને સજા પણ થાય. કારણ એ છે કે જનવર અને મનુષ્ય વચ્ચે લાગણીનું તરર ઓછું વધુ છે. મનુષ્યમાં પણ જે ગડિા હોય તેને ગાળ દો, તો તે હસવા માંડશે. હાકડી પંક્તિનો હોય તો તેને દુઃખ લાગશે, પણ બહુ અદૃષ્ટ. જ્યારે દોઢ વિદ્યાસત્રાળાને ગાળ આપશો તો? તો તેને એક વચન પણ અસહ્ય થઈ પડશે. સારાંશ કે સમજયક્તિની અને લાગણીની જ્યાં અધિકતા ત્યાં જ દુઃખ વિશેષ અને આ વિશેષના અને ન્યૂનતા પર જ પાપનો આધાર છે.

કર્તવ્યાકર્તવ્ય

આથી લીધેલરીની દયાનો પ્રશ્ન માયને જથાવવાના ધર્મ આગળ ગોંથા ખને છે. ન્યાયાધીશ મુનેશ્વરને શિક્ષા કરે છે. તેનું પાપ તેની ન્યાય પાછળની શુભ વૃત્તિ આગળ નિર્જળ બને છે. દર્દીને થયેલું દુઃખ ડોક્ટરની આરામ કરી આપવાની ભારના આગળ તુરંત થઈ જાય છે, કારણ કે ત્યાં કર્તવ્યાકર્તવ્યનો પ્રશ્ન છે. ત્યાં આગળ કર્તવ્ય એ જ તેનો ધર્મ. તે ધર્મ ચૂકે એટલે અધર્મ થયો; અને અધર્મ એટલે પાપ. પાપ અને પુણ્યને આ રીતે સમજતા થઈ જવું જોઈએ.

હવે તમો સ્પષ્ટ સમજી શક્યા હશે કે પંચેન્દ્રિયમાં વધુ વિકાસ છે અને વધુ ઉપયોગિતા છે, માટે તેનું અતઃકરણ ન કુભાય એ સીધો સયમ જોવું જોઈએ.

..નહિં સુકાન

પણ તમો તમારા જીવન સામે વેધકદષ્ટિ ફેંકો, તમોને લાગશે એ સુકાન અવળા માર્ગે ચાલી રહ્યું છે. એ સુકાનની અવળી

દિશાથી તમારી રીયતિ પણ તેવી જ અવળી અને સંકુચિત થઈ ગઈ છે એથી પરિણામ એ આવ્યું છે કે નાનાં પાપો તરફ જોટલું લક્ષ્ય, અપાય છે, તેટલું મોટાં પાપો તરફ અપાતું નથી. અલ્પાગંભ તરફ લક્ષ્ય અપાય છે તેટલું મહારંગ તરફ નથી અપાતું. પ્રવાહના મોટાં ગળાના ખુરલાં તાપી નાનાં છિદ્રો બંધ કરવાયો સલામતી રહી શકે કે કેમ તે તમે જ વિચારજો. આટલું વિચાર્યા પછી દુ.ખ શાથી છે ? તેનાં કારણો આપોઆપ મળી રહેશે; છતાં તે ય વિચારવાની તમોને કુરસદ ન હોય તો હું જ આગળ રખેટ કરીશ.

એકેન્દ્રિય જીવદયા પાળનારા પચેન્દ્રિયજીવો પ્રત્યે કેટલો વફાદાર અને રતેદાળ રહે તેની જીવના કરો અને જુઓ. હું પૂછું છું કે આઠમ પાખી કે પર્વના દિવસે લીલોતરી કે કદમૂળ ખાધા હોય, તો તે તમોને સાહે છે કે તે દિવસે છખ્યાં, ક્રોધ, અભિમાન, કે વિશ્વાસપાત થતો હોય તે સાહે છે ? વિચારો.

ઝાઝમે ભૂલ્યે ચૂક્યે પર્વના દિવસે ઉપવાસ ન કર્યો હોય, તો તમારી દષ્ટિમાં તે પામર લાગે અને લીલોતરી ખાધી હોય તો તે તમે તરત જ ધર્મનો અગાત ગણી તેના પર ક્રોધ કરો, કાં દયા ખાવા મંડી પડો. જો તે જ દિવસે જૈન ધર્મને કદમૂળ ખાતો હોય, તો તે તમોને આભ તૂટી પડવા જેવું લાગે એટલું જ નહિ પણ તેને જધર્મી કે મિથ્યાતીતું ઉપનામ પણ તમે આપી દો. પરંતુ તમાગ હૃદયમાં તમે કહી વિચાર કર્યો છે કે તે દિવસે હું પોતે અંતરને મહિન કરનારા કેટલાં પાપોને સેવી રહ્યો છું ?

એ ફરીફરી યાદ સખજો કે જૈન દર્શનમાં કદમૂળ ખાનાગને નરક ગતિ મળી હોય તેવું કપાય નથી, પણ દગો, છળ, પ્રપચ, વિશ્વાસપાન અને અત્યાચાર કરનાગને નરક માત્ર મળ્યાના અનેક દષ્ટાંતો બધાં છે. સારાશ કે પ્રથમ સ્થળ જુઓ પછી સૂક્ષ્મમાં બિંદુ ભિતરો. આ વાત ચિતવો અને જીવનમાં બિનારો.

તમેને આ પાઠ હું નવા નથી શીખવતો. લગવાન મદારીરે એ વસ્તુ ફરી ફરીને સમજાવી છે, પણ તમે તેને જૂથી જાણો છો, તેથી જ તમેને નવું લાગશે. છતાં હું કહું છું કે તે જોષપાઠ ભુલાર્થ જાણો છે, નહિ તો મુદ્રપત્તિ જાંધી સૂક્ષ્મ જીવોને જાણવાની યોજના કરનાર બીજાની નિંદા, અજુબોદા એને હગમટ્ટિની બદલો વડે અમાનુષી કાર્ય કરી આત્માને મલિન બનાવવાનું ન જ કરે. સૂક્ષ્મ જીવોની કથા પાળનાર સંજ્ઞાજંઘ મોટા જીવોની જિંદગીમાં એર ન રહે, આધાત ન પહોંચાડે અને કાષ્ટનાં દિવસ પણ ન દુભાવે.

વર્તમાન દશા

આજે તો મનુષ્યત્વનું દેવાળું કાઢી ફક્ત મનુષ્ય તરીકેનું જોખું રાખ્યું છે અને છતાં મોટી બકાઈનાં બહુમાં કુંડાલ છે કે અમે જોઈ છીએ. કંઈ ચોક્કસનાએ આ કહેવાય છે તે વાત સમજાતી નથી. બહુઓ ! અંતગતા દોષો જીતનાર હોય, સદ્વિધ્યુ હોય, વીર હોય, હિંમત હોય તે નિયમજનક હોય તે જ જોઈ કહેવાય.

જીવનની પ્રતિજ્ઞા કેવી હોય ?

આજે તો હું તમેને અદિંસાના સંજ્ઞામાં કહેવા માગું છું એટલે તે સંજ્ઞામાં જ કહું. મૂખાંધ, અંધપરંપરા અને ગેરસમજને ધર્મમાં રથાન જ નથી. વિવેક એ જ જોઈ ધર્મમાં મુખ્ય વસ્તુ ગણાય છે. વિવેક ચૂક્યો એટલે અધાસ. આવા વિવેક માટે સાધારણ નિયમની-પ્રતિજ્ઞાની આવશ્યકતા છે. જોનોની અદિંસાની પ્રતિજ્ઞામાં શું વસ્તુ આવે છે તે મેં આગળ કહ્યું છે. દરે તે કથા પ્રકારે પાળવાની છે તે કહું છું. તે પ્રતિજ્ઞા અવકાશ છે પ્રકારે પાળવાની હોય છે.

(૧) મનથી દિંસા કરવી નહિ, (૨) વચનથી કરવી નહિ, (૩) કાપાથી કરવી નહિ, (૪) મનથી દિંસા કરાવવી નહિ, (૫) વચનથી દિંસા કરાવવી નહિ, (૬) કાપાથી દિંસા કરાવવી નહિ. આવી પ્રતિજ્ઞા જોઈ આવક મણાતી બક્ષિતમાત્રને હોય છે.

આ સ્થળે મારે એ પણ કહેવું જોઈએ કે પ્રતિજ્ઞાના સંબંધમાં પણ જૈન સમાજમાં કેટલીક ગેરસમજ પ્રવર્તે છે. તે માને છે કે આપણે અમુક પ્રતિજ્ઞા લઈ લીધી એટલે રાત્રી (પાપ) મટી મધ-પાપ આવતું બંધ થયું. આ વસ્તુ ખોટી નથી, પણ પ્રતિજ્ઞા ધમ્મજ્ઞાના નિરોધ અર્થે છે, કેવળ પ્રતિજ્ઞા માટે નહિ.

હું આ સંબંધમાં હાસ્યાસ્પદ બોના સંબંધાત્મક એકલા એક કમ્પ્લી ભાષ્ય મારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લેવા આવ્યા હતા. તેમણે કહ્યું કે હું મુંબાઈમાં રહું, ત્યાં સુધી મારે કમ્પ્જનાં એટલે ન ખેડમાં-તેમની આ પ્રતિજ્ઞા લેવાની આ રીતિ જોઈ બીજાઓને હસવું જ આવશે, પરંતુ તેવી પ્રતિજ્ઞા લેનાર તે વ્યક્તિ પોતે તો નિર્દોષ જ હતી. તેના મન પર એક પ્રકારની હાપ હતી કે આમ કરવાથી નકામાં આવતાં પાપ બંધ થાય. લગભગ સાણાગણાતા જૈનોમાં એક બા બીજા પ્રકારે આવી જ જાતની ઘેલછા પ્રવર્તે છે. તકલીફ ન પડે, ભોગ આપવો ન પડે અને ધર્મ થાય એ માન્યતા કેવળ બુલબરેલી છે. જે વસ્તુનો ભોગોપભોગ તમે કરતા હો, કે કરી શકો તેમ હો, હતાં તે ન કરવાનો નિયમ કરો એ પ્રાતઃજ્ઞા કહેવાય.

પ્રતિજ્ઞાને બરોબર સમજીને લેવી એ આવશ્યક છે. જીવનને નિયંત્રિત બનાવવું જોઈએ. ખાવાપીવાની વસ્તુઓ શરીર પર રાખવાની, પહેરવાની, પહેરવા કે ઝોઢવાની ચીજો ઉપર પણ બંધુશની જરૂર છે. આજે જે કાંઈ તે ખાવું-ગમે ત્યારે ખાવું-ગમે તેવું ખાવું, ગમે તેવી પવિત્ર-અપવિત્ર વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો તેમાં લેશ પણ સંદેહ ન રાખવો એ શારીરિક, આર્થિક અને ધાર્મિક દૃષ્ટિએ બારે દાનિકારક છે. આ સ્વચ્છંદતાના જમાનામાં નિયમને પણ પરતંત્રતા મણી કાઢવામાં આવે છે, પણ તે મહાન ભૂલ છે.

પૂર્વકાલીન જૈન અને આજનો જૈન

પૂર્વ કાળે જૈનોના ઘરમાં ગાયો હતી, જગદો દવા, ગાડાં

સવારી દેતી, આજે મોટરો છે. ગાયો પાળવાથી પાપ થાય એ તમે દયાથી ધીખ્યા ? દાઢે દળવાતી ધંટીમાં પાપ અને આટાની મીસેના ઉત્તેજનમાં પાપ નહિ ! આવું ઉધું તમોને કાણે ચોખ્ખું ને કહેતો ? જુઓ ઉપાસક દયાંગમૂત્ર. આવકોને ત્યાં ગાયો કેટલો પગાતી ! શું તમારા કરતા તે ધર્મ અધર્મને-પાપ પુણ્યને ઓછું સમજતા. આજે નથી પગાતી એટલે પરિણામ એ આત્મું કે કસાર્ધખાનાં વધવા લાગ્યાં. તે-આજે કેટલાં છે ! તેનો તમોને કદાચ ખ્યાલેય નહિ આવતો હોય !

ગાયોના ગ્લુખ્તથી ગાયોનું પાલન થતું અને ગરીબ માનવજાતને દૂધ, છાશ મળતાં અને પ્રજામાં શુદ્ધ સંસ્કારો જીનરતા. આજે તે નથી એટલે નિસ્તેજતા છે, નિર્મળતા છે અને જ્યાં નિર્મળતા હોય ત્યાં શુ હોય તે તમો જ કહી શો.

કેટલાક ખંધુઓ જૈન સૂત્રની બે ચાર આડીઅવળી ગાથાએ મુખપાક કરી કે સમજવા વિચાર્યા વિના બે ચાર સૂત્રો મ્હોંએ ગોખી અદ્વારંભ અને મદારંભની વ્યાખ્યાઓ બાંધવા લાગે છે. તેમને પણ આ રથને કહી દેવું ઉચિત થઈ પડશે કે ખંધુઓ ! તમો જૈન છો એટલે જ તમારી જવાદારી વધુ છે તે વાત માઠ રાખજો.

દિંસા કરવાથી જ મદારંભ થાય છે, અને દિંસાજન્ય વસ્તુ વાપરવાથી મદારંભ થતો નથી; એ માન્યતા બ્રમ લારેલી છે. કેટલીક આ રીતની અણસમજથી અને કેટલીક વિલાસીવૃત્તિથી આજે દિંસા મધ રહી છે. વિલાસી જીવનને અને અદિંસાને કશું લાગતું વળગતું જ નથી. બમવાન મદાવરિ કહ્યું છે કે 'દ્યાનું મૂળ સંયમ' સંયમ એટલે આવસ્થકતાઓ ધટાડવી.

દિંસાજન્ય પદાર્થો આજે કેટલા વધી પડ્યા છે ? વિચારો. લાયતી ચરખીવાળાં વઝો દેહ પર ચપ્પીને ચપ્પી ખડકાય છે. તેમાં જા છે. તમે કહેશો કે એ બગે ક્યાં કરીએ છીએ ? એ જાણે ? એનાં કર્મ જાણે, તે છુલો દલોડ આજે નહિ ચાલે. એ

કામતાબરેલો ઉત્તર જૈનત્વને નહિ જ જાણે. જૈનની અહિંસા મળી છે, વ્યાપક છે

તમે હિંસાજન્ય વસ્તુઓ વાપરવી બંધ કરો તો જરૂર તે કારખાનાઓ બંધ થશે પાપ વેચનારને લાગે છે અને લેનારને નથી લાગતું તે બંધ દૂર કન્જે તે સિવાય ઝોદવાના, પહેરવાના, યોગડવાના લગાડવાના જોરા તેા અનેક સાધનો તમારા ઘરના કુનાટીમાં અને દુકાના પડ્યા કે તમારે માટે તેની ઉપયોગિતા શી છે ? અને તે શાથી મન્ના છે ? તેનો તમેને ખ્યાલ પણ નહિ આવતો હોય ! શાનો આવે ?

તમારા અમમ્યતા અમ્યકિત જુદા શામાથી બને છે એ તમે જાણો છો ? તે મદમાતા જીવતા જનવરોના આમકામાથી બને કે અન્યી રસ્તે માટે વપરાય અને જુદા માટે આમકાનો ઉપયોગ થાય તે ઉપરાંત તમે કરો એટલે જ દસાઈને સારો ભાવ ઉત્પન્ન થાય, તો જ પગલ, ચુરાત અને કારિયારાની હાથથી જેની બેસો અને ગાંધી કુચા જેના કારમાં કારખાનામાં આવીને પ્રતિદિન એકડોની સખ્યામાં કપાઓ તમેને મૃતપશુના આમકામાથી બનેના જોડા કંઠે છે કેમ ? આવું ટાણુ જોલી રહે ? અમેને નો સારુ તે સુંવાળુ જોધુંએ, પછી તે ગૂંચે તે હોય એમાં અમારું શું ! કઈ વૃત્તિઓ તમને આવું બોનાવે છે ! જરા વિચારજ

જીવતા જનવરનું આમકુ ઉનાળુ એ કેટલું લાયકું છે ? એક ટેકાએ જન આમકો મઝી કે બોવાણી હોય તો કેવી કાળી વેદના—બળન થાય છે, તે ઉપરથી તેનો ખ્યાલ આવે વનરપતિની દયા પામનાર વલારી બની પચેન્દ્રિય અને તે પણ લોકોપયોગી પ્રાણીની હિંનામાં બાકતરી રીતે કેના લાગીદાર થાય છે ? તેનું આ માત્ર નિર્દોશ ગિત છે તમાગ બદન અને પટ્ટા માટે કેટલી ધાતો થાય છે ? તમાગ ચૂડામાં કેટલા સિદ્ધલક્ષીપના દાથીઓ, અને તમારી મંગસી ને વાળ એળવના દાંતીઆ ખાતર કેટલા એડાઓ ખલાસ થાય છે ?

તમારા ગંભીરંગી પીછાઓ ખાતર કેટલાં પક્ષોએ પાલોક સિધાઓ તે જાણો છો ? આ બધું જીન કરી શકે ? તમારો વિવાસ, તમારી અધ્યાનના, મૂર્ખતા અને તમારો શોખ તમને તે વિચારવાની તક જ નથી આપતા.

જગ ઊડા ઊતરો બ્રહ્માને માર્ગે ડટ્યાં પગધોઆં ઊનર્યાં છો ? વિચારો. ફરીથી વચારો કે આતુ રુ જીન જોવી શકે ? તમારે ના જ કહેવી પડે. તેથી જ કહું છું કે વીનોત્રીના ત્યાગ કરનારા અને કુંભગીથી ડરનારા જોનો ? અહીં તમારી લામણીનું તરવ કેમ ખૂંડું બની જાય છે ?

ત્યારે આવી જાતના આમડાની વસ્તુનો વપગય નહોતો કે અલ્પ દનો ત્યારે અકારે જનવરો બહુ અલ્પ મરતા જીવતા જનવર કરતાય કેટલીકવાર આમકું, ચરમી અને સોહી વગેરેની કિંમત વધુ મળે છે માટે સખ્યાનધ પશુઓ કપાય છે.

આ પરથી તમે સમજી શકો છો કે કસાયો માત્ર પૂરો પાકનારો જીવન્ટો અહીં સમાય અને તેવા પદ થોનો ઉપયોગ કરે છે તે બધા દિસાના વધુ ઓછા જવાનદાર ગણાય. આ જવાનદારીથી કોઈપણ તેવા પદાર્થ વાપરનાર છૂતી શકશે નહિ.

સ્વાસ્થ્ય અને સંસ્કૃતિનું ખૂન

દિસાજન્ય પદાર્થના વપરાશથી દૈનિક સંસ્કૃતિનું ખૂન થયું છે, અને સાથે સાથે સ્વાસ્થ્ય પણ યુમાવ્યું છે. તમારા ખાવા માટે આજે મીઠનો દળાયેતો તોટ કે જે રાસસો યત્રમા સેકડો નાના નાનાં જીવડાં પડી ગયેલું, સડેલું અનાજ પીમાછ જાય છે, તે દોષ છે વેજીટેબલ વરીકે પ્રમિદ થયેલું ચગનોનું ઘી અને કસાબખાને તેજા થયેલી બેસનું દૂધ, અને અધુરામા પૂરું તમારું ચદ. પદર જેવા તમારું બીજાં અનેક બસનો તો સાથે ને સાથે જ. તમ ગ મોઢાપરનાં નર, સાથિમા અને દીગ મુકાઈ છે. સરીર

હાડકાનું પુતળું થઈ રહ્યું છે. છતાંય તમારા વિકાર અને વિલાસની વાત જ શી કહી ? તેના ઉપાયો માટે ડોક્ટરો તૈયાર છે. તે કહેશે કે કોડલીવર આપલ એટલે કે કોડ નામની માછલીના ક્લેમનું તેલ લાવો, એ બહુ ટોનીક છે. આ સિવાય હોમોપોથીન-શુવના બળનું શુવનું દોહી, બકગનું લીવર, વાંદરાની ગ્લેન્ડ બતાવે છે. તેઓ સાહેબોને એવો થોડો જ ખ્યાલ હોય છે કે વનસ્પત્યાહારીને આ દવા ન શોભે ! અને ડોક્ટરી દષ્ટિએ પણ અનુકૂળ ન થાય. વસંતમાસલી, અલ્પકાશરમ અને એવી બીજી દવાઓ ક્યાં ઓછી છે ? પરંતુ તે નિયારાનો શો દોષ ! તે તો વિશેષ એકન્ટો જ માત્ર બની ગયા હોય, તેની પરિસ્થિતિ છે કરોડો રૂપિયાનો બોલ્ને અને ધર્મશૂન્યતા એ બે તરફો આથી સાપડયા તેનું તો જાન જ ક્યાં છે ? ડોક્ટરોને શું કહીએ ? કોઈનું ક્યાં તે તરફ લક્ષ્ય છે ? તંદુરસ્તી પ્રમાણવામાં શક્ય એનાં બધાં સાધનો તમારી પામે તૈયાર છે. આ રીતે શૂલ તમે કરો અને તેનું પરિણામ જોતવનું બીજા નિગ્ધરાધી પ્રાણીઓને. આ તે ક્યાનો ન્યાય ? તમારી દવા માટે કેટલાં પ્રાણી હોમાયાં, તે તમે વિચાર્યું છે ? બહેમી અને બાળબચ્ચાની જીવો દેવીને કુકર્મ બકરાં ચઢાવ, તમે આ રીતે જાણ્યે અજાણ્યે દિંસાના બાગી-દાર બનો. તમારામા અને તેમનામા અતર કેટલું છે તે જગા કુરમદે તપાસજો.

તમાગા નિમિત્તે હજારો જીવો મરે એ તમેને બેહુકું નથી લાગતું ? આ દિંસાને ને શ્રાવકનાં વનોને હાથ સંબધ છે કે કેમ ? એ એકાં-તર્માં વિચારજો, અને આ પરથી જો હું કંઈ પણ તમેને જોનતવનો વાસ્તવિક વિગમમાર્ગ સમજાવી શક્યો હોય તો હવેથી તમારા પ્રત્યેક કાર્યમા અને વપરાશની બીજ વાપરવામા તે પ્રાણીજન્ય તો નથી ને ! તેનો ઉપયોગ રાખજો.

અને તમે જાને કાઈ કરો તેમા પાપ છે અને દત્તર લોકો પ્રાણીજન્ય પદાર્થો બનાવે તે વાપરવામાં પાપ નથી; એવી ખોટી

માન્યતાને કાઢી નાખજો. જેકોને કૃષિનું કાર્ય કરતાં નાનાં મોટાં જીવડોના અભણનાં ભોગ લેવો પડે છે, તેથી પાપ લાગે છે. ગાયોના પાલનમાં પણ પાપ રહેતું છે. કાઠ વેપારમાં પણ પાપ લાગે છે, માટે આપણે તે નોકરી કરીએ કે સદો કરીએ તેમાં પાપ નથી, એ માન્યતાને પણ ફર કરજો. ઉપરના ધંધામાં પાપ છે; છતાંય તે પાપ ધોષ શકાય તેવું છે. વસ્તુનાં વૃત્તિમાં પાપની નિષિદ્ધતા છે. તે નો નોકરી કરનારને અને તેથી યતનથી સદો કરનારને રહે છે, તે રહસ્ય પણ આજની અદિંસાની વ્યાપકતાપરથી સમજવાનું છે.

આ સિવાય પણ નાની બાજતોમાં તમારી જોડકારીથી કેટલી દિંસા થાય છે તે તમેને ટૂંકમાં સમજાવી દઉં. ખજા તાણ્યો અને બહેનો પોતાની આગમ્ય વૃત્તિથી આજ કે ગોકડીમાં ભરાયેલું પાણી તેમ ને તેમ ગળી મૂકે છે. ઘી તેલ વગેરેનાં વાસણો ખૂંટ્યાં મૂકી દે છે. આમાં કેટલા નાના જંતુઓનો કચ્છરધાવ વળે છે અને પોતાનું આરામ ખમડે છે તે સમજવું મોઢીએ. આમાં મનની કે શક્તિની જરૂર નથી, કેવળ વિવેકની જ જરૂર છે.

સાચી અહિંસાનો આરાધક પણ પોતાનો વ્યવહાર તો ખોલ્ય કરે; હતાં ક્રિયા પાછળની વૃત્તિમાં ખૂબ ફેર હોય, હિંસક હિંસા જ કરે, અને અવિસ્રક હિંસા ન જ કરે, તે કંઈ અહિંસક અને હિંસકને ઓળખવાનું એક જ ચિહ્ન નથી. મેંકડો ભૂપતિઓ જૈનો દના એ વાત જૈન આગમો અને ઈતિહાસો જાનને કહે છે. શું તેઓ ન્યાય કે કર્તવ્ય ખાતર અપરાધીની હિંસા નહિ કરતા હોય? જરૂર પણ ફેર માત્ર એટલો કે કર્તવ્ય ખાતર; નહિ કે હિંસા ખાતર.

સાચો વીર જ અહિંસક જનો શકે ને અહિંસાને પચાવી શકે. જાનના માણસ પ્રત્યક્ષ હિંસા લાલે ન કરતા હોય તો પણ તેની વૃત્તિનું માનિન્ય એટલું ખડું કાળું અને કારમું હોય કે તેને જૈન દર્શનથી માપીએ તો તે અહિંસા ન ગણાય. વીરપુરુષ જ સહિષ્ણુતા જાળવી શકે છે. એટલે કહેવડાવાતા જૈને વૃત્તિમાં આખા વિશ્વ સાથે મિત્રભાવ કેળવવા સારું “ મિત્તોમે રાઘ્વમુપણુ ” એ મૂત્ર કહેવામાં નહિ પણ વર્તનમાં અનુભવવાનું રહ્યું ! ત્યારે આવી ભગવાન મહા-વીરની ઉદાર અહિંસાની સમીક્ષા થશે, ત્યારે માનવજાતિ પ્રથમ તે માનવજાતિ પ્રત્યે પ્રેમનાં વહેણુ વહાવશે, અને માનવ માનવને ઉપયોગી થઈ પડશે. ત્યારે માનવજાત રોટલાના ટુકડા માટે ટળવળશે નહિ, ઉપયોગી જાનવરો, શોખ, વિલાસ અને રસારવાર માટે કપાશે નહિ, માનવ જાતની સંસ્કૃતિ ભિન્નભિન્ન અને જગતની શાન્તિમાં ઉમેરો થશે.